

زندگی اقتصادی ایران

تألیف

دکتر محسن فرزند

تهران
سال ۱۳۵۴ شمسی

مرکز فروش : انتشارات نیل

بها : ۲۲۵ ریال

زندگی اقتصادی ایران

دکتر منوچهر فروهنگ

جانب

تاریخ
ایران

۲

۲

۱۴

۲

اسکن شد

زندگی اقتصادی ایران

تالیف

دکتر منوچهر فرزندک

تهران

سال ۱۳۵۲

چاپ چهارم

طی شماره ۶۶۰ بتاریخ ۵۰۶۲۰ در

کتابخانه ملی به ثبت رسیده است

از این کتاب دو هزار نسخه در چاپخانه مروی به چاپ رسیده است

حق چاپ و انتشار از نویسنده است .

آثار دیگر نویسنده

- ۱ - برنامه‌گزاری اقتصادی : تألیف .
- ۲ - نظریه عمومی اشتغال ، بهره و پول : ترجمه از انگلیسی .
- ۳ - مسائل برنامه‌ریزی در کشورهای رو به توسعه : تألیف به زبان فرانسه .
- ۴ - فرهنگ علوم اقتصادی ، انگلیسی به فارسی : تألیف .
- ۵ - مبانی علم اقتصاد : ترجمه از فرانسه .

فهرست مندرجات

صفحه	
۷	پیشگفتار
۹	فصل اول - بنیان جمعیت ایران
۹	قسمت اول - جمعیت کل ایران
۱۴	قسمت دوم - جمعیت فعال و غیر فعال ایران
۲۳	قسمت سوم - بررسی حرکات جمعیت در ایران
۲۶	قسمت چهارم - جمعیت ایران و رشد اقتصادی
۳۷	فصل دوم - بخش کشاورزی
۳۸	قسمت اول - نقش کشاورزی در نیل به توسعه اقتصادی ایران
۴۰	قسمت دوم - مشخصات طبیعی ایران
۴۲	قسمت سوم - بنیان کشاورزی ایران پیش از اصلاحات ارضی
۴۷	قسمت چهارم - قوانین و مراحل اصلاحات ارضی در ایران
۶۵	قسمت پنجم - اندیشه تعاون و تجمع اراضی مزروعی در ایران
۷۶	قسمت ششم - عمران روستائی و اصلاحات ارضی
۷۸	قسمت هفتم - نظام آبیاری و مسئله آب در ایران
۸۵	قسمت هشتم - نفوذ سرمایه در بخش کشاورزی ایران
۱۰۳	قسمت نهم - دامپروری و دامداری در ایران
۱۰۸	قسمت دهم - جنگلداری
۱۱۰	قسمت یازدهم - ماهیگیری و شکار
۱۱۲	قسمت دوازدهم - اعتبارات مالی و میزان سرمایه گذاری در بخش کشاورزی
۱۱۷	قسمت سیزدهم - محصولات کشاورزی ایران
۱۲۰	قسمت چهاردهم - مدارهای توزیع فرآورده های کشاورزی
۱۲۳	قسمت پانزدهم - بنیان های نو و مسائل تازه کشاورزی
۱۲۹	فصل سوم - بخش صنعت : کلیات
۱۳۵	قسمت اول - صنایع دستی ایران
۱۴۹	قسمت دوم - صنایع ماشینی ایران
۱۶۲	قسمت سوم - صنایع ساختمان و مسکن
۱۶۵	قسمت چهارم - نفت ایران
۱۹۴	قسمت پنجم - گاز ایران
۱۹۷	قسمت ششم - صنایع ملی پتروشیمی ایران
۲۰۱	قسمت هفتم - صنایع مادر
۲۰۹	قسمت هشتم - معادن ایران

۲۱۲	قسمت نهم - دشواری‌های اساسی بر سر راه رشد صنایع و معادن ایران
۲۱۵	فصل چهارم - وضع بازرگانی و ارزی ایران
۲۱۵	قسمت اول - بازرگانی داخلی ایران
۲۸۱	قسمت دوم - بازرگانی خارجی ایران
۲۲۳	قسمت سوم - وضع ارزی ایران
۲۲۵	فصل پنجم - سیستم بانکی ایران
۲۲۵	قسمت اول - سابقه تاریخی
۲۲۹	قسمت دوم - شبکه کنونی بانکی در ایران
۲۴۵	قسمت سوم - صندوق‌های پس‌انداز، توسعه کشاورزی و ضمانت صنعتی ایران
	فصل ششم - سازمان بیمه در ایران
۲۵۳	قسمت اول - بیمه مرکزی ایران
۲۵۶	قسمت دوم - مؤسسات بیمه
۲۶۱	فصل هفتم - دولت و اقتصاد ایران
۲۶۲	قسمت اول - بودجه
۲۶۹	قسمت دوم - برنامه‌های عمرانی کشور
۳۷۱	فصل هشتم - سیر قیمت‌ها در ایران
۳۷۳	قسمت اول - علل داخلی ترقی سطح قیمت‌ها
۳۷۴	قسمت دوم - علل خارجی ترقی سطح قیمت‌ها
۳۷۵	فصل نهم - تولید ناخالص ملی ایران، درآمد ملی ایران و درآمد سرانه
۳۸۶	فصل دهم - ایران در سازمان همکاری عمران منطقه‌ای
	فهرست جداول
	فهرست نمودارها
	فهرست منابع و مأخذ

«مقدمه بر چاپ سوم»

محبت های سید ریخ اویا، محترم دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی همواره شوق این جنب
برادارانه پرورش در باره زندگی اقتصادی ایران بوده است .

اینک که چاپ سوم این کتاب آماده گردیده است و ثمرات یک کوشش علمی زرف نبی تازه
به نظر طالبان ترقی و تعالی ایران می رسد . سپاس قلبی خود را به فاضل ارجمند جناب آقای دکتر اردلان
دبستان محترم آموزشی دانشکده عرض می دارم و بر خود فرض می دانم مراتب استنادهای
خود را به استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر مصباح زاده که همیشه از لطف خاص برخوردار فرموده اند
ارصیم قلب تقدیم نمایم .

تهران - فروردین ماه ۱۳۵۲

دکتر محمود فرزندک

پنجمین

جامعه امروز ایران در راه رشد و توسعه اقتصادی کام بر میدارد و پیوسته در تغییر و تحول می باشد. آگاهی برکوشش های سخت چند سال اخیر ملت و ارزیابی نتایج حاصله به شرحی مبسوط که در تمام گویای ترقی و نمودارهای آماری هرگز نمی تحول. لا اقل. در مجموع مشاهده ای بررسی شود، برای معیارها منطقی به روشهای علمی تجزیه و تحلیل کرده و به صورت گزارش ساده در دسترس همگان قرار گیرد. زیرا توقف برداشته شدن نتایج و شیرین معرفت به راز پیروزی یا علت ناکامی در رسیدن به یک هدف معین راه موفقیت در اجرای طرح ها همانند رادار آینده هموار تر روشن تر می سازد و خیال امید را در دل مردم میسپرداند. این برود فایده تصدیکارنده در نگارش این مختصر درباره زندگی اقتصادی ایران بوده است.

بررسی اقتصاد ایران به دور روش امکان پذیر است :

یکی از مجموعه اقتصاد را سرپا بشکافیم، در اصطلاحان رشته ای که تاکنون پر شمار را می شناسیم بهترین کنیم، جهت نظر گذارش عوامل اقتصادی را در مدار تولیدشان داریم، تا عمل عناصر در این جریان متعین و پیچیده را مشخص نماییم. نتایج حاصله در پایان را با آثار کار به سنجیم و راه آینده را روشن سازیم. این شیوه، حتی در برخی از کشورها می پذیرد، هنوز در مراحل اولیه تکامل قرار دارد. بدین ترتیب تحلیل اقتصاد ایران در این مرحله ارزشمند. نظریه که بود اما برای دقیق و لازم تعدد نیست. و آنگاه در جامعه ای که تمام دیگر در گونی است، می آفریند، نابود می کند و از نو می سازد، کار بر این شیوه چگونه امکان پذیر می باشد؟

روشن بودم. شناخت فعالیت تولیدی در بخش های اصلی اقتصاد است. در این کتاب نگارنده
کوشیده است در حدود امکان از این راه ذهنی انشاس پرده بان را با تغییر و تحول کلی اقتصاد ایران
آشنا کرده اند. بدینگونه میان جمعیت، فعالیت های تولیدی در بخش های عمده کشاورزی و صنعت
وضع بازرگانی خارجی و ارزی، درآمدی، سطح قیمت ها و نقش دولت در زمینه اقتصاد می مورد مطالعه
قرار گرفته است.

روشن است که هر یک از فصل مورد بحث نیاز به کتابی مستقل جداگانه دارد. اما هدف در این جا
تنها آشنایی با زندگی اقتصادی ایران است. وظیفه طیف جوان روشنگر و عاشقان ترقی و معنای
ملکت است که در اقیانوس را مورد موزاید گاه علمی دلی بخزند. با استنباطات تازه و آمارهای
زنده تر نتیجه گیری های ما را بسنجند و طریق کمال را نشان بدهند.

بسا اوقات آرزوی می کرده ام که یکایش اعداد اقتصادی خود زبان می دهند. تا آنچه را
که بر آنها در اقتصاد ایران گذشته است بی واسطه بیان می ساختند. اما، در برابر سکوت اعداد -
بناچار حاصل کار نویسنده نوشته امی است بدین مضمون که ناخاطه میفرمایند.

لازم است از دهکده علوم ارتباطات اجتماعی تشکر نمایم که موقعیت نگارش این مختصر را
بر این جانب ارزانی داشت. امیدوارم که این اثر در آستان علم و ادب در پیشگاه ایران و ستان
خدمتی بشمار آید.

تهران - شهریور ماه ۱۳۵۰
دکتر محمدحسین فرزند کبک

فصل اول

بنیان جمعیت ایران

بررسی عامل انسانی در زمینه اقتصاد و آگاهی بر روابط و نسبت های موجود میان اجزاء مرکبه جمعیت کشور از این جهت اهمیت دارد که ارزیابی نیازمندیهای افراد و تعیین قدرت و ظرفیت تولید برای پاسخ گوئی به حوائج ملی و نیز پیش بینی احتیاجات آینده را امکان پذیر میسازد . به ویژه آن که عامل انسانی در جریان تحول و ترقی نسبت به دیگر عوامل مؤثر در رشد و توسعه اقتصادی اهمیت برجسته تر دارد .

قسمت اول

جمعیت کل ایران

کشور ما به مساحت ۱۶۴۸۰۰۰ کیلومتر مربع واقع بین ۲۵ تا ۴۰ درجه عرض شمالی و ۴۴ تا ۶۳٫۵ درجه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ به موجب سرشماری های سال ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ شمسی به ترتیب ۱۸۹۵۴۷۰۴ و ۲۵۳۲۳۰۶۴ تن جمعیت داشته است و شماره نفوس آن هم اکنون پیرامون رقم ۳۰ میلیون دور میزند .

قدر مسلم تعداد جمعیت کل مبین شماره مصرف کننده است و برپایه این رقم حوائج افراد ملکت در زمان حال و برای آینده دور معین و پیش بینی میشود .

از مقایسه ارقام سرشماری های سال های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ شمسی معارم میگردد که جمعیت ایران با آهنگ متوسط ۲٫۶ درصد سالانه افزایش مییابد و در نتیجه نه تنها تعیین نیازمندی های فوری و حال افراد مملکت مطرح است بلکه این تقویم میبایستی چنان انجام پذیرد که احتیاجات رشد سالانه جمعیت را نیز دربرگیرد .

۱- علل رشد جمعیت :

ایران زیر فشار افزایش جمعیت است و چون در وضع کنونی کمبودهایی در میزان مواد مصرفی و ابزار تولیدی بچشم میخورد پدیده انفجار جمعیت بروخامت موجود میافزاید و ضرورت تنظیم و اجرای سیاست های مناسب را فوری تر میگرداند . افزایش جمعیت به علل زیر است :

الف - ازدیاد تعداد موالید

ضریب موالید یا نرخ خالص ولادت نسبت میان شماره کل متولدین در سال t به شماره جمعیت در همان سال است . این ضریب بر اثر پیروزی های روش های علمی پزشکی و بهداشت رو به فزونی است .

ب- تقلیل میزان مرگومیر

ضریب یا نرخ مرگومیر یعنی نسبت شماره فوت شدگان به تعداد جمعیت در یک سال معین مبین وضع سلامتی و بهداشت و شاخص سطح زندگی و توسعه یک ملت است . بیماری های واگیردار منکوب گردیده و شیوه های مؤثر پیشگیری از بروز بسیاری امراض مهلك جلوگیری کرده است .

پ- میزان باروری

تعداد متوسط اطفالی که یک زن در زندگی زناشویی خود میتواند داشته باشد نسبت بشماره کل زنان در همان گروه سنی ضریب باروری است و باوجود افزایش جمعیت این نسبت در ایران هنوز تقلیل نیافته است و این امر باز هم رشد جمعیت را شدت میبخشد .

ت- امید زندگی یا عمر متوسط که معدل عمر افراد متولد در یک سال است در ایران روند صعودی دارد، در نتیجه افزایش تولید کالاهای مصرفی و سرمایه های

ضرورت بیشتر پیدا مینماید .

۲- تراکم و پراکندگی جمعیت ایران

طبق سرشماری سال ۱۳۳۵ شمسی تراکم جمعیت ایران در کیلومتر مربع ۱۱۰ نفر بوده و این رقم در سال ۱۳۴۵ به ۱۵۴ نفر رسیده است . باید دانست که تراکم حسابی یعنی نسبت جمعیت به مساحت نمیتواند یک معیار قطعی برای شناخت امکانات اقتصادی نسبت به جمعیت کشور باشد . کشور ما از این حیث به ترتیب پس از هند ، پاکستان ، ترکیه ، مصر و سوریه قرار دارد . توجه به خصوصیات جغرافیائی این واقعیت را آشکار میسازد که تنها در حدود ۶ درصد از مساحت کل ایران قابل کشت میباشد و اگر تعداد جمعیت را با مساحت این اراضی بسنجیم میزان تراکم دو برابر میشود و اگر فقط سرزمین های زیرکشت را بحساب بیاوریم باز هم رقم تراکم افزایش مییابد .

الف- علل تراکم و پراکندگی جمعیت ایران بدین قرار است :

۱الف- عوامل طبیعی : وضع خاص فلات ایران و تنوع شرایط اقلیمی مردم را به سوی نقاطی کشانیده که زمین بهتر و آب بیشتر داشته است .
 ۲الف- عوامل تاریخی ، سیاسی و اجتماعی که تهران را به صورت قطب جاذب افراد کشور در آورده است . معتقدات مذهبی نیز بر شماره نفوس شهرهای مقدس و زیارتی میافزاید .

۳الف- عوامل اقتصادی مانند صنعتی شدن یک منطقه یا کشف و استخراج معدن در یک نقطه و یا وجود راهها در جذب و تمرکز جمعیت تأثیری بسزا دارد .

ب- نتایج تراکم و پراکندگی جمعیت ایران به شرح زیر میباشد :

۱ب- طبق سرشماری سال ۱۳۳۵ شمسی حداکثر تراکم جمعیت در هر کیلومتر مربع در استان مرکزی ۴۵ نفر و در بلوچستان و سیستان فقط دو نفر بوده است . این طرز استقرار و سکونت مشکلاتی از نظر تأمین تأسیسات و تجهیزات اولیه پدید میآورد و هزینه های سنگینی را بر بودجه کشور تحمیل مینماید .

۲ب- قلت شماره نفوس در سرزمین وسیع ایران بار مخارج عمرانی را بردوش افراد سنگین تر میسازد .

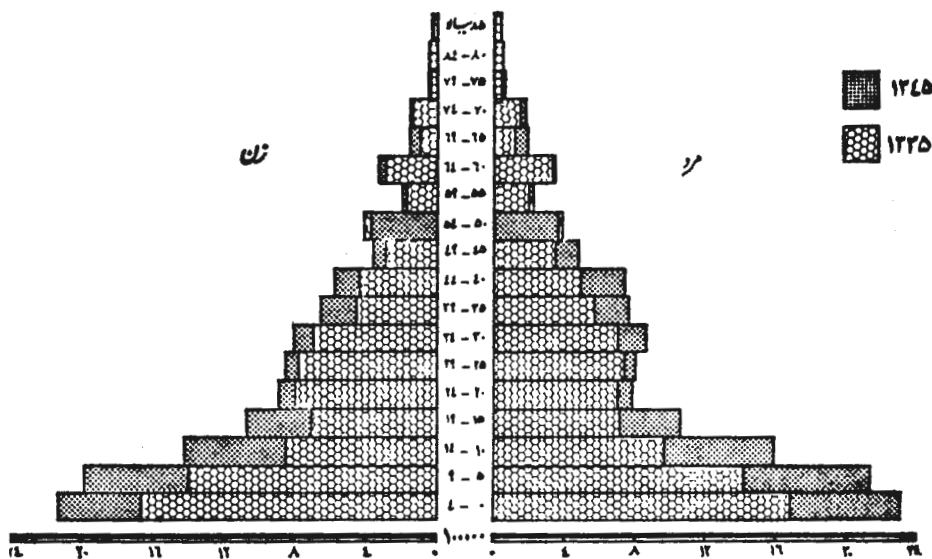
۳- جمعیت ایران بر حسب سن و جنس

بررسی تحول جمعیت بر پایه ضوابط سن و جنس از این جهت شایان توجه میباشد که وضع گروه‌های سنی بر حسب جنس را نسبت به یکدیگر مشخص مینماید و در نتیجه تعیین سطوح نیازمندی‌های اقتصادی و اجتماعی خاص هر گروه آسان میشود.

الف- تحلیل سنی جمعیت ایران

چنانکه شماره نفرات زن و مرد در دوسوی محور قائم روی محور افقی نقل شود و برستون عمودی رده گروه‌های سنی نقش بندد و این کار برای آمارهای سال‌های سرشماری ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ شمسی انجام گیرد، هرم سنی ایران بدست میآید.

نمودار شماره ۱- هرم سنی جمعیت کل کشور

قاعده هرم سنی در نمودار شماره (۱) پهن و نوک هرم باریک است و از آنجا فزونی شماره جوانان و قلت تعداد سالخوردگان و جوانی جمعیت ایران استنباط میگردد.

تحول میانه‌سنی در فاصله سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ شمسی حدود ۱۷ سال و گرایش جمعیت ایران را به جوان‌تر شدن نشان می‌دهد.

میانگین سنی جمعیت ایران از ۲۰٫۲ در سال ۱۳۳۵ به ۱۸٫۲ در سال ۱۳۴۵ کاهش یافته و نسبت گروه‌های کمتر از ۱۵ سال در فاصله دو سرشماری مورد نظر افزایش یافته است و این امر به معنای جوان‌تر شدن جمعیت ایران است.

جدول شماره (۱) این معنی را می‌رساند.

جدول شماره ۱
توزیع جمعیت ایران بر حسب سن
(هزار نفر)

گروه سنی	سال ۱۳۳۵	درصد	سال ۱۳۴۵	درصد
۱۴-۰	۷۹۹۳	۴۳	۱۱۵۶۰	۴۶٫۹
۱۵-۶۴	۱۰۲۰۳	۵۳	۱۲۵۵۰	۵۰
۶۵ سال به بالا	۷۵۹	۴	۹۶۸	۳٫۱
کل جمعیت	۱۸۹۵۵	۱۰۰	۲۵۰۷۸	۱۰۰

چنانکه ملاحظه می‌شود گروه سنی تا چهارده سالگی در سال ۱۳۴۵ شمسی دارای آهنگ سریع‌رشد نسبت به سال ۱۳۳۵ شمسی است و این امر نشانه جوان‌تر شدن جمعیت ایران می‌باشد.

شناخت گروه‌های سنی و تشخیص جوانی و پیری جمعیت امکان می‌دهد تا سطح کار و ظرفیت دستگاه تولیدی و میزان کالاهای مصرفی و نیز تأسیسات اجتماعی مورد نیاز افراد جامعه ایران به دقت معین و پیش‌بینی و مهیا گردد.

ب- تحلیل جمعیت ایران بر حسب جنس

به موجب آمار سرشماری سال ۱۳۴۵ شمسی از ۲۵۰۷۸۹۲۳ نفر کل جمعیت ثابت ایران ۱۲،۹۸۱،۶۶۵ نفر مرد و ۱۲،۰۹۷،۲۵۸ نفر زن بوده و بدینسان در برابر هر هزار زن ۱۰۷۳ مرد وجود داشته است. اندکی دقت در شماره زنان در جامعه

ایران این نکته را به خوبی می‌رساند که این عنصر چه نقش مؤثر و عظیمی می‌توانسته است طی قرون گذشته و درازمنه اخیر در شئون اقتصادی کشور داشته باشد. اعلام تساوی حقوق مرد و زن در حیات اجتماعی و مشارکت مستقیم و جدی نیمی از جمعیت مملکت دارای اهمیت بسیار است و ثمرات فراوان بیار خواهد آورد. در حقیقت پس از قرن‌ها رکود و سکوت نیمه دیگر بدن جامعه ایران به انجام دادن و وظائف حیاتی خود پرداخته است.

قسمت دوم

جمعیت فعال و غیر فعال ایران

همه افراد کشور در فعالیت های مصرفی شرکت دارند ولی تنها بخشی از آنها می‌توانند به کارهای تولیدی پردازند. این جزء تولید کننده جمعیت فعال را تشکیل می‌دهد. جمعیت فعال اعم است از کسانی که اشتغال دارند و یا در جستجوی کار می‌باشند.

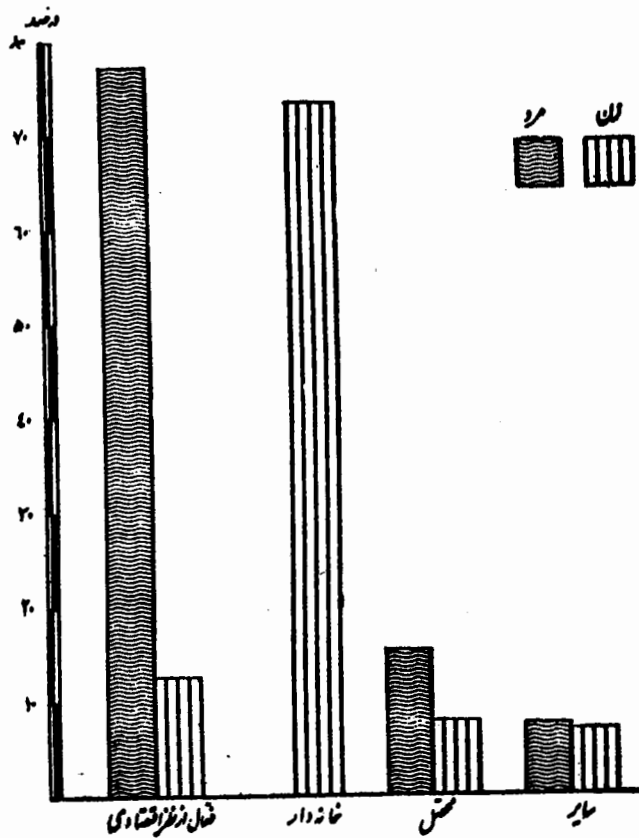
۱- جمعیت کل و جمعیت فعال

علاوه بر سن علل دیگری از قبیل قواعد حقوقی، آداب و رسوم می‌توانند علت اساسی عدم فعالیت باشد. قانون کار حداقل سن کار را در ایران هجده سال تمام مقرر داشته است اما افراد ده‌ساله به بالا جزء گروه فعال درآمده‌اند. در کشور های پیشرفته نسبت جمعیت کاری به کل جمعیت حدود ۵۰ درصد است، حال آنکه این رقم در ایران از سی درصد تجاوز نمی‌کند. از کل جمعیت مرد ۷۷ درصد فعال و ۲۳ درصد غیر فعال است حال آنکه در جمعیت زن ایران ۱۲٫۵ درصد فعال و ۸۷٫۵ درصد غیر فعال می‌باشد. نمودار شماره ۲ وضع فعالیت اقتصادی جمعیت ده‌ساله و سنین بالاتر را در ایران نشان می‌دهد

نمودار شماره ۴

وضع فعالیت اقتصادی جمعیت دهساله و بالاتر در ایران

سرشماری آبان ماه ۱۳۴۵

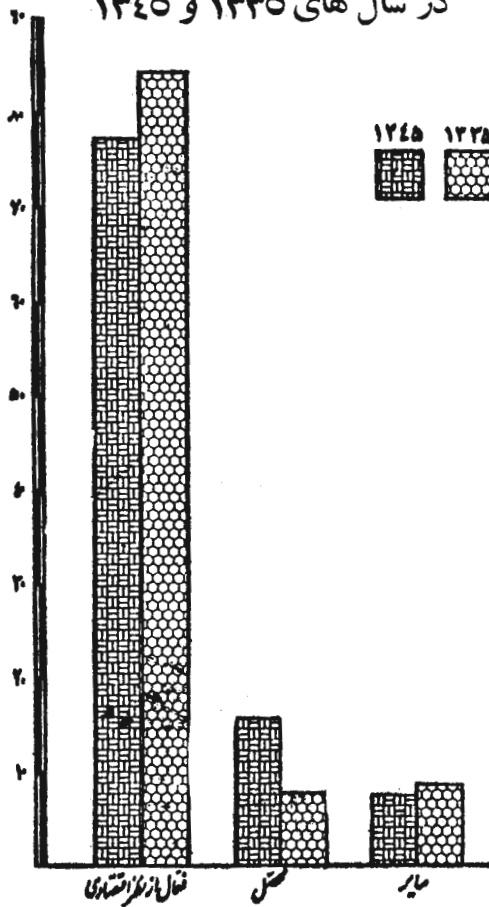

در جامعه ما هنوز مرد نقش اساسی در فعالیت های اقتصادی و اجتماعی دارد ، اما نفوذ زن در همه شئون مملکت از کار در روستا گرفته تا مشارکت در حکومت روز به روز برجسته تر میگردد . نمودار زیر تحول وضع افراد ذکور فعال در دو سرشماری سال های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ شمسی را بخوبی آشکار میسازد .

نمودار شماره ۳

وضع فعالیت اقتصادی افراد ذکور ده ساله و بالاتر در ایران

در سال های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵

۲- سن پایان کار و قدرت کار

بازنشستگی افراد تابع دو عنصر زیر است :

الف- تقلیل ظرفیت کار انسان بر اثر کهولت

ب- احتیاجات بازار کار

هنوز زود است که قانون انسانی زمان کار در سراسر کشور و در همه فعالیت

های اقتصادی گسترش یابد . بسیاری تا آخرین رمق زندگی اشتغال را بخاطر

امرار معاش به‌مثابه رنج پیوسته و مزمن تحمل مینمایند .
 به‌صورت مدت‌کار زیر تأثیر ترقیات فنی و اجتماعی و قدرت سندیکا‌های
 کارگری و کارفرمایی است احتساب شماره ساعات کار يك دوره معین -
 روز ، هفته ، سال و حتی دوره حیات یعنی سن بازنشستگی یا مدت تحصیل - به این
 علت واجد اهمیت است که اولاً زمان کار ثابت نیست و ثانیاً تغییرات محسوسی که
 طی این مدت می‌بیند بر بازده نیروی کار اثر میگذارد .

۳- نرخ فعالیت

اگر جمعیت کل را بر پایه برش‌های سنی طبقه‌بندی کنیم (کمتر از ۲۰ سال
 تا ۲۵ سال الی آخر) نرخ فعالیت جزئی از جمعیت تشکیل دهنده این گروه سنی را
 معین مینماید که به معنای محدود اقتصادی اصطلاح فعال میباشد . نرخ فعالیت
 بر میزان کل موجودی نیروی انسانی مؤثر است بدین‌سان که در مشارکت جوانان
 به سن تحصیل ، زنان و افراد مسن تأثیر دارد .

۴- اشتغال و بیکاری

جمعیت فعال موجود بغیر از جمعیت فعال واجد کار است . تفاوت میان
 این دو رقم بیکاری را بدست میدهد و انواع بیکاری های برخوردی ، فنی و بیکاری
 ناشی از اوضاع و احوال اقتصادی را مشخص مینماید . بنا بر سرشماری سال ۱۳۴۵
 نسبت جمعیت کاری ایران به شماره کل نفوس کشور به ۲۹۵ در هزار و نسبت
 جمعیت شاغل به کل جمعیت به ۲۶۷ در هزار رسیده است .

از کل جمعیت فعال ایران ۹۰٫۴ درصد بکار اشتغال دارند و ۳٫۸ درصد
 در جستجوی کار میباشند و ۵٫۸ درصد نیز بیکار فصلی‌اند .

اگر بررسی را به شهرها محدود سازیم ، نسبت‌ها به ترتیب ۹۴٫۳ درصد ، ۴٫۹
 درصد و ۵٫۸ درصد میگردد ، گرچه اکثر افراد در روستاهای کشور بظاهر بکار
 اشتغال دارند اما در واقع در شمار بیکاران پنهان هستند .

نرخ اشتغال یعنی نسبت شاغلین به کل جمعیت ضرب در هزار در نقاط مختلف
 کشور و بر حسب جنس و سن متفاوت میباشد . جدول شماره ۲ (الف و ب) این
 واقعیت را میرساند .

جدول شماره ۲ الف

سال	زن و مرد		
	جمعیت ازده ساله به بالا	شاغلین	نرخ اشتغال در هزار
۱۳۳۵	۱۲,۷۸۴,۰۳۱	۵,۹۰۷,۶۶۶	۴۶۲
۱۳۴۵	۱۶,۰۳۵,۸۴۴	۶,۸۵۸,۳۹۶	۴۲۳

جدول شماره ۲ ب

سال	مرد			زن		
	جمعیت ازده ساله به بالا	شاغلین	نرخ اشتغال در هزار	جمعیت از ده ساله به بالا	شاغلین	نرخ اشتغال در هزار
۱۳۳۵	۶,۵۴۲,۱۸۱	۵,۳۳۴,۳۳۱	۸۱۵	۶,۲۴۱,۸۵۰	۵,۷۳۳,۳۳۵	۹۲
۱۳۴۵	۸,۵۴۶,۲۳۸	۵,۹۴۸,۴۱۳	۶۹۶	۷,۹۸۹,۶۰۶	۹,۹۹۸,۳	۱۱۴

مطابق ارقام این جدول نرخ اشتغال جمعیت فعال ایران در سال ۱۳۳۵ شمسی برای مجموع افراد مردوزن کشور ۴۶۲ در هزار ، برای مرد ۸۱۵ در هزار و برای زن ۹۲ در هزار بوده حال آنکه نرخ مزبور در سال ۱۳۴۵ بطور کلی ۱۱ در هزار افزایش یافته است . علت تنزل نرخ اشتغال مردان فعال کشور در سال ۱۳۴۵ نسبت به سال ۱۳۳۵ به شرح زیر میباشد .

الف- افزایش سریع مدت تحصیل .

ب- عدم تناسب لازم میان افزایش سالانه جمعیت و ایجاد مشاغل جدید .
برعکس نرخ اشتغال زنان ۲۲ در هزار ترقی نشان میدهد ، به این علت که

اکنون برای این قشر از جامعه ایران امکانات و تمایلات و تسهیلات بیشتر جهت اشتغال در فعالیتهای بخش عمومی و خصوصی پدید آمده است .

۵- مشاغل عمده در جمعیت فعال ایران

تحول کل جمعیت مشغول بکار ایران در سال های ۱۳۴۵ و ۱۳۳۵ شمسی در رشته های گوناگون در جدول شماره (۳) منعکس میباشد .

جدول شماره ۳

سال ۱۳۴۵ درصد	سال ۱۳۳۵ درصد	رشته کار
۴۵٫۸	۵۵٫۵	— کارکنان ساده در کشاورزی، دامپروری ، جنگلبانی ، شکار و ماهیگیری
۲۹٫۶	۲۲٫۶	— کارکنان ساده در تولیدات صنعتی ، معادن و حمل و نقل
۱۷٫۹	۱۶٫۶	— کارکنان ساده حرفه‌ای و فنی
۳٫۷	۳٫۷	— سایر مشاغل

در سال ۱۳۴۵ نسبت افراد فعال در فعالیتهای اولیه ۹٫۷ درصد کاهش یافته است ، حال آنکه شماره کسانی که در تولیدات صنعتی ، معادن ، حمل و نقل و کارهای حرفه‌ای و فنی شرکت کرده‌اند رو به ۸٫۴ درصد بیشتر شده است و این امر جریان صنعتی شدن اقتصاد ایران را توضیح میدهد .

۶- جمعیت کاری و فعالیت های اساسی اقتصادی

در حیات اقتصادی ایران سه نوع فعالیت عمده میتوانیم تشخیص بدهیم :

الف- کشاورزی .

ب- صنعت .

پ- خدمات .

تغییر پیوسته این فعالیت های سه گانه در شهر و روستای ایران یکسان نیست . جدول شماره ۴ مسیر تحول را نشان میدهد :

جدول شماره ۴

مقایسه درصد جمعیت شاغل ده ساله و بالاتر ایران بر حسب سه بخش عمده اقتصادی در سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵

نقاط	کشاورزی و استخراج معادن		تولیدات صنعتی و ساختمان		خدمات	
	سال ۱۳۳۵	سال ۱۳۴۵	سال ۱۳۳۵	سال ۱۳۴۵	سال ۱۳۳۵	سال ۱۳۴۵
کل کشور	۵۶۷	۴۶۶	۱۹۰۵	۲۵۰۹	۲۳۳۸	۲۷۰۵
نقاط شهری	۱۲۶	۷۹	۳۶۱	۳۷۹	۵۱۳	۵۴۲
نقاط روستائی	۷۶۱	۷۰۴	۱۲۲	۱۸۵	۱۱۷	۱۱۱

بالاترین درجه اشتغال در بخش کشاورزی و معدن می‌باشد ، با آنکه این جریان در فاصله سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ مسیر نزولی داشته است .

کلین کلارک اقتصاددان استرالیائی درجه نمو و رشد اقتصادی کشور هارا با تغییرات شماره افراد شاغل در بخش‌های مهم سه گانه کشاورزی ، صنعت و خدمات مرتبط میداند و چنین ابراز عقیده میکند که هر قدر جامعه از نظر اقتصادی پیشرفته‌تر و ثروتمندتر شود حجم نسبی فعالیت کشاورزی کاهش مییابد و بخش دوم و سپس سوم توسعه پیدا میکند .

فی الواقع این نظر با وضع کشورهای روبه توسعه مطابقت ندارد . تورم فعالیت در بخش خدمات نشانه یک وضع نامتعادل و ناموزون نسبت به میزان فعالیت های صنعتی و کشاورزی است و چه بسیارند جوامعی که بخش خدمات آنها نسبت به دو بخش اساسی دیگر تفوق پیدا کرده است و هنوز در شمار اقتصادهای پیشرفته در نیامده‌اند.

۷- عوامل مؤثر در جمعیت فعال ایران عبارتند از :

الف- ترکیب سنی جمعیت و نسبت بزرگسالان به مجموع آن .

ب- سن آغاز کار .

پ- سن پایان کار یا بازنشستگی .

ت- مهاجرت .

ث- نظام اقتصادی .

ج- بیکاری پنهان .

چ- نقش زن در فعالیت های اقتصادی .

در کشور ما به سبب پائین بودن سطح آموزش و پرورش و سطح زندگی نه تنها افراد جوان تر از پانزده سال یا اقل ده ساله بکار اشتغال میورزند بلکه پیران از سنین بازنشستگی گذشته نیز همچنان در تلاش معاش اند و اینان نیز باید در شمار جمعیت فعال بحساب آیند . از این جهت سن آغاز به کار در میهن ما عملاً ده سال است و سن پایان کار نیز نسبت به کشور های پیشرفته در سطح بالاتری قرار دارد . این امر میزان جمعیت فعال را در درون نفوس کل کشور افزون تر نشان میدهد و در نتیجه اقتصاد مملکت را بامشکل شدید تهیه ابزار کار و ساخت کالاهای مصرفی و تأمین نیازمندیهای اجتماعی مواجه میسازد .

۸- خصوصیات جمعیت فعال ایران به شرح زیر است :

الف- ضریب تکفل یا :

$$\frac{\text{جمعیت بیشتر از ۶۴ سال} + \text{جمعیت کمتر از ۱۰ سال}}{\text{جمعیت فعال (۶۴ تا ۱۰ ساله)}} \times ۱۰۰$$

نشان میدهد که هر صد نفر فعال عهده دار معاش چندتن سر بار می باشد . در این جا دو نکته شایان توجه است :

۱الف- فعالیت از سن ده سالگی آغاز میشود .

۲الف- پایان فعالیت یا آغاز دوران بازنشستگی در سطحی بالاتر از کشور های پیشرفته قرار دارد .

ضریب تکفل در سال های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ شمسی به ترتیب ۲۱۰ و ۲۳۱ بوده است . از مقایسه این دو رقم میتوان نتیجه گرفت که بارهزینه زندگی در سال ۱۳۴۵ برای جمعیت فعال به میزان ۱۱ درصد افزایش یافته است . بدین معنی که

در سال ۱۳۴۵ هرصدتن شاغل در ایران هزینه زندگی ۲۳۱ تن بیکار و سربار را به دوش میکشیده است .

ب- زودکاری یعنی پائین بودن سن آغاز کار در ایران از فشار بار هزینه زندگی میکاهد . توسعه شهرنشینی تأثیر زودکاری را تقلیل میدهد چراکه اشتغال کودکان کمتر و امکان اجرای مقررات اجتماعی در شهرها بیشتر است . بعلاوه توسعه آموزش و پرورش در شهرها و بسط تعلیم و تربیت در روستاها با کاهش پدیده زودکاری همراه میباشد .

پ- دیرپائی خصیصه دیگر جمعیت فعال ایران است . هنوز مقررات بیمه اجتماعی درباره همه قشر های اجتماع ما به مرحله اجراء در نیامده است و در نتیجه سالمندان ناگزیرند برای تأمین معاش تا واپسین روزهای تاب و توان خود کار بکنند و هزینه زندگی را سبکتر سازند .

خوشبختانه در این اواخر اندیشه «بیمه اجتماعی» در مناطق روستائی و در فعالیتهای بخش خصوصی این مسئله را در آستانه حل شدن قرار داده است چنانکه در شهرها به تدریج مقررات بازنشستگی و تأمین اجتماعی درباره کارمندان و کارگران کمایش اجرا گردیده و فشار موج جوانان تازه نفس و نورسیده نیز به حل قهری مسئله کمک کرده است .

ت- تفاوت درصد جمعیت فعال بر حسب سن و جنس و در رده های مختلف سنی یکی دیگر از خصائص جمعیت فعال ایران است . فعالیت زنان روستائی نظر بوجود صنایع دستی و کارهای کشاورزی در روستاها شدیدتر از شهرهاست .

ث- کمبود افراد متخصص در ایران نیز بشدت محسوس است . باوجود بازگشت جوانان تحصیل کرده از دانشگاههای خارجه و توسعه آموزشگاههای حرفه ای بازهم مسئله بشدت در سطح تخصص و مدیریت مطرح میباشد .

قسمت سوم

بررسی حرکات جمعیت در ایران

نقل و انتقال نفوس انسانی در ایران ، به شکلی که در کشورهای پیشرفته و صنعتی جریان دارد ، صورت نمیگیرد . وسعت زیاد کشور و جمعیتی که هنوز به حد اشباع نرسیده مانع از این است که کشور ما در این مورد مقام مهمی دارا باشد .

۱- حرکات جمعیت به سوی خارج

عوامل مؤثر در مهاجرت از ایران به دیگر ممالک دور و نزدیک از این قرار

است :

الف- نفوذ و تأثیر ترقی فن .

ب- نابرابری درآمدها و جستجوی سطح زندگی بالاتر .

پ- معتقدات مذهبی که موجب پیدایش جامعه ایرانی در پاره‌ای از کشور

های همسایه گردیده است .

ت- جستجوی کار که در ازمئه اخیر شماره بسیاری از مردم جنوب ایران را

به شیخ‌نشین های خلیج فارس کشانیده و برخی از نقاط مهاجر فرست را خالی از سکنه

ساخته است .

امروزه ، بر اثر رونق اقتصادی لاقلا از ادامه این جریان به شکل گذشته

جلوگیری شده ولی مسئله در عین حال به گونه دیگر مطرح گردیده و آن فرار مغزها

و افراد پر مایه به ویژه به ایالات متحده آمریکا است که نیاز جامعه ما را به افراد متخصص

و کاردان افزون ساخته است .

۲- حرکات جمعیت در درون کشور .

هرم سنی شهرهائی که بر اساس آمارهای سرشماری سال های ۱۳۳۵ و

۱۳۴۵ ترسیم گردیده است نمایشگر عدم تناسب میان تولیدکنندگان و مصرف

کنندگان میباشد . برآمدگیهای بدنه هرم در بعضی از گروههای سنی نشانه هجوم

روستائیان به شهرها و فزونی گروههای سنی افراد ذکور جوان است . علت عدم تناسب

همانا مهاجرت جمعیت فعال به سوی شهرهای بزرگ و انتقال «بیکاری پنهان» از روستاها به شهرها برای یافتن کار و دستیابی به زندگی بهتر میباشد .

ظرف مدت ده سال فاصله زمانی دوسرشماری موردنظر جمعیت ایران در دو جهت تحرك داشته است یکی مهاجرت ازده به شهر که در حدود ۴۴ درصد نقل و انتقال افراد مملکت را تشکیل میدهد و دیگر مهاجرت از شهری به شهر دیگر که حدود ۵۶ درصد از حرکات درونی جمعیت را در ایران تشکیل میداده است .

سرشماری سال ۱۳۴۵ نشان میدهد که جمعیت شهرهای ایران نسبت به سال ۱۳۳۵ حدود ۸۰ درصد افزایش یافته و این آهنگ سریع رشد در تغییر شکل شهرها و دروسعت و شماره نفوس آنان تأثیر مهمی داشته است . در فاصله این دوسرشماری جمعیت روستائی ایران حدود ۱۶ درصد و کل جمعیت حدود ۳۶ درصد افزایش نشان میدهد .

جدول شماره ۵

تحول جمعیت شهرنشین و روستانشین ایران در سالهای ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵

عنوان	سال ۱۳۳۵	سال ۱۳۴۵
	درصد	درصد
جمعیت شهرنشین	۳۱	۳۸٫۷
جمعیت روستانشین	۶۹	۶۱٫۳

جمعیت ده از گروه‌های نامتجانس تشکیل شده است ، معهدا ۷۵ درصد از اهالی دهات ایران کشاورزند .

تهران با جمعیتی حدود سه میلیون نفر برابر بانیمی از نفوس ده شهر درجه اول ایران را در بر گرفته است . معهدا باید به این واقعیت توجه کرد که از کل جمعیت فعال تهران همگی شاغل امور تولیدی نیستند و بیشتر به خدمات بازرگانی میپردازند و یا ظاهراً به کاری مشغولند .

مهاجرت در درون کشور، به سبب بروز پدیده شهرنشینی، گسترش شهرهای بزرگ به مثابه قطب جاذب فعالیت های اقتصادی، مرکزیت شدید کارها در تهران و پیدایش صنایع جدید است. جدول شماره ۶ تحول جمعیت چند شهر بزرگ و درجه اول ایران را در فاصله سرشماری های اسفندماه ۱۳۱۸ و دیماه ۱۳۳۵ و آبان ماه ۱۳۴۵ نشان میدهد:

جدول شماره ۶

تغییرات جمعیت چند شهر بزرگ در فاصله سال های ۱۳۱۸ - ۱۳۴۵

نام	جمعیت درسال ۱۳۱۸	جمعیت درسال ۱۳۳۵	جمعیت درسال ۱۳۴۵
تهران	۵۴۱۰۸۷	۱۰۱۲۰۸۲	۲۷۱۹۷۳۰
تبریز	۲۱۳۵۴۲	۲۸۹۹۹۶	۴۰۳۴۱۳
مشهد	۱۷۶۴۷۱	۲۴۱۹۸۹	۴۰۹۶۱۶
اصفهان	۲۴۰۵۹۸	۲۵۴۷۰۸	۶۲۴۰۴۵
شیراز	۱۲۹۰۲۳	۱۷۰۶۵۹	۲۶۹۸۶۵

جدول بالا این واقعیت را برملا میکند که ابعاد و ترتیب و تقدم شهرها در نسبت به یکدیگر دچار تغییر شدید گردیده، تبریز جای خود را به اصفهان داده و خود پس از مشهد قرار گرفته است.

این تمرکز بیقاعده و توسعه ناهماهنگ و نیروی کشش ناموزون شهرها در برابر روستاها اثرات نامطلوب و دشواری های فراوان اقتصادی و اجتماعی ببار آورده است. نقاطی از کشور تقریباً خالی از سکنه شده و بار هزینه اجتماعی به دوش شماره کمتر یا ناچیزی از اهالی باقی مانده افتاده و قطب های مهاجر پذیر نیز در تپه ابزار کار و وسایل زندگی تازه واردان درمانده است. چنین است که به هنگام طرح و تنظیم برنامه های اقتصادی نباید جنبه های اجتماعی مسائل مسلکیتی از نظر دور بماند. جلوگیری از شدت روزافزون این جریان به یاری سرمایه گذاری های تولیدی و متناسب با محیط در روستاها امکان پذیر است.

قسمت چهارم

جمعیت ایران و رشد اقتصادی

عامل جمعیت در زمینه رشد و توسعه اقتصادی از دودید بدینانه و خوش-بینانه مطالعه شده است. اینک نتایج مثبت و منفی افزایش جمعیت را برای اقتصاد ملی از این دو نظر مورد بررسی قرار میدهیم.

۱- جمعیت به مثابه عامل بازدارنده رشد اقتصادی :

مالتوس (۱) از پیشروان معروف مکتب بدینی است و افزایش جمعیت را به دلایل زیر مانع رشد اقتصادی میندارد. (۲)

الف- شماره نفوس انسانی بنا بر تصاعد هندسی (۳۲۰۰۰ و ۱۶ و ۸ و ۴ و ۲ و ۱) افزایش میابد و آهنگ نمائی دارد.

ب- میزان تولیدات کشاورزی در مساعدترین شرایط نسبت به صنعت طبق تصاعد حسابی (۶ و ۵ و ۴ و ۳ و ۲ و ۱) زیاد میشود و این شکاف روز افزون برای بقا و تمدن بشر خطری است عظیم. بر اساس این طرز محاسبه هریست و پنج سال شماره نفوس کره خاکی دو برابر میگردد. در نتیجه جمعیت دنیا در سال ۲۰۴۴ میلادی به چهار برابر تعداد کنونی یعنی پانزده میلیارد تن خواهد رسید.

پ- مالتوس چنین باور داشت که بیماری های واگیردار، قحطی، جنگ، و آفات عمومی باتدابیر ضد بارداری و جبر و فشار اخلاقی از رشد طبیعی جمعیت جلوگیری خواهد کرد.

ت- در تأیید نظریات بالا مسئله محدودیت زمین و فرصت های سرمایه - گذاری و نیز قانون بازده های نزولی مطرح گردیده است. فشار جمعیت تنگناهای عوامل تولید را پدید میآورد.

(۱) کشیش و اقتصاددان انگلیسی که دارای زن و چهار فرزند بوده است. (۲) در حال حاضر آقای مکنامارا وزیر دفاع سابق ایالات متحده و رئیس فعلی بانک جهانی از جمله شخصیت های برجسته ای است که این طرز تفکر را برای کشور های روبه توسعه تبلیغ مینماید.

ث- فشار جمعیت متضمن ازدیاد ارزش نسبی کالاهائی است که تولید آنها غیر قابل توسعه است و در نتیجه نایابی بهره نامکتسب ظاهر میگردد.

ج- رشد جمعیت میزان مخارج دولت را بالا میبرد و ممکن است ظرفیت تولیدی کشور نتواند پایه پای ازدیاد مصارف افزایش یابد و فشار های تورمی پدید آید و جریان رشد قطع گردد. سنگینی این بار هنگامی بیشتر احساس میشود که جمعیت کل به آهنگی تندتر از جمعیت فعال زیاد شود.

چ- فشار جمعیت بر ابعاد خانواده میافزاید و در نتیجه میل به مصرف را زیاد میکند و پس انداز لازم برای تشکیل سرمایه صورت نمیگیرد.

ح- انفجار جمعیت، به ویژه در اقتصادهای رو به توسعه، میتواند رشد اقتصادی را زائل سازد و دشواری های فراوان فراهم آورد.

خ- فشار جمعیت ممکن است موجب وابستگی اقتصاد ملی نسبت به اقتصادهای پیشرفته و صنعتی گردد. چرا که برای تأمین احتیاجات نفوس روزافزون میزان واردات ناگزیر افزایش مییابد.

د- فشار جمعیت مسئله سرمایه گذاری جمعیتی را پیش میکشد بدین معنی که اگر بخواهیم دست کم سطح زندگی و شرایط کار و رفاه موجود را برای نوریسیدگان نیز نگهداریم لازم است برای تأمین مسکن، تهیه ابزار تولید، ساخت تجهیزات جمعی نظیر بندر، راه، مدرسه، بیمارستان و کالاهای بادوام اقدام به سرمایه گذاری های عظیم کنیم. هرگاه حالت انفجاری چنان شدید باشد که بیشترین بخش از درآمد ملی به تهیه نیازمندی های مصرفی تخصیص یابد دیگر پس انداز به مقدار مکفی برای سرمایه گذاری در زمینه های تولیدی باقی نخواهد ماند. بعلاوه تحول در طرز زندگی و تغییر سلیقه ها و تحرك اجتماعی و نیز استهلاك سالانه و لزوم تجدید بنا و ساختمان مساکن جدید و هزینه پرورش افراد در زمینه های گوناگون علمی و عملی مشکلات را پیچیده تر میسازد.

بدینسان افزایش سریع جمعیت و از آن مهم تر تغییرات ناگهانی و پیاپی رشد تازه نفوس يك مسلکت مانع سخت در برابر کوشش هائی است که برای ترقی سطح زندگی افراد به ویژه مردم کشورهای رو به رشد به عمل میآید. امکانات

آموزشی ، بهداشتی و تأسیسات نوین اجتماعی ، خوراک ، پوشاک و مسکن و زندگی بهتر برای نفوس روزافزون به دشواری فراهم میگردد .
این مکتب نکات زیر را خاطر نشان میسازد .

(۱) لازم است از اجرای سیاست مبتنی بر حمایت اجتماعی که در ادوار گذشته «قانون درباره فقرا» نامیده میشد و امروزه به نام «بیمه یا تأمین اجتماعی» یاد میگردد خودداری شود . این نظامات به دنبال افزایش درآمد افراد مشمول کمک مادی فقط افزایش تعداد موالید را تشویق میکند بی آنکه حجم وسایل معیشت را زیاد کند .

(۲) مهاجرت عواقب زیان بار انفجار جمعیت را از میان نمیرد و تنها این مسئله پیچیده را در زمان و مکان جا به جا مینماید .

(۳) این مکتب ، سرانجام ، راه حل جبر و فشار اخلاقی یعنی محدودیت داوطلبانه موالید را پیشنهاد میکند و در این کار هم نیکبختی و تقوی و هم آگاهی برمسئولیت افراد در تنظیم ابعاد خانواده و ارضاء خاطر خداوند را می بیند . مالتوس بنیادگذار برنامه گزاری خانواده و یا به اصطلاح امروزی «بهداشت و تنظیم خانواده» بوده است .

۲ - جمعیت به مثابه عامل رشد اقتصادی .

اصول جمعیت که به اختصار مذکور افتاد در مکتب خوش بنیان واکنش - هائی برانگیخت : برخی به حالت سکون اقتصادی ، بر اثر وقفه در تراکم سرمایه و ترقی فنی ، به منزله غایت مطلوب نگریستند (۱) : پاره ای از دانشمندان اقتصاد این دید را ضد سوسیالیست دانستند . مکتب بدینی ، در واقع ، بدبختی افراد جامعه را در فزونی جمعیت می بیند و استثمار کارگران را پرده پوشی میکند . (۲)
اصول جمعیت مالتوس ، در اساس ، برای مقابله با اندیشه های حاکم در آن روزگاران و بدین مضمون تدوین گردیده است که نگون بختی و فقر انسان ها ناشی از بنیادهای اجتماعی و اقتصادی و سازمان های نامناسب حکومت و بی لیاقتی دولت یا حیف و میل منابع نبوده بلکه بدین علت است که احساسات و تمایلات

(۱) استوارت میل (۲) روسی و دونوآ .

انسانی عقلانی نیست و امکان طبیعی افزایش تولیدات نیز به قدر کافی وجود ندارد. اخلاق و مذهب نیز به راه حل‌های مکتب بدبینان روی خوش نشان نداده است. بعلاوه آهنگ رشد جمعیت چنانکه مالتوس و پیروان وی ادعا مینمایند نمائی نیست و به اثبات رسیده که منحنی آن لژیستیک است یعنی در آغاز روند نمائی دارد ولی به نقطه عطف میرسد و به سوی وضع حد متسایل میگردد. بنابراین سیر تصاعدی جمعیت و وسایل معیشت چنانکه مالتوس توضیح داده اشتباه است زیرا اگر يك خانواده تنها در این مسیر رشد یابد تعداد آن پس از هشتصد سال به دو میلیارد خواهد رسید. (۱) و تاریخ بشر نادرستی این طرز محاسبه را ثابت کرده است. بعلاوه ترقی فنی مسئله بازده‌های نزولی و تهیه مواد غذایی را به طرزی مطلوب حل خواهد کرد (۲). اصول جمعیت مالتوس بر فرضیه ثبات وجه مزد استوار است بدین معنی که مقدار مزد معلوم و محدود است. هر قدر شماره نفوس افزایش یابد حصه سرانه به نام دستمزد کارگر کاهش میپذیرد و سطح رفاه فرومیافتد. اعتبار این نظریه نیز بکلی از میان رفته است.

برخی از مصلحین اجتماعی و اقتصاددانان نیز آثار ناگوار ناشی از افزایش جمعیت را به ویژه به طرز عمل نظام سرمایه‌داری آزاد وابسته میدانند. ازدیاد سرمایه ثابت به زیان سرمایه متغیر، استفاده از شیوه‌های کاراندوز و سرمایه‌بر به بهای بیکاری هزاران هزار کارگر تمام میشود و چنین است که سیمای دنیای آینده زشت و وحشتناک میگردد.

هرگاه مسئله محدودیت زمین را نیز موشکافانه‌تر بررسی کنیم آن را به گونه دیگر میبایم زیرا شیوه‌های نوین کشاورزی، استعمال کود شیمیائی، مبارزه مؤثر بر ضد آفات نباتی، اصلاح بذر نه تنها بر میزان بهره‌وری زمین میافزاید بلکه بهره‌گیری از پنج هکتار زمین سرانه دنیا به فراوانی محصول و رفاه بیشتر میانجامد. در حال حاضر فقط در حدود نیم هکتار زمین سرانه مورد استفاده قرار گرفته است بنابراین برای توسعه فعالیت در بخش کشاورزی میدان وسیعی پیش پای قرار دارد. وانگهی به موازات رشد اقتصادی و صنعتی شدن شماره افراد فعال در

(۱) سیسوندی (۲) فوریه .

بخش کشاورزی کاهش میابد و تقاضا برای زمین موجود نیز کاستی میگیرد و تنگنای این عامل تولید برطرف میگردد. بدین سان تولیدات حاصله از زراعت ۵ هکتار زمین ظرف سال برای تهیه مواد غذایی يك فرد انسان مفهوم گرسنگی را بکلی از میان میبرد.

نکات زیر اهمیت نقش جمعیت را به عنوان عامل رشد اقتصادی بیشتر نمایان میسازد.

الف - فشار جمعیت ابتکار و نوآوری های فنی را سهولت میبخشد و بازدهها را زیاد میکند و تولید کثیر را امکان پذیر میگرداند.

ب - فشار جمعیت قدرت فردی و جمعی برای رفع نیازها میآفریند و تحرك اجتماعی و تنوع اقتصادی به بار میآورد.

پ - فشار جمعیت ضرورت کوشش بیشتر و ترقی نرخ پس انداز را محسوس میکند و این امر سرمایه گذاری را با توجه به امکان تغییر نسبت میان عوامل تولید برای ساخت کالاهای سرمایه ای و مصرفی ممکن میسازد.

ت - فشار جمعیت در بخش های مختلف تولیدی آثار متفاوت به جای میگذارد و تمایل به تخصص را شدت میبخشد و صنایعی مانند فولادریزی، حمل و نقل، گاز، برق را از بازارهای وسیع و یکپارچه ملی برخوردار میکند.

ث - تجمع و تمرکز انبوه جمعیت در بعضی نقاط مناسب صرفه جوئی های خارجی به سود بنگاه های اقتصادی محلی پدید میآورد.

ج - رشد سریع جمعیت به دو گونه بروسعت بازار میافزاید: یکی مستقیم بدین معنی که بر اثر افزایش تقاضای کل میل به سرمایه گذاری زیاد میشود و دیگر از راه نا مستقیم بدین مضمون که میل به مصرف را بر میانگیزد و در نتیجه ضریب فزاینده سرمایه گذاری (۱) را به کار میاندازد.

چ - بر اثر رشد جمعیت تولید آن کالاها که به سبب وسعت ناچیز و محدود بازار تا آن زمان سودبخش نبوده است مقرون به صرفه میگردد و ساخته و به بازار ریخته میشود.

ح - رشد جمعیت پس از توسعه بازار داخلی امکانات افزایش صادرات را فراهم میسازد .

خ - افزایش جمعیت کمیابی نسبی بعضی از عوامل تولید را تعدیل مینماید . عامل کار به عنوان مهمترین عنصر مؤثر در جریان تولید و فعالیت های اقتصادی فراوان میشود و میتواند به جای عامل کمیاب سرمایه بنشیند صلاح و صرفه در اقدام به این جانشینی از محاسبه اقتصادی درباره سودآوری ترکیبات گوناگون عوامل تولید به دست میآید . چنان که در اقتصادهای رو به توسعه این جانشینی بیشتر توجه میشود و در فعالیت های اقتصادی که به سرمایه گذاری های هنگفت نیازمند است معمولاً عامل کار میتواند به جای سرمایه در تراز پرداخت ها و بی نیازی نسبی از واردات کالاهای خارجی مستقیم یا نا مستقیم مؤثر افتد . باید توجه داشت که استفاده بیشتر از عامل کار به جای سرمایه هنگامی به نتایج ارزنده میرسد که عواقب این جایگزینی در یک برنامه کلی توسعه ملی مورد بررسی قرار گیرد . لازم است شرایط فنی آماده گردد و وسایل مالی و انسانی نیز در اختیار باشد .

د - رشد جمعیت افراد جامعه را وامیدارد تا از حالت سستی و بی حسی برون آیند ، برای رسیدن به سطح زندگی بالاتر و رفاه بیشتر به کوشش تازه برخیزند و کیفیات تخیل و سازمانی که در جریان این تلاش ها پدیدار میگردد کمک به حفظ سطوح زندگی موجود در برابر فشار جمعیت میکند .

ذ - رشد جمعیت با تسهیل سرمایه گذاری ها و ایجاد اشتغال و افزایش انعطاف پذیری و قابلیت انطباق و استعداد تحرك نیروی کار میتواند رشد اقتصادی را تحريك کند . تحول جمعیت در این مسیر گاهی همراه با بهره گیری از سرزمین های بکر و تازه و بنیاد نهادن شهرها و اشاعه تمدن و فرهنگ نوین است .

ر - رشد جمعیت بار سرانه هزینه عمومی را سبک تر میسازد .

بنابراین در کشوری که منابع طبیعی فراوان و بهره برداری از آنها سودآور و ترکیب عوامل تولید نیز به طرز منطقی و با استفاده از پیشرفته ترین شیوه های فنی امکان پذیر باشد افزایش جمعیت عامل رشد سریع اقتصادی تواند بود به شرط آن که اراده قوی بر تحقق این اندیشه قرار گیرد و کوشش های مؤثر

و جدی به عمل آید. این نیروی خلاقه و استعداد شکوفان انسان‌هاست که دل سنگ را میشکافد و از ژرفای زمین مواد اولیه ضروری برای فعالیت‌های تولیدی و ساخت کالاهای سرمایه‌ای و مصرفی را بیرون میکشد و سطح زندگی را بالا میبرد.

۳ - سیاست جمعیتی ایران.

جمعیت ایران میان این دو قطب متضاد خوش‌بینی و بدبینی باید وضع متناسب و مطلوب را بجوید. بدین منظور ضوابط گوناگون پیشنهاد شده است که مهمترین آن‌ها بهره‌وری کار یا ازدیاد بازده سرانه (۱)، میزان درآمد متوسط (۲) بالاترین سطح زندگی (۳)، حداکثر ارضاء جمعی (۴) و رفاه یعنی توجه به مزایای ارزش‌های ذاتی و طرز توزیع درآمد و استفاده از آن است. پاره‌ای از این ضابطه‌ها قابل اندازه‌گیری نیست و برخی دیگر را نیز نمیتوان با نگاه سطحی ارزشیابی کرد چنانکه بعضی درآمد پولی و سطح زندگی را غالباً یکی انگاشته‌اند.

به طور کلی جمعیت مطلوب ایران از دید اقتصادی آن شماره نفوس است که با سرمایه و منابع طبیعی موجود بیشترین درآمدسرانه را تولید کند و یا نیروی کاری به دست دهد که بر اثر ترکیب با دیگر عوامل تولید حداکثر مقدار تولید را فراهم آورد.

عناصر تعیین‌کننده این سطح مطلوب بدین قرار است.

الف- وضع فن، حجم منابع قابل استفاده، تجهیزات فنی و امکانات بازرگانی خارجی.

ب- نسبت میان جمعیت کاری و غیر کاری، روابط میان مصرف‌کنندگان محض و تولیدکنندگان در این جا بنیان سنی و توزیع جغرافیائی جمعیت نیز شایان توجه است.

پ- آهنگ رشد جمعیت، آهنگ ترقی فنی و نرخ رشد درآمد ملی. بنابراین آن‌گاه میتوان گفت ایران دارای جمعیت زائد است که شماره نفوس آن با توجه به نکات بالا از سطح مطلوب در گذرد.

برای تعیین سطح متناسب و مطلوب جمعیت در ایران لازم است بر مبنای ضوابط فوق محاسبات دقیق اقتصادی صورت گیرد و طرز استفاده از امکانات نیز از نظر دور نماند بدیهه پردازی و ابراز احساسات به حل مشکلات کمکی نمی نماید. در ایران منابع طبیعی دست نخورده فراوان و امکانات ارزی بسیار و اراضی زرخیز کشاورزی وسیع است. چنانچه زمین‌های بالقوه قابل کشت نیز به حساب آید مساحت اراضی زراعی به حدود ۱۷ میلیون هکتار سرخواهد زد که با بهره‌گیری منطقی و اقتصادی از منابع آب موجود بالقوه به مقدار تقریبی ۱۷۰ میلیارد مترمکعب می‌تواند به کشتزارهای سرسبز مبدل گردد. چنانکه در بحث کشاورزی خواهد آمد مساحت زراعت آبی کشور هم‌اکنون بیش از $\frac{۲}{۶}$ میلیون هکتار نیست. وانگهی ده در صد آهنک متوسط رشد سالانه در برابر $\frac{۲}{۶}$ در صد تا سه در صد نرخ رشد جمعیت جای نگرانی باقی نمی‌گذارد و این خیال که افزایش شماره نفوس به آهنک تند کنونی مایه قهقرای اقتصادی است اندیشه‌ای بدبینانه و ناروا نسبت به آینده روشن ملت بشمار میرود.

پرواضح است که این ندای وحشت‌زا از افق کشورهای پیشرفته برمیخیزد و در ذهن ملت‌های رو به توسعه می‌نشیند. غرض آن است که با تقلیل یا تثبیت شماره نفوس دایره خواسته‌های ما را نسبت به حقوق مشروع خود از ثروت ملی محدود سازند. زیرا هرچه شماره انسان‌ها بیشتر باشد نیروها افزون‌تر و صداهای حق طلبانه پرطنین‌تر می‌گردد.

آنچه حالت انفجار جمعیت را در کشور ما و ممالک مشابه خطرناک می‌سازد سیستم مبادلات بازرگانی با دنیای ثروتمند و صنعتی است. مواد اولیه به بهای ارزان در بازارهای تحت تسلط اینان وارد می‌شود و بفروش میرود و در مقابل کالا - های سرمایه‌ای و مصرفی وارده از این ممالک به قیمت‌های گران به ما عرضه می‌گردد. این عدم تناسب و ناهماهنگی است که نتایج منفی آنها به هم افزوده می‌شود و از امکانات سرمایه‌گذاری واقعی میکاهد.

اکنون در ایران بر بنیاد اندیشه‌های بدبینانه، دولت یا به تدابیر مستقیم و وسیع به صورت تعدیل تعداد موالید تحت عنوان سیاست «بهداشت و تنظیم

خانواده « دست زده است و یا به اقدامات غیر مستقیم به وسیله تأثیر بر کیفیت فیزیکی جمعیت از راه تعلیم و تربیت ، آموزش حرفه‌ای و برخی قوانین مانند ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی ایران مبادرت ورزیده است . اجرای این ماده قانونی دائر به ممنوعیت ازدواج دختران کمتر از شانزده سال به منظور ایجاد تعادل در نسبت‌های گروه‌های جوان یکی از جلوه‌های سیاست جمعیتی ایران است . ولی آداب و رسوم ، معتقدات مذهبی و هزینه سنگین اجرای این سیاست و نظارت بر آن سد راه تحقق این نظریه‌هاست . برخلاف اندیشه مالتوس که فقر را عامل محدود سازنده جمعیت می‌پنداشت اینک به ثبوت رسیده که این ثروت است که میزان موالید را محدود می‌سازد .

در مقیاس ملی ، اتخاذ تدابیر شایسته برای کند ساختن سیل مهاجرت از روستاها به شهرها ، اجرای سیاست حمایت از محصولات کشاورزی ، ایجاد و توسعه زیر بناهای اجتماعی ، اعطای امتیازات مالیاتی به واحدهای کوچک بهره‌برداری ، عمران و آبادی مناطق روستائی و نیز جلوگیری از تمرکز کارها در یک نقطه در حل این مشکلات بیشتر مؤثر است . مسئله همانا بیشتر توزیع نادرست ثروت و نابرابری فاحش درآمدهاست تا زیادتی واقعی افراد انسانی .

در مقیاس بین‌المللی ، اصلاح سیستم مبادلات بازرگانی جهانی و تعیین قیمت‌های مواد خام و کالاهای سرمایه‌ای و مصرفی براساس منطق و عدالت شایان توجه است زیرا در وضع موجود مقادیر هنگفتی از عواید ارزی کشور به سود کشورهای صنعتی مصرف می‌شود . بدینسان این جریان ثروت از دنیای محرومان است که به جهان ثروتمندان سرازیر میگردد و چنین است که نوریسیدگان ایرانی بر سرخوان ملی جای نشستن دارند ولی حصه برداشتنی نمی‌یابند . حال آن که این همه منابع میتواند به خواسته‌های ضروری جمعیت روزافزون به میزان قابل ملاحظه پاسخ مثبت بدهد .

جمعیت ایران با خصوصیتی که در سطور بالا به وصف آمد . با همه جنبه‌های مثبت و منفی آن باید در بخش‌های اساسی چرخ فعالیت تولیدی را بگردش درآورد .

اکثریت مردم ایران در روستاها بسر میبرند و به کارهای کشاورزی و دامپروری اشتغال دارند. بهمین جهت بررسی بخش کشاورزی در اقتصاد ایران با توجه به تحولی که هم‌اکنون سراپای آن را در بر گرفته است نسبت به دیگر رشته‌ها حق تقدم پیدا میکند.

فصل دوم

بخش کشاورزی

مقایسه سطحی میان اقتصادهای پیشرفته و رو به رشد گاهی به این نتیجه میرسد که نقش بخش کشاورزی : به هنگام نیل به توسعه ، اندک و کمتر از واقع ارزیابی شود . اگر چه در هر دو نوع اقتصاد بخش کشاورزی وجود دارد ، اما صنعت فقط در ممالک مرفقی موجود است .

یکی دانستن رشد با جریان صنعتی کردن استنباطی فریبنده و تشبیهی نادرست است . در عمل معانی قربانی کلمات گردیده است . عملیات و شکل‌های سازمان و نظام های اقتصادی کشور در این دو نوع اقتصاد یکسان و دارای وجه مشترك نیست . توسعه اقتصادی به تغییرات حادث در سیستم‌های اقتصادکشاورزی و به صنعتی کردن به يك اندازه مربوط است . اهمیت و محتوی فعالیت‌های بخش ثالث در یکی بکلی متفاوت با دیگری است . بنابراین ، نخست این نکته در خور یادآوری است که هیچ دلیلی وجود ندارد تا صنعت را دارای برتری فطری برای تحقق توسعه بینداریم . چنانچه مقام صنعت در این گونه اقتصادها بالا میرود و اهمیت کشاورزی کاهش مییابد ، این وضع را باید مربوط به تغییرات وارده در تقاضا بدانیم نه در قدرت ویژه بخش صنعت و دیگر آن که تغییر بنیان کشاورزی و استقرار صنعت هر دو برای بعثت آن اقتصادی که قادر به ایجاد رشدی مستقل و استوار باشد ، لازم و ضروری است . چنانکه فقدان يك دستگاه اقتصاد کشاورزی بقدر کفایت مولد ، برخی از کشورهای آسیا را به قحطی تهدید میکند و عدم دقت نسبت به تولید کشاورزی منجر به توقف و انسداد رشد اقتصادهای آمریکای لاتین گردیده است .

بدین ترتیب ، بنظر نمیرسد که توسعه در اکثر موارد بتواند بدون مشارکت کشاورزی تحقق پذیرد . اما این امر بدان معنی نیست که نقش کشاورزی در نیل به توسعه جنبه استثنائی و اساسی دارد . بررسی رشدهای کنونی و گذشته به ما میآموزد که توسعه در تصویر منحصر به فردی ظاهر نمیگردد بلکه ، برعکس به شکل‌های گوناگون ، متفاوت و متغیر بچشم میخورد . کشاورزی نیز از این تنوع برکنار نمیتواند باشد . اگر چه مسئولان سیاست اقتصادی در نیل به هدف توسعه نمیتوانند کشاورزی را نادیده بگیرند ، در عین حال قادرند مقام این بخش را در کنار دیگر فعالیت‌های تولیدی تغییر بدهند .

قسمت اول

نقش کشاورزی در نیل به توسعه اقتصادی ایران

نقش این بخش در نیل به توسعه اقتصادی ایران به شکل‌های گوناگون جلوه‌گر میشود :

۱ - کشاورزی براه اندازنده رشد اقتصادی .

روشن است که نقش براه اندازنده رشد اقتصادی بدین معنی نیست که انتخاب چنین راه رسیدن به رشد مطلوب اقتصادی کشور را محکوم به تخصص در تولید کالاهای کشاورزی مینماید . برعکس منظور این است بدانیم که چگونه بر اثر افزایش تدریجی تولیدات کشاورزی میتوان از یک اقتصاد سنتی ، دارای بنیان‌های کهنه و ابتدائی ، به اقتصاد نوین واجد بنیان‌های پیچیده نائل آمد . نقطه آغاز و پایان بهم شباهتی ندارند . در آغاز ، کشاورزی بخش متفوق اما دارای قدرت تأثیر کمتر و در پایان سیستم اقتصاد شکل تازه پیدا کرده و مؤثر گردیده است . لیکن توسعه کشاورزی هدف نیست بلکه وسیله رشد اقتصادی و محرك ظهور فعالیت‌های دیگر صنعتی و بانکی است . پیداست که نقش بخش کشاورزی

موقتی و کم دوام است . فعالیت‌های جدید ، طی مرحله‌ای که رشد براه می‌افتد ، به تبعیت نیروهای صادره از بخش کشاورزی پدید می‌آید ، سپس شبکه وابستگی متقابل میان آن‌ها ایجاد میشود ، رشته‌های پیوند اولیه میان کشاورزی و این فعالیت‌ها خصالت استثنائی خود را از دست میدهد و در مجموعه پیچیده‌تری ادغام میگردد .

يك کشاورزی شکوفان میتواند بازار خرید محصولات صنعتی و موجب رشد اقتصادی شود .

يك کشاورزی مترقی قادر است محصولات کشاورزی مورد نیاز صنعت به عنوان ماده اولیه را فراهم آورد .
چنین است که کشاورزی ایران در سالیان اخیر تا بدین درجه مورد توجه و دگرگونی قرار گرفته است .

۲ - کشاورزی منبع تأمین مالی رشد اقتصادی .

کشوری که میکوشد تا به توسعه اقتصادی نائل آید ، ناچار است در جستجوی افزایش حجم پس‌انداز موجود برای سرمایه‌گذاری تولیدی باشد و گذر از این راه را گزیری نیست . این کشور در باره منابع تأمین مالی رشد میتواند ، یا به پس‌انداز ملی اتکاء نماید و یا به کمک‌های خارجی روی آورد .

در اقتصاد رو به توسعه که برای رشد خود شق نخست را پذیرد تنها بخش کشاورزی به مثابه تهیه‌کننده پس‌انداز ضروری و مورد نیاز تجلی میکند روستائینان ایران حدود ۶۱ درصد جمعیت کل کشور و شاغلان این دنیای روستائی ۴۸ درصد کل افراد فعال مشغول بکار را تشکیل میدهند . در حال حاضر ۲۴ درصد تولید ناخالص ملی ایران از این منبع بدست می‌آید . در این دوران صادرات کشاورزی (به استثنای نفت و گاز) نسبت به صنعت برتری دارد .

يك کشاورزی شکوفان میتواند از درآمد خود به سرمایه‌کشور یاری برساند .
يك کشاورزی مترقی قادر است پس‌انداز خود را برای توسعه فعالیت‌های تولیدی دیگر بکار اندازد و در نتیجه اهمیت این بخش در تأمین مالی برنامه‌های رشد اقتصادی بخوبی هویدا می‌باشد .

۳ - کشاورزی بخش انطباق رشد اقتصادی .

نقش نخست به سبب ضعف میزان درآمد در محیط روستائی ، به ویژه هنگامی که در این نقاط اقتصاد معیشتی حکمفرما باشد ، نمیتواند مجری گردد .

نقش دوم ، یعنی پراه انداختن توسعه اقتصادی و تأمین مالی غالباً کار بخش‌های غیر از کشاورزی است : این صنعت است که میتواند مآلا نیروی محرك و قاطع و مؤثر فراهم آورد ، و گر نه تأمین مالی بوسیله سرمایه‌های بیگانگان به تملك تدریجی دستگاه‌های تولیدی توسط اقتصادهای پیشرفته و مسلط منتهی میگردد . بعلاوه و خامت روزافزون « رابطه مبادله » بازرگانی به سود کشورهای صنعتی و به زیان اقتصادهای رو به توسعه باز هم نقش صنایع را جالب‌تر میکند . بنابراین مشارکت کشاورزی در استقرار تعادل غذائی ، مالیه عمومی و خارجی مطرح میشود .

يك کشاورزی شکوفان برای اقتصاد ملی ارز تهیه مینماید و خرید تجهیزات سرمایه‌ای و کالاهای مصرفی را امکان پذیر میسازد و از این راه میتواند به تعادل موازنه بازرگانی نیز کمک بکند .

قسمت دوم

مشخصات طبیعی ایران

در حاشیه جنوبی دریای خزر سرزمین سراسری سبزی است که رشته کوه‌های البرز آن را از کویر پهناور لوت در مرکز ایران جدا میسازد و سلسله جبال زاگرس از غرب به فارس کرمان و بلوچستان کشیده شده و چون سد مرتفعی مانع از نفوذ رطوبت دریای مدیترانه و خلیج فارس و بحر عمان به درون فلات ایران گردیده است و بدینسان ، از خصوصیات اقلیمی کشور ما کم آبی میباشد . این وضع تفاوت زیادی در شرایط طبیعی ایران بوجود آورده است . کرانه‌های دریای مازندران و کناره‌های جنوب و نیز دشت خوزستان مرطوب و

دیگر نقاط دارای آب و هوای متنوع خشک و نیمه نمناک است . درجه حرارت میان ۳۵ سانتیگراد زیر صفر در ارتفاعات تا ۵۰ درجه سانتیگراد بالای صفر در جنوب ایران تغییر میکند . بارندگی در ساحل بحر خزر فراوان و طبیعت درباره دیگر نقاط ایران قهرآلود و نامتعادل ، در برخی نقاط بهشت آفریده و درپاره‌ای نقاط دیگر گرمای سوزان ارزانی داشته است .

از ۱۶۶۴۸ میلیون کیلومتر مربع فقط ۲۱ میلیون هکتار زمین قابل کشت است اما عملاً حدود ۹ میلیون هکتار بزیر کشت رفته است . یک سوم کشتزارها آبی و دو سوم مانده زراعت دیمی و در نتیجه بازده زمین ، با توجه به شیوه‌های کهنه و ابزارهای کهن ، اندک میباشد . بدینسان ، ۷۰ درصد از خاک ایران غیرقابل کشت است .

اراضی کشور به شرح زیر توزیع شده است : (۱)

هکتار

۹،۳۶۹،۵۴۲ هکتار	زیر کشت (آبی و دیمی)
۶،۸۸۴،۵۱۱ هکتار	آیش
» ۱۶۰۰۰۰۰	مراتع مصنوعی
» ۱۰۰۰۰۰۰۰	مراتع طبیعی
» ۱۰۰۰۰۰۰	بیشه
» ۱۸۰۰۰۰۰۰	جنگل
» ۳۳۰۰۰۰۰۰	اراضی بایر قابل عمران
» ۸۱۸۰۰۰۰۰	اراضی بایر غیر قابل عمران
» ۳۲۴۰۰۰۰۰	شهرها و راه‌ها
» ۱۲۰۰۰۰۰۰	رودخانه‌ها و دریاچه‌ها

جمعیت شاغل ده ساله و بالاتر در سرزمینی با چنین مشخصات جغرافیائی ،

در بخش کشاورزی ۳۱۳۷۸۶۷ نفر است که ۲۹۴۰۱۴۷ نفر آن در مناطق روستائی سکونت و اشتغال دارند .

قسمت سوم

بنیان کشاورزی ایران پیش از اصلاحات ارضی

بررسی اجمالی نظام و روابط اساسی موجود در دنیای روستائی ایران از این جهت اهمیت دارد که نخست علل انحطاط و عقب ماندگی اقتصادی را مشخص مینماید و ثانیاً مقایسه میان وضع های گذشته و حال و نتیجه گیری منطقی و صحیح را امکان پذیر میسازد .

بطور کلی ، از دوره سلطنت فتحعلیشاه قاجار به بعد نظام کشاورزی ایران بر مبنای مالکیت خصوصی همراه با تیول داری بوده است . اما هرکس که به کار کشاورزی اشتغال میورزد همیشه مالک زمین نیست . بعلاوه درپاره ای نقاط مانند یزد مالکیت بر پایه آب است ، چه آب عنصر کمیاب میباشد .

۱ - اشکال مالکیت ارضی در ایران

خالصه ، موقوفه ، املاک اختصاصی سلطنتی ، عمده مالکی ، خرده مالکی و مالکیت مشترک شکل های اساسی مالکیت در ایران بوده است .

خالصه ملك دولت و موقوفه متشكل از وقف عام و خاص است - مالکیت مشترك نیز در ایلات و عشایر ایران وجود داشته است بدین معنی که املاک ایل به همه افراد آن متعلق بوده و به نام رئیس ایل نیز به ثبت میرسیده است . در دهات ایران این شکل مالکیت نیز به صورت مالکیت محض با آداب و رسوم خاصی ، در مورد تولید جمعی و توزیع محصول ، دیده شده است .

۲ - طرز بهره برداری کشاورزی .

طبق تعاریف آمارگیری سال ۱۳۳۹ بهره بردار کشاورزی شخص یا شخصیت حقوقی میباشد که مسئولیت اقتصادی و فنی و ابتکار اداره کردن و گرداندن

واحدهای بهره‌برداری کشاورزی را شخصاً بطور مستقیم یا بوسیله مباشر اجیر بعهده دارد. هرگاه مسئولیت به عهده دو یا چند شریک باشد اینان به عنوان يك بهره‌بردار تلقی میشوند.

واحد بهره‌برداری کشاورزی عبارت از مجموعه اراضی است که کلا یا جزئاً برای تولید کشاورزی بکار رفته باشد و بوسیله شخص یا شخصیت حقوقی به نام بهره‌بردار به تنهایی یا با کمک دیگران اداره گردد.

صرف نظر از مالکیت، موقعیت و وسعت واحد بهره‌برداری، مجموعه دام‌هایی که به منظوره‌های کشاورزی بدون اراضی مزروعی نگهداری میشوند، واحد بهره‌برداری کشاورزی بشمار می‌آیند (بهره‌برداری دام).

نحوه بهره‌برداری کشاورزی ایران، پیش از اصلاحات ارضی، به شرح زیر بوده است:

الف - بهره‌برداری ملکی که بهره‌بردار خود مالک زمین زراعی است و این طرز بهره‌برداری ویژه خرده مالک و مالک متوسط میباشد.

ب - بهره‌برداری رعیتی که بهره‌بردار در قبال بهره‌برداری از زمین سهمی از محصول را به مالک میدهد. این سهم لزوماً ثابت نمیشود و با ازدیاد یا تقلیل میزان محصول تغییر مینماید. رعیت کشاورزی است که در ده زندگی میکند و حق دارد قسمتی از زمین را بکارد و در مقابل بخشی از محصول را به مالک میدهد و بیگاری مینماید و عوارض اربابی میپردازد. شماره این عوارض و بیگاریها در پاره‌ای از نقاط ایران مانند کردستان به ۱۰۳ نوع میرسید.

در بهره‌برداریهای رعیتی تعداد رعیت در واحد بهره‌برداری متغیر بوده و این امر بیش از پیش به کاهش عواید سهمی رعیت از محصول کمک میکرد. علاوه گروه دیگری به نام برزگر، غله کار، دشتبان، آبیاری، خوش‌نشین و پاکار نیز در روستا سکونت داشتند که در برابر کارهای معین کشاورزی که انجام میدادند، سهمی از عواید زمین را به‌چنگ می‌آوردند.

پ - بهره‌برداری اجاره‌ای = در این مورد زمین زراعی بوسیله بهره‌بردار از مالک به مبلغ ثابت (به پول یا به جنس) اجاره شده است. روشن است که

چون مدت قرارداد کوتاه و خطر خشکسالی نیز در میان است ، اجاره‌دار میکوشد به بهای ویرانی ده و کور شدن قنوات در حداقل زمان بیشترین سود را بدست آورد .
 ت - بهره‌برداری مالکی - رعیتی = در این جا بهره‌بردار مالك مقداری از زمین مورد بهره‌برداری است و در بقیه عنوان رعیت را دارد .
 ث - بهره‌برداری مالکی - اجاره‌ای = منظور بهره‌برداری هائی است که در آن بهره‌بردار مقداری از زمین زراعی را با اجاره بهای ثابت مورد بهره‌برداری قرار داده و بقیه را مالك باشد .

ج - بهره‌برداری اجاره‌ای - رعیتی = در این جا بهره‌بردار مقداری از زمین مورد بهره‌برداری خود را با اجاره بهای ثابت در اختیار دارد و در بخش باقی مانده به عنوان رعیت فعالیت مینماید .

در مهر ماه سال ۱۳۳۹ مقدار کل واحدهای بهره‌برداری کشور ۱۸۷۷۲۹۹ و وسعت اراضی آن‌ها (به استثنای مراتع طبیعی ، جنگل و زمینهای آیش همگانی) حدود ۱۱۳۵۶۲۵۴ هکتار و در نتیجه میانگین مساحت واحد بهره‌برداری ۶ر۰۴۹ هکتار بوده است .

توزیع بهره‌برداری های بالا به طرز زیر بوده است :

شکل بهره‌برداری	تعداد بهره‌برداری	مساحت به هکتار	درصد نسبت به کل
۱ - رعیتی	۸۱۴۲۰۷	۶۲۲۱۸۶۱	۵۴ر۸
۲ - ملكی	۶۲۴۲۸۳	۲۹۷۵۷۸۹	۲۶ر۲
۳ - اجاره‌ای	۲۳۵۲۸۱	۸۴۳۹۱۱	۸ر۴
۴ - رعیتی - ملكی	۷۲۱۷۸	۴۰۲۸۱۸	۳ر۵
۵ - رعیتی - اجاره‌ای	۷۹۳۳۹	۵۶۳۰۷۲	۵ر۵
۶ - ملكی - اجاره‌ای	۴۸۰۴۱	۳۰۰۹۹۲	۲ر۶
۷ - رعیتی - ملكی - اجاره‌ای	۳۹۹۰	۴۷۸۱۱	۰ر۵
جمع	۱۸۷۷۳۹۹	۱۱۳۵۶۲۵۴	۱۰۰

۳ - طرز تقسیم محصول

تقسیم عواید زمین زراعی ، در بهره‌برداری های غیر ملكی ، در نقاط مختلف کشور یکسان نبوده است . اما در این دوره از تاریخ اجتماعی ایران همه جا تقسیم بر اساس ضابطه اجاره‌داری یا مزارعه صورت میگرفته است .

الف - در حالت اجاره‌ای ، کشاورز در برابر استفاده از اراضی مزروعی - سالانه قسمتی از عواید ناخالص اعم از جنسی یا نقدی را به مالک میپردازد و مسئول سود و زیان کار خود میبود .

ب - در روش مزارعه ، تقسیم محصول بنا بر قاعده‌ای به نام نظریه عوامل پنجگانه انجام میگرفت ، به این معنی که در تولید کشاورزی پنج عامل آب ، کار ، بذر ، حیوان و زمین وارد است و مالک و رعیت به تناسب تعدادی از این عوامل که در تملک دارند از محصول سهم میبرند .

در زراعت دیمی که عامل آب به صورت باران در تولید مشارکت دارد محصول به تناسب چهار عنصر باقیمانده میان مالک و زارع تقسیم میشود .

در پاره‌ای از نقاط ایران روش مزارعه به ترتیب بالا معمول نبوده بلکه شرایط اقلیمی و نوع محصول در تقسیم عواید تأثیر داشته است .

چنانکه طی سطور پیشین یادآور شدیم رعیت ، علاوه بر سهمی از عواید زمین که بر اساس مزارعه به مالک میداده ، مجبور بوده است عوارض دیگری نیز پیشکش نماید و حتی بیگاری نیز انجام دهد .

پ - نقدی بر نظریه عوامل پنجگانه .

براین اصل تقسیم انتقادات چندی وارد آمده است :

نخست آنکه اهمیت عامل کار را بطور کلی و در همه نقاط کشور در عرض دیگر عوامل منجمله زمین قرار داده است ، حال آنکه در پاره‌ای از نقاط ایران ، مانند یزد ، آب مبنای مالکیت و نسبت به زمین زراعی دارای ارزش نسبی بیشتر است . بعلاوه در شرایط اقلیمی ایران که کم آبی یکی از خصوصیات طبیعی آن است ارزش گذاری بیشتر آب در خور توجه و شایان دقت میباشد .

دوم آنکه برای کار انسان و کار حیوان ارزش یکسان قائل گردیده و به هر یک سهم برابر از محصول واحد بهره‌برداری داده است . این طرز تفکر از نظر اجتماعی محکوم و از لحاظ اقتصادی بقدری زننده و نازیبنده است که تجدیدنظر اساسی در قاعده عوامل پنجگانه را ضروری تر میسازد .

سوم آنکه میزان باروری زمین زراعی در تعیین سهم نسبی عوامل مؤثر

در تولید بهیچوجه مورد توجه قرار نگرفته است .

۴ - نقش دولت در آبادانی روستا .

اقدامات دولت در زمینه فعالیت‌های کشاورزی و عمران روستائی تا دوران جدید اصلاحات ارضی عبارت از تصویب قانون عمران در بیست و پنجم آبان‌ماه ۱۳۱۶ و تأسیس « اداره عمران و اصلاحات » در وزارت کشور به منظور اصلاح امور اجتماعی و عمران دهات بود ، اما نتیجه‌ای بدست نداد .

در مهر ماه ۱۳۳۱ قانون ازدیاد سهم کشاورزان و سازمان عمران و درمرداد ماه ۱۳۳۲ لایحه قانونی بنگاه عمران کشور بتصویب رسید . این بنگاه در هفتم مرداد ماه ۱۳۳۲ رسماً آغاز بکار کرد . قانون ازدیاد سهم کشاورزان ۲۰ درصد از بهره مالکانه را کسر میکرد و ده درصد آن را به زارعانی میداد که محصول را عمل می‌آوردند و ده درصد بقیه در صندوق‌های عمران و تعاون ده ، دهستان و بخش تحویل میشد تا زیر نظر شوراهای محلی برای کارهای آبادانی مانند ساختمان مدارس مساجد ، آب انبار و غیره بمصرف برسد . اما درسال ۱۳۳۴ قانون جدیدی برای ایجاد بنگاه عمران بتصویب رسید که ۲۰ درصد سهمیه مورد تعهد مالکان را به ۱۰ درصد تقلیل داد و این رقم نیز با امتناع اینان روبرو گردید .

درسال ۱۳۳۷ قانون دیگری به نام « قانون اصلاح امور اجتماعی و عمران » و نیز آئین نامه اجرائی آن تصویب شد و سهم عمران باز هم از ۱۰ درصد به ۵ درصد کاهش یافت .

ملاحظه میشود که نفوذ بزرگ مالکی در مجالس مقننه و قوه اجرائیه چگونه شانه این طبقه اجتماعی را از زیر بار مسئولیت‌ها خالی میکرده است .

درسال ۱۳۳۷ برنامه آموزش معتمدین دهات برای اداره امور روستا بموقع اجرا گذاشته شد و قانون عمران تا پایان سال ۱۳۴۱ تمدید گردید و اجرای برنامه راههای فرعی با تخصیص ۱۷۸ میلیون ریال از اعتبارات سازمان برنامه و هیأت عملیات اقتصادی ایالات متحده در ایران آغاز گشت . سازمان ترویج کشاورزی نیز برای آشنا ساختن دهقانان با اصول جدید کشاورزی تأسیس گردید .

در زمینه ایجاد تسهیلات اعتباری نیز بانک کشاورزی با سرمایه ده میلیون

ریال تأسیس شد؛ اما چون بنیان کشاورزی ایران نامناسب و انعطاف ناپذیر بود، هرگونه کوشش به جهت پیشرفت را در خود مستهک ساخت. اینهمه مساعی نتوانست بخش کشاورزی را در اقتصاد ملی ادغام نماید و آن اندازه رونق اقتصادی پدید آورد که فعالیت های کشاورزی محرك کار و کسب و رشد مجموعه اقتصاد کشور گردد. هرگونه اقدامات دولت در برابر کارشکنی ها، ستیزه جوئیها و تحریکات بزرگ مالکان به نتایج منفی میرسید.

این ملاحظات و نارسائی های نظام کشاورزی ایران تا سال ۱۳۴۰ شمسی مانع اساسی در برابر تشدید فعالیت های ثمربخش کشاورزی و افزایش درآمد کشاورز و توزیع عادلانه محصول زمین زراعی و رونق دنیای روستائی و انعکاس نور این دگرگونی ها در زندگی اقتصادی ایران بوده است. وسعت نامتناسب و غیر اقتصادی زمین در واحدهای بهره برداری، تجزیه و تقسیم افراطی اراضی مزروعی به سبب قانون وراثت، نبودن ضابطه های حقوقی و اقتصادی سالم در روابط کسانی که از کار کشاورزی ارتزاق میکردند، غیبت مالک از ده، جریان پیوسته درآمدهای کشاورزی به سوی شهرها و حتی خارج از کشور، بقاء شیوم های کهن و نامناسب کشت و کار و عدم استفاده از روش های نو در کشاورزی همه و همه بروخامت وضع بردگانی میافزود که داغ رعیت برپیشانی داشتند و صاحبان واقعی ملک و آب بودند. زیر تأثیر این تصویر زنده و دردآلود اندیشه اصلاحات ارضی و ضرورت تغییر اساسی در بنیان کشاورزی ایران پدید آمد.

قسمت چهارم

قوانین و مراحل اصلاحات ارضی در ایران

- ۱- اصلاحات ارضی تغییراتی است که دولت در بنیان های کشاورزی وارد میسازد. بنیان های کشاورزی:
- (۱) مجموعه روابط اجتماعی - حقوقی موجود میان انسان ها در باب طرز

توزیع زمین (نظام اجاره‌داری یا مزارعه ، املاک بزرگ ، واحد های کشاورزی که بادست کارگران زراعت شود ، سیستم ارضی عشیره‌ای) است .

(۲) مختصات ویژه واحدهای بهره‌برداری کشاورزی (بزرگی و خردی ، تقسیم به قطعات متعدد) است .

(۳) درجه استقلال تصدی های کشاورزی (متکی به خود ، دارای نظام تعاونی یا خودیاری جمعی) است .

هدف اصلاحات ارضی میتواند تغییریک عنصر یا مجموعه عناصر باشد مثلا قواعد اجاره‌داری یا مزارعه تغییر یابد یا املاک بزرگ تقسیم گردد و یا واحدهای بسیار کوچک بهره‌برداری دریک واحد بزرگ گردآیند .

بدین گونه اصلاحات ارضی تغییرات بسیار متنوع در کشاورزی پدید می‌آورد و درکشور های روه توسعه به شکل الغاء یا محدودیت مالکیت ، تقسیم مالکیت‌های عمده تجمع خرده مالکین دریک واحد بزرگ مقرون به صرفه اقتصادی و یا رواج کشاورزی وسیع و استفاده از کارگران مزدبگیر زیر نظارت دولت صورت گرفته است .

به طور کلی ، اصلاحات ارضی دارای مفهومی عمیق و وسیع است و از تقسیم اراضی آغاز میشود و به ترقی سطح زندگی روستائیان و آبادانی و نوسازی و بهبود اجتماعی دهات به پایان میرسد .

اصلاحات ارضی به معنای ایجاد شرایطی است که دنیای تاریک روستائیان را روشن میگرداند ، مناسبات منطقی و عادلانه میان افراد برخوردار از زمین زراعی پدید می‌آورد و این بخش وسیع و پرجمعیت ایران را قادر میسازد تا بانیان های نوین در مسیر رشد اقتصادی همراه و همگام بادیگر فعالیت های تولیدی به پیش رود .

۲- شرایط موفقیت اصلاحات ارضی .

چنانکه استنباط میشود مقاصد و مضامین اصلاحات ارضی بسیار متفاوت و گوناگون است . برای ارزشیابی میزان موفقیت لازم است هدف هائی که به دست می‌آید مورد سنجش قرار گیرد .

(۱) شرایط سیاسی موفقیت .

اصلاحات ارضی باید بنیان‌های اجتماعی سنتی را خرد کند به این معنی که گروه‌های سدره توسعه را نابود سازد. و بدین منظور توده‌های روستائی را بسیج و به قدرت سیاسی منضم نماید بدینسان که طبقات مسلط قدیمی را خلع ید سازد و به راه‌های نوین سوق دهد و در نتیجه تغییرات اقتصادی و اجتماعی پدید آورد.

(۲) شرایط اقتصادی موفقیت.

اصلاحات ارضی باید تنها به شکل یک تدبیر اجتماعی و سیاسی باقی نماند بلکه در توسعه ادغام گردد و بنابراین لازم است دربارهٔ مقام کشاورزی در توسعه دید دور و درازمدت و نسبت به ترقی آینده خود تسلط واقعی داشته باشد.

بدین جهت ضروری است شرایطی چند به شرح زیر حاصل آید:

(۱) اصلاحات ارضی از کارآموزی انسان‌ها جدا نباشد.

(۲) بارهزینه‌های اصلاحات ارضی برای دولت و صاحبان جدید واحدهای بهره‌برداری کشاورزی نباید پرسنگین باشد زیرا اگر خرده مالکان تازه به ملک و آب رسیده پس انداز لازم برای سرمایه‌گذاری تولیدی نکند دولت از اقدام به کارهای گوناگون و ضروری دیگر در مقیاس مملکت باز خواهد ماند.

(۳) اصلاحات ارضی نه فقط از تشکیل مازاد کشاورزی جلوگیری نکند بلکه بر آن باید بیفزاید. اصلاحات ارضی هنگامی دارای مفهوم واقعی است که به توسعه و تنوع اقتصاد پیوسته باشد. بدین منظور لازم است اصلاحات ارضی با احیاء مالیات‌های زراعی یا برداشت‌های جنسی تحقق‌پذیرد تا خود مصرفی را از افزایش سریع بازدارد و مجموعه خدماتی را در اختیار کشاورزان قرار دهد که اینان از فشار سلطه‌های اجتماعی رهائی یابند.

(۴) اصلاحات ارضی از کوشش عمومی برای پیکارچگی اقتصادی جدا نیست. اگر بخواهیم توسعه یابد لازم است مبادله با دیگر بخش‌ها گسترش پیدا کند و از نفوذ سلطه اجتماعی در این روابط جلوگیری به عمل آید. و بدین منظور اصلاحات ارضی باید زمین و آب هر دورا در برگیرد، مدار اقتصادی اصلاح و بهبود یابد. دستگاه تعاونی و بازرگانی دولتی میتواند تغییر شکل مدار توزیع را امکان‌پذیر

سازد؛ بعلاوه لازم است اصلاحات ارضی به موازات افزایش و گسترش اعتبار کشاورزی برای مبارزه بارباخواری صورت گیرد. باری، اندیشه ایجاددگرگونی در بخش کشاورزی از دیرزمان وجود داشته است. احزاب سیاسی در ایران از دیرباز شعارهایی در این زمینه سرداده‌اند ولی اینان دارای هدف سیاسی به جهت جلب افکار عمومی و پشتیبانی مردم روستائی به‌ویژه دهقانان بوده است. وعده سیروسیاحت درماه ومژده دیدار بدایع روزگار درآن‌کره مرده میدادند بی‌آن‌که درباره ساختمان موشک‌های فضاپیما وحل بسیاری دشواری‌های دیگر اندیشیده باشند.

۳- هرگاه اصلاح ارضی را باتقسیم زمین‌های مزروعی یکی انگاریم پیشینه این کار را درتاریخ اجتماعی گذشته ایران میابیم.

الف- درسال‌های ۱۳۱۱-۱۳۱۲ شمسی قوانینی برای تقسیم املاک خالصه لرستان، سیستان و دشت مغان میان زارعان و افراد محلی وضع شد که به‌موجب آن بخشی ازخالصه‌های مغان و لرستان درسال ۱۳۱۴ شمسی میان کشاورزانی که روی این املاک کار میکردند تقسیم گردید.

ب- درسال ۱۳۱۶ شمسی بنا برتصویب نامه هیئت وزیران قسمتی ازاراضی خالصه سیستان به‌سهام‌های ۳۶۰۰۰ گز مربع (حدود چهار هکتار) از قرار هر سهم پانصد ریال نقد یا ۸۰۰ ریال به‌اقساط میان زارعان و کشاورزان سیستانی فروخته‌شد ولی دیری نیاید که سرداران و کارمندان عالیرتبه دولت اراضی را از چنگ این افراد بی‌بضاعت و ندار و بی‌دست‌وپا درآوردند به‌طوری که درپایان کار گروهی زمیندار تازه پدید می‌آید و میزان تولیدات به‌طرزی فاحش کاهش می‌یابد، کشاورزان به‌فقر بیشتر دچار میشوند و به‌ناچار ترك زادوبوم مینمایند و به‌مناطق گران و دشت ویا بیرون ازکشور به‌آن‌سوی مرز مهاجرت میکنند.

پ- تجربه دیگر فروش و توزیع املاک خالصه خوزستان و نیز واگذاری املاک اختصاصی در هفتم بهمن‌ماه ۱۳۲۹ شمسی است بدین‌سان‌که قیمت هرده به‌میزان ده برابر درآمد سالانه معین گردید و پس‌از بیست درصد تخفیف بقیه به‌اقساط بیست و پنج‌ساله به‌دهقانان فروخته شد.

تب مورد دیگر ضمیمه قانون مربوط به اصلاحات ارضی مصوب بیست و ششم اردیبهشت ماه ۱۳۳۹ شمسی است که حداکثر مالکیت زمین را برای هر کس در سراسر کشور اعم از قطعات متصل یا مجزی جمعاً چهارصد هکتار (آیش وزیر کشت) از اراضی آبی و یا هشتصد هکتار (آیش وزیر کشت) از اراضی دیم و بایر تجاوز نکند معین کرد. مطابق بند ۳ ماده سوم این قانون مالک میتواند ظرف مدت دو سال پس از تصویب بخشی از اراضی و همچنین باغ‌ها و قلمستان‌های خود را به یک یا چند تن از وراث قانونی خویش منتقل نماید.

چنانکه ملاحظه میشود قانونگذاران که خود عمده مالک یا نماینده این طبقه حاکم و بانفوذ بودند از هر فرصت و مقام برای گریز از برابر ابتکارات ترقیخواهانه و تحکیم موقعیت و تأمین سود طبقاتی استفاده میکرده‌اند. خوشبختانه این قانون هرگز به مرحله اجرا در نیامد و بر اثر موج اعتراض‌هایی که علیه حدنصاب‌های بالا برخاست در مقررات الحاقی اصلاحات ارضی مصوب هشتم بهمن ماه ۱۳۴۱ حداکثر تازه‌ای برای مالکیت اراضی مزروعی به این ترتیب برقرار گردید: گیلان ۳۰ هکتار، مازندران ۵۰ هکتار، گرگان و گنبد قابوس ۷۰ هکتار، خراسان ۲۰۰ هکتار، اصفهان ۱۲۰ هکتار و حومه آن ۵۰ هکتار، کرمان ۲۰۰ هکتار، سیستان و بلوچستان ۱۵۰ هکتار و حداکثر وسعت اراضی مکائزه نیز ۵۰۰ هکتار شد.

به موجب این مقررات مالکان میتوانند مازاد زمین‌های خود را سی ساله به کشاورزان اجاره بدهند یا حقوق اینان را به رضایت خریداری کنند و یا زمین را بر پایه قاعده عوامل پنجگانه میان خود و زارعان تقسیم و اینان را از اراضی سهمی خود بیرون نمایند.

ولی اصلاحات ارضی تنها محدود به امور ناظر بر نحوه مالکیت زمین و بهره‌برداری از آن نمیشود بلکه مسائل دیگری همچون اقتصاد روستائی، مالیات بر املاک مزروعی، اعتبارات روستائی و تعاونی، تغییر اساسی در شیوه‌های کشت و استفاده مناسب از ماشین‌های کشاورزی و کاربرد کودهای شیمیائی و ترقی سطح بهره‌وری نسبی اراضی مزروعی را نیز در بر میگیرد.

۴- مرحله واقعی اصلاحات ارضی در ایران .

تاریخ نوزدهم دی ماه ۱۳۴۰ شمسی نقطه عطفی در حیات روستائیان ایران و نخستین گام جدی و حقیقی در راه اصلاحات ارضی است . قانون اصلاحات ارضی برای اولین بار در تاریخ بیست و ششم دی ماه ۱۳۳۹ شمسی به تصویب رسید ولی در نوزدهم دی ماه ۱۳۴۰ شمسی با اصلاحاتی مورد تصویب هیأت وزیران قرار گرفت .

الف- هدف اصلی و اساسی دولت از تصویب قانون اصلاحات ارضی در مقدمه آن مصوب بیست و ششم اردیبهشت ۱۳۳۹ شمسی چنین عنوان گردیده است :

«همگام و همزمان با تحولات سریع اجتماعی و صنعتی ضرورت ایجاد میکند که برای تحکیم پایه‌های اقتصاد کشور و بهبود زندگی مردم این سرزمین تحولی بزرگ در امر کشاورزی نیز پدید آید . بدین منظور لایحه اصلاحات ارضی تقدیم مجلس شورای ملی میگردد که در آن دو مقصود اساسی وجود دارد : یکی ازدیاد تولید و دیگری تعمیم عدالت . اجرای برنامه های مربوط به اصلاحات ارضی موجب خواهد شد مالکیت زمین های زراعی تعمیم یابد . از آب و خاک کشور بیشتر و بهتر بهره برداری شود ، روش های تازه تری با سرعت و سهولت بیشتر در کشاورزی به کار رود ، میزان محصول در واحد سطح مزروعی کشور توسعه یابد و در روابط مالک و زارع بر اساس عدالت و به تناسب سهم واقعی که هر یک در امر تولید به عهده دارند اصلاحات اساسی به عمل آید .» (۱)

بدینسان هدف های برنامه اصلاحات ارضی در ایران را میتوان چنین خلاصه کرد :

۱الف- هدف اقتصادی به معنای بالابردن سطح تولید کشاورزی و مآلا افزایش قوه خرید کشاورزان ، ترقی میزان درآمد ملی و در نتیجه رونق روزافزون اقتصادی .

۲الف- هدف اجتماعی یعنی ایجاد و استقرار عدالت بر اثر توزیع بهتر

(۱) مقدمه «قانون اصلاحات ارضی» مصوب بیست و ششم اردیبهشت ماه ۱۳۳۹ شمسی

درآمدها تا ۶۱ درصد از جمعیت ایران در روستاها که اکثریت نفوس کشور را تشکیل میدهند از حق حیات شرافتمندانه و انسانی در سطح زندگی بالاتر برخوردار شوند و به سرنوشت مملکت دلبستگی بیشتر پیدا کنند.

۳الف- هدف سیاسی به معنای نابودی بزرگ مالکان به عنوان یک طبقه بانفوذ و حاکم در طبقات اجتماعی ایران که سدره پیشرفت اقتصاد ملی بودند و نیز تهیه امکانات تازه برای آن که دهقانان صاحب آب و ملک در حیات سیاسی میهن خود مشارکت واقعی و مؤثر بنمایند.

بدین ترتیب اصلاحات ارضی به تدریج و در سه مرحله اساسی به شرح زیر صورت گرفته است:

ب- مرحله اول اجرای قانون اصلاحات ارضی در ایران.

قانون در زمینه های اجتماعی: اقتصادی و زراعی مجری گردیده است. چون زمین سرچشمه زندگی مردم است باید به طرز بی بهره گیری شود که افراد جامعه همه از آن به میزان کافی برخوردار شوند و حداکثر محصول را به دست آورند و از آن جا که هیچکس نمیتواند بیش از یک دهه شش دانگ را آباد نگاهدارد مازاد نمیبایستی به صورت سرمایه راکد در دست مالک باقی بماند بلکه لازم است در اختیار کسانی قرار گیرد که قدرت آبادانی آن را دارند.

۱- ب- حدنصاب مالکیت اراضی و افراد مشمول.

ماده دوم قانون اصلاحات ارضی حدود مالکیت را چنین مقرر داشته است:

«حداکثر مالکیت کشاورزی هر شخص در تمام کشور یک دهه شش دانگ خواهد بود. مالک میتواند از دهات خود کلاً به میزان شش دانگ انتخاب کند و برای خود نگاهدارد.»

بنابراین ماده اول قانون مرحله نخست اصلاحات ارضی ده یا قریه «عبارت از یک مرکز جمعیت و محل سکونت و کار تعدادی خانوار است که در اراضی آن ده به عملیات کشاورزی اشتغال دارند و درآمد اکثریت آنان از طریق کشاورزی حاصل گردد و عرفاً در محل ده یا قریه شناخته شود.»

اما برای آن که عمده مالکان سوءاستفاده نمایند و زمین های بیشتری میان کشاورزان تقسیم گردد شورای عالی اصلاحات ارضی درسی و هفتمین جلسه خود املاک زیر را ده شناخته است :

(۱) «يك پلاك اصلی بامراکز سکونت متعدد واسامی خاص به تعداد هر مرکز سکونت واسم خاص يك ده جداگانه شناخته میشود» و اضافه میکند : «ولی اگر کلیه زارعان مراکز سکونت از لحاظ آیش و زراعت مشترکاً در تمام اراضی پلاك اصلی بزراعت مشغول باشند تمام مراکز سکونت و اراضی مجموعاً يك ده شناخته میشود» .

بدینسان راهی به سوی تأمین سود مالك گشایش یافته است .

(۲) «اگر يك ده یا چند مزرعه تحت يك پلاك اصلی به ثبت رسیده و يك مرکز سکونت داشته باشد ، خواه برای مزارع پلاك فرعی جداگانه معین شده یا نشده و خواه دارای نسق واحد باشد یا نباشد ، مجموعاً يك ده محسوب میشود . باید دانست که اراضی هر ده به تعداد جفت گاو تقسیم میشود و مقدار زمین هر زارع بر حسب جفت گاو معین میگردد است . صورتی که نام های زارعان ، شماره جفت گاو هر يك را مشخص میکرد (منظور مقدار زمین است) نسق ده مینامیدند . دردهات ایران دونوع نسق زراعی وجود داشت : (۱) نسق متغیر یا یکساله و (۲) نسق ثابت یا دائمی .

نسق متغیر یا یکساله بدین گونه است که درپاره ای ازدهات ایران اول هر سال مالك یا مباشر وی اراضی را به تعداد زارعان و قدرت کار آنان تقسیم میکرد و شماره نسق زراعی هر ساله متغیر است و زمین زارع ثابت نمی ماند و بنابراین حق ریشه وجود ندارد ، مالك به آسانی میتواند زارع را از روی زمین اخراج کند . باتوجه به این نکته ، قانون اصلاحات ارضی از تاریخ اجرا (۱۹۰۱۰۱۹۰۴) در کلیه دهات کشر نسق زراعی را ثابت نگه داشت تا زارعان بتوانند به عمران و آبادی اراضی متصرفی خود پردازند و مالك حق اخراج زارع و تغییر نسق را نداشته باشد .

نسق ثابت یا دائمی دردهات ایران بدین گونه است که اراضی ازسالیان دراز بر حسب تعداد جفت گاو ، کار و زارع به تساوی تقسیم شده و زمین معین

و معلوم بوده و هر ساله در همان زمین متصرفی به زراعت میپرداخته است. در چنین دهات زارع حق ریشه داشته و مالک نمیتوانسته است وی را از ملک خود براند مگر آنکه تخلفی در عمل زراعت کرده باشد که رسیدگی به موارد در صلاحیت مأمورین اصلاحات ارضی است.

(۳) «یک پلاک اصلی با داشتن عنوان مزرعه با اسم مخصوص که زارعان آن درده دیگر سکونت دارند، اگر متعلق به همان مالکی باشد که اینان در آن قریه ساکن هستند و از نظر نسق بندی و آیش با قریه مزبور توأم باشند جزء قریه‌ای که دارای محل سکونت است به حساب میآید و اگر دارای مالک جداگانه باشد ولو این که از نظر نسق و آیش تابع ده مورد سکونت زارعان باشد به نسبت نسق جزئی از یک ده محسوب میشود».

(۴) «یک پلاک فرعی و یک مرکز سکونت و یک اسم خاص اگر نسق جداگانه و مستقل داشته باشد یک ده شناخته میشود».

(۵) «یک پلاک اصلی با اسم خاص و چند پلاک فرعی بدون اسم بایک محل سکونت یک ده شناخته میشود».

(۶) «اگر مالکیت شخصی منحصر به قطعات اراضی باشد در این صورت اگر این قطعات جزئی از یک ده یا چند ده باشد باید مساحت این قطعات قبلاً تعیین شود سپس نسبت مساحت هر قطعه به شش‌دانگ ده مربوطه روشن و معین گردد. مجموع نسبت های هر قطعه باده مربوطه میزان مالکیت آن شخص را روشن تر خواهد ساخت».

تعیین یک ده شش‌دانگ به عنوان حداکثر مالکیت ارضی و حفظ نسق بندی های معمول دهکده به عنوان پایه تقسیم تدبیری شایسته بود که اجرای برنامه اصلاحات ارضی را در مرحله اول آسان ساخت و از مشکلات مساحی، نقشه برداری و هزینه هنگفت آن رها نمود. (۱)

(۷) در مورد املاکی که تا تاریخ چهاردهم آذرماه ۱۳۳۸ وقف خاص شده است تبصره ۴ قانون اصلاحی (۱۳۴۰٫۱۰٫۱۹) صراحت دارد که برای هر یک از

(۱) اصلاحات ارضی از داریوش همایون در مجله «تحقیقات اقتصادی» شماره های

موقوف علیهم تا حد اکثر يك ده شش دانگ كماكان به صورت وقف خاص باقی خواهد ماند و مازاد بر آن به فروش میرسد و وجوه حاصله با نظارت اداره اوقاف به خرید مال دیگری اختصاص داده میشود تا غرض واقف حاصل گردد (۱).

۲/ب - مستثنیات از حدنصاب مالکیت به شرح زیر است :

(۱) باغات میوه ، چای و قلمستان هائی که عرصه و اعیان آنها متعلق به مالک باشد با حقا به معموله به مالکیت مالک باقی خواهد ماند .

(۲) کلیه اراضی زراعی مکانیزه در تاریخ تصویب این قانون تازمانی که به همین ترتیب بهره برداری شود .

(۳) اراضی مزروعی درون شهرها .

(۴) مالکیت های کمتر از حدنصاب قانونی .

(۵) اعیانی متعلق به مالک .

(۶) پاره ای از دهات که در تاریخ ۱۳۳۷/۹/۱۴ در اجاره رسمی بوده اند موقتاً استثنا شده اند . این گونه املاک ، به شرط آن که در تاریخ ۱۳۳۷/۹/۱۴ حداکثر و پنج سال بیشتر به پایان مدت اجاره آنها باقی نمانده باشد تا انقضاء این مدت در اجاره خواهد ماند و چنانچه مدت اجاره از پنج سال بگذرد اجاره ملغی و عمل تقسیم انجام خواهد شد .

۳/ب - دولت در مرحله اول اصلاحات ارضی املاک زیر را خریداری میکند :

(۱) املاک کشاورزی مازاد بر حدنصاب قانون

(۲) املاک کشاورزی موقوفه خاص مازاد بر میزان مقرر در ماده دوه

قانون .

(۳) املاک مزروعی مالکانی که کمتر از حدنصاب ملك زراعی دارند و

داوطلب فروش به دولت و تقسیم میان زارعان باشند .

۴/ب - اشخاصی که اراضی مزروعی را خریداری و تحویل میگیرند .

(۱) ماده ۹۰ قانون مدنی چنین مقرر میدارد : « عین موقوفه در مورد جواز بیع یا قرب به غرض واقف تبدیل میشود . »

زمین های مشمول اصلاحات ارضی تقسیم و به رئیس خانوار منتقل میگردد و درواگذاری ارضی رعایت اولویت به ترتیب زیر عمل خواهد آمد: (۱)
 (۱) زارع (۲) هرده که در آن ده مقیم و در همان زمین (۳) به زراعت (۴) مشغول و صاحب نسق است .
 (۲) وراثت زارع که حداکثر یک سال قبل از شروع تقسیم در آن منطقه فوت کرده باشد .

(۳) برزگری (۵) که در آن ده به زراعت میپردازد .

(۴) کارگر کشاورزی مقیم منطقه تقسیم .

(۵) افراد داوطلب کار کشاورزی .

در این موارد عضویت در شرکت تعاونی ده شرط برخورداری از مزایای ماده شانزدهم قانون اصلاحی است . بعلاوه بنا بر ماده هفدهم قانون ارضی ده مورد تقسیم بر حسب نسق زراعی موجود سهم بندی و مشاعاً به زارعان واگذار خواهد شد . تغییر نسق زراعی نیز در دهات ممنوع گردید تا مالکان سوء استفاده نمایند و تقسیم ارضی به آشفتگی و کارشکنی بر نخورد .

۵/ب- قیمت گذاری .

قانون در این مورد چنین مقرر میدارد (۶) در هر منطقه که دستور تقسیم املاک صادر شود ، اداره کشاورزی (وسپس اداره اصلاحات ارضی) مکلف است پس از تعیین حدنصاب مطابق مقررات قانون نسبت به املاک مشمول بر مبنای مالیات مزروعی و بر پایه ضریب معاملات قیمت ملک را معین و به مالک ابلاغ نماید . وزارت کشاورزی (و اینک وزارت اصلاحات ارضی) ضریب معاملات املاک را با توجه به تاریخ مسیزی ، نوع زراعت ، طرز تقسیم محصول ، حقوق مالکانه برای هر منطقه

(۱) ماده شانزدهم قانون اصلاحی . (۲) زارع کسی است که مالک زمین نیست ولی دارای یک یا چند عامل زراعی است و به تنهایی یا به کمک افراد خانواده خود در زمین متعلق به مالک مستقیماً زراعت میکند و بخشی از محصول را به صورت نقد یا جنس به مالک میدهد . (۳) منظور زمین زیر کشت یا آیش است که برای یک یا چند نوع از کارهای کشاورزی مورد استفاده قرار میگیرد . (۴) زراعت تولید محصول به وسیله عملیات زراعی و باغداری است . (۵) برزگر مالک زمین و دیگر عوامل زراعی نیست و در برابر کار کشاورزی که انجام میدهد سهمی از محصول را میبرد . (۶) ماده دهم قانون .

معین میکند برای مثال هرگاه این ضریب را در ناحیه‌ای ضد و مالیات مزروعی سالانه ده مشمول را ۵۰۰۰۰ ریال انگاریم بهای ملك

$$۵۰۰۰۰ \times ۱۰۰ = ۵۰,۰۰۰,۰۰۰ \text{ ریال میشود.}$$

هرگاه ده سابقه ممیزی مالیاتی نداشته باشد. قیمت واحد زراعی نزدیک‌ترین قریه مشابه ملاك عمل قرار میگیرد. پرداخت بهای ملك به اقساط پانزده ساله به وسیله بانک تعاون کشاورزی انجام میگیرد. مالکینی که ملك مازاد دارند به موجب ماده سیزدهم قانون باید ملك خود را به دولت انتقال دهند و به موجب مواد الحاقی قیمت آنرا پانزده ساله دریافت بدارند و هرکس از این کار روی گرداند سازمان اصلاحات ارضی موافق ماده چهاردهم قانون با اطلاع دادسرای محل و به قائم مقامی مالك ملك را به دولت منتقل خواهد ساخت. دولت این گونه املاك را به اضافه مبلغی که حداکثر آن يك دهم بهای خریداری است به زارعان صاحب نسق انتقال میدهد و بانک تعاون کشاورزی ایران بهای آنرا به اقساط متساوی پانزده ساله دریافت میدارد.

چنانکه ملاحظه میشود این طرز قیمت گذاری، در واقع، تاوان گریزهای عمده مالکان. در برابر مالیات است.

۶/ب - املاك غیر مشمول:

در مورد مالکان غیر مشمول و داوطلب فروش سی و چهارمین مصوبه شورای اصلاحات ارضی چنین مقرر میدارد:

«چنانچه مجموع بهای املاك انتقالی آنان تا پانصد هزار ریال باشد شصت درصد آن نقداً بابت قسط اول و بقیه در نه قسط متساوی سالانه پرداخت میشود و هرگاه مجموع بهای املاك انتقالی آنان تا به يك میلیون ریال برسد سی درصد آن نقداً بابت قسط اول و بقیه در نه قسط متساوی سالانه پرداخته میگردد.»

۷/ب - املاك مرهونه.

در این مورد به موجب بندهای الف و ب ماده دوازدهم قانون (۱) پیش‌بینی‌های

(۱) ماده دوازدهم - الف: نسبت به املاکی که قبل از تاریخ ۱۳۳۸ ر ۱۴۹۱۴ مورد معاملات رهنی و یا با حق استرداد به موجب اسناد رسمی واقع گردیده اگر موعد پرداخت طلب بقیه پاورقی در صفحه بعد

لازم برای بستن راه گریز مالکان و جلوگیری از انتقال ملك در صورت امتناع از پذیرش نتایج قانون به عمل آمده است .

۸/ب - سازمان اجرائی قانون .

تا تاریخ بیست و نهم آبان ماه ۱۳۴۶ شمسی وزارت کشاورزی و وظیفه اصلی اجرای قانون را به عهده داشت ولی پس از تصویب قانون تشکیل وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی . این امر مهم به این وزارت واگذار گردید . وزارت خانه های دادگستری و کشور نیز همکاری دارند .

۹/ب - نتایج اجرای قانون اصلاحات ارضی در مرحله اول :

بر اساس آمار اصلاحات ارضی شماره دهات ایران اعم از خالصه، موقوفه، املاك شخصی و سلطنتی ۴۸۵۹۲ است که از آن ۳۷۸۸ ده (۳۷ درصد) ده شش دانگ و ۱۰۱۱۶ ده دیگر (۶۳ درصد) کمتر از شش دانگ بوده است .

در مرحله اول قانون ناظر به خرید املاك زائد بر حد نصاب و فروش آنها به زارعان واجد شرایط و تقسیم میان اینان بر مبنای نسق بندی بوده است .

بقیه پاورقی از صفحه قبل

دائن نرسیده باشد موعده آن حال و عمل ارزیابی در حضور داین و مدیون انجام میشود و پس از اجرای مقررات این قانون در موقع تنظیم سند انتقال اگر مالك دین خود را نپرداخته و مالك آزاد نشده باشد دولت بدهی مالك را حداکثر تا میزان بهای دهات که به موجب این قانون ارزیابی شده بارعایت مقررات این قانون به داین و زائد بر آن مابه مالك میپردازد و در صورتی که قیمت ارزیابی شده کافی برای پرداخت تمام طلب داین و متفرعات و خسارات قانونی آن نباشد طلبکار میتواند برای دریافت بقیه طلب خود از طریق قانون اقدام نماید .

تبصره - در صورتی که داین درخواست صدور اجرائیه نماید سازمان اصلاحات ارضی مکلف است به قائم مقامی داین تقاضای صدور اجرائیه و اقدامات قانونی نماید ، اقدام سازمان مزبور در صدور اجرائیه و تعقیب عملیات اجرائی مشروط بر این است که تمام یا بعضی از املاك مورد معامله مشمول این قانون باشد .

ب- هرگاه تمام یا قسمتی از املاك مورد تقسیم بعد از تاریخ ۱۴/۹/۳۸ در رهن یا معاملات با حق استرداد قرار گیرد مالك موظف است در ظرف شش ماه از تاریخ شروع عملیات تقسیم در این منطقه عین املاك مرهونم مزبور را از رهن خارج سازد و در غیر این صورت دولت بدهی مالك را حداکثر تا میزان بهای دهات که به موجب ماده دهم ارزیابی شده طبق ماده یازدهم به داین پرداخت مینماید . در این صورت املاك مزبور بلافاصله آزاد شده محسوب و طبق این قانون عمل میشود . طلبکار میتواند برای دریافت بقیه طلب خود از طریق قانونی اقدام نماید و در صورت فرونی قیمت ارزیابی شده نسبت به مبلغ مورد معامله تفاوت آن طبق ماده ۱۱ به مالك پرداخت خواهد شد و در صورتی که معاملات مذکور در بندالف پس از تاریخ فوق تمدید یا تجدید شود مشمول مقررات این بند خواهد بود .

بر اثر اجرای قانون اصلاحی از نوزدهم دی ماه ۱۳۴۰ شمسی تا پایان سال ۱۳۴۹ نتایج زیر به دست آمده است :

(۱) تعداد قریه های خریداری اعم از ششدانگ و کمتر از ششدانگ ۱۶۱۵۱ قریه

(دراملاك مشمول ، داوطلب ، بنیاد پهلوی و خالصه)

(۲) تعداد مزارع خریداری اعم از ششدانگ و کمتر از ششدانگ

۹۴۳ مزرعه

(۳) بهای املاك خریداری ۲۰۰۹۳۰۶۹۳۰۶۱۹۶۷۸۱ ریال

(۴) پرداختی اصلاحات ارضی بابت قسط اول

۳۱۱۵۵۱۶۹۲۹۰۵ ریال

به مالکان

(۵) بهای املاك خالصه . ۱۳۳۸۲۸۶۵۶۶۱۰ ریال

(۶) تعداد خانوار زارغانی که صاحب آب

۷۵۳۲۵۸ خانوار

و ملك شدند

(۷) تعداد عائله زارغانی که صاحب آب و ملك شدند ۳۷۲۱۶۶۰ تن

در این مرحله تعدادی ملك ششدانگ و یا کمتر از ششدانگ بازهم در مالکیت عمده مالکان باقی ماند و زارغانی که در این املاك کار کشاورزی میکردند بازهم به آب و زمین نرسیدند و از قانون اصلاحات ارضی بهره ای نبردند و شماره آن ها از کسانی که صاحب آب و ملك شده بودند به مراتب فزون تر بود و به چند برابر میرسید. بدین جهت کوشش به عمل آمد که در مرحله دوم این نقطه ضعف برطرف گردد. در این مرحله عمده مالکی زبون و تضعیف گردید اما نابود نشد.

پـ مرحله دوم اصلاحات ارضی در ایران

قانون مواد الحاقی به قانون اصلاحات ارضی مورخ بیست و هفتم دی ماه

۱۳۴۱ ناظر به رابطه مالك و زارع در ششدانگ انتخابی است .

ارپ به دنبال الغای نظام ناروای ارباب و رعیتی چون عمل مالك و زارع

باید از یکدیگر جدا شود مقرر گردید روابط آن ها به یکی از سه شکل زیر درآید:

(۱) هرگاه مالك بخواهد ، میتواند ملك خود را به زارغان اجاره دهد و

اینان باید ملك مورد بحث را اجاره کنند و بهره مالکانه را به صورت اجاره بها پردازند. ملك مال الاجاره میانگین عواید ویژه سه ساله از ۱۳۴۰ تا ۱۳۴۲ شمسى خواهد بود. هر ملك (پس از تقاضای اجاره) یا زارعی که از تنظیم اجاره نامه سرباززند سازمان اصلاحات ارضی به نایندگی ازوی اجاره نامه را تنظیم خواهد نمود.

(۲) اگر مالك و زارع تراضی نمایند ملك به زارع مربوطه منتقل شود. بانك تعاون کشاورزی ایران ثلث قیمت مورد توافق را به عنوان وام به زارع خواهد پرداخت و به اقساط پانزده ساله دریافت خواهد کرد.

(۳) مالك میتواند به نسبتی که سهم مالکانه از زراعت میبرد اراضی خود را به همان نسبت به تصرف درآورد و بقیه را به قیمتی برابر با بالاترین ضریب منطقه و پانزده ساله بزراعان بفروشد. دولت میتواند قبوض اقساطی زارعی که این گونه املاک را خریده اند خریداری کند و درازای آن سهام کارخانه به مالك بدهد.

(۵) املاکی مشمول این سه شق قرار میگیرند که زیرکشت زارع یا برزگر باشند و گر نه صاحبان اراضی مکانیزه و درهرقریه هرکس تا پانصد هکتار از این مقررات نمیتواند برخوردار شوند.

(۶) علاوه برشقوق سه گانه بالا هرگاه مالك و زارع تراضی کنند میتوانند ملك را به صورت واحدسهامی زراعی اداره نمایند و دراین حالت اداره امور ملك با هیأت مدیره واحد مزبور خواهد بود.

(۷) معاملات نسبت به املاک مجاز که دارای زارع باشد در صورتی جایز است که تمام ملك بایک نفر و یکباره معامله شود و پس از اجرای یکی از شقوق سه گانه این کار مجاز است.

(۸) وضع موقوفات عام و خاص در این مرحله از اجرای قانون روشن شده است.

در مورد موقوفات عام: کلیه این گونه املاک باید به زارع ملك نود و نه ساله اجاره داده شود و اجاره بها هر پنج سال یکبار قابل تجدید نظر است.

در مورد موقوفات خاص: اگر زارعان متمایل به خرید باشند باید موافق

مقررات قانون نوزدهم دی ماه ۱۳۴۰ شمسی بهزارعان واگذار گردد وگرنه به زارعان صاحب نسق به مدت سی سال اجاره داده شود .

اعیانی زراعی که زارع احداث کرده باشد از اوست و زارع حق دارد آنرا به ثبت برساند .

در این مرحله کار تقسیم در ۵۴۰۳۲ قریه و ۲۰۹۱۲ مزرعه پایان پذیرفت . وضعیت قانونی ۲۴۸۹۴۰۸ خانوار دارای ۱۲۳۲۱۸۵۷ تن عائله روشن شد .

یک دید کلی به پایان مرحله دوم نتیجه میدهد که تعدادی زارع صاحب نسق زراعی به ملک و آب رسیدند ولی بیش از دو برابر این تعداد همچنان به صورت زارع مستاجر سی ساله یا عضو واحد سهامی زراعی و یا مستاجر نود و نه ساله باقیماندند . اینان گرچه نسق های زراعی خود را در دست داشتند اما مالک نسق های زراعی خود نشدند . به دیگر سخن اجرای قوانین و مقررات اصلاحات ارضی باز هم نتوانست تجانس و هماهنگی دردنیای روستائی پدید آورد . ناگزیر ابتکار دیگری باید صورت گیرد تا وضع بهتر به دست آید .

۲- تقسیم و فروش املاک استیجاری بهزارعان مستاجر .

بدین منظور در تاریخ بیست و چهارم آذرماه سال ۱۳۴۷ شمسی قانون «تقسیم و فروش املاک مورد اجاره بهزارعان مستاجر» به تصویب رسید و برای اجرا به وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی ابلاغ گردید که چنین مقرر میدارد :

ارت- مالکانی که ملک خود را سی ساله بهزارعان اجاره داده اند و یا با زارعان خود در یک واحد سهامی زراعی گرد آمده اند باید ظرف دو ماه از تاریخ انتشار دومین آگهی آمادگی خود را برای انتقال ملک مورد اجاره (اعم از دایرو بائر) با حقا به مربوطه بهزارعان مستاجر یا تقسیم ملک به نسبت بهره مالکانه با آنها اعلام نمایند .

در این جا دوشق فروش و تقسیم در برابر مالک نهاده شده و اراضی بائر نیز مشمول اصلاحات ارضی گردیده است .

۳- در مناطقی که به تشخیص وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی تعیین میزان و نسبت بهره مالکانه پرداختی به وسیله زارعان تا پیش از مرحله اول

روشن نباشد ملك اعم از دایر و بایر باحقابه مربوطه به سه بخش تقسیم میگردد يك قسمت از ملك یا مالکان و دو قسمت دیگر حصه زارعان میشود .

۳- طرز قیمت گذاری و ترتیب پرداخت .

محاسبه بهای ملك و نحوه تأدیه آن چنین صورت میگیرد .

(۱) بهای فروش نقدی ملك مورد اجاره معادل ده برابر مال الاجاره معین و به وسیله زارعان مربوط پرداخته میگردد ولی زارعان خریدار میتوانند قیمت ملك را در دوازده سال و به اقساط متساوی پردازند و در این صورت قیمت ملك معادل دوازده برابر اجاره بهای سالانه آن خواهد شد . چنانچه زارعان بهای ملك خریداری را در مدت کمتری تأدیه کنند به نسبت مدت از دو قسط اضافی کسر خواهد گردید .

(۲) بهای نقدی آن قسمت از ملك اعم از اراضی دایر و بایر باحقابه متعلقه که در نتیجه اجرای شق تقسیم به زارعان واگذار میشود معادل $\frac{2}{5}$ ده برابر اجاره بهای مربوطه پس از کسر پانزده درصد تخفیف محاسبه میگردد .

در صورتی که زارع بخواهد بهای ملك سهمی خود را به اقساط دوازده ساله پردازد قیمت ملك $\frac{2}{5}$ دوازده برابر مال الاجاره سالانه پس از کسر پانزده درصد تخفیف خواهد بود که باید به اقساط متساوی دوازده گانه پرداخته شود . هرگاه زارعان خریدار بهای ملك را در مدت کمتری کارسازی کنند به نسبت مدت از دو قسط اضافی کسر خواهد شد .

محررت- اجرای قانون تقسیم و فروش املاک استیجاری به زارعان از آغاز تا پایان کار نتایج زیر را به دست داده است :

(۱) تعداد خرده مالکانی که با تسلیم اظهارنامه تقاضای فروش

۲۳۱۹۱

کرده اند

(۲) جمع کل تعداد خرده مالکان که مقررات شق فروش باید درباره

۲۲۵۲۹۴

آن ها اجرا شود

(۳) جمع کل تعداد خرده مالکانی که املاک آن ها به زارعان مربوطه

۹۵۰۶۵

انتقال یافته است

۱۳۰۲۲۹

(۴) تعداد خرده مالکان باقیمانده

۳۵۹۰۰۴

(۵) جمع کل تعداد زارعان خریدار

ث- تغییرات کلی پس از اجرای اصلاحات ارضی در ایران .

پس از گذشت مرحله اول و دوم و انتخاب شقوق اجاره نقدی ، فروش باتراضی و تقسیم اراضی آبی ودیم هریک به نسبت بهره مالکانه مرسوم در محل میان زارعان و مالک یا مالکان و یا ایجاد واحد سهامی زراعی براساس سهم اطراف ذینفع نتایج زیر به دست آمده است .

ارث- درزمینه اجتماعی :

(۱) واژه زارع به معنای کسی که مالک زمین نیست ویک یاچند عامل تولید را در اختیار دارد و در زمین متعلق به مالک (ارباب) مستقیماً به کشت و زرع میپردازد و حصه ای از محصول را به صورت نقد یا جنس به مالک میدهد از قاموس روستائی حذف شد .

(۲) درکنار ده به عنوان مرکز تجمع و سکونت خانوار کشاورز واحدهای روستائی نیز پدید آمد .

(۳) حکومت گاوبند و شیوه بزگری زوال یافت .

ارث- درزمینه اقتصادی :

- (۱) پنج اصل ستمگرانه تقسیم محصول از بیخ و بن نابود گردید .
- (۲) بسیاری از زارعان در همان آغاز کار حق ریشه خود را فروختند و روستا را ترك کردند یا کارگر کشاورزی شدند .
- (۳) اجاره داری در روستاها رواج یافت .
- (۴) زراعت مکانیزه مورد تشویق و حمایت قرار گرفت .
- (۵) کارگر کشاورزی و روابط کارگری در قلمرو روستائی ظاهر شد .
- (۶) واحدهای کشت و صنعت ایجاد گردید .
- (۷) خرده مالکان جدید به عضویت اجباری در شرکت های تعاونی برای برخورداری از مزایای ضروری و مورد نیاز آنها درآمدند .
- (۸) شرکت های سهامی زراعی به وجود آمد .

(۹) خرده مالک تازه به آب و ملك رسیده خود را دربند وام‌ها و مضيقه‌های مالی اضافی می‌بیند .

قسمت پنجم

اندیشه تعاون و تجمع اراضی مزروعی در ایران

تقسیم اراضی زراعی به‌عنوان ضرورت اجتماعی و جبر تاریخی گرچه به‌حیات عمده مالکی پایان می‌دهد و طومار زندگی بردگی را در دنیای روستائی درهم می‌نوردد و به کشاورزان آب و زمین و ارزش انسانی ارزانی میدارد ولی در این مسیر سازندگی نقطه‌های تضاد می‌آفریند . تقسیم افراطی زمین ، پیدایش واحدهای پرشمار و کوچک بهره‌برداری نه‌تنها سطح بهره‌وری را پائین می‌آورد بلکه ممکن است سرانجام فعالیت کشاورزی را بدون صرفه و سود اقتصادی سازد و توده‌های دهقانی را از ثمرات مهم ابعاد مناسب و مطلوب زراعت بی‌بهره گرداند .

این پدیده در ایران از همان آغاز کار ازدید صاحب‌نظران پنهان نمانده‌است . تأسیس سازمان مرکزی تعاون روستائی و ایجاد شرکت‌ها و اتحادیه‌های تعاونی روستائی را باید در شمار اقداماتی دانست که در جهت پیش‌گیری از بروز جنبه‌های منفی تقسیم افراطی اراضی مزروعی از لحاظ اقتصادی صورت پذیرفته است زیرا در نظام خرده مالکی سرمایه ارضی هنوز هم اساس تراکم سرمایه به‌منظور تولید کشاورزی به‌حساب می‌آید اما ضرورت ترقی سطح بهره‌وری و تخصص در تولیدات نیز به‌توسعه ابعاد واحدهای زراعی و به تغییرات بنیان‌های موجود و پذیرش شیوه‌های فنی نوین در کشت و کار نیاز دارد . آنچه به‌نام زراعت مکانیزه تا حد اکثر پانصد هکتار به کمک کارگر روزمزد در قلمرو روستائی پدید آمده در حقیقت بقایای عمده مالکی به‌صورت مترقی و بااستعانت از صنعت است . عمده مالکانی که در ایران اراضی وسیع مزروعی خود را طی مراحل سه‌گانه اصلاحات ارضی اندک‌اندک از دست دادند از پای نشستند و برای ایجاد مزارع و باغ‌های بزرگ به‌سبک نوین

و به یاری ماشین های مناسب کشاورزی و کارگران فنی به کوشش برخاستند تا وضع خود را به شکلی امروزی نگهدارند و از حمایت قانون نیز برخوردار باشند. این واحدهای وسیع بهره برداری در برابر خرده مالکان کشاورز پراکنده صف اقاوت محض را میآراید. درجه خرده مالکان. نسل جدید کشاورز دیگر به عقاید و آرای کهن واقعی نمینهند و مالکیت را به عنوان ارزش نسیذیرد و آنرا فقط ابزار و مایه کار میدانند. روشن است که این تغییر و تحول به آسانی صورت نسیگیرد. تناقض ها و تضادهای طبیعی، اقتصادی و اجتماعی موجود در جامعه روستائی ایران به شکل های گوناگون بر طرف میگردد اکنون در رشته کشاورزی تمرکز بیشتر بر پایه تراکم سرمایه و تشدید سرمایه گذاری پدید میآید نه بر اساس گروه بندی های تازه مالکیت و واحدهای بهره برداری زمین. شرکت های سهامی زراعی و اتحادیه های تعاونی روستائی از شدت تضاد میکاهد ولی یکسره آنرا از میان نسیبرد. بعلاوه در درجه تمرکز در بخش کشاورزی و بخش صنعت به علل اقتصادی و اجتماعی تباین و تفاوت محسوس است:

(۱) علل اقتصادی:

— واحدهای بهره برداری کشاورزی در برابر مؤسسه تولید صنعتی در زمینه تولید و فروش دارای قاطعیت برابر نیست. در این جا کارگران در کارگاه ها گرد نیامده اند و روی قطعات ناپیوسته، پراکنده و گسترده زمین به کار اشتغال دارند و بر اثر تغییر مکان از نقطه ای به نقطه دیگر به هنگام فعالیت وقت را از دست میدهند و هرگونه مراقبت برای جلوگیری از بروز تأخیر و اتلاف زمان نیز بسیار دشوار است.

— خصالت فصلی تولید کشاورزی و شدت کار در تابستان بر این بی نظمی میافزاید.

— اثر قاعده بازده های نزولی در بخش کشاورزی زودتر از صنعت پدیدار میگردد به ویژه آن که اراده انسانی بر اوقات فصول نیز تأثیر و تسلط ندارد.

— واحدهای کوچک بهره برداری که دست کم جزئاً در اقتصاد بسته ای بسر میبرند در برابر تنزل قیمت بهتر مقاومت میکنند. وانگهی رقابت در این بخش بس

ضعیف است حتی اگر قیمت مایه در واحد کشاورزی گران باشد زیرا اقتصاد روستائی در مقیاس وسیع به خود متکی است .

— مؤسسه بزرگ صنعتی میتواند با افزایش تعداد ماشین و شماره کارگر فعالیت خود را گسترش بخشد و بازار را در محصولات خود غرق سازد حال آنکه حتی واحد بزرگ بهره برداری کشاورزی از عهده این کار برنمیآید . در این جا لازم است به سطح کشت افزوده شود و این تدبیر با مقاومت واحدهای کوچک روبرو میگردد .

(۲) علل اجتماعی :

درازدیاد نیروی مقاومت کشاورزان در برابر اندیشه تمرکز و تجمع عوامل زیر مؤثر است :

- عامل روانی : آرزوی استقلال و فردیت دهقان .
- عامل جمعیتی : هر قدر کشوری قدیمی تر باشد سطح واحد بهره برداری کوچکتر است و افزایش جمعیت بی آنکه تلاش تازه ای در جهت توسعه کشت و افزایش تولید به عمل آید سهم سرانه دهقان را کاهش میدهد .
- عامل حقوقی : خرده مالکی مانعی در برابر تمرکز و تجمع است .
- عامل سیاسی : دولت از نظام خرده مالکی و واحدهای کوچک بهره برداری حمایت میکند و سنگ ثبات سیاسی و اجتماعی خود را بر این پایه مینهد .
- لکن لازم است تمرکز واحدهای بهره برداری کشاورزی به دلایل فنی و اقتصادی صورت پذیرد اقتصاددان ایرانی و نویسنده اثر ارزنده اصول و مبانی تعاون (۱) موضوع را چنین میروراند .
- «از نظر فنی ، اجرای شیوه های جدید کشت و زرع ، به کار بردن ماشین های کشاورزی ، استفاده از روش های درست و علمی آبیاری در سطح واحدهای کوچک تولید میسر و حتی قابل تصور نیست .
- از نظر اقتصادی ، تقاضای بسیاری از محصولات کشاورزی (یعنی مواد

(۱) صفحه ۴۸ از کتاب «اصول و مبانی تعاون» چاپ دوم . نوشته آقای دکتر هوشنگ نهاوندی . خواندن این اثر ارزنده را به ویژه به دانشجویان علوم اقتصادی و اجتماعی توصیه میکنیم .

غذائی) فاقد حساسیت و انعطاف در مقابل نوسان قیمت هاست .
تأثیر ضعیف سرمایه‌های مالی-یکایک خرده‌مالکان ، فقدان اطلاعات اقتصادی و بازرگانی اینان و نفوذ واسطه‌های فرصت طلب و سودپرست و نبودن مدیریت شایسته و مکفی تمایلی به سوی تمرکز و تجمع درباره واحدهای بهره‌برداری کوچک را موجه‌تر و ضروری‌تر میسازد .

دولت به موازات اجرای قوانین و اصلاحات ارضی قدم به قدم دشواری‌های بالارا احساس کرد و به ایجاد و گسترش شبکه شرکت‌ها و اتحادیه‌های تعاونی روستائی دست زد و موجبات عضویت همه روستائیان مشمول قوانین و مقررات اصلاحات ارضی را در این سازمان‌ها فراهم آورد .

۱- سازمان مرکزی تعاون روستائی ایران .

مؤسسه‌ای است به صورت شرکت سهامی برای مدت نامحدود و با سرمایه یک میلیارد ریال که در تاریخ پانزدهم مردادماه ۱۳۴۲ شمسی تشکیل گردیده است و موافق اصول بازرگانی اداره میشود . سرمایه دولت در سازمان تا پایان نیمه اول سال ۱۳۵۰ شمسی به ۱۲۳۸۲۴۰۰۰۰ رسیده و ۳۸۵۰۰۰۰۰۰ ریال از سازمان برنامه وام گرفته است . این سازمان در سال ۱۳۵۰ شمسی ۴۵۹۹۹۰۰۰۰ ریال نیز از سرمایه اتحادیه‌های تعاون روستائی را در اختیار داشته است (۱) .

هدف این سازمان کمک به پیشرفت جنبش تعاونی در مناطق روستائی ، دادن اعتبار برای اجرای برنامه‌های اتحادیه‌ها و شرکت‌های تعاونی ، تدارک بذروکود ، تهیه وسایل آبیاری و دفع آفات نباتی و کالاهای مصرفی مورد نیاز کشاورزان و تأمین آب زراعی به جهت اعضای خود و بازاریابی فروش محصولات کشاورزی و دامی است .

بدین‌سان نقش مؤثر این سازمان در توسعه فعالیت‌های کشاورزی و اجرای موفقیت‌آمیز برنامه اصلاحات ارضی نمایان میگردد .

الف- شرکت‌های تعاونی روستائی :

(۱) پژوهش از وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی .

این سازمان بامشارکت روستائیان در سال ۱۳۴۹ شمسی جمعاً ۸۲۹۸ شرکت تعاونی با سرمایه کل ۲۹۷۹۴۶۸۴۷۰ ریال دارای ۱۶۰۶۰۸۳ عضو تشکیل داده که ۲۷۲۵۰ ده را در بر گرفته است (۱) هشت میلیون روستائین از خدمات گوناگون این شرکت ها برخوردار شده اند .

شرکت های تعاونی روستائی باتوجه به نیاز های واقعی اعضاء باتوجه به مساحت اراضی زیرکشت و قدرت بازدهی آن وسهام و سرمایه اعضاء ، باتوجه به خوش حسابی اعضاء به ترتیب زیر وام می دهد:

(۱) حداکثر وام فصلی به هر عضو ۲۰ هزار ریال .

(۲) وام های فصلی و تعمیر قنوات و حفرچاه نیمه عمیق برای هر عضو تا ۵۰

(۴) هزار ریال .

(۳) وام پروار بندی به نسبت هر بره یک هزار ریال نسبت پرداخت این وام

به شماره بره های پرواری بستگی دارد و نامحدود می باشد .

فعالیت شرکت های تعاونی روستائی در سه زمینه زیر جریان دارد :

(۱) دادن وام متناسب با سهام اعضاء خود به ترتیبی که قبلاً خاطر نشان شد .

(۲) تأسیس فروشگاه توزیع مواد نفتی ، نصب مخازن نفت ، تهیه وسایل

نفت سوز ، تدارک کالاهای مصرفی دهقانان و فروش کود شیمیائی .

(۳) خرید محصول زارعان بدین ترتیب که اتحادیه ای مرکب از چند شرکت

تعاونی روستائی اقدام به خرید میکند و سپس اداره بازرگانی سازمان مرکزی تعاون

روستائی این فرآورده های خریداری را به فروش میرساند .

(۴) تأمین خدمات فنی مورد نیاز روستائیان عضو .

(۵) خدمات بازرگانی و بازاریابی .

(۶) اجرای برنامه های آموزشی تعاونی و ترویج معلومات فنی کشاورزی

و تربیت مدیران شایسته . چنین احساس میشود که امکانات مالی موجود سازمان

تکافوی احتیاجات اعتباری زارعان را برای تولید و مصرف نمیکند . خرید اراضی

(۱) پژوهش از سازمان مرکزی تعاون روستائی ایران .

عمده مالکان هم بر بودجه دولت سنگینی کرده وهم بار تعهدات زارعان را سنگین تر ساخته است. بعلاوه معلوم نیست کشاورزان وام های دریافتی را نیز به مصرف واقعی برساند. و در نتیجه نمیتوانند سر موعد مقرر دین خود را ادا نمایند و ناگزیر باز از نزول خواران به بهای گران قرض میگیرند و این گروه انگل تقویت میشود. به نظر میرسد مباشرت مستقیم شرکت های تعاونی در تامین موضوع و هدف وام و تحویل مستقیم مواد مورد نیاز روستائیان نتیجه بهتری عاید سازد.

ب- طرح ادغام شرکت های تعاونی.

این تدبیر نیز گام دیگری است در راه تجمع و تمرکز واحدهای بهره برداری کشاورزی. شرکت های تعاونی به صورت پراکنده در عمل از مزایای یک کوشش دسته جمعی و متمرکز و تجمع سرمایه مالی بی بهره میمانند و از آنجا طرح آزمایشی ادغام شرکت تعاونی روستائی کوچک دهات همسایه در سراسر کشور مورد توجه قرار گرفت و به مرحله اجرا درآمد. محدودیت شماره شرکت های تعاونی و افزایش شماره اعضاء و ایجاد واحدهای سالم اقتصادی در بخش کشاورزی از هزینه های مکرر میکاهد و بر کار آئی شرکت ها میافزاید. در نتیجه این ابتکار در سال های ۱۳۴۷ و ۱۳۴۸ شمسی ۴۷۶ واحد از تعداد شرکت های تعاونی کاسته شد در پایان سال ۱۳۴۹ تعداد آنها ۸۲۰۱ واحد و در سال ۱۳۵۱ شمسی به ۷۹۷۲ شرکت و ۱۷۵۹۸۳۷ عضو رسید.

حال آنکه در سال ۱۳۴۸ شمسی ۱۹۰ شرکت تعاونی روستائی جدید نیز تشکیل شده بود.

پ- اتحادیه های تعاونی روستائی.

سازمان مرکزی تعاون روستائی در راه رفع پراکندگی واحد های بهره برداری کشاورزی و شرکت های تعاونی روستائی و برای مقابله با تقسیم افراطی زمین های زراعی قدمی فراتر مینهد و به تشکیل اتحادیه های از اینان برای تشریک مساعی و گسترش فعالیت های بازرگانی دست میزند.

این اتحادیه ها در رشته های بازرسی و فروش محصولات تولیدی اعضاء خود و بازاریابی و جمع آوری فرآورده های کشاورزی و عرضه آنها به بازار فعالیت

دارند و در نتیجه دست واسطه‌ها، دلالان و سلف خواران و پیله‌وران از دنیای روستائی کوتاه می‌گردد و میزان درآمد دهقانان افزایش مییابد و قدرت خرید اینان نیز بالا می‌رود.

در سال ۱۳۵۱ شمسی ۱۲۵ اتحادیه به سرمایه کل ر ۲۹۰۳۸۳۵۹۵۰ ریال با ۲۰۲۰۷۶۲ عضو از ۸۴۴۷ شرکت تشکیل شده است (۱).

این گونه اتحاد کمک به ایجاد پس‌انداز برای روستائیان مینماید و اندک دیری نمیاید که این منابع مالی در مسیر سرمایه گذاری به جهت تسریع رشد اقتصاد ملی به کار افتد.

میزان افزایش سرمایه و ذخایر شرکت های تعاونی روستائی در سال ۱۳۴۹ بالغ بر ر ۹۴۶۲۹۶۲۷۹ ریال بوده است که اگر بارقم مشابه سال ۱۳۴۵ یعنی ر ۴۷۶۵۳۴۶۷۱۸ ریال برابر نهاده شود ر ۱۰۷۳۶۵۶۰ ریال فزونی نشان میدهد. بدین ترتیب جمع کل سرمایه و ذخایر این شرکت‌ها که در واقع نوعی پس‌انداز برای روستائیان بشمار می‌رود در پایان سال ۱۳۴۸ بالغ بر ر ۲۶۵۲۳۷۹۴۶۶ ریال گردیده و در سال ۱۳۵۱ میزان سرمایه و ذخایر شرکت های مزبور به رقم ر ۳۸۵۰۱۳۲۲۲۹ ریال رسیده است (۲).

۲- شرکت های سهامی زراعی .

در نتیجه تقسیم اراضی بر مبنای نسق‌بندی موجود تعداد کثیری واحدهای کوچک بهره‌برداری در دنیای روستائی ایران پدید آمد که این وضع برای ایجاد تنوع در محصول و افزایش تولید و ازدیاد میزان بهره‌وری مناسب نبود. شرکت های سهامی زراعی برای حفظ و بقاء واحدهای کوچک خانوادگی و جلوگیری از کاهش میزان بهره‌وری و کارآئی و افزایش ناروای هزینه تولید تأسیس گردید (۳).

(۱) پژوهش از وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی (۲) پژوهش از وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی (۳) « ایجاد شرکت های سهامی زراعی ، که در کشور ما مورد عمل قرار گرفته تلفیق رضایت‌بخشی است از این دو نظر : شرکت های سهامی زراعی واحدهای متوسط و یا بزرگ کشاورزی هستند که سهام آنها متعلق به روستائیان است که در اراضی مربوط به کشت و زرع مشغولند . به این ترتیب در عین حفظ روح مالکیت خصوصی و فردی ، بهره‌برداری جمعی از زمین میسر میگردد و انتقال مالکیت از یک نسل به نسل بقیه پاورقی در صفحه بعد

هدف شرکت‌های سهامی زراعی چنین مشخص شده است :

« به منظور فراهم نمودن موجبات افزایش درآمد سرانه کشاورزان و امکانات همه‌جانبه برای به‌کار بردن ماشین‌آلات کشاورزی در امر تولید محصولات کشاورزی و آشنائی زارعان با اصول و شیوه‌های جدید کشاورزی و حداکثر استفاده از نیروی اضافی انسانی موجود در روستاها در قطب‌های کشاورزی و صنعتی و برای جلوگیری از خرد شدن و تقسیم اراضی مزروعی به قطعات غیر اقتصادی و افزایش میزان سطح زیر کشت کشور با استفاده از اراضی بایر و موات و مسلوب‌المنفعه ، وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی براساس وظایف پیش‌بینی شده در ماده اول قانون تشکیل این وزارت به تدریج در واحدهای روستائی کشور شرکت‌های سهامی زراعی را تشکیل می‌دهد . » (۱)

این شرکت‌ها موافق اصول بازرگانی اداره میشوند ؛ مجامع عمومی عادی و فوق‌العاده ، هیأت مدیره و یک مدیر عامل دارند و با دریافت کمک‌های مالی و فنی رایگان و پرداخت هزینه‌های بنیادی مشمول حمایت و تقویت دولت هستند .

روشن است که این هدف یکباره و تنها از دست این گونه شرکت‌ها تحقق پذیر نیست و ناچار اخذ کمک از دستگاه‌های حکومت مطرح میشود و شرکت را از صورت اقتصادی محض بیرون می‌آورد .

افراد زیر دارندگان سهام شرکت‌های سهامی زراعی است :

(۱) زارعانی که بر اثر اجرای قوانین و مقررات اصلاحات ارضی و قوانین تقسیم و فروش خالصجات مالک یا مستأجر زمین شده‌اند و یا بشوند .

بقیه باورقی از صفحه قبل

دیگر (حق ارث) نیز ، نظر به‌سهامی بودن شکل حقوقی مالکیت ، تأثیر سوئی در شرایط بهره‌برداری از اراضی مزروعی و میزان بازده ندارد .

بدیهی است نمیتوان شرکت‌های سهامی زراعی را که یک روش جدید مالکیت و بهره‌برداری اراضی مزروعی است نوعی تعاون روستائی تلقی کرد اما شرط اصلی وجود این شرکت‌ها یعنی سهامدار بودن کشاورزان تا حدزیادی آنها را با تعاونی‌های روستائی مشابه‌میسازد .
از کتاب اصول و مبانی تعاون ، نوشته آقای دکتر هوشنگ نیاوندی .

(۱) ماده اول قانون آزمایشی تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی مصوب بهمن ماه ۱۳۴۱ برای مدت ۵ سال .

(۲) برزگر .

(۳) خرده مالکانی که در مرحله دوم اجرای اصلاحات ارضی شق تقسیم را برگزیده‌اند هرگاه وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی بخواهد و موافقت کند.

(۴) کشاورزان و خرده مالکانی که مشمول هیچیک از قوانین و مقررات مراحل اول و دوم اصلاحات ارضی نبوده‌اند و به هنگام تصویب اصلاحیه قانون اصلاحات ارضی (۱۳۴۰/۱۰/۱۹) شخصاً و مستقیماً به زراعت اشتغال داشته‌اند . شرکت سهامی زراعی در آن منطقه روستائی فعالیت دارد که دست کم هر سال یکهزار هکتار زمین مزروعی را به زیر کشت برد . پدیده نوظهور در دنیای روستائی ایران همانا پیدایش « واحد روستائی » در کنار « واحد ده » به عنوان واحد اقتصادی و کشاورزی است و کوشش در جهت ایجاد اینگونه واحدها به تعداد هرچه بیشتر برای جلوگیری از خرد شدن افراطی اراضی به قطعات غیر اقتصادی ، تهیه امکانات گسترده و همه جانبه برای استفاده از ماشین و کار برد حداکثر نیروی انسانی موجود در روستاها و مآلاً افزایش درآمد کشاورزان به عمل می‌آید . چنان که ملاحظه میشود میان اهداف تناقض وجود دارد . از يك سو استفاده از ماشین و از سوی دیگر کار برد حداکثر نیروی انسانی روستاها توصیه میشود .

شرکت‌های سهامی زراعی عامل تجمع سرمایه‌های کوچک و تمرکز نیروهای پراکنده در شکل واحدهای کم اهمیت بهره‌برداری کشاورزی است .

شرکای این گونه شرکت‌ها میتوانند سهام خود را با صلاحدید و تأیید وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی به دیگر دارندگان سهم همان شرکت و یا به خود شرکت منتقل نمایند . پس از فوت زارع صاحب سهم در شرکت سهام وی براساس قوانین و مقررات مربوطه میان ورثه قانونی تقسیم میشود و بدین ترتیب از تقسیم افراطی اراضی زراعی به قطعات غیر اقتصادی جلوگیری میگردد .

در سال ۱۳۵۱ شمسی ۴۳ شرکت سهامی زراعی شامل ۳۲۷ قریه و مزرعه دارای ۱۳۴۳۱۳ تن نفوس و به مساحت کل ۱۷۴۷۳۹ هکتار و ۶۹۷۴۳ هکتار زیر کشت و ۶۸۱۹۳۷ صاحب سهم (اشخاص دارای ۹۳۷۷۴۴ سهم و دولت دارای ۴۴۲۳۳ سهم) ، با سرمایه کل - / ۶۸۱۹۳۷۰۰۰ ریال دارای ۲۹۳۰۲ لیتر آب در

ثانیه تشکیل شده که ۱۵۲۳۳۳ صاحب سهم وزارت دهات یکپارچه را در بر گرفته است. (۱) فعالیت شرکت‌های سهامی زراعی با آنکه هنوز آغاز کار است رضایت بخش به نظر می‌آید. در این شرکت‌ها فعالیت‌های دامپروری، صنایع دستی مانند قالیبافی نیز رونق فراوان دارد. در این مورد نکته این‌جاست که بافت قالی از محیط زندگی خانواده روستائی به کارگاه‌های قالیبافی کشانیده شده و این تحول دشواری‌هایی پدید آورده است.

بعلاوه ساختمان راه‌های فرعی، تأسیس خانه‌های فرهنگ روستائی، اجرای بیمه اجتماعی روستائیان، کار برد شیوه‌های نوین کشت و کار و استفاده از ماشین‌های کشاورزی از جلوه‌های دیگر فعالیت این شرکت‌هاست.

۳ - خانه‌های فرهنگ روستائی.

در کنار اقدامات وسیع اصلاحات ارضی به صورت نابودی عمده مالکی و ایجاد شرکت‌های تعاونی و شرکت‌های سهامی زراعی به کیفیت کشاورزان نیز توجه شد، برای ارتقاء سطح معلومات عمومی و پرورش استعدادهای فنی، هنری و ورزشی روستائیان کشور و هدایت افکار آنان به سوی هدف‌های برنامه ملی آبادانی مملکت و تقویت حس مسئولیت اجتماعی آنان و گسترش اصول و اندیشه تعاون و آشنائی و الفت با خدمات جمعی و بسط ارتباط میان روستاهای همجوار و آگاه ساختن روستائیان به فرهنگ و سنت‌های ملی از ۱۳۴۷/۶/۲۳ وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی به تأسیس خانه‌های فرهنگ روستائی در سراسر کشور مبادرت ورزید که تعداد آن‌ها در سال ۱۳۵۱ به ۷۸۶ خانه دارای ۹۸۷۵۳ عضو رسیده است. (۱)

۴ - بیمه‌های اجتماعی روستائی.

افزون بر قوانین اصلاحات ارضی در تاریخ بیست و نهم اردیبهشت ماه ۱۳۴۹ شمسی قانون بیمه‌های اجتماعی روستائیان به تصویب رسید و برای اجرا به وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی ابلاغ گردید.

هدف تأمین به‌زیستی کشاورزان و روستائیان کشور و رهائی آن‌ها از

(۱) پژوهش از وزارت اصلاحات و تعاون روستائی.

مربوط به ۲۷ شرکت سهامی زراعی

نگرانی‌ها و ایجاد شرایط مناسب برای تسریع رشد در بخش کشاورزی است. بر اثر اقدامات سازمان مسئول در سال ۱۳۵۱ شمسی ۱۰۶۳۶۷ روستائی بیمه شده و ۵۱ درمانگاه تأسیس یافته که ۲۰۲۵۶۳ بیمار به آن‌ها رجوع نموده است. هر کشاورز سالانه ۳۶۵ ریال یعنی روزانه یک ریال حق بیمه خود، همسر و فرزندان را برای استفاده از بیمه درمانی میپردازد و اعتبارات اصلی و اساسی را دولت فراهم می‌آورد. این قانون آزمایشی و برای مدت پنج سال به مرحله اجرا گذاشته شده است. حق تقدم را روستائینی دارند که بر اثر اجرای قوانین و مقررات اصلاحات ارضی صاحب نسق زراعی خود شده‌اند یا بشوند. روستائیان در برابر حوادث ناشی از کار، بیماری‌ها، از کار افتادگی، فوت و سایر موارد بیمه‌های اجتماعی بیمه خواهند شد. در حال حاضر فقط بیمه درمانی جاری است تا به تدریج موجبات اجرای کامل قانون در سراسر کشور آماده گردد.

۵- مرکز تحقیقات روستائی.

تأسیس این سازمانی از مهمترین اقدامات در قلمرو روستائی است. پرورش روحیه پژوهش و راه‌پیمائی در مسیر تفکر علمی سرآغاز دوران شکوفائی مایه‌های فکری و تجلی ارزش‌های انسانی است. (۱) در این طریق است که از درون جامعه ایرانی حالات گوناگون بازشناخته میشود و اندیشه‌های خلاق ایرانی قواعد مناسب مبانی اقتصادی و اجتماعی مترقی وضع میکند و برپایه سطوح فن و دانش خود ماشین‌های مورد نیاز رامیسازد و در خدمت بخش‌های مختلف تولیدی قرار میدهد. وظیفه مرکز بررسی نتایج اجرای قوانین و مقررات اصلاحات ارضی و آثار ناشیه از تشکیل و فعالیت شرکتها و اتحادیه‌های تعاونی روستائی و خانه‌های روستائی و مطالعه اموراتصادی و اجتماعی روستاها و تحقیق در باب مسائل بیمه‌های اجتماعی روستائیان است. به این ترتیب است که موارد موفقیت ارائه و نقاط ضعف باز شناخته میشود و از این هردو برای تضمین پیروزی‌های بیشتر استفاده به عمل می‌آید.

۶- بانک تعاون کشاورزی.

تأسیس این بانک با سرمایه‌ای بیش از ده میلیارد ریال که به جای بانک

(۱) در این باب اثر نوآور « تفکر علمی و توسعه اقتصادی و اجتماعی » نوشته پر مفر استاد دکتر حسین پیرنیا بسیار آموزنده و راز گشاست.

کشاورزی ایران نشسته است برای تأمین اعتبار مورد نیاز خرده مالکان جدید در چارچوب شرکت‌های تعاونی روستائی و اتحادیه‌های تعاونی روستائی از اهم اقدامات اساسی در جهت تهیه سرمایه‌های جاری مورد احتیاج مبرم کشاورزان است . سهام بانک تعاون کشاورزی ایران قابل انتقال به اتحادیه‌های تعاونی و هدف آن است که روزی تمام اسهام به این اتحادیه‌ها تعلق گیرد . این بانک در سال ۱۳۵۰ شمسی ۲۰۳۰۰۰ فقره وام به مبلغ ۹/۶ میلیارد ریال به کشاورزان داده است . میزان باز پرداخت وام های اعطائی در این سال - ۸۲۱۸۲۳ میلیون ریال بوده است . (۱)

به نظر میرسد که بانک مزبور از امکانات موجود خود برای گسترش باز هم بیشتر فعالیت میدان وسیعی در اختیار داشته باشد .

قسمت ششم

عمران روستائی و اصلاحات ارضی

دگرگونی در روستاها محدود به فعالیت در دایره تولید کشاورزی نیست بلکه آبادانی دهات و ایجاد شرایط زندگی انسانی نیز دارای اهمیت فراوان است . موافق لایحه قانونی تشکیل انجمن‌های ده و اصلاح امور اجتماعی و عمران دهات مصوب چهارم شهریور ماه ۱۳۴۲ شمسی هیئت وزیران سازمانی به نام « اداره کل امور اجتماعی و عمران دهات » زیر نظر مستقیم وزیر کشور تأسیس گردید و به جای بنگاه عمران کشور نشست .

شورای عمران استان ، فرمانداریکل ، شهرستان و بخش مسئول ایجاد هماهنگی میان طرح‌ها و هدایت برنامه انجمن‌های دهات و جلوگیری از دوباره - کاریهاست . وظایف انجمن ده به شرح زیر است :

(۱) همکاری نزدیک و مؤثر با هیأت مدیره شرکت‌های تعاونی روستائی .

(۱) پژوهش از بانک تعاون کشاورزی ایران .

- (۲) تهیه آب آشامیدنی .
- (۳) تعمیر و توسعه فرهنگ .
- (۴) تأمین بهداشت عمومی .
- (۵) اصلاح و توسعه معا بر ده ، ایجاد و نگهداری راه‌های فرعی روستائی و ساختمان سیل‌بند .

- (۶) ساختمان حمام و این گونه کارها .
- (۷) همکاری با مأموران وزارت کشاورزی برای دفع آفات حیوانی ، نباتی و توسعه درختکاری .

- (۸) ساختمان و حفظ مساجد .
- (۹) توسعه صنایع دستی و روستائی .
- (۱۰) تأمین روشنائی ده .
- (۱۱) کمک به بینوایان .

نکته چشمگیر همانا تعدد و عظمت هدف‌ها و نبودن وسایل مکفی و مؤثر برای رسیدن به آن‌هاست . دستیاری دولت به انجمن ده ، این سازمان ضعیف در سطح ده به سه شکل زیر انجام میگیرد :

- (۱) راهنمائی در طرح‌ریزی برنامه‌های سه ساله .
- (۲) کمک فنی .
- (۳) کمک مالی .

در این برنامه نه هماهنگی با برنامه‌های ملی در نظر گرفته شده است و نه زمان سه ساله آن با دوره پنج ساله برنامه ملی عمرانی موافقت دارد . دشواری بر سر راه رسیدن به این هدف‌ها بسیار است . تربیت افراد کاردان و ورزیده و تهیه اعتبارات مالی بیشتر اهمیت ویژه دارد . وانگهی کثرت هدف‌ها ، پراکندگی کوشش‌ها و ضعف نیروها در زمینه عمران دهات در سازمان‌های مختلف دولتی بی‌تردید از بازده اقدامات میکاهد ، چنان که پس از گذشت هشت سال که سه برنامه سه ساله را در برمیگیرد چهره قدیمی دهات تازگی نیافته و در تاریکی پنهان است هرگاه هدف برنامه‌ها واقع بینانه معین شود و سازمان اجرایی مجهز برای

نیل به آنها ایجاد گردد این گونه تدابیر همراه با اصلاحات ارضی از پاره‌ای خشونت‌ها میکاهد و راه پیشرفت را در بخش کشاورزی هموارتر میسازد .

قسمت هفتم

نظام آبیاری و مسئله آب در ایران

ایران کشوری کم‌آب است : اما نیاکان ما با وسایل محدود و ساده آن زمان توانستند چنان نظام آبیاری بیارایند که خوزستان به کشتزار نیشکر ، فارس به باغ مرکبات و کرمان و بلوچستان به سرزمین درختان تناور مازو مشهور گردد .

۱ - آب زراعی به ترتیب زیر تأمین میگردد :

(۲) رودخانه و آب‌های سطح الارضی .

(۳) قنوت‌ها که تعداد آنها به ۳۵ تا ۴۰ هزار و میزان آب آنها به ۱۵ میلیارد

متر مکعب میرسد .

(۴) چاه‌های عمیق و نیمه عمیق که شماره آنها به ۳۰۰ حلقه و میزانی آب

آنها به ۳ میلیارد متر مکعب بالغ میگردد .

(۵) آب مخازن سدها .

۲ - سدها در ایران .

سرمایه‌گذاری برای ساختمان سد در ایران میدان عمل وسیع دارد و کارهای

بزرگی در این زمینه صورت گرفته است گرچه نتایج حاصله با مساعی معموله تناسب پیدا نمیکند .

الف - سابقه تاریخی .

در زمان سلطنت سردودمان سلسله پهلوی اقدامات زیر برای سد سازی

انجام یافته است :

(۱) - سد انحرافی شبانکاره در برازجان با ۳ میلیون ریال هزینه که

۱۰،۰۰۰ هکتار زمین زراعی زیرکشت خواهد برد . بر اثر احداث این سد ۵۰۰

هکتار از اراضی باطلاحی این منطقه خشک و اصلاح گردید ، ۴۵۰ هزار اصله درخت خرما از خطر نابودی رست و ۳۰ هزار اصله درخت لیمو کاشته شد . درآمد خانوار زارع از ۸۵۰۰ ریال سالانه در سال ۱۳۳۵ به ۲۵۰۰۰۰ ریال سالانه در سال ۱۳۴۲ رسید .

(۲) - سد انحرافی شاوور در اهواز با ۵ میلیون ریال هزینه که ۱۰۰۰۰ هکتار زمین را زیر کشت برده است .

(۳) - سد انحرافی خیرآباد در اهواز .

(۴) - سد انحرافی روانسر در کرمانشاه با ۴ میلیون ریال هزینه که ۵۰۰۰ هکتار زیرکشت قرار داده است .

ب - دوره جدید :

سدهای انحرافی و مخزنی که تاکنون طی دوره برنامه‌های عمرانی در این عصر نو برپا گردیده است ، به شرح زیر میباشد .

(۱) - سد انحرافی کرخه که در سال ۱۳۳۴ ساخته شده و رویهمرفته ۴۸۰ میلیون ریال هزینه داشته به این هدف بوده است که ۳۵،۹۰۰ هکتار زمین را زیر کشت قرار بدهد ، ولی اینک عملاً ۲۲،۵۰۰ هکتار را به دست تحصیلکرده‌های کشاورزی و زارعان آباد کرده‌اند .

(۲) - سد انحرافی بمپور در سال ۱۳۳۴ بنا گردیده و ۲۵ میلیون ریال خرج برداشته است و ۳۰۰۰ هکتار زمین را میتواند آبیاری کند . این سد یکهزار هکتار به سطح اراضی زیر کشت موجود افزوده است .

(۳) - سد انحرافی گنجانچم در استان کرمانشاهان حدود ۵۶،۹۹۱،۰۰۰ ریال خرج برداشته و حدود ۶۰۰۰ هکتار از اراضی دشت مهران را زیر کشت برده است .

(۴) - سد انحرافی کهک در زابل ۶۷۱،۲۵ میلیون ریال خرج برداشته و برای تکمیل آن سازمان برنامه ۸۴۲،۲۱۶،۰۰۰ ریال اعتبار تخصیص داده است . بر اثر احداث این سد ۶۵ هزار هکتار از اراضی جلگه سیستان تحت آبیاری منظم قرار گرفت .

- (۵) - سد انحرافی کوه رنگ در اصفهان و الحاق آب یکی از شعب رود کارون به نام شیخ علیخان به زاینده رود، علاوه بر تأمین آب کشت سابق ۲۰,۰۰۰ هکتار نیز بوسعت اراضی زراعی خواهد افزود و درآمد کشاورزان این ناحیه را بر اثر افزایش میزان تولید محصول بالا خواهد برد.
- (۶) - سد انحرافی چغلو نندی واقع در لرستان روی هر و زده شد و ساختمان آن در سال ۱۳۳۱ شمسی پایان پذیرفت و ۲۰۰۰ هکتار از اراضی حاصلخیز این منطقه تحت کشت قرار گرفت.
- (۷) - سد انحرافی اسدخانی (میسیوندی) واقع در لرستان به فاصله ۱۵ کیلومتری اراضی چغلو نندی با -/۷۵۰ هزار ریال هزینه ساخته شد و متجاوز از -/۱۲۰ هزار هکتار از اراضی این منطقه تحت آبیاری منظم درآمد.
- (۸) - سد انحرافی الوند واقع در قصر شیرین ۶۰ هکتار زمین را زیر کشت قرار داد.
- (۹) - سد مخزنی محمدرضا شاه پهلوی که بلندترین سد خاورمیانه و ششمین سد مرتفع در جهان است و در سال ۱۳۴۱ مورد بهره برداری قرار گرفت. ظرفیت مخزن این سد ۳۳۵۰ میلیون مترمکعب و ۵۲۰ هزار کیلووات برق تولید میکند و ۷,۱۰۵ میلیون ریال خرج ساختمان آن شده است.
- ذخیره آب این سد برای آبیاری ۱۲۵ هزار هکتار زمین کافی است. این امر در مراحل متوالی انجام میگیرد: نخست ۲۲ هزار هکتار طی سالهای ۱۳۴۲ - ۱۳۴۵ زیر کشت میرود و سپس توسعه مییابد و به هدف نهائی خواهد رسید.
- از فواید دیگر این سد تبدیل ۱۲,۴۸۰۰ هکتار اراضی دیم کشاورزی به مزارع دارای آب کافی با کشت کامل محصولات تابستانی است. پیش بینی شده است که این منطقه تا سال ۱۳۴۵ دارای درآمدی به مبلغ -/۱,۷۹۰ میلیون ریال بشود. بعلاوه ۳۵ هزار هکتار اراضی جدید نیز زیر کشت آبی قرار میگیرد. حدود نیم تا یک دهم زمینهای این منطقه به کشت نیشکر اختصاص یافته که تا آخر سال ۱۳۴۶ حدود ۴۰ هزار تن شکر برای کشور فراهم کرده است. جدول شماره ۷ میزان برداشت محصول را پیش و پس از ساختمان سد نشان میدهد.

جدول شماره ۲

برداشت محصول پیش و پس از ساختمان سد محمدرضا شاه پهلوی
کیلو گرم در هکتار

نام محصول	پیش از احداث سد	پس از احداث سد	افزایش برداشت
گندم	۶۷۵	۱۶۰۰	۹۲۵
جو	۷۳۵	۱۸۰۰	۱۰۶۵
باقلا	۹۲۵	۱۶۹۰	۷۶۵
برنج	۱۶۰۰	۳۰۰۰	۱۴۰۰
کنجد	۲۲۰	۸۰۰	۵۸۰

بر اساس محاسبات اقتصادی پیش‌بینی می‌شود که ارزش محصولات این
اراضی در سال ۱۳۶۵ به حدود ۵۵۰ میلیون ریال بالغ گردد.

اینک دو رودخانه دز و کرخه از طریق کانالی به طول ۸،۵۷۰ متر و عرض
۹ متر و ظرفیت ۲۰ مترمکعب در ثانیه بهم پیوسته‌اند و آب کافی برای آبیاری
افزون بر ۳۰ هزار هکتار زمین در منطقه کرخه نیز فراهم آمده است.
(۱۰) سد مخزنی و چند منظوره شهبانو فرح.

این سد بر سفیدرود گیلان بسته شده است. هدف نهائی جلوگیری از
هدر رفتن آب و ذخیره آن، جلوگیری از سوخت بیست در صد برنج گیلان و
تخریب و انهدام محصولات این استان از سیل و بلاخره به زیرکشت درآوردن
اراضی بائر و جنگلهای نیمه مخروبه بوده است. سطح اراضی زیر کشت از ۱۱۰
هزار هکتار به ۱۷۹ هزار هکتار رسیده و زراعت دیم به آبی تبدیل گردیده است.
تأسیسات بتنی سد شهبانو فرح عبارتند از:

— سد تاریک (تنظیم‌کننده و انحرافی).

— تونل آب بر فومن.

— سد سنگر (انحرافی).

— کانال سمت راست سد سنگر.

— کانال سمت چپ سد سنگر .

این سد میتواند ۲۴۰ هزار هکتار را آبیاری کند و ۴،۵۸۴ میلیون هزینه ساختمان آن شده است .

(۱۱) — سد مخزنی و چند منظوره فرحناز پهلوی بر رودخانه جاجرود بسته شده و قادر است ۳۰ هزار هکتار زمین را آبیاری کند (علاوه بر تأمین قسمتی از آب مشروب به میزان ۸۰ میلیون مترمکعب سالانه و برق به مقدار ۲۲۵۰۰ کیلووات) و ۴،۰۰۰ میلیون ریال خرج برداشته است .

(۱۲) — سد مخزنی امیرکبیر روی رودخانه کرج زده شده و قادر است ۲۱ هزار هکتار زمین را آبیاری کند و قسمتی از آب مشروب و برق شهر تهران به میزان حداقل ۴۵،۵۰۰ و حداکثر ۹۰،۰۰۰ کیلووات را تأمین نماید . هزینه ساختمان آن ۴،۰۰۰ میلیون ریال تمام شده است .

(۱۳) — سد مخزنی شهناز برای تأمین آب مشروب شهر همدان و زراعت دهکده های شورین ، سنگستان ، آبشینه ، سرخ آباد ، مزدقینه با هزینه ۹۱۹،۰۲۶،۰۰۰ ریال ساخته شده است .

(۱۴) — سد مخزنی شاه اسمعیل در گلپایگان با هزینه ۳۷۲،۵۸۵،۲۶۲/ ریال ، در اواخر سال ۱۳۴۵ شمسی پایان پذیرفته و ۵،۰۰۰ هکتار از اراضی اطراف شهر گلپایگان را آباد ساخته و ۱،۴۰۰ خانوار کشاورز را به زراعت مشغول کرده است . میزان تولید کشاورزی نسبت به دوره ماقبل احداث سد دو برابر گردیده است .
۳ — سدهای در دست ساختمان عبارتند از سد داریوش کبیر ، کورش کبیر ، شاه عباس کبیر ، شاپور اول که رویهم ۹،۴۵۵/ میلیون ریال هزینه دارند و ۴۰۹ هزار هکتار زمین را آبیاری خواهند کرد و ۱۱۶،۷۵ هزار کیلووات برق تولید تولید خواهند نمود .

بعلاوه برای احداث سد روی رودخانه های کارون ، مارون ، میناب ، هلیل رود ، لار و شاهرود نیز طرحهایی مورد بررسی میباشد .

۴ — اداره امور آب :

در قانون اصلاحات ارضی به این مسئله توجه شده است . این امر در دهات

تقسیم شده و تقسیم نشده دو وضع کاملاً متمایز دارد :

الف - در دهات تقسیم شده ، در مورد املاک دهاتی که کلاً واگذار شده است . مطابق تبصره (۱) از ماده هفدهم قانون ، مراقبت ، نگهداری ، تعمیر و اصلاح کلیه منابع آب به عهده شرکت تعاونی مربوطه خواهد بود و هرگاه بعضی از زمین‌های آبی در مالکیت مالک یا مالکان باقی بماند و قسمتی به زارع یا زارعان انتقال یابد و بطور کلی در هر ملک که مشاع باشد به موجب تبصره (۲) ماده هفدهم امور قنات با قنات یا چاه عمیق یا انهار که اراضی مزروعی از آن مشروب میشود به عهده اکثریت ملکی مالکین است که به امانت از طرف عموم آن را اداره مینمایند . پرداخت مخارج به نسبت سهم به عهده عموم مالکین میباشد .

ب - در دهات تقسیم نشده « پرداخت مخارج مرمت و نگهداری قنات اعم از تنقیه و نوکنی و لایروبی و ادامه پیشکار و کلیه اقداماتی که برای دایر نگهداشتن قنات و چاه‌های آب لازم است ، پرداخت هزینه آب رودخانه ، احداث و تعمیر ناو سیمان و جداول و استخر و برکه و اتصال آنها بر طبق معمول محل » انجام میگردد . همچنین پرداخت مخارج مربوط به موتور تلمبه و آبیاری در نقاطی که معمول است باز هم به عهده مالک میباشد . حقايق باغات دهات مشمول نیز بر طبق عرف و عادت محل و به ميزانی که قبلاً برقرار بوده است تأمین میشود .

ه - مسائل عمده آب در ایران :

افزون بر کمیابی آب دشواریهای زیر در برابر توسعه منابع آب قرارداد :

الف - توزیع نامناسب بارندگی در زمان .

ب - توزیع نامناسب بارندگی در مکان .

پ - بالا بودن میزان تبخیر .

ت - دوری منابع آب از اراضی مستعد .

ث - نارسائی شبکه آبیاری کشور .

ج - ناهمآهنگی میان فعالیت برای تهیه و توسعه منابع آب و استفاده

از این امکانات .

چ - کمبود آمارهای مورد نیاز درباره منابع آب .

ح - عدم انطباق با وضع تازه‌ای که دردنیای روستائی پدید آمده است .

خ - وجود مشکلات برای استفاده از پاره‌ای از رودخانه‌های مرزی .

چنانچه مسائل بالا بررسی و موشکافانه تجزیه و تحلیل شود و بیشترین آب زراعی کشور که حدود 170 میلیارد مترمکعب در سال است مهار و بهره‌برداری گردد ، علاوه بر تولید 50 میلیارد کیلووات ساعت برق به عنوان محصول فرعی میتوان سطح کشت اراضی مزروعی را به حدود 17 تا 18 میلیون هکتار رسانید .

شایسته یادآوری است که در برنامه‌های سد سازی ایران به وضع آب و هوای مناطق ، حق تقدم نقطه خشک یا کم آب به نقاط پر آب و بارانی و نیز استعداد خاک و سطح درآمد افراد نواحی و تناسب سرمایه‌گذاری با زمان استهلاك و میزان بازده واقعی مورد پیش‌بینی توجه نشده است . بهتر آن بود که سدهای کوچکتر ، کم خرج‌تر در نواحی نیازمندتر و مساعدتر ساخته شود و اراضی محدودتری واقع در زیر سد دائر و مورد بهره‌برداری قرار گیرد تا ثمر سرمایه‌گذاریها زودتر به دست آید و آنگاه به کارهای بزرگ پرداخته شود .

کانال‌کشی ، زه‌کشی و آماده‌سازی اراضی زیر سد برای زراعت میبایستی به موازات ساختمان سد انجام پذیرد و مسئله تأمین نیروی برق از سد به مثابه نتیجه فرعی مطرح گردد . در کشوری که مخازن عظیم نفت و گاز و جریان پیوسته این منابع شگرف نیرو در لوله‌های سرتاسری وجود دارد به سدها جز به عنوان وسیله تأمین آب مکفی برای زراعت نمیتوان نگریست . وانگهی برای تهیه آب زراعی لازم است سدها یکی پس از دیگری ساخته شود تا هم مخازن زیرزمینی و سطح‌الارضی پر گردد و هم از هرز آب‌ها تا آن جا که بتوان جلوگیری به عمل آید . امور فنی سد سازی نیز باید تمام و کمال به عهده مهندسان و سرمایه‌داران ایرانی قرار گیرد .

شاید تا سالیان دراز در آینده لازم باشد سدها سراسر کشور را پیوشاند بنابراین بجاست از نیروی فکری مهندسان و کارشناسان فنی خودمان استفاده شود و از این جهت هم بی‌نیازی نسبت به بیگانگان حاصل آید و هم هزینه‌های مشاوره و ساختمان سدها که به رقم درشتی سر میزند لااقل نصیب افراد کاردان و اقتصاد ایران شود :

قسمت هشتم

نفوذ سرمایه در بخش کشاورزی ایران

نفوذ سرمایه به صورت سرمایه‌گذاری‌های عظیم در سد سازی به خوبی مشهود است. سهم سرمایه در مخارج واحدهای بهره‌برداری اندک اندک افزایش می‌یابد: ما در این قسمت بحث را در دو زمینه بررسی می‌کنیم:

(۱) نفوذ سرمایه‌های ملی.

(۲) نفوذ سرمایه‌های بیگانه.

عامل سرمایه با ملیت‌های مختلف در اقتصاد روستائی ایران آثاری متفاوت به بار آورده است.

۱ - نفوذ سرمایه‌های ملی.

در این جا به دو مورد مهم برمی‌خوریم یکی زراعت مکانیزه که مشمول حمایت و تشویق دولت و تا پانصد هکتار مجاز است و دیگر نفوذ محافل بانکی و مالی در حوزه روستائی که ابتکارات و اقدامات بانک صادرات ایران شکل مطلوبی از آن است.

الف - زراعت مکانیزه.

لازم است خاطر نشان سازیم که دو نوع مکانیزاسیون وجود دارد: یکی مکانیزاسیون برای دایر کردن اراضی بایر یعنی استفاده از ماشین‌های بزرگ مانند تراکتور و بولدزر جهت ایجاد شبکه آبیاری است. هرگاه این اقدامات موافق برنامه عقلائی صورت گیرد و به موفقیت انجامد تولید بهبود می‌یابد. روشن است که کشاورزی در اراضی جدید الزاماً مکانیزه نخواهد بود.

دیگر مکانیزاسیون مستقیم یک واحد وسیع بهره‌برداری کشاورزی است که از تراکتور و بذر استفاده میشود، این شق مستلزم سرمایه‌گذاری هنگفت است و همیشه نیز نتایج بسیار رضایت‌بخش و قانع‌کننده به دست نمیدهد. منظور از کار برد ماشین‌های مناسب و مخصوص در واحد بهره‌برداری کشاورزی ازدیاد

تولید کشاورزان است بدین ترتیب که به اینان امکان میدهد تا تندتر کار کنند . اما این روش لزوماً همراه با افزایش بازده زمین نیست . استعمال کود شیمیائی ، انتخاب بهترین بذر یا نژاد اصیل دام ، تغییر روحیات و رفتار روستائیان بر اثر ایجاد جنب و جوش در روستاها برای ازدیاد بازده مهمتر و مؤثرتر از ماشینی کردن جبری کشاورزی است . متأسفانه تشخیص و داوری همواره بدین گونه به عمل نمیآید . مکانیزاسیون مترادف با ترقی کشاورزی نیست . برخی نوسازی بنیان های کشاورزی را همان توزیع تراکتور میان دهقانان میندازند حال آنکه در نبود کارگاه های مجهز تعمیر و ترمیم یا قطعات یدکی ارزان ، این ماشین ها کم کم به گورستان آهن پاره ها سپرده خواهد شد وانگهی بسیاری اوقات بهبود بازده نیز ناچیز است . بعلاوه انسانی که قرن ها همچون برده در دنیای روستائی زجرکار میکشیده و امروزه با وضعی رنجور از ستم های دیروز به آب و زمین رسیده است مشکل بتواند بارسنگین عامل سرمایه را نیز تحمل نماید . لازم است نفوذ ماشین در واحد بهره برداری کشاورزی اندک اندک صورت گیرد و این کار همراه با ترقی عمومی در شیوه های کشت و افزایش و گسترش معلومات ضروری باشد . اگر بخواهیم از مهاجرت انبوه روستائیان بیکار به شهرها جلوگیری کنیم برتر آن است کودهای شیمیائی را به کار بریم ، بهترین نوع بذر را برگزینیم و بیفشانیم و سطح دانش کشاورزان را ارتقا بخشیم تا بازده زمین بالا رود و درآمد سرانه دهقان ترقی کند و امکانات تازه برای اشتغال و افزایش سطح زیر کشت فراهم آید . میان برکردن راه ترقی غالباً برای اقتصاد ملی گران تمام میشود .

ازدیاد بهره برداری در کشاورزی اساساً به ابتکارات کوچک و قدر مسلم به محیط مناسب ، به تعلیم و ترویج اصول نوین بهره برداری بستگی دارد . با این همه نباید اندیشه نفوذ سرمایه به صورت ماشین های کشاورزی را دردنیای روستائی یکسره به دور اندازیم . گاهی تندروی امکان افزایش تولید را به دست میدهد . مکانیزاسیون واحد بهره برداری با ابعاد مناسب در جهت کمک به عامل کار سودمند است ولی یگانه شکل نوسازی کشاورزی نیست . بدینسان کار برد بی مطالعه روش هایی که از تأثیر و نقش عامل کار بکاهد ، بر نابرابری های اجتماعی و اقتصادی

میافزاید و قشرهای زحمتکش کشاورز را زیر فشار شدیدتر میگیرد و در نتیجه سیل دهقان بیکار به سوی شهرها سرازیر میگردد و مردم نگون بخت و زاغه نشین در گوشه و کنار شهرها و حتی در سایه عمارات رفیع پدید میآید. «انقلاب سبز» به شکل ایجاد واحدهای بزرگ کشاورزی و کار برد ماشینهای زراعی که از تقاضای نیروی کار که هم اکنون از یک میلیون تن افزون است کم کند برای جامعه ایران مصیبت بزرگی به بار خواهد آورد.

ب - نفوذ محافل بانکی و مالی در کشاورزی ایران.

انگیزه فعالیت این محافل نه سودجویی محض بلکه عمران و آبادی نقاطی در ایران است که قهر طبیعت آنها را از بسیاری مزایای اقتصادی بی بهره ساخته است و مردم از سطح زندگی بسیار پائین رنج میبرند. ما در این جا کوششهای شایان ستایش بانک صادرات ایران در استان بلوچستان و کمکهای اعتباری مؤثر بانک ملی ایران به بخش کشاورزی ایران را بررسی میکنیم.

۱/ب - سرمایه گذاری بانک صادرات ایران در بخش کشاورزی.

عمران و آبادی پیرامون بیابان لوت در استان بلوچستان آنجا که بادسوزان و ریگروان و بی آبی امکان حیات حشرات را از آنان ستانده جز با تحمل مشقت و بردباری تحقق پذیر نیست. این ابتکار و جسارت در زمینه اقتصادی شکل عالی سرمایه گذاری را مجسم مینماید.

بانک صادرات ایران با سرمایه اولیه یکصد میلیون ریال در نواحی گوهرکوه خاش و تمب به مبارزه با قهر طبیعت برخاسته و هدف گرفته است تا در دراز مدت چهل هزار هکتار از اراضی را که به وصف آمد آبادان سازد و به زیر کشت درآورد و صحرای بی آب و علف را به باغها و مزرعههای سر سبز مبدل سازد.

بدین منظور به کندن ۲۴ حلقه چاه عمیق هشت اینچی و ایجاد یک رشته قنات مبادرت ورزیده و - ۲/ هزار هکتار زمین بائر را به زیر کشت گندم، جو، پنبه، یونجه و لویا، هندوانه، خربزه، کرچک، آفتابگردان و گل رنگ درآورده، برای جلوگیری از حرکت ریگروان و تغییر آب و هوای محیط درختهای

گز راغرس کرده ، ۱۰۰ هزار نهال پسته کاشته و ۵۰ هکتار موستان ایجاد کرده است .
بعلاوه ۲۰۰ دستگاه خانه های مجهز مسکونی برای کارکنان بانک و کارگران
کشاورزی ، تعمیرگاه ، دکان ، مدرسه و مسجد در محلی به نام گوهر شهر ساخته
است که ۵۰۰ نفر کارگر کشاورزی در آن ها و چادرهای موقت زندگی میکنند .

بانک صادرات ۶۵ کیلومتر خیابان بندی کرده و در چهار ردیف به فواصل
متوسط دو متر جمعاً حدود ۲۶۰ کیلومتر اقدام به کاشتن درختان اشن یا سپیدار
یا کبود از نوع تبریزی نموده است تا از وزش باد جلوگیری گردد .

بانک صادرات ۲۰۰۰ اصله زیتون نیز در این نقاط نشانده است . محصولات
صیفی بازار زاهدان و زابل را تأمین مینماید و با کاشت و فروش یونجه از قرار
کیلویی - ۲ ریال دام های این ناحیه را از خطر گرسنگی و مرگ سالانه نجات داده
است . در حال حاضر ۳۰۰۰ هکتار زمین از وزارت اصلاحات ارضی تحویل و تسطیح
شده است و تا ۴۰۰۰۰ هکتار نیز به تدریج واگذار خواهد گردید .

این واحد زراعی به صورت شرکت سهامی است و سهام آن به بانک تعلق
دارد . هدف نهائی بانک آن است که اراضی را پس از آبادانی و اطمینان به بقاء و
ادامه فعالیت و اعتماد به قدرت بهره برداری زارعان با تسهیلاتی به اینان بفروشد
و تنها سود و اصل سرمایه ای را که در این راه به کار انداخته است مسترد دارد .

روشن است کوشش سخت بانک صادرات در غلبه بر طبیعت نامساعد این
ناحیه که به پیروزی نیروی انسان بر موانع بزرگ و به نتیجه والای انسانی و به
ایجاد کانون های زندگی روستائی در شکلی بسیار شایسته انجامیده در خورستایش
و امیدواری است . نفوذ محافل بانکی در این بخش به این صورت عامل عمران و
انگیزه تشویق سرمایه داران وطن دوست دیگر به فعالیت همانند است .

بانک صادرات در نظر دارد برای ایجاد یک کارخانه قند به ظرفیت یکهزار
تن در روز و برای سه ماه بهره برداری ده هزار هکتار زمین را آماده کشت چغندر
سازد . تأسیس این صنعت موجب پیدایش صنایع دیگر نظیر الکل سازی علوفه دام
و غیره و مرکز تجمع جوانان کاردان ، مهندسان ، کارشناسان و افراد تحصیل کرده
خواهد شد که این تحول به افق زندگی مردم آن سامان رنگ دلپذیری خواهد بخشید

۲/ب - کمک اعتباری بانک ملی ایران به بخش کشاورزی ایران .
در سال ۱۳۴۹ بانک ملی ایران برای کمک به ایجاد و بهبود صنایعی که ماده
اولیه آنها محصولات کشاورزی است اقدامات زیر را به عمل آورده است .

(۱) پنبه پاک‌کنی و روغن‌کشی	۴۶۰/-	میلیون ریال
(۲) قند	۴۳۷/-	میلیون ریال
(۳) روغن نباتی	۱۱۵/-	میلیون ریال
(۴) غذائی	۵۱/-	میلیون ریال
(۵) آرد	۳۳/-	میلیون ریال

روشن است که این گونه تسهیلات اعتباری و حتی نظیر آن چه به ریسندگی
و بافندگی به مبلغ ۱۷۶۹/ میلیون ریال و کاغذ سازی به مبلغ ۱۶۰/ میلیون
ریال اعطا گردیده در رونق فعالیت‌ها در بخش کشاورزی مستقیماً یا به‌طور غیر
مستقیم مؤثر بوده است .

۲ - نفوذ سرمایه‌های بیگانه در کشاورزی ایران .

در ایران برای تعدیل اثرات منفی‌خرده مالکی به ایجاد شرکت‌های تعاونی،
اتحادیه‌های تعاونی و شرکت‌های سهامی زراعی اقدام شد . ولی این مساعی در
مقیاس ملی برای ازدیاد میزان بهره‌وری ، افزایش مقدار تولید و توسعه سطح
اراضی زیر کشت کافی به نظر نیامده است و چنین مصلحت دیده‌اند که زمین‌های
زیر سدها را به طرزی خاص آباد نمایند . قانون تأسیس شرکت‌های بهره‌برداری
از اراضی زیر سدها به منظور گسترش کشاورزی مکانیزه ، دامپروری توام با
صنایع وابسته به مقیاس وسیع به وسیله سازمان‌ها و شرکت‌های دولتی یا خصوصی
یا بدون همکاری مؤسسات دولتی یا خصوصی خارجی در ششم خرداد ماه ۱۳۴۷
شمسی به تصویب رسید و وزارت آب و برق مأمور اجرای آن گردید .

الف - هدف .

در این قانون هدف‌ها به شرح زیر توصیف شده است :

(۱) حداکثر استفاده از منابع آب و زمین در حوزه آبخور تأسیسات

آبیاری .

- (۲) تشویق سرمایه‌گذاری بخش خصوصی اعم از داخلی و خارجی برای ایجاد مؤسسات کشت و صنعت و دامپروری در مقیاس بزرگ .
- (۳) ایجاد تأسیسات کشاورزی دامپروری توأم با صنایع تبدیل مواد کشاورزی و دامی خام به مواد قابل مصرف و نگهداری آن‌ها به مقیاس بزرگ .
- (۴) افزایش میزان تولید فرآورده‌های کشاورزی در واحد سطح .
- (۵) کاهش هزینه تولید فرآورده‌های کشاورزی دامی .
- (۶) تربیت کادر فنی مورد احتیاج کشور در زمینه کشت و صنعت .
- (۷) درجه‌بندی و بسته‌بندی و تبدیل محصولات کشاورزی دامی برای عرضه در بازار با توجه به استانداردهای مصوب . وسعت اراضی زیر هر سد که مورد بهره‌برداری قرار میگیرد نباید کمتر از پنج هزار هکتار باشد (۱) و اراضی مورد نظر را وزارت آب و برق طبق شرایط معین و بنا بر قراردادهای لازم به سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی به اجاره و اگذار خواهد کرد .
- ب - شرایط اجاره و بهره‌برداری .
- اراضی مورد نیاز سرمایه‌گذار با حق استفاده از آب و در صورت امکان برق حداقل یک هزار هکتار برای حداکثر مدت سی سال به اجاره و اگذار خواهد شد . هزینه مطالعات اولیه و تکمیلی به عهده وزارت آب و برق است جزء اخیر میتواند به حساب سرمایه سرمایه‌گذار گذاشته شود .
- وزارت آب و برق راه‌های ارتباطی را تا ابتدای قطعات یک هزار هکتاری و انهار اصلی و فرعی را برای آبرسانی و کانال‌های زهکشی را تا ابتدای قطعات یکصد هکتاری انجام خواهد داد و اگر سرمایه‌گذار بدین کارها دست زند هزینه واقعی به بدهکار حساب وزارت منظور و یا از اجاره بها کسر خواهد شد .
- مال الاجاره نقدی و باتوافق طرفین و سالانه دریافت میشود . (۲) آب بها براساس قیمت آب زراعی منطقه مربوطه خواهد بود که سرمایه‌گذار باید درقبال استفاده از آن پردازد .

(۱) ماده سوم قانون تأسیس شرکتهای بهره‌برداری از اراضی زیر سدها .

(۲) ماده ۱۲ قانون مورد بحث .

در مورد سرمایه‌گذاری خارجی ورود و خروج سرمایه‌های نقدی و غیر نقدی و حق انتقال منافع به خارج کشور موافق مفاد قانون جلب و حمایت سرمایه‌های خارجی خواهد بود (۱).

بعلاوه درآمد املاک زیرسد موافق ماده ۱۰۶ قانون مالیات‌های مستقیم تالیست سال و درآمد دامپروران و دامداران برطبق ماده ۱۰۹ همین قانون تاده سال و درآمد بهره‌وام‌های خارجی برای کارهای کشاورزی نیز مطابق بند ۶ از ماده ۱۱۲ قانون مزبور از پرداخت مالیات معاف است.

پ- تعهدات سرمایه‌گذار در قبال وزارت آب و برق :

اهم تعهدات به این شرح است :

(۱) کلیه عملیات راه‌سازی در داخل قطعات در حدود یک هزار هکتاری و شبکه آبیاری و زهکشی داخل قطعاتی در حدود یک صد هکتار و تسطیح و ایجاد تأسیسات ثابت داخل محدود هر طرح به عهده سرمایه‌گذار خواهد بود.

(۲) هزینه نگهداری تأسیسات درون طرح به عهده سرمایه‌گذار است.

(۳) سرمایه‌گذار موظف است لوازم و مصالح و ماشین‌آلات و کالا‌های مورد نیاز تأسیسات کشت و صنعت را که در ایران تهیه می‌شود از داخل ایران خریداری نماید.

ت- پس از انقضاء و فسخ قرارداد.

در پایان مدت اجاره یا پس از فسخ قرارداد ابنیه و ماشین‌آلات منصوب در بنا که موافق طرح مصوب احداث شده است در صورتی که مدت استهلاك آن منقضی نشده باشد به‌بهای پس از وضع استهلاك (۲) ارزیابی و از طرف سرمایه‌گذار به وزارت

(۱) ماده ۱۳ قانون جلب و حمایت سرمایه‌های خارجی به این شرح است: « انتقال اصل یا سود سرمایه‌های خارجی که برطبق ماده اول قانون جلب و حمایت سرمایه‌های خارجی به ایران وارد و به‌کار انداخته شده، به خارج کشور به صورت ارز و یا کالای مجاز تابع مقررات ذیل است :

الف- پس از رسیدگی ترازنامه از طرف هیأت رسیدگی صاحب سرمایه می‌تواند به‌اجازه هیأت مزبور سود ویژه حاصله در ایران را پس از کسر مالیات و عوارض و اندوخته‌های قانونی به همان ارزی که سرمایه را وارد نموده است به خارج انتقال دهد. «

(۲) با رعایت آئین‌نامه استهلاك وزارت دارائی و برطبق نظر کارشناسی که طرز انتخاب وی در قرارداد اجاره قید خواهد شد.

آب و برق یا سرمایه گذار داخلی مورد قبول این وزارت منتقل خواهد شد .
 ابنیه و ماشین آلات منصوب در بنا را که مدت استهلاك آن سر نیامده باشد
 وزارت طرف قرارداد اگر بخواهد مطابق نظر کارشناس ارزیابی خواهد خرید در غیر
 این صورت سرمایه گذار موظف است حداکثر ظرف سه ماه از تاریخ سرآمد مت
 یافسخ قرارداد اجاره مصالح و لوازم تأسیسات مزبور را از نقطه مورد اجاره انتقال
 دهد و گرنه به رایگان به مالکیت وزارت درخواهد آمد .

در صورت فسخ اجاره از طرف ماجر خسارت شبکه های آبیاری و زهکشی
 داخل قطعات یکصد هکتاری و همچنین تسطیح و آماده کردن اراضی برای زراعت
 پس از استهلاك به وسیله کارشناس ارزیابی پرداخته خواهد شد (۱) مدت استهلاك
 با توافق طرفین قرارداد اجاره معین میشود . (۲)
 بر پایه قوانین موضوعه بالا واحدهای کشت و صنعت در اراضی زیر
 سدها تشکیل گردید .

ث واحدهای کشت و صنعت .

برای تشویق سرمایه گذاران ایرانی و بیگانه به ایجاد مجتمع کشت و صنعت
 به مقیاس بزرگ در بخش کشاورزی به ویژه به سرمایه گذاران خارجی امتیازات فراوان
 و تسهیلات بسیار داده شد تا مگر ۴۵۰۰۰ هکتار زمین واقع در زیر سد محمد رضاشاه
 به مزارع سرسبز و پربرکت مبدل گردد .

ارث هدف های اصلی طرح کشت و صنعت اینها بوده است :

(۱) اسکان کشاورزان و خوش نشینان در سیزده شهرک و انتقال ۱۵۰۰ تا
 ۲۰۰۰ خانوار به این نقاط نو بنیاد .

(۲) جذب و اشتغال ۹۰۰۰ کشاورز و خوش نشین در واحدهای مزبور .

(۱) بارعایت آئین نامه استهلاك وزارت دارائی و بر طبق نظر کارشناسی که طرز
 انتخاب وی در قرارداد اجاره قید خواهد شد . شرایط مقرر در تاریخ ۱۳۴۷ر۶ر۱۷
 از قبیل تلمبه و لوله و غیره ، شبکه زهکشی ، تأسیسات مربوطه به آب و راه های روستائی که
 متعلق خواهد بود ، این قید در تاریخ ۴۸ر۱۰ر۶ به سود مستاجر حذف گردید .
 (۲) شرایط مقرر در تاریخ ۱۳۴۷ر۶ر۲۷ شمسی چنین بود . « شبکه آبیاری داخل
 صد قطعات هکتاری ، تأسیسات مکانیکی و برقی آن ، تأسیسات آبیاری باید در تاریخ تحویل
 قابل بهره برداری باشد از شمول این ماده مستثنی بوده بلاعوض به وزارت متعلق خواهد بود » .
 این قید در تاریخ ۴۸ر۱۰ر۶ به سود مستاجر حذف گردید .

(۳) اسکان موقت ۴۰۰۰ زارع و خوش نشین که نسق زراعی و اعیانی آنها خریداری شده است .

(۴) تخلیه منازل روستائی فعلی و انتقال دام‌های کشاورزان .

(۵) ایجاد هماهنگی در بهره‌برداری شرکت های کشت و صنعت و نظارت در کار آنها برای احتساب درآمد از محل عواید شرکت‌ها .
۲- گزارش کارها .

تاکنون ۴۹۴۴۰ هکتار از اراضی طرح آبیاری دز برای واگذاری به واحد های کشت و صنعت به نام های زیر در نظر گرفته شده است :

(۱) شرکت هرنجبر و نراقی H&N با ۱۸۶۱۸ هکتار زمین و ۲۵۰۰۰۰،۰۰۰ ریال سرمایه که ۹۷ درصد آن به خارجی ها و ۳ درصد به ایرانی تعلق دارد .

ضمناً ۷۵۲ میلیون ریال وام خارجی با بهره ۹ درصد به مدت دو سال در اختیار این شرکت قرار خواهد گرفت .

این شرکت اکنون در بخشی از اراضی واگذاری به مساحت ۳۷۶۰ هکتار به اقدامات اساسی و زیربنائی دست زده و به کشت مارچوبه و غرس مرکبات مبادرت ورزیده است ، محصولاتی که از فعالیت های کشاورزی به دست خواهد آورد انواع میوه ، سبزی ، دانه های ره غنی ، چغندر قند ، پنبه و غیره خواهد بود .

(۲) شرکت ایران و کالیفرنیا یا شرکت سهامی خاص دزکار با ۱۰۵۳۶ هکتار زمین و ۱۲۵۰۰۰۰ دلار سرمایه .

(۳) شرکت ایران و یوگوسلاوی با ۱۰۱۵۶ هکتار زمین که هم اکنون مقدمات بهره‌برداری از ده هزار هکتار اراضی زیرسد محمدرضا شاه را فراهم ساخته است در سه زمینه فعالیت خواهد داشت :

— تولید محصولات زراعی .

— دامداری و دامپروری .

— صنایع تبدیل مواد خام .

(۳) آقای نراقی ایرانی الاصل و تبعه ایالات متحده است .

جمع کل سرمایه‌گذاری شرکت برابر با ۱۸۹۸۶۱۹۸ دلار و سهم ایران ۵۱ درصد و سهم یوگواسلاوی ۴۹ درصد است. فعالیت این واحد کشت و صنعت سرنگرفت (۴) شرکت سهامی تصفیه شکر اهواز .

به منظور تهیه چغندر قند مورد نیاز کارخانه قندی به ظرفیت چهار هزار تن که در سال ۱۹۷۱ میلادی آغاز به بهره‌برداری خواهد نمود ده هزار و یکصد و سی هکتار اراضی زیرسد محمدرضاشاه تحت اجاره شرکت سهامی تصفیه شکر اهواز قرار گرفته است . بعلاوه این شرکت کارخانه دیگری برای تهیه علوفه دام از اختلاط تفاله و ملاس مازاد کارخانه قند با مواد غذایی دیگر مانند یونجه ، آردجو ، آرد ماهی و غیره دایر خواهد ساخت .

واحدهای کشت و صنعت زیر نیز در آغاز فعالیت هستند :

(۵) شرکت آمریکائی ترانس ورلد برای بهره‌برداری از هزار هکتار اراضی زیرسد محمدرضاشاه .

(۶) شرکت گنج‌زر برای بهره‌برداری از هزار هکتار اراضی زیرسد محمدرضاشاه .

(۷) طرح نیشکر هفت‌تپه .

در طرح نهائی هفت‌تپه ده هزار هکتار اراضی زیرسد برای کشت نیشکر منظور گردیده است . در این طرح کارخانه‌های تهیه غذای دام ، کاغذسازی ، الکل‌سازی و داروسازی نیز ایجاد خواهد گردید .

میزان برداشت نیشکر از نخستین بهره‌برداری (سال ۱۳۴۰ شمسی) در ۲۳۱۴ هکتار زمین ۱۷۹ هزار تن بوده که از آن ۱۱۹۲ تن شکر سفید به دست آمده است و در سال ۱۳۴۸ شمسی از ۴۳۸۹ هکتار ۵۵۰ هزار تن نیشکر و از آن ۵۵۰۰۰ تن شکر سفید تولید شده است . از آغاز بهره‌برداری تا پایان سال ۱۳۴۸ شمسی ۲۹۰۶۴۲ تن شکر تولید گردیده است .

وزارت آب و برق در نیمه اول سال ۱۳۴۹ شمسی ۱۴۳۹۷۳۶ هکتار از اراضی زارعان را برای ایجاد واحدهای کشت و صنعت زیرسد محمدرضاشاه

خریداری نموده و ۲۲ هزار هکتار اراضی عالی و آماده پیرامون صفی آباد را نیز در اختیار شرکت های طرح گذاشته است .

ج- يك قرارداد نمونه

برای آن که مفاد و مضمون قرارداد مربوط به واحد های کشت و صنعت به عنوان پدیده نوظهور در کشاورزی ایران روشن تر گردد رئیس شرایط اساسی در پیمان شرکت سهامی خاص دزکار به نام ایران - کالیفرنیا را بررسی میکنیم .
 ارج- صاحبان سهام این شرکت بدین قرار است : صندوق توسعه کشاورزی ۱۵ درصد ، وزارت آب و برق ۵ درصد شرکت طالقانی ۱۰ درصد شرکت دیر Deere ۱۰ درصد شرکت داو Dow ۵ درصد ، شرکت BIFC ۲۰ درصد . شرکت ترانس ورلد ۳۰ درصد .

چنانکه ملاحظه میشود هفتاد درصد از سهام به بیگانگان تعلق دارد . سرمایه اولیه شرکت هفت میلیون دلار برابر با ۵۲۵ میلیون ریال است .

۲رج- فعالیت های شرکت در کشت سبزی های تابستانی و زمستانی ، ذرت و گندم ، کارخانه یونجه خشک کنی و کنسروسازی و پنبه پاک کنی در چهار یا پنج سال آینده است .

۳رج- مدت اجاره سی سال از تاریخی است که تحویل نخستین قطعه از اراضی در داخل هر ناحیه مطابق قرارداد به شرکت طرح آغاز میگردد . اجاره بهای سالانه هر هکتار حداقل ۱۲۰۰ ریال و حداکثر ۱۵۰۰ ریال به صورت جنس است اگر شرکت طرح محصول را برداشت کرده باشد و گرنه به ارزش نقدی پرداخته میشود .
 اگر چه اجاره بها شصت روز پس از پایان سال مالی شرکت طرح و یا هر تاریخ مورد توافق دیگر قابل پرداخت است ولی در جای دیگر قرارداد مال الاجاره متعلق به ناحیه الف در سه سال اول برای مدت چهار سال به تعویق خواهد افتاد . بنابراین اجاره بهای سال اول این ناحیه همزمان با اجاره بهای سال پنجم و اجاره بهای سال دوم همزمان با اجاره بهای سال ششم و اجاره بهای سال سوم همزمان با اجاره بهای سال هفتم پرداخته خواهد شد .

شرکت طرح حق و اختیار دارد که در هر ناحیه با دادن اخطار قبلی به وزارت

آب و برق پرداخت حداقل اجاره‌بهای آن قسمت از اراضی را که به منظور باغ و غرس اشجار مورد استفاده قرار گرفته ، مادام که محصول آن به رشد قابل انتفاع تجاری نرسیده است به تأخیر اندازد .

۴رج- آب‌بها سالانه و برپایه نرخ ۲۰۰ ریال هر متر مکعب قابل پرداخت است . برای هر هکتار بطور متوسط سالانه ۱۰۰۰۰ متر مکعب آب لازم می‌باشد .
۵رج- منظور از اراضی قابل کشت و آبیاری که به تصرف واحد کشت و صنعت داده میشود کلیه آن زمین‌هاست که برای کشاورزی مناسب بوده و آب کافی به وسیله وزارت آب و برق برای آن تأمین شده است .

نواحی مسکونی دهات به نحوی که توصیف یا مساحی شده است جزء اراضی مورد اجاره محسوب نخواهد شد . منظور این بوده است که مسکن دیرین برای زارعان صاحب آب و ملک دیروز و کارگران کشاورزی روزمزد امروز همچنان باقی بماند تا از این رهگذر تعهدی برای وزارت و هزینه‌ای برای واحد کشت و صنعت ایجاد نگردد .

۶رج- تعهدات وزارت آب و برق .

(۱) وزارت به هزینه خود زهکشی در خارج قطعات یکصد هکتاری را بدون معطلی انجام خواهد داد .

(۲) وزارت اراضی را تسطیح و هموار خواهد کرد .

(۳) وزارت کانال‌ها و دریاچه‌های اصلی آب را خواهد ساخت و در دسترس واحدهای زراعی صد هکتاری قرار خواهد داد و برای افزایش اندازه نهرها برای آبرسانی به این واحدها اقدام خواهد نمود .

(۴) وزارت مسئول تأمین نیروی برق مورد نیاز نواحی الف و ب و ج برای کارهای کشاورزی و فعالیتهای وابسته موافق مقررات سازمان آب و برق خوزستان است .

(۵) وزارت جاده‌هایی را که در تمام فصول قابل استفاده باشد برای واحد کشاورزی هزار هکتاری میسازد و نگهداری میکند .

(۶) وزارت مسئول نگهداری و تعمیر تأسیسات خارج از یکصد هکتاری است .

- (۷) وزارت بدون هیچگونه تأخیر بررسی و مطالعه عمیق مسئله حمل و نقل محصولات را از مزرعه به بازار تا تاریخ اول ژوئیه ۱۹۷۰ میلادی انجام خواهد داد .
- (۸) وزارت دسترسی فوری و مداوم به خدمات بهداشت همگانی و سایر خدمات عمرانی و اصلاحی روستائی برای کارگران و روستائیان در نواحی واحد کشت و صنعت را تأمین خواهد کرد .
- (۹) وزارت کلیه آثار ناشی از تخریب دهات متروکه در داخل منطقه طرح و تبدیل اراضی را به وضعی مناسب برای عمران در موارد نیاز شرکت طرح تسطیح و برطرف میکند بی آنکه هزینه‌ای برای شرکت ایجاد نماید .
- (۱۰) وزارت کلیه خسارات ناشی از زیان‌های وارده به محصولات و غرامات مربوط به خرابی‌های حاصله در اراضی بر اثر کمبود آب در هر واحد زراعی یکصد هکتاری یادرت نتیجه عملیات ساختمانی وزارت را پرداخت خواهد نمود .
- (۱۱) وزارت برای تحصیل معافیت گمرکی و سود بازرگانی کلیه ماشین‌آلات و تجهیزات و وسایل و ابزار و دستگاه‌ها و لوازم یدکی و مصالح و اسباب و ادوات آموزشی ، وسائط نقلیه و مواد شیمیائی و کودهای شیمیائی و سایر مواد و اشیاء از هر قبیل برای انجام و اجراء و تکمیل مؤثر طرح به نحو مفید و اقتصادی لازم باشد کوشش خواهد نمود .

۷-۳- حقوق واحد کشت و صنعت :

- علاوه بر مزایای یازده‌گانه بالا شرکت طرح دارای حقوق زیر است :
- (۱) حق عبور آزاد و مداوم از جاده‌های هفت‌په برای کلیه وسائل نقلیه و کارکنان و بازدید کنندگان شرکت طرح .
- (۲) حق به کار انداختن یک سیستم ارتباطی رادیوئی برای عملیات طرح به هزینه شرکت .
- (۳) حق پرداخت بر اساس وصولی به جای اعتبار بانکی در قبال هر گونه واردات به ایران پس از تصویب بانک مرکزی ایران .
- (۴) حق وارد کردن یک دستگاه هواپیمای سمپاش .
- (۵) حق وارد کردن هر نوع کود شیمیائی .

در این جا محصولات های کارخانه کودشیمیائی ایران نادیده انگاشته شده است .

۸- تعهدات واحد کشت و صنعت

(۱) پرداخت اجاره به تریبی که در بالا آمده هرگاه عذر موجهی بر عدم تأدیه نداشته باشد .

(۲) پرداخت آب بها .

(۳) شرکت در درون قطعات یکصد هکتاری مسئول نگهداری و تعمیر تأسیسات واقع در آن هاست .

(۴) شرکت طرح در تهیه و تأمین وسایل و تجهیزات حق تقدم را به وسایل و لوازم ساخت ایران خواهد داد به شرط آن که این گونه اجناس و اقلام (بامقایسه با اجناس مشابه ساخت خارج) را بتوان تحت شرایط مساوی از لحاظ کیفیت و قیمت و در دسترس بودن به موقع احتیاج ، به میزان مورد لزوم و سودمندی آنها برای مقاصد مورد نظر در ایران فراهم نمود . در مقایسه قیمت اقلام وارداتی با اقلامی که در ایران ساخته و تولید میشود هزینه حمل و نقل وارداتی نیز احتساب خواهد شد . اگر اینهمه خدمت به کشاورزان ایران میشد به یقین ثمرات بیشتر در مقیاس مسلکت به روستائیان میهن ما عاید میگردد .

چ- ملاحظاتی چند درباره واحد های کشت و صنعت .

لازم است این نکته را خاطر نشان سازیم که عمل خرید اراضی مزروعی دهات به استناد ماده ۸ قانون راجع به الحاق هشت ماده به آئین نامه اصلاحات ارضی مصوب ۱۳۴۶ ر ۳۲۲ شمس برای واگذاری به واحدهای کشت و صنعت به صورتی که انجام شده نقض غرض است . این ماده چنین میگوید :

«در نواحی و مناطقی که دولت با اجرای طرح های توسعه منابع آب و خاک و همچنین اجرای طرح های توسعه آب های سطحی و زیرزمینی یا احداث سدها و بندها و گروه چاه های عمیق و نیمه عمیق منابع آب را مهار کرده و بالتسبیح موجبات ازدیاد بهره برداری زارعینی که در اجرای قوانین اصلاحات ارضی صاحب زمین شده اند فراهم گردد دولت اجازه دارد نسق زارعان آبخور قدیمی را ارزیابی و

معادل ارزش آن ازاراضی داخل طرح به آنان منتقل نماید. در صورتی که این قبیل زارعان به اراضی بیشتری احتیاج داشته باشند در صورت امکان زمین اضافی مورد تقاضا حداکثر تا مساحت شش هکتار وسیله کمیسیون بندج در تبصره ۲ این ماده ارزیابی و به اقساط پانزده ساله به آنان فروخته میشود.

تبصره ۱- مقدار زمینی که در اجرای این ماده در داخل محدوده طرح به زارعان واگذار خواهد شد در هر حال کمتر از میزان نسق قبلی آبی آنان نخواهد بود و دولت برای تأمین خانه و مسکن زارعان مذکور در محل جدید ضمن پرداخت ارزش تأسیسات قبلی آنان تسهیلات لازم را برای ساختن خانه و تأسیسات جدید فراهم خواهد نمود و به طور کلی زارعان مزبور از تمام مزایای طرح عمرانی بهره مند میشوند.

تبصره ۲- بهای اراضی و مستحقات و اعیان متعلق به زارعان از طریق توافق میان سازمان عمران دولتی مربوط و صاحبان آن تعیین میشود. در صورت عدم توافق بهای مذکور بر اساس احتساب قیمت عادلانه اراضی و مستحقات مشابه واقع در حوزه عملیات عمرانی در تاریخ اجرای قانون در هر منطقه به وسیله کمیسیونی مرکب از وزیر آب و برق، دادستان کل کشور، مدیرعامل سازمان برنامه، رئیس اصلاحات ارضی کل کشور، مدیرکل ثبت و یا نمایندگان آنان با توجه به نظر کارشناس تعیین خواهد شد. حضور زارع و یا مالک یا نمایندگان آنان در کمیسیون مذکور بلامانع و رای کمیسیون در این مورد قطعی است.» (۱)

به خوبی پیداست که منظور تبدیل املاک قدیمی به احسن بوده است حال آنکه در عمل از زارعان صاحب نسق آب و زمین را نقداً خریده‌اند و آنان را به کارگران کشاورزی با مزد روزانه شصت تا هشتاد ریال مبدل ساخته‌اند و کانون‌های روستائی را درهم ریخته‌اند و گروه‌های کوچک و پراکنده کارگری در قطعات وسیع واحدکشت و صنعت پدید آورده‌اند. هدف قانون والاتر و نظر آن بوده است که زارعان را از تمام مزایای طرح عمرانی برخوردار سازد و حتی زمین و آب بیشتر به اختیار آنان بگذارد. به جای آنکه اراضی بایر را برای زراعت و دیگر

فعالیت های کشاورزی در اختیار شرکت طرح بنهند زمین های مزروعی دایر و آماده را یکجا کرده اند و با انبوهی امتیازات و تسهیلات به تصرف واحد های کشت و صنعت داده اند . بنابراین چنین میتوان نتیجه گرفت :

(۱) پیدایش این گونه واحد های کشت و صنعت با روح اصلاحات ارضی ایران منافات دارد . غرض از انقلاب ارضی آن بوده است که زارع صاحب زمین و آب شود و پایه های نظام سیاسی و اجتماعی دردل دهقانان استحکام و دوام یابد حال آن که برای ایجاد این گونه واحدها اساس خرده مالکی از میان برده شده و دولت زمین های دائر را از صاحبان آن ها خریداری کرده و به سرمایه گذاران بیگانه اجاره داده است . از دستی داده و ازدست دیگر گرفته است .

(۲) مخارج معاملات به صورت خرید املاک مردم خود بار سنگینی است بر بودجه عمرانی کشور و هزینه دیراسته لاک پذیر سدها را افزایش میدهد .

(۳) بر اثر انهدام و تسطیح دهات زارع به کارگر کشاورزی تبدیل میگردد و آن دلبستگی به آب و زمین شخصی که مایه قوام و دوام قومیت در قلمرو روستائی است بکلی از میان میرود .

(۴) این گونه واحدها به منزله نقطه های منزوی یا مستعمره های اقتصادی سرمایه گذاران بیگانه در دنیای روستائی است که آثار مثبتی جز پرداخت مزد ناچیز به نیروی کار ارزان در منطقه فعالیت خود به جای نمیگذارند .

(۵) این گونه واحدها دوگانگی اقتصادی را در محیط روستائی تشدید میکند و موجب بروز تضادهای تازه میگردد .

(۶) این گونه واحدها از تشکیل کانون های انسانی با خصوصیات یک ده ایرانی در محیط روستاها جلوگیری مینماید .

(۷) نفوذ سرمایه های خارجی در کشاورزی ایران یعنی در آن بخش از فعالیت های تولیدی که ضریب سرمایه اصولا در آن کم است کمک مؤثر به رشد اقتصاد ملی مینماید .

(۸) ورود سرمایه های بیگانه برای بهره برداری از واحدهای کشت و صنعت سرانجام منجر به خروج اصل و بهره سرمایه به صورت نقد و جنس میشود که این بازده

در مقیاس زیاد ناشی از سرمایه اولیه و کمک های متنوع و فراوان دولت ایران است .

(۹) رواج اجاره‌داری به این شکل معایب و زیان‌های این طرز بهره‌برداری از اراضی مزروعی عمده مالکی را دوباره احیاء و حتی تشدید میکند . درحقیقت پس از سی سال اجاره زمین فرسوده‌ای به دست دولت باز میگردد و تازه در آن موقعیت دولت به چه ترتیب این همه اراضی را اداره خواهد کرد . در این صورت دولت یاباید این زمین هارا به اجاره واگذار کند و روابط نامناسب کاری را در قلمرو کشاورزی حفظ نماید و یا خود به همین شکل به بهره‌برداری مبادرت ورزد که در شق اخیر مشکل بتواند از عهده برآید .

(۱۰) یکی از جلوه‌های نامبارک نظام کهنه ارباب - رعیتی در ایران غیبت مالک بزرگ از حوزه کارهای کشاورزی خود بوده است . این وضع در واحدهای کشت و صنعت به شکل تازه و شدیدتری به وقوع پیوسته است زیرا سرمایه‌گذاران شرکت طرح عواید حاصله را به ارز دلخواه مالا به خارج از ایران منتقل میسازند و از پرداخت مالیات برای مدت دراز در موارد گوناگون معافند و در نتیجه برتراز پرداخت ها و بر اقتصاد کشور فشار اختلال‌انگیز وارد می‌آورند .

(۱۱) در واحدهای بهره‌برداری روستائی عواید حاصله در بازار محلی یا ملی خرج میشود و تدارکات مورد نیاز نیز در همین نقاط صورت میگیرد و این امر موجب رونق کار و کسب در شهرهای کوچک و بزرگ و افزایش تولید مصنوعات ضروری برای روستائیان میگردد ، حال آنکه عواید واحدهای کشت و صنعت در خارج از محل و حتی بیرون از ایران میرود و این جریان آشکارا در جهت خلاف رشد و ترقی اقتصادی ایران است .

(۱۲) این گونه واحدها در کشورهای باید ایجاد گردد که نیروی کار کمیاب و گران و سرمایه فراوان ، دارای اقتصادی پیشرفته و صنعتی است و عامل کار خود در فعالیت های اخیر جذب شده باشد . در کشور ما که بدون احتساب بیکاران پنهان لااقل بیش از يك میلیون بیکار در قلمرو روستائی وجود دارد استفاده افراطی از عامل سرمایه بجای نیروهای فعال مشکلات اجتماعی روزافزون پدید می‌آورد و کمبود

سرمایه را برای کارهای تولیدی و ضروری دیگر شدت میبخشد .
 (۱۳) این گونه واحدها در جامعه روستائی به مثابه خلاء های اجتماعی است .

(۱۴) سرانجام معلوم نیست مسئله استهلاک هزینه سرمایه گذاری و دیگر مخارج جنبی در سدها چگونه حل شده است . هزینه های امتیازات اعطائی برای ایجاد واحد های کشت و صنعت چنان سنگین است که تصور نیروود سود حاصله رقمی درخور توجه برای احتساب به هزینه استهلاک باشد وای بسا که سدها پرگردد و بار این سرمایه گذاری ها بر اقتصاد ایران بازهم سنگینی کند .

(۱۵) در ایران هم سرمایه برای سرمایه گذاری در بخش کشاورزی وجود دارد و هم شیوه های پیشرفته برای رسیدن به تولید بیشتر با کیفیت بهتر . مؤسسات دانشگاهی و یک سلسله تجربه بسیار ارزنده در باب اراضی مکانیزه و واحد های نمونه به سرمایه داران ایران و خرده مالکان و علاقمندان به کارهای کشاورزی در درون یک سازمان مترقی امکان میدهد که به طرز شایسته و مؤثر میان کشاورزی و دیگر بخش های اقتصادی یکپارچگی پدید آورند . بنابراین نفوذ محافل مالی بیگانه با اینهمه تشویق ها و امتیازات موجه به نظر نمیرسد .

(۱۶) هرگاه این مزایای فوق العاده که به سرمایه داران بیگانه سخاوتمندانه اعطا میگردد به سرمایه گذاران و زارعان و کشاورزان ایرانی نیز داده شود و رویهمرفته نتایج بهتر بدست خواهد داد .

(۱۷) ماده ۸ قانون راجع به الحاق هشت ماده به آئین نامه اصلاحات ارضی کمیسیون خاص مجلسین که مورد استناد ماده چهارم قانون تأسیس شرکت های بهره برداری از اراضی زیرسدها مصوب ۱۳۴۷ ر ۳۶۶ است ناظر به خرید نسق زارعان آبخور قدیمی و واگذاری اراضی داخل طرح ها به منظور ازدیاد بهره برداری بوده است . دولت در مورد تأمین خانه و مسکن کشاورزان در محل جدید و پرداخت ارزش تأسیسات قبلی آنان تعهداتی را به عهده گرفته است تا از تمام مزایای طرح عمرانی بهره مند شوند حال آنکه در شرایط موجود ، اراضی این زارعان خریداری و در اختیار واحدهای کشت و صنعت نهاده شده و صاحبان نسق کارگران کشاورزی

گردیده‌اند. بنابراین تباین آشکار با اندیشه و روح قوانین اصلاحات ارضی به‌خوبی مشهود و در واقع نقص غرض شده است. بدینسان هرختی که وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی نهاد وزارت آب و برق آنرا از جای برداشته است.

(۱۸) صاحبان بیگانه واحدهای کشت و صنعت غالباً سوداگرانی با تمام خصوصیات سودپرستی سرمایه‌دار و در نتیجه پیوسته در اندیشه کسب نفع بیشتر و گریز از برابر تعهدات مالی و هزینه‌های جاری هستند این روح بیگانگی نسبت به جامعه روستائی ایران با تأمین منافع روستائیان سازش ندارد.

(۱۹) موج خیزان احساسات ملی چنان به این گونه پدیده نوظهور در قلمرو روستائی مینگرد که گوئی پایگاه بیگانه‌است. بنابراین واحدهای کشت و صنعت فاقد آثار جذب و نشر اقتصادی و اجتماعی است.

(۲۰) انشاء قرارداد به‌طرزی است که اجاره‌دار فرمان میدهد و موجر فرمان میبرد و دریک چنین رابطه یکطرفه چگونه میتوان انتظار تحصیل سود منطقی و معقول را داشت.

(۲۱) تشدید بیکاری آشکار در قلمرو روستائی به‌مناسبت خرید آب و زمین زارعان. دهقانان تازه به آب و ملک رسیده قسمت اعظم وجوه دریافتی بابت بهای زمین خود را بابت وام‌های گذشته ازدست داده‌اند و آنچه به‌مقدار ناچیز باقی بماند حیف و میل میشود.

قسمت نهم

دامپروری و دامداری در ایران

بهای مواد خوراکی خانوار ایرانی چهل و شش درصد از هزینه‌های مصرفی در سال است و دامداری و دامپروری سی و نه درصد کل ارزش افزوده بخش کشاورزی را ایجاد میکند و از سوی دیگر هم‌اکنون مبالغ هنگفتی ارزشکشور سالانه برای واردات گوشت و محصولات دامی خرج میشود و این فشار بر موازنه ارزی اثرات

ناخوشایندی را پدید میآورد. این حالت بحرانی اهمیت رشته دامداری و دامپروری را به خوبی نشان میدهد.

۱- سابقه تاریخی.

دامداری و دامپروری در ایران هنوز به شیوه کهن انجام میگردد و شکل باستانی دارد. روش کشورهای مترقی در کشورها چنانکه باید و شاید به طرز گسترده، همه جانبه و عمیق نفوذ نکرده است.

ایجاد مؤسسه دامپروری حیدرآباد در سال ۱۳۲۴ شمسی ابتکاری مثبت در جهت پرورش و اصلاح نژاد دام و کاربرد روش های نوین در این رشته فعالیت تولید به شمار میرود.

تأسیس سازمان دامپروری کشور اقدامی دیگر در راه توسعه فعالیت ها در مسیر بهبود و افزایش تولیدات دام و به ویژه مرغداری بیرون از حوزه روستائی و به منظور جلب توجه سرمایه گذاران خصوصی بوده است.

۲- وضع کنونی و راه پیشرفت.

گرچه بر اثر اصلاحات ارضی و ازه ارباب به عنوان فرمانروای آب و خاک از قاموس اصطلاحات روستائی ایران حذف شد ولی عنصر همزاد آن در زمینه دامداری به نام چوبدار همچنان صاحب تیول و اربابی است. این واسطه ها نفوذی گران در بازار تولید و مصرف دام دارند. اینان به شیوه دیرین به پرورش دام گوشتی اقدام مینمایند و در حالی که دوسوم دام های کشور از حیث خوراک به مراتب طبیعی متکی است، سرمای سخت گاه و بیگاه زمستان یا کمبود علوفه هر ساله بسیاری از دام هارا از میان میرد و مصرف کننده اقتصاد کشور رو به مرگ از این رهگذر دچار خسارت مستمر و روز افزون است. گله های دام در مراکز دوردست و پراکنده در شرایط ابتدائی و به روش کهنه پرورش مییابد و به سوی کشتارگاه شهرهای بزرگ و کوچک در چرا و حرکت است، بعد مسافت بتدریج از وزن آن ها میکاهد، پیاده روی به عضلات آن ها ورزیدگی میدهد و به هنگام ورود به کشتارگاه خسته و لاغر ذبح میشوند و از این جهت گوشت مطلوب و مکفی به بازار عرضه نمیگردد. به این ترتیب این طرز نقل و انتقال نه تنها زیان اقتصادی به بار میآورد بلکه از دید بهداشتی نیز

پسندیده به نظر نمی‌رسد. در تهران با آن که سازمان برنامه ایران صدها میلیون ریال خرج ساختمان کشتارگاه کرده اما سال هاست بدون استفاده باقیمانده است (۱). بعلاوه تخصیص بیشتر اعتبارات دامداری و دامپروری برای پرواز بندی سیاست واقع بینانه‌ای نبوده است بدین سان سرمایه‌گذاری ضروری برای تکثیر و بهبود دام به عمل نیامده و لازم است دگرگونی‌های اساسی در این رشته فعالیت پدید آید؛ سازمان‌های کارآمد و نو ایجاد گردد و شیوه‌های تازه و پیشرفته دامداری و دامپروری به کار رود. بدین منظور اقدامات زیر مؤثر به نظر می‌آید.

الف- تامین خوراک دام به وسیله افزایش سطح علوفه کاری و بذرافشانی در چراگاه‌ها و ایجاد تأسیسات صنعتی برای خشک و ذخیره کردن علوفه. در شرایط فعلی ایران از ۱۶۸ هزار هکتار چغندر کاری حدود سه میلیون تن برگ چغندر و ۲۵۰ هزار تن تفاله خشک حاصل می‌گردد که بهترین علوفه برای دامپروری و قیمت آن هر تن ۷۱ دلار است.

ب- اصلاح نژاد دام و بهبود روش‌های دامداری از راه وارد کردن دام و طیور بهتر و پرمثمرتر از خارج و ترویج دانش جدید برای پرورش و نگهداری آن‌ها؛ توسعه و رواج تلقیح مصنوعی، تقویت سازمان بهگزینی دام‌ها. چنانچه در این کارها موفقیت به دست آید ایران بهای گران دام‌های اصیل وارداتی را دیگر نخواهد پرداخت.

پ- مبارزه با آفات، و بیماری‌های حیوانی به طوری که این گونه خدمات بیدرنک در اختیار دامداران قرار گیرد. در این مورد باید خدمت در محل استقرار دام عرضه بشود نه آن که دستگاه خدمتگزار در انتظار تقاضا بنشیند. نقل و انتقال دام‌های بیمار زیان بار است.

ت- حفظ منابع طبیعی کشاورزی برای ایجاد و توسعه مراتع و بهره‌برداری از آن‌ها.

ث- بهبود کارآئی سازمان‌های اداری دامپروری و دامداری. به این رشته فعالیت باید با دید جدی تری نگاه کرد.

(۱) بر اثر اعمال نفوذ چوبدارها.

ج- تأمین تقاضای عمده و مطمئن برای علوفه تاکشت در اراضی وسیع و ایجاد کارخانه علوفه خشک‌کنی و تعلیف و سپس خشک کردن علوفه امکان پذیر گردد و مقرون به صرفه اقتصادی باشد.

چ- ایجاد دامپروری در مقیاس بزرگ، رفع پراکندگی واحد های دامداری و طرد شیوه های کهنه نگهداری دام تا موقعیت مساعد اقتصادی فراهم آید.

ح- کمک به ایجاد یک رشته صنایع برای تأمین خوراک دام های شیرده از پوست پرتقال یا کنجاله. این امر مستلزم سرمایه گذاری های زنجیری است زیرا کارخانه تهیه خوراک دام از پوست مرکبات موکول به تأسیس کارخانه های آبیگری، جورکنی، تهیه سردخانه و ماشین های مخصوص حمل و بالاخره تأسیس سازمان توزیع است که مورد اخیر با ایجاد شرکت های تعاونی مولدین اصلی و حذف واسطه ها ملازمه دارد.

خ- سرانجام ایجاد تشکیلات صحیح پرواربندی و کشتارگاه و درجه بندی گوشت باب بازار.

د- تخصیص اعتبارات مالی مکفی که این خود از مهمترین اقدامات است.
۳- نتایج حاصله.

گرچه هنوز آغاز کار است اما فعالیت هایی که در رشته دامداری و دامپروری در مقیاس بزرگ شده این امید را زنده کرده است که حالت بحرانی موجود در آینده برطرف گردد.

صندوق توسعه کشاورزی برای اجرای طرح های دامداری مرکب از مرغداری و گاووداری و نیز پرورش ماهی بنا بر قواعد و اصول مترقی به فعالیت های پر دامنه ای دست زده است.

الف- ضریب سرمایه در دامداری نو- جمع کل سرمایه گذاری در رشته دامداری در سال مالی منتهی به سی و یکم خرداد ۱۳۴۹ (۱) شمس ۹۰۱ میلیون ریال بوده است که سهم صندوق توسعه کشاورزی به ۲۸۶ میلیون ریال میرسد ارزش تولیدات سالانه این سرمایه گذاری ۷۷۱ میلیون ریال است چنان که ملاحظه میشود

ترازنامه سال ۱۳۴۸ صندوق توسعه کشاورزی.

نسبت $\frac{901}{371}$ به نام ضریب سرمایه در حد و دیک رقم عادی در بخش کشاورزی است. تاکید صندوق روی طرح های بزرگ و سرمایه بر و بیشتر وام ها برای مدت متوسط پنج سال اعطا شده است.

ب- نتایج حاصله در شکل و محتوای فعالیت دامداری و دامپروری بدین شرح است:

(۱) کشت علوفه و کاهش وابستگی به مراتع طبیعی و صرفه جویی در هزینه نقل مکان دام و حذف نقصان وزن.

(۲) تاسیس شرکت های سهامی و بنگاه های دامپروری مطابق اصول جدید با سازمان اداری کارآمد و جلب سرمایه های پراکنده و خصوصی.

(۳) رواج جوجه کشی صنعتی. این جریان به تخفیف بحران گوشت در کشور کمک کرده است. صنعتی شدن مرغداری پیرامون شهرهای بزرگ و پرمصرف پدیده نوی است که دامداری و دامپروری را از انحصار دنیای روستائی درآورده است. جنبه منفی توسعه نامتناسب این فعالیت بروز نوسانات شدید در قیمت گوشت مرغ و خساراتی است که از این راه به تولیدکنندگان وارد می آید. برای رفع این دشواری در نظر است کشتارگاه مرغ و سردخانه برای حمایت تولیدکنندگان ایجاد گردد تا توزیع به طرزی متعادل و متناسب با تقاضای بازار صورت گیرد.

(۴) فعالیت کارخانه های تهیه غذای دام که نشانه نوعی بستگی میان فعالیت های صنعتی و کشاورزی است.

(۵) بهبود نژاد دام و تاسیس مراکز تکثیر خصوصی در نقاط مناسب.

(۶) پیدایش مراکز دامداری و دامپروری بزرگ پیرامون شهرهای درجه اول. بدین سان بازار خرید و فروش در اختیار تولیدکنندگان قرار گرفته است. پ- ارزش افزوده دامپروری.

رشد ارزش افزوده تولیدات دامپروری به قیمت ثابت (مأخذ سال ۱۳۳۸ شمسی) از سال ۱۳۴۱ تا سال ۴۹ دچار نوسان بوده و غالباً بطی بوده است به طوری که با توجه به سطح نیازمندی کشور ناچار مصرف مازاد از کشور های استرالیا، ترکیه و آرژانتین تأمین گردید.

جدول شماره ۸ تحول ارزش افزوده دامپروری را طی سال های ۱۳۴۳ - ۱۳۵۰ نشان میدهد (۱).

جدول شماره ۸

(به میلیون ریال)

سال	سال	سال	سال	سال	سال	سال	سال	شرح
۱۳۵۰	۱۳۴۹	۱۳۴۸	۱۳۴۷	۱۳۴۶	۱۳۴۵	۱۳۴۴	۱۳۴۳	
۴۶۰۱۷	۴۶۱۳۴	۴۵۷۰۹	۴۴۴۹۹	۴۲۳۵۴	۴۰۹۱۴	۳۹۶۵۹	۳۸۸۳۱	ارزش افزوده دامپروری به قیمت ثابت

میزان تولید گوشت قرمز رضایت بخش نیست ولی گوشت مرغ و تخم مرغ فراوان است .

باین همه برای آن که سیرنزولی تولیدات دامی تغییر جهت دهد یا آهنگ کند رشد در این رشته فعالیت تند و همساز بادیگر بخش های اساسی اقتصاد مملکت گردد لازم است همچنان به کوشش های جاری در زمینه های گوناگون افزوده شود .

قسمت دهم

جنگلداری

یکی از منابع مهم ثروت ملی ایران جنگل ها به مساحت ۱۸ میلیون هکتار (۲) به صورت انبوه و تنگ است که تنها دو میلیون هکتار آن از نظر تهیه چوب های صنعتی قابل بهره برداری است .

نواحی شمال ، غرب و جنوب وحتى کناره های کویرلوت پوشیده از درختان گوناگون است که برخی دارای بازار جهانی است و میتوانند به خارج صادر شوند

(۱) پژوهش از بانک مرکزی ایران .
 (۲) چهل برابر وسعت جنگل های بلژیک و دو برابر مساحت جنگل های فرانسه است

و برای کشور ارز فراهم آورند .

جنگل سرمایه‌ای است که باید میزان آن حفظ گردد و به طریقی عقلانی و اقتصادی مورد بهره برداری قرار گیرد . بنابراین لازم است رشد سالانه یعنی حجم چوبی که هر سال به جنگل افزوده میشود و بخشی از این فزونی که باید به صورت درآمد عاید اقتصاد ملی گردد معین بشود .

حفظ جنگل با ایجاد سازمان های مجهز مبارزه با آتش سوزی و عوامل مخرب و توسعه آن با احداث جنگل مصنوعی و غرس درختان گرانبها و تازه تحقق میپذیرد .

چون این ثروت عمومی بر اثر قطع بدون ملاحظه و بی پروای درختان تهدید به نابودی شده بود در سال ۱۳۴۱ شمسی ملی اعلام گردید و در سال های اخیر کوشش های وسیعی برای نگهداری و توسعه جنگل های کشور به عمل آمده است که حتی در پیرامون تهران نیز به چشم میخورد .

احداث کارخانه های چوب بری در نقاط مناسب و کاربرد شیوه های صحیح و اصولی برای قطع درخت و بهره برداری کامل از این برش های جنگلی این سرمایه ملی را از انهدام ناروا رهائی بخشید .

ارزش افزوده جنگلداری در دو سال ۱۳۴۷ و ۱۳۴۸ شمسی رشد داشته است و جدول شماره ۹ تحول مربوط را در فاصله سال های ۱۳۴۳ - ۱۳۴۸ به قیست ثابت (سال ۱۳۳۸) نشان میدهد . (۱)

جدول شماره ۹

ارزش افزوده جنگلداری به قیمت ثابت (سال ۱۳۳۸)

(ارقام به میلیون ریال)

سال	سال	سال	سال	سال	سال	شرح
۱۳۵۰	۱۳۴۹	۱۳۴۸	۱۳۴۷	۱۳۴۶	۱۳۴۵	
۱۱۰۰	۱۱۰۰	۱۳۴۸	۱۳۱۲	۶۷۶	۹۸۰	ارزش افزوده جنگلداری به قیمت ثابت

(۱) پژوهش از بانک مرکزی ایران .

در دوسال ۱۳۴۷ و ۱۳۴۸ سهم ارزش افزوده جنگلداری از کل ارزش افزوده کشاورزی حدود ۱۱ درصد بوده است. (۱)

توسعه جنگل نه فقط از لحاظ تأمین نیازمندی های داخلی و تهیه ارز برای اقتصاد کشور اهمیت دارد بلکه از جهت کیفی نیز آثار مهم و مفیدی در تغییر آب و هوای ایران به بار میآورد. ابرهای بارانزای مدیترانه همین که به کویرسوزان لوت میرسند عقیم میشوند، در نتیجه نواحی مرکزی و شرقی ایران غالباً دچار خشکسالی است. متأسفانه سالهاست که ریگهای روان شهرهای حاشیه کویر را به تدریج میپوشاند، آبادی ها اندک اندک در زیر شن پنهان میشوند و مردم این نقاط ناچار به نواحی دورتر کوچ مینمایند. احساس این خطر بزرگ و روزافزون منجر به اتخاذ تصمیمات جدی و اقدامات دامنه دار در زمینه احداث جنگل های مصنوعی تاغ گرداگرد کویر و به ویژه درحوزه سبزوار گردید و ایستگاه متعدد برای توسعه این فعالیت ثمربخش دایر شد. درخت تاغ درسال های نخست سالانه ۱ تا ۱٫۵ متر مکعب رشد دارد و در بیست و پنج سالگی به ۹ متر بلندی میرسد، برای تثبیت شن و بهبود جنس خاک و به عنوان سایبان دام و پیدایش امکانات تازه برای ایجاد مراتع مصنوعی بسیار مؤثر است و در هر هکتار چهل متر مکعب چوب میدهد که برای تولید حرارت بسیار مناسب است.

قسمت یازدهم

ماهگیری و شکار

ثروت ایران از حیث ماهی به ویژه در خلیج فارس و دریای عمان تقریباً دست نخورده باقیمانده و فعالیت هایی که در این زمینه انجام گرفته نسبت به عظمت ذخایر این منبع و نیازمندی های مردم، خصوصاً با توجه به کمیابی گوشت در کشور به پایه مناسب نرسیده است.

(۱) پژوهش از بانک مرکزی ایران.

۸۵ درصد خاوریار جهان از دریای خزر صید میشود و خاویار گرانبهای ایران شهرت جهانی دارد و سالانه حدود ۴۰۰ میلیون ریال ارز برای مملکت فراهم میآورد. (۱)

ماهی و میگوی خلیج فارس و دریای عمان برای مصرف داخلی به جای گوشت و نیز صدور بازرگانی منبع درآمد سرشار است.

بنابراین يك برنامه سرمایه‌گذاری صید ساحلی و تشکیل شرکت‌های تعاونی صیادان و تامین اعتبارات ضروری برای خرید سردخانه‌های کوچک و بزرگ، ثابت و متحرک و نیز احیاء و توسعه کارخانه کنسروسازی و روغن‌گیری ماهی برای مصرف داخله و صادرات و همچنین ایجاد واحد پودر سازی و بهبود شبکه توزیع ضرورت کامل دارد.

درکنار اقدامات مثبت و اقتصادی بالا بجاست نسبت به شناسائی جامع خلیج فارس و دریای عمان و آموزش شیوه‌های صید ماهی و دیگر فنون مربوط و تهیه نیروی دریائی ماهیگیری نیز فعالیت‌های مؤثر به عمل آید.

ارزش افزوده ماهیگیری و شکار از رشد هماهنگ و شایان توجه برخوردار نبوده است و در این مورد میدان وسیعی پیش پا قرار دارد. جدول شماره ۱۰ سیر تحول آنرا به قیمت ثابت (سال ۱۳۳۸ شمسی) نشان میدهد. (۲)

جدول شماره ۱۰

ارزش افزوده ماهیگیری و شکار

به قیمت ثابت (سال ۱۳۳۸)

(ارقام به میلیون ریال)

سال	سال	سال	سال	سال	سال	شرح
۱۳۵۰	۱۳۴۹	۱۳۴۸	۱۳۴۷	۱۳۴۶	۱۳۴۵	
۵۰۳	۵۰۳	۴۵۱	۴۵۱	۲۹۴	۲۷۹	ماهیگیری و شکار

(۱) در سال ۱۳۴۷ شمسی. (۲) پژوهش از بانک مرکزی ایران.

سهم ماهیگیری و شکار در کل ارزش افزوده کشاورزی در سال ۱۳۴۸ شمسی فقط ۴٫۰ درصد بوده است .

قسمت دوازدهم

اعتبارات مالی و میزان سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی

اصلاحات ارضی چنان‌که لازمه هرگونه تحول در سرآغاز است بار تعهدات کشاورز صاحب آب و ملك را سنگین کرد . وی از يك سو باید شیوه های نوین کشت را به کار بندد و از سوی دیگر اقساط بهای ملك خریداری را بپردازد و از يك جهت معاش روزانه خود را بادت خالی تأمین نماید و از جهت دیگر سرمایه جاری برای اقدام به فعالیت های زراعی را فراهم آورد . این همه نیاز به کمک های اعتباری و مالی دولت دارد . وانگهی نتیجه این دگرگونی دربادی امر کاهش محصول است حال آنکه بار هزینه زندگی روز به روز سنگین تر میشود بدین سبب لازم است تصمیمات استثنائی و فوق العاده اتخاذ گردد و به مرحله اجرا درآید . زیرا عوامل مؤثر در رشد کشاورزی سرمایه گذاری های عظیمی است که به صورت ماشین آلات و لوازم کشاورزی ، شبکه آبیاری ، تنظیم جریان آب ها و توسعه سطح زیر کشت ، توزیع بذر مرغوب ، استفاده از کودهای شیمیائی مبارزه با آفات نباتی و حیوانی ، ایجاد سازمان های تازه با مدیریت مؤثر در خدمت کارهای زراعی انجام میگردد .

۱ - دشواریها - در این سال های منقلب رشد بخش کشاورزی نه تنها هماهنگ با دیگر فعالیت های اساسی مملکت صورت نگرفته بلکه نشانه های حرکت نزولی نیز در دست است .

الف - بازده محصول زراعی در واحد مساحت کشت در ایران بایبشترکشورها قابل مقایسه نیست . جدول شماره ۱۱ این معنی را به خوبی میرساند . (۱)

(۱) F.A.O. : سازمان خواربار و کشاورزی جهان .

جدول شماره ۱۱

سال ۱۹۶۸ - ۱۹۶۷ میلادی

(تن در هکتار)

شرح	ایران	جهان	حداکثر برداشت متوسط	
			کشور تولیدکننده	مقدار
گندم	۰٫۹۱	۱٫۳۴	هلند	۴٫۷۹
جو	۰٫۸۵	۱٫۶۷	هلند	۴٫۱۶
برنج (شلتوک)	۲٫۴۸	۲٫۱۴	استرالیا	۷٫۱۹
پنبه (الیاف)	۰٫۴۱	۰٫۳۳	اسرائیل	۰٫۹۷
چغندر قند	۱۷٫۴	۲۹٫۵	یونان	۵۹٫۲
چای	۰٫۷۲	۰٫۹۳	ژاپن	۱٫۷۳

بنابراین سرمایه‌گذاری در واحد سطح کشت برای افزایش میزان بازده و نیز مبارزه مؤثر با آفات نباتی که به‌طور متوسط هر سال سی درصد از محصولات کشاورزی ایران را نابود می‌سازند مقدار تولید را در بخش کشاورزی به چند برابر می‌رساند.

ب- امکانات مالی در این شرایط بحرانی و با آن‌که سهم کشاورزی در تولید ناخالص ملی در سال ۱۳۴۸ شمسی حدود ۲۲ درصد بوده است فقط ۶٫۵ درصد از کل سرمایه‌گذاری به این بخش تخصیص یافته است و با آن‌که دنیای روستائی نیاز مبرم به کمک‌های مالی داشته روند سرمایه‌گذاری نسبت به سال ۱۳۴۲ سیر نزولی می‌کرده است. جدول شماره (۱۲) این حقیقت تلخ را باز می‌گوید:

جدول شماره ۱۳
تحول سرمایه‌گذاری و ارزش افزوده کشاورزی^۱
(به قیمت ثابت)

(ارقام به میلیون . یال)

سال کشاورزی	سرمایه‌گذاری کل	درصد سرمایه‌گذاری (۱) به (۲)	ارزش افزوده کشاورزی	تولید ناخالص ملی	درصد (۳) به (۴)
(۱)	(۲)	(۳)	(۴)	(۳)	(۴)
۱۳۴۲	۶۶	۱۲٫۴	۹	۳۱۸٫۳	۲٫۸۲
۱۳۴۳	۷٫۳	۱۱٫۸	۹۲٫۲	۳۴۳٫۹	۲۶٫۸
۱۳۴۴	۷٫۱	۹٫۰	۹۹٫۰	۳۸۲٫۶	۲۵٫۹
۱۳۴۵	۵٫۵	۶٫۴	۱۰۲٫۸	۴۰۳٫۲	۲۵٫۵
۱۳۴۶	۷٫۷	۷٫۱	۱۱۰٫۹	۴۴۹٫۴	۲۴٫۷
۱۳۴۷	۷٫۲	۵٫۹	۱۱۵٫۵	۴۸۱٫۳	۲۴٫۰
۱۳۴۸	۸٫۱	۶٫۵	۱۱۷٫۵	۵۴۱٫۳	۲۱٫۷

چنانکه ملاحظه میشود بر اثر کاهش میزان سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی درصد ارزش افزوده این بخش به تولید ناخالص ملی هر ساله تنزل یافته تا به رقم ۲۱٫۷ درصد رسیده است. تسهیلات اعتباری بانک تعاون کشاورزی با سرمایه یک میلیارد ریال از طریق سازمان مرکزی تعاون روستائی و کمک‌های سازمان برنامه و اعتبارات اعطائی مستقیم بانک مزبور که در جدول شماره ۱۳ منعکس است نتوانسته است بخش کشاورزی را در این سرایش دست‌کم پابرجا نگهدارد.

(۱) بانک مرکزی ایران.

جدول شماره ۱۳ وام‌های پرداختی به کشاورزان^۱

(ارقام به میلیون ریال)

شرح	سال ۱۳۴۷	سال ۱۳۴۸	درصد، افزایش یا کاهش
پرداخت‌های سازمان برنامه	۵۷۱۱	۴۵۱۰	- ۵۳
بانک تعاون کشاورزی ایران	۵۲۹۰	۵۲۰۶	- ۱۶
شرکت‌های تعاون روستائی ایران	۵۰۴۱	۵۷۵۳	+ ۱۳۷

به نظر می‌رسد کاهش میزان اعتبارات اعطائی سازمان برنامه و بانک تعاون کشاورزی ایران به سبب نقش برجسته‌تری است که در این زمینه به شرکت‌های تعاون روستائی ایران داده شده است.

میزان استفاده بخش کشاورزی از اعتبارات سیستم بانکی ایران نیز تقلیل یافته است. جدول شماره ۱۴ مبین این واقعیت است.^۲

جدول شماره ۱۴

(به میلیون ریال)

سال	اعتبارات بانک‌ها به بخش کشاورزی	کل اعتبارات بانک‌ها	درصد
۱۳۴۶	۱۵۰	۱۴۰	۱۰۷
۱۳۴۷	۱۸۹	۱۶۵	۱۱۵
۱۳۴۸	۲۰۳	۱۹۷٫۴	۱۰۳

معلوم نیست توزیع کمی و کیفی و جغرافیائی این اعتبارات برپایه ضوابط

(۱) ترازنامه سال ۱۳۴۸ بانک ملی ایران. (۲) بانک مرکزی ایران.

منطقی صورت گرفته باشد و احتمال می‌رود که دهقانان وجوه دریافتی را برای تأمین معاش روزانه یا مخارج دیگر مورد استفاده قرار دهند و برای جبران آن به نزول خواران روی آورند.

پرداخت های عمرانی سازمان برنامه برای کشاورزی و دامپروری نیز در سال ۱۳۴۸ حدود ۹ درصد نسبت به سال ماقبل کم شد به این ترتیب چگونه کشاورزان قادر خواهند بود بازده تولید در واحد سطح را بالا ببرند، باشیوه های نوین آشنا شوند، به راز مدیریت آگاهی یابند و با ارزانی قیمت محصولات کشاورزی مقابله نمایند.

۲- چاره جوئی :

دردها پیداست و دارو باید تجویز شود.

الف- برای تأمین نیازمندی های ضروری و فوری نظیر بذر، کود، سموم، خوراک دام، پرواربندی و سرمایه جاری کمک به صورت جنس داده شود تا به مصرف واقعی برسد.

ب- برای تأمین آب یا تولید آن نظیر لایروب قنات، حفرچاه عمیق و نیمه عمیق و خرید وسائل مربوطه بیش از آنکه اندیشه وثیقه مطمئن و پرازش باشد بهتر است نتایج طرح مورد نظر سنجیده شود.

پ- الویت برنامه ها مورد تجدیدنظر قرار گیرد و انتخاب طرح ها بر اساس فوریت و ضرورت به عمل آید. از این راه امکانات سرمایه گذاری برای کار های اساسی و فوری فراهم خواهد آمد. کوشش برای رسیدن به هدف های بزرگ و درازمدت بهبود وضع حاضر را از نظر دور میدارد.

ت- پرداخت اعتبار و اعطای کمک به دهقانان موکول به عضویت آنان در شرکت های تعاونی گردد تمرکز قدرت بر بازده میافزاید و صرفه جوئی هائی ایجاد میکند.

ث- اجرای برنامه های آموزشی، ترویج شیوه های نوین کشت و کار بوسیله کسانی که در این موارد تعلیم یافته اند و از خود کشاورزان هستند بر سرعت و ثمر بخشی تحول کشاورزی میافزاید.

قسمت سیزدهم

محصولات کشاورزی ایران

فرآورده های مهم کشاورزی ایران به شرح زیر است (۱).

۱- غلات .

محصول سالانه گندم در سال ۱۳۵۰ در مسیر نزولی به $۳/۸$ میلیون تن تولید جو به ۸۰۰۰۰۰ تن رسید و سیر در این جهت همچنان ادامه دارد میزان برداشت شلتوک در همین سال به ۱۱۰۴ میلیون تن بالغ گردید که نسبت به سال قبل کاهش یافته است . علت اصلی نوسان در میزان تولید غلات در ایران کشت ۷۵ درصد آن در اراضی دیم و به مناسبت کم آبی و خشکسالی است .

تقلیل مقدار برداشت این دو محصول به ویژه گندم همواره دشواریهایی در اقتصاد کشاورزی ایران پدید میآورد ، منابع خود مصرفی و قدرت خرید کشاورزان محدود میشود در نتیجه معاش روزانه دچار تنگنا میگردد و بازار محلی و شهری نیز از رونق میافتد . بعلاوه ضرورت تأمین آذوقه شهرنشینان دولت را به واردات گندم وادار میسازد و این اقدام از ذخیره ارزی کشور میکاهد و فشار بر موازنه بازرگانی و تراز پرداخت ها را تشدید مینماید .

برنج به صورت شلتوک محصول مهم گیلان ، مازندران و بعضی نقاط پرآب ایران است . اجرای موفقیت آمیز طرح های بهبود کشت و تنظیم سیستم آبیاری در حوضه سد شهبانو فرح موجب افزایش تولید این محصول در سال های اخیر گردیده و میزان برداشت آن در سال ۱۳۵۰ به ۸۰۰۰۰۰ تن رسیده و نسبت به سال قبل $۱/۹$ درصد تنزل داشته است .

۲- پنبه (وش) .

سطح زیر کشت پنبه به ۳۴۰۰۰۰ هکتار میزان برداشت در سال ۱۳۵۰ به

(۱) مآخذ : وزارت تولیدات کشاورزی : شرکت سهامی توسعه کشت دانه های روغنی و صندوق توسعه کشاورزی ایران .

۴۵۰۰۰۰ تن وش رسیده و نسبت به سال پیش کاهش داشته است . این مقدار تابع شرایط جوی و مبارزه مؤثر برضد آفت کرم خاردار و دیگر آفات نباتی است . پنبه نه تنها ماده اولیه کارخانه های نخریسی و نساجی کشور است بلکه مقادیر معتنا بهی در بازار های جهانی به فروش میرود و در صادرات کشور مقام مهمی دارد و از این راه مقدار قابل ملاحظه ای ارز برای مملکت فراهم میآید . مصرف داخلی پنبه حدود ۷۰ هزار تن و تخم پنبه خوراک کارخانه های روغن کشی است .

۳- چغندر قند و نیشکر .

مصرف کارخانه قند کشور روز افزون است به طوری که تولید چغندر قند در سال ۱۳۴۹ به ۳۸۵۵ میلیون تن رسید و ۱۱ درصد نسبت به سال قبل فزونی داشت و این سرصودی همچنان ادامه دارد .

طرح کشت نیشکر که اکنون ده سال جریان اجرا را پشت سر گذاشته ، حدود ۴۳۰۰ هکتار زمین را زیر کشت برده و ماده اولیه کارخانه نیشکر هفت تپه با ظرفیت تولید ۵۰۰ تن شکر سفید از مصرف ۳۰۰۰ تن نیشکر در روز را تأمین میکند میزان تولید نیشکر در سال ۱۳۵۰ به ۵۷۸ هزار تن بالغ گردید .

۴- چای سبز در سال ۱۳۵۰ به ۵۲۰۰۰ تن رسید و نسبت به میزان تولید سال قبل ۳۵ درصد کاهش داشت .

۵- تولید توتون و تنباکو در سال ۱۳۴۸ به مقدار ۱۸۵ هزار تن بوده که نسبت به سال های قبل کاهش داشته است . سطح زیر کشت توتون و تنباکو حدود ۱۴۰۰۰ هکتار است .

۶- دانه های روغنی

بر اثر اجرای موفقیت آمیز طرح توسعه سطح کشت و افزایش عملکرد میزان تولید در سال ۱۳۵۰ به حدود ۴۵ هزار تن رسید . اما کارخانه های روغن کشی کشور از جهت ماده اولیه در مضیقه اند و ناچار مقادیر زیادی روغن نباتی خام یا نیم خام از خارج وارد میکنند و پس از تصفیه به بازار عرضه میدارند .

۷- خرما

الف- در ایران در مناطق گرمسیری زیر به عمل می‌آید .

- (۱) خوزستان : دزفول ، شوشتر ، شادگان ، خرمشهر و آبادان .
- (۲) فارس : بوشهر ، شبانکاره ، کازرون ، لنگه ، لار ، جهرم و داراب .
- (۳) کرمان : حاجی‌آباد ، بندرعباس ، حوزه میناب ، جیرفت ، بم ،
نرماشیر و شهداد .
- (۴) سیستان و بلوچستان : ایرانشهر ، بسپور ، تاجابهار و کناره های
خلیج فارس .
- (۵) خراسان : طبس
- (۶) یزد : عقدا .
- (۷) قصر شیرین

ب- ایران از لحاظ تولید تا سال ۱۳۴۳ در جهان در ردیف سوم بود و تقریباً ربع کل محصول دنیا را میداد . سطح زیرکشت خرما در ایران ۱۳۶۷ کیلومتر مربع است . در سال ۱۳۴۷ حدود ۱۳۱۰۰ تن خرما ی بسته‌بندی شده از کشور به ایالات متحده ، و انگلستان و کشورهای افریقائی صادر گردیده است .

میزان تولید خرما در سال ۱۳۴۹ بار شد ۴ درصد نسبت به سال پیش به ۲۹۰ هزار تن رسید . خرما یکی از اقلام مهم صادراتی ایران را تشکیل میدهد . پب تولید خرما افزون بر تأمین بخشی از مواد غذایی مردم کشور دارای فوایدی به شرح زیر است :

- (۱) از چوب نخل در صنایع کاغذسازی ، ثوپان سازی ، فیبروکاتکس استفاده میشود .
- (۲) شیره خرما میتواند جانشین شکر در صنایع شیرینی سازی گردد و از واردات شکر بکاهد . بهای شیره خرما حدود ۸ تا ۱۰٫۵ ریال است حال آن شکر از آن با قیمتی کمتر از ۲۷ ریال بدست نمی‌آید
- (۳) هسته خرما تقریباً ده درصد وزن میوه خرما را دربر میگیرد و پس از آرد کردن و اختلاط با علوفه برای تغذیه دام به کار میرود علاوه بر محصولات مهم بالا خشکبار و میوه ، کنف ، پیله‌ترینز در بخش کشاورزی به دست می‌آید .

ارزش افزوده کشاورزی به قیمت ثابت (سال ۱۳۳۸) در سال ۱۳۵۰ به ۱۲۲۳۳۲ میلیون ریال بالغ گردیده است که رشد منفی را نشان میدهد. (۱)

بستگی اقتصاد کشاورزی به شرایط جوی و تغییر مناسبات اساسی و روابط بنیادی در قلمرو روستائی و کمبود میزان سرمایه گذاری در این بخش میزان تولیدات را دچار نوسان کرده و غالباً آهنگ رشد بادیگر بخش‌ها سازش نداشته است. درصد تولیدات بخش کشاورزی شامل زراعت، دامپروری، جنگلداری، ماهیگیری و شکار در محصولات ناخالص ملی ایران با وجود افزایش قدر مطلق پیوسته روبه کاهش است و نشانه این واقعیت است که اقتصاد مملکت در جهت صنعتی شدن تحول مییابد و سهم بخش‌های اساسی دیگر به تدریج برتری پیدا میکند.

۸- ایران در حال حاضر به حدود ۱۱ هزار تن کنف احتیاج دارد که ۶۰۰۰ تن از آن در کشور تولید میشود.

قسمت چهاردهم

مدارهای توزیع فرآورده های کشاورزی

محصول غذایی آنچنانکه از دست کشاورزان بیرون میشود با آنچه که به دست خانوار میرسد تفاوت کیفی و فاصله جغرافیائی دارد. عملیات توزیع پیچیده و ضروری است.

۱- توزیع یعنی رسانیدن محصول از حالت تولید به وضع مصرف یعنی گرفتن از واحد بهره برداری کشاورزی و فرستادن تادرون آشپزخانه. عملیات عمده و ضروری توزیع از این قرار است:

- (۱) حمل و نقل
- (۲) تقسیم به قطعات همگن
- (۳) جور کردن
- (۴) آماده ساختن برای بازار

(۱) ترازنامه سال ۱۳۴۸ صندوق توسعه کشاورزی.

(۵) تبدیل

(۶) انبار کردن

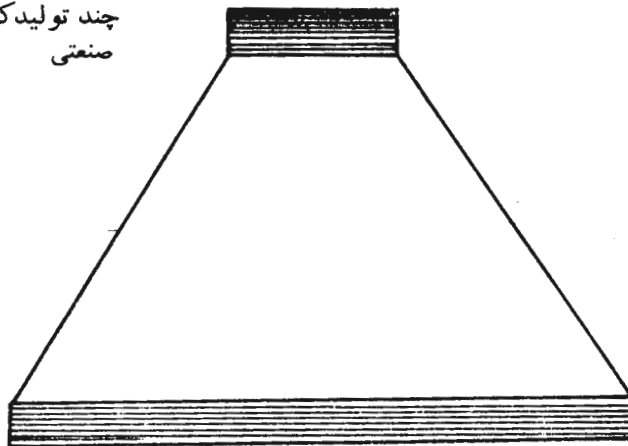
(۷) تجاری یا آماده معامله نمودن .

به طور کلی این عملیات در دو سطح با یکدیگر گره میخورند : یکی با عمده فروش که محصولات را برای يك ناحیه یا منطقه جغرافیائی معین به اجزاء متجانس تقسیم ، جور و انبار میکند و دیگر با جزئی فروش که موافق نیازمندی‌های مشتریان خود بتدریج جنس را تدارك و فراهم مینماید . بر اثر تکثیر و انعطاف حمل و نقل نیمه عمده فروش تقریباً رو به نابودی است .

۲- تصویر مدارهای توزیع .

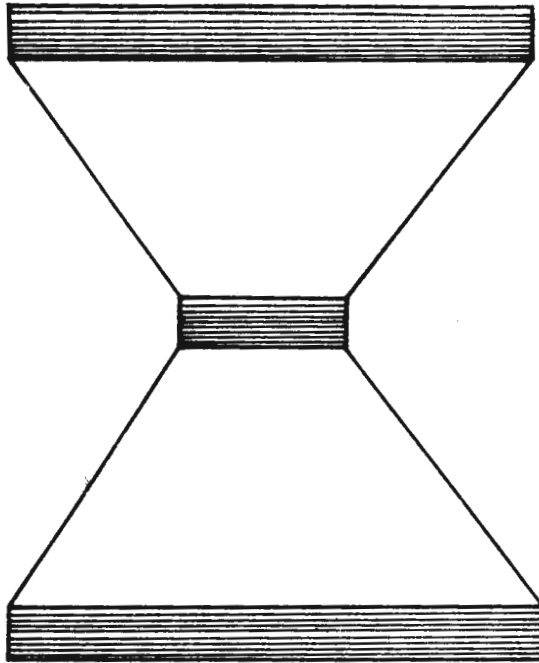
مدار توزیع کالاهای صنعتی با مدار توزیع فرآورده‌های کشاورزی تفاوت آشکار دارد . رابطه میان تولیدکنندگان و مصرف کنندگان محصولات در شکل زیر منعکس شده است :

نمودار شماره ۴

چند تولیدکننده محصولات
صنعتینفوس
مصرف کننده

بنابراین رابطه مستقیم و ساده‌است حال آن‌که مناسبات میان تولیدکنندگان فرآورده‌های کشاورزی و نفوس مصرف کننده به شکل زیر است .

نمودار شماره ۵

چنانکه ملاحظه میشود پیدایش واسطه‌های چندین درجه مدار توزیع را از سادگی خارج میسازد و افزایش ارزش خدمات این گونه عوامل که بیشتر ابتکار و انحصار عملیات را در اختیار دارند بردوش مصرف‌کنندگان پرشماره سنگینی میکند. در ایران از ارزش افزوده کشاورزی به مقدار ناچیز عاید تولیدکنندگان اصلی یعنی کشاورزان میگردد و مصرف‌کنندگان نیز با بهای گران محصولات مورد نیاز خود را به دست می‌آورند. لازم است دست این عناصر سودجو از سر تولیدکننده و مصرف‌کننده کوتاه شود.

بدین منظور تدابیر زیر به نظر میرسد:

- (۱) تقلیل میزان خود مصرفی تا محصول بیشتر در مدار توزیع وارد گردد و اقتصاد معیشتی به اقتصاد پولی مبدل شود.
- (۲) نابودی بازارهای کوچک محلی تا دلالتان و سوداگران مجال و مکان اعمال نفوذ نیابند.

(۳) ایجاد یا تقویت بازارهای بزرگ و مهم و عمده در مناطق تولید و در نقاط مصرف .

(۴) تأسیس مدارهای تازه توزیع به جای مدارهای سنتی .

(۵) تغییر عمیق در شرایط مصرف .

(۶) حمل ، تبدیل و باب بازار ساختن سرچشمه قدرت تازه اقتصادی است .

هرگاه شرکت‌های تعاونی حقیقی دارای امکانات مالی مکفی باشند و هرچه بیشتر تمرکز یابند ، یا میان خود اتحادیه‌هایی تشکیل بدهند و روستائیان نیز به اصول جدید تولید و بازاریابی و بازررسی آگاهی پیدا کنند میان تولیدکننده واقعی و مصرف‌کننده رابطه عقلانی و اقتصادی پدید می‌آید .

قسمت پانزدهم

بنیان‌های نو و مسائل تازه در کشاورزی

پیش از اصلاحات ارضی ، بنیان کشاورزی ایران همچون دریای ژرف شنی همه نیروهای مساعد ملی برای رشد تولید محصولات این بخش را به کام خود میکشید و بی‌اثر میکرد .

۱ - بنیان‌های نو در کشاورزی ایران .

سیر تغییر ، تحرك و تحول همچنان در روستاهای ایران جریان دارد . بنابراین زود است از نتایج حاصله ارزیابی دقیقی به عمل آید . آنچه میتوان در این زمینه به اختصار یادآور شد بدین شرح است :

الف - عده‌ای از رعایا و زمینداران حق ریشه‌خود را فروخته‌اند و یکسره دنیای روستائی را ترك گفته‌اند و به سوی شهرها روی آورده‌اند .

ب - اجاره‌داری رواج پیدا کرده است .

پ - کشت مکانیزه تشویق و فراوان گردیده و از این جهت شماره کارگران کشاورزی روبه‌افزایش است به طوری که در بخش کشاورزی نیز روابط کارگر و

کارفرما پدید آمده است .

ت - واحدهای کشت و صنعت با مشارکت سرمایه‌داران خارجی و داخلی تشکیل و بدین‌سان کشاورزی در مقیاس بزرگ همراه با صنایع سبک تبدیلی ایجاد گردیده است .

ث - در کنار « ده » واحد روستائی نیز نمایان شده است .

ج - عامل سرمایه در فعالیتهای کشاورزی اندک اندک تفوق پیدا میکند . در جهان پیشرفته و صنعتی ماشین درکارهای کشاورزی به کمک انسانها شتافته است تا خلائی را که بر اثر جذب نیروی کار در صنعت پدید آمده بود پر کند . مسئله بیکاری پنهان و آشکار با سطح زندگی آن روزگاران مطرح نبود حال آنکه در وضع کنونی با وجود نیروهای انبوه بیکار در روستاها ماشین به رقابت انسان برخاسته است . لازم است این تحول آرام و به طرز طبیعی صورت گیرد .

چ - محافل بانکی نیز در فعالیتهای کشاورزی در سطح پیشرفته نفوذ بهم رسانیده‌اند .

۲ - مسائل تازه در کشاورزی ایران .

اکنون که عمده مالکی خاطرهای تلخ ولی مرده است نابه سامانی های بنیادی گذشته جای خود را به صف بندی مسائل تازه به شرح زیر داده است :

الف - استعمال روزافزون سرمایه در کشاورزی به صورت ماشین آلات ، کود و داروهای شیمیائی و ساختمان شبکه‌های عظیم آبیاری و سد سازی براقصتصاد روستائی سنگینی دارد . در حالی که در بسیاری از رشته‌های تولیدی ضرورت سرمایه گذاری به شدت احساس میشود ایجاد توازن میان سرمایه کمیاب و نیروی فراوان کار دشوار میگردد . به نظر میرسد استفاده از جمعیت فعال در قلمرو روستاها به جای ماشین و کاربرد شیوه‌های نوین کشت و بذرهاى بهتر ، مبارزه مؤثر بر ضد آفات نباتی و حیوانی ، ایجاد نظام تازه آبیاری ، شناخت کیفیات خاک و استفاده درست و به قاعده از کودهای شیمیائی به تدریج سطح بهره‌وری و میزان تولیدات کشاورزی را زیاد کند و سطح درآمد سرانه دهقانی را بالا ببرد به طوری که امکان پس انداز پدید آید و این موقع مساعد جدید هم استعمال عامل سرمایه را به جای

عامل کار توجیه خواهد نمود و هم به سرمایه‌گذاری در دیگر بخش‌های اقتصاد ملی کمک خواهد کرد.

ب - اعتبارات مالی برای تأمین سرمایه جاری در کارهای کشاورزی کفایت نمیکند؛ لازم است مساعی کنونی توسعه یابد. جامعه روستائی ایران در گیر تحول ژرف و گسترده و صرف مخارج هنگفت است، سهم اعتباری که سیستم بانکی ایران به این بخش اختصاص داده نسبت به حصه دیگر بخش‌ها بسیار اندک است.

پ - وظایف دولت در قلمرو روستائی به عهده سازمان‌های متعدد است و مساعی به صورت پراکنده و گاه متضاد به عمل می‌آید، در نتیجه قدرت تأثیر آن کاهش می‌یابد، هماهنگی از میان می‌رود و دوباره کاری انجام می‌گیرد. سازمان‌های مسئول بخش کشاورزی در دستگاه حکومت وزارتخانه‌های کشاورزی، تعاون و امور روستاها، آب و برق، کشور، تولیدات کشاورزی و منابع طبیعی است. این تعدد سازمانی ناهماهنگی در سیاست‌های کلی و جاری را به همراه دارد، مدیریت را دشوار می‌سازد و تلفیق عملیات دستگاه‌ها را در سطوح پائین مشکل میکند و چنان نقطه‌های تضاد پدید می‌آورد که نتایج حاصله ممکن است درست در جهت خلاف هدف‌های اساسی و اولیه باشد. بجاست در بخش کشاورزی کارها به طرز تجدید سازمان گردد که پراکندگی و ناهماهنگی و ناسازی موجود از میان برود، زیرا اشکالات کنونی رسیدن به هدف‌های کوتاه مدت و درازمدت را به تأخیر می‌اندازد.

ت - قیمت محصولات کشاورزی غالباً دستخوش نوسان‌های شدید است و این جریان از اطمینان کشاورزان به کسب درآمد بیشتر میکاهد. این دولت است که با اتخاذ تصمیمات شایسته و اجرای سیاست‌های معقول حمایتی میتواند حس اعتماد را در روستائیان پدید آورد.

ث - ایجاد قطب‌های تولید کشاورزی در نقاط مناسب کشور و تجمع واحد‌های روستائی پیرامون این کانون‌های رشد اقتصادی هم سطح تولید را بالا میبرد و هم از هزینه‌های زائد اجتماعی ناشی از پراکندگی افراطی روستاها کم میکند.

ج - تعمیم مزایای اعطائی به واحدهای کشت و صنعت به صاحبان زراعت وسیع و مکانیزه همانند آنچه که بانک صادرات ایران در بلوچستان انجام داده است

مایه تشویق سرمایه‌گذاران ایرانی خواهد شد تا در این راه گام بردارند و آهنگ رشد اقتصادی ایران را سرعت بخشند.

مزیت تقویت کانون‌های ایرانی کشت و صنعت در قطب‌های معین و حمایت دولت از آن‌ها در این است که نظیر واحدهای کشت و صنعت واقع در زیر سد محمدرضا شاه بخشی از ارزش افزوده کشاورزی و بهره سرمایه و سود سرمایه‌گذاری به صورت جنس و ارز از کشور خارج نمیگردد.

چ - محتوی سرمایه‌گذاری در صنعت با کشاورزی تفاوت دارد. در صنعت فقط تولید و مراعات قواعد و قوانین کار حاکم بر روابط کارگر و کارفرما مورد توجه است حال آن‌که در بخش کشاورزی اندیشه اساسی پیرامون ایجاد کانون‌های انسانی روستائی دور میزند. در این جهت هدف سرمایه‌گذاری تنها تحصیل سود نیست بلکه جنبه‌های اجتماعی فعالیت اقتصادی نیز در مد نظر است. دلستگی مردم روستائی به زاد و بوم خود و آن احساسات صادقانه و بی‌پیرایه تعاون و همدردی که در دفاع از منافع واحد اجتماعی خود به عنوان یک کل دارند انگیزه‌ای است قوی برای مقابله با آفت‌ها در زمینه تولید و مواجهه با دشمنان مملکت هنگامی که خطری از خارج پیش آید. مصلحت ملی ایجاب میکند که دولت در تقویت این گونه اندیشه‌ها همکاری و اقدام نماید.

ح - وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی از یک سو زمین و آب عمده مالکان را میان صاحبان نسق زراعی تقسیم میکند و از سوی دیگر وزارت آب و برق به نام واحدهای کشت و صنعت این اراضی را میخرد و زارعان را به صورت کارگران کشاورزی در اختیار شرکت‌های طرح قرار میدهد. این تضاد باید سرانجام رفع گردد.

خ - آفات نباتی سالانه حدود سی در صد از محصولات کشاورزی ایران را نابود میسازد، مبارزه همه‌جانبه، پیوسته و مؤثر در این راه برداشت محصول را به میزان سی در صد زیادت‌تر میکند و این رقم در این حالت که آهنگ رشد کشاورزی اندک است در کنار نرخ رشد اقتصادی مملکت بسیار قابل ملاحظه است.

د - ایجاد سازمان مناسب و اقتصادی توزیع و قطع دست‌های واسطه‌ها

واجد اهمیت فراوان است. بدینسان هم فرآورده‌های کشاورزی به قیمت عادلانه از تولیدکننده اصلی خریداری میشود و هم مصرف‌کننده کالای مورد احتیاج خود را به قیمت ارزان به دست می‌آورد.

ذ - ایجاد اتحادیه‌های تعاونی باغداران در سطح استان و استفاده از وسایل جدید میوه‌چینی و ایجاد تأسیسات مشترك و تقلیل هزینه برداشت بازهم سطح درآمد افراد روستائی را بالاتر میبرد.

اصلاحات ارضی گامی بلند و اساسی در راه ایجاد مبانی تازه در دنیای روستائی بوده است. تأسیس شرکت‌ها و اتحادیه‌های تعاونی و شرکت‌های سهامی زراعی و اقدامات دیگر افق روشنی در برابر دیدگان ملت ایران گشوده است. نقش سازمان‌های نخست این است که در جهت نیل به هدف‌های اجتماعی قانون اصلاحات ارضی یعنی تشکیل طبقه مستقل و متکی به خود دهقان زمینه مناسب پدید می‌آورد و اهمیت شرکت‌های سهامی زراعی در این است که از خرد و غیر اقتصادی شدن اراضی زراعی جلوگیری میکند و کوشش جمعی در دنیای روستائی را برپایه معیارهای تازه و ارزش‌های نوین مؤثرتر میسازد. با این اوصاف هنوز راه درازی در پیش و دشواریهای سخت در کمین است.

فصل سوم

بخش صنعت : کلیات

اندیشه کشاورزی بودن اقتصاد ایران دیگر اکنون به کناری نهاده شده است . البته ایجاد يك کشاورزی شکوفان ، دارای سطح بهره‌وری عالی به دست مردمی دلبسته و کوشا اقتصاد ملی را براه می‌اندازد ؛ اما برای آنکه اقتصاد ما از موضع ضعیف گذشته برخیزد و اوج گیرد ، ضرورت وجود صنعتی مترقی ، متناسب با نیازمندیهای کشور همواره بشدت احساس میگردد .

دنیای روستائی با کار برد ماشین آلات کشاورزی ، ساخته و پرداخته کارخانه‌های ملی ، میتواند شیوه‌های نوین کاشت را در اراضی زراعی رواج دهد و میزان بهره‌وری را بالا ببرد . دهقانان با استفاده از کودهای شیمیائی میتوانند حتی از مساحت موجود زمین‌های خود محصول بیشتر بردارند و به سطح زندگی بهتر دست یابند ، در نتیجه قادر میشوند تا سهمی از درآمد خود را پس از مصرف پس‌انداز نمایند ، اراضی موات و بائر را دائر و بارور سازند ، بازهم بر میزان محصولات کشاورزی بینمایند و مردم مملکت را از غذای بیشتر و بهتر برخوردار نمایند ، از درآمد سرشار خود مالیه عمومی را تقویت کنند ، پس‌انداز اضافی را در بخش صنعت بکار اندازند و موجبات توسعه سریع و همه‌جانبه صنایع را فراهم آورند . ارتقاء سطح درآمد در بخش کشاورزی بازار خرید محصولات صنعتی ملی را وسیع‌تر میسازد . این‌کوشش و کوشش دوجانبه در مقیاس ملی یکپارچگی اقتصادی پدید می‌آورد و مایه تسریع آهنگ رشد اقتصادی میگردد .

شاید چنین تصور شود که صدور محصولات کشاورزی مازاد براحتیاجات

کشور به بازارهای جهانی و تهیه ارز و وارد ساختن کالاهای سرمایه‌ای و مصرفی نیز ضامن رشد اقتصادی است. اما در عرصه رقابت‌های بازرگانی بین‌المللی، تسلط اقتصادهای صنعتی و پیشرفته بر این بازارها و حکومت آنان در تعیین قیمت کالاهای صنعتی و بهای مواد اولیه و فرآورده‌های خام، کفه رابطه مبادله را همواره به نفع کشورهای کم‌رشد و رو به توسعه و به سود ممالک مترقی متمایل میسازد. کشورهای کم‌رشد و رو به توسعه پیوسته باید بیشتر تولیدکنند تا همان میزان کالاهای مورد احتیاج خود را از ممالک صنعتی خریداری نمایند و این جریان در واقع نیروی اقتصادی ملت‌های فقیر یا خواهان توسعه را بیشتر بهدر می‌دهد و بار رنج مردم را سنگین‌تر میکند و فاصله فقیر و غنی را بازهم بیشتر میگرداند؛ حال آنکه ایجاد صنایع گوناگون و تهیه مواد اولیه آنها در کشور و تبدیل این تولیدات خام به کالاهای مورد نیاز بازار داخلی، هم ارزش افزوده مراحل مختلف تولید را عاید اقتصاد ایران مینماید و هم سطح اشتغال را در مقیاس ملی به طرز گسترده بالا میبرد. به این ترتیب با تمام اهمیتی که کشاورزی دارد صنعتی شدن اجتناب‌ناپذیر است صنعتی شدن از جهت سیاسی امری است ناگزیر، زیرا توسعه نیافتگی یا کمبود توسعه امر سیاسی و آگاهی بر عقب افتادگی و تبعیت اقتصادی است. دستاورد صنعت ملی بدینسان صورت می‌پذیرد که ملت به تقدیر و سرنوشت تن در ندهد و اعتماد به نفس پیدا نماید. در جهان سوم دیگر دولتی نیست که آشکارا از پذیرش اندیشه صنعتی شدن سر باز زند.

تخصص در کشاورزی و تهیه مواد اولیه غایت مطلوب نیست. در دنیای امروز تقسیم بین‌المللی کار بدان‌گونه که زورمندان به ملت‌های خواهان رشد و ترقی تلقین میکنند از اعتبار افتاده است ایجاد تنوع در تولید اصلی شایان توجه است چه در غیر این صورت اقتصاد تابع پدید می‌آید. صنعت ایجاد اشتغال را امکان‌پذیر مینماید. البته بر اثر پیشرفت فن و پیدایش خودکاری صنعت نمیتواند همه نیروی کار موجود را جذب نماید، ولی به هر حال همیشه اشتغال کامل از راه صنعتی شدن به دست می‌آید. صنعت میتواند عنصر محرک در مجموعه جریان توسعه و یکپارچگی باشد و از این گذرگاه است که سطح درآمد مردم روستاها را بالا میبرد زیرا بازار-

های جدید به روی کشاورزی می‌گشاید و کالاهائی می‌سازد که بهره‌وری را در این بخش ترقی می‌دهد .

صنعتی شدن از جهت اجتماعی نیز لازم و ضروری است ، زیرا انتقال از يك جامعه سنتی به جامعه نوین و مترقی بدون تغییرهای اجتماعی و فکری که زائیده صنعتی شدن است قابل تصور نیست ، صنعتی شدن همانا تغییر شکل سرپای جامعه به وسیله مجموعه‌ای از صنایع متوافق است . صنعتی شدن فرود ساده در درون فعالیت‌های صنعتی نیست بلکه با آینده اجتماعی و اقتصادی يك کل را تشکیل می‌دهد . ملت ایران تشنه ترقی و توسعه اقتصادی است و این عطش در سایه صنعت ملی فرومی‌نشیند . از آن جاست که ضرورت صنعتی کردن اقتصاد مملکت به عنوان موضوع روز اهمیت فزاینده پیدا کرده است و دامنه کوشش برای نیل به این هدف روز به روز گسترده‌تر میگردد .

پیش از سال ۱۹۲۱ میلادی شماره کارخانه در ایران بسیار اندک بود . تنها يك کارخانه کبریت سازی به سال ۱۲۷۰ شمسی وجود داشت . در سال ۱۲۷۴ شمسی نیز يك کارخانه قند به ابتکار مرحوم صنایع الدوله و با همکاری يك شرکت بلژیکی در کهریزك ساخته شد که بر اثر مخالفت‌های مذهبی تعطیل گردید . رقابت میان دولت‌های استعماری آن زمان در شمال و جنوب وضع نابهنجاری در ایران پدید آورده بود .

پس از جنگ جهانی اول و طلوع سلطنت سردودمان پهلوی فکر صنعتی — کردن اقتصاد مملکت اوج گرفت ؛ ولی نبودن سرمایه لازم ، فقدان افراد کاردان ، متخصص و مدیر بر سر راه تحقق این آرمان ملی مانع می‌تراشید ، اگرچه بخش خصوصی ضعیف از سرمایه‌گذاری در صنعت امری عادی مینمود . کاربرد پس‌اندازها در فعالیت‌های کوتاه مدت سود بیشتر و حیثیت والاتر عاید می‌ساخت . در جامعه آن روزگاران ایران و حتی چند سال گذشته نزدیک ، پیش از اجرای قانون اصلاحات ارضی ، نقدینگی زمین کمتر از پول نبود . روشن است که در يك اقتصاد کشاورزی دارای جمعیتی انبوه که به زیر بناها و روبرو بناهای استوار و گسترده اجتماعی و اقتصادی هنوز دسترسی نداشت بهره نامکتسب زمین زراعی به فزونی می‌گرایید . وانگهی ، زمین در مقام مقایسه با دیگر عوامل تولید ، مزایای دیگری برای مالک خود فراهم

میساخت ، به وی حیثیت عالی سیاسی و نفوذ اجتماعی میداد . ملک مزروعی در آمد نسبتاً دائم و مطمئن عاید مالک میکرد و در صورت ضرورت نظر به خصیلت خاص تقدینگی خود به سهولت انتقال مییافت . حال آنکه خطر در فعالیت‌های صنعتی چنان فراوان بود که هرگونه اقدام به سرمایه‌گذاری را مواجه با دلسردی میکرد .

بخش صنعت رویهمرفته ۶۷۳ هزار کارگر را به کار گرفته و ۱۸٫۴ میلیارد ریال به نام مزد و حقوق (بدون برق و نفت) پرداخته است . (۱)

میزان سرمایه‌گذاری در صنعت به صورت ماشین آلات و لوازم صنعتی و معدنی در فاصله سالهای ۱۳۴۲ و ۱۳۴۷ در جدول شماره ۱۵ منعکس مییاشد . (۲)

جدول شماره ۱۵

سرمایه‌گذاری در صنعت و معدن

ارقام به میلیون ریال

سال	واردات	تولید داخلی	سرمایه‌گذاری در ماشین‌آلات و لوازم صنعتی و معدنی ایران (۱+۲)	رشد سالانه نسبت به سال ماقبل	کل سرمایه‌گذاری در ماشین‌آلات و لوازم کسب و کار (۵)	نسبت ستون ۳ به ستون (۵) درصد (۶)
۱۳۴۲	۴۴۱۷	۱۱۹	۴۵۳۶	-۲۲٫۳	۱۲۷۹۳	۳۵٫۵
۱۳۴۳	۵۹۶۶	۲۰۳	۶۱۶۹	۳۶٫۰	۱۹۸۹۴	۳۱٫-
۱۳۴۴	۱۰۶۶۵	۴۶۵	۱۱۱۳۰	۸۰٫۴	۲۶۰۷۸	۴۲٫۷
۱۳۴۵	۱۳۴۳۳	۵۱۱	۱۳۹۴۴	۲۵٫۳	۳۱۲۴۹	۴۴٫۶
۱۳۴۶	۱۹۱۷۶	۵۶۲	۱۹۷۷۳۸	۴۱٫۶	۳۷۳۱۹	۵۲٫۹
۱۳۴۷	۲۴۷۱۲	۶۴۱	۲۵۳۵۳	۲۸٫۴	۴۸۱۰۰	۵۲٫۷

طلیعه صنعتی شدن با آغاز دوران جدید در زندگی اجتماعی ایران پدیدار گشته است . اکنون بخش صنعت به معنای وسیع را میتوانیم از فعالیت‌های عمده صنایع دستی ، صنایع ماشینی . نفت و گاز و برق و معدن متشکل بدانیم .

(۱) و (۲) پژوهش از بانک مرکزی ایران .

امروزه در سراسر کشور جمعاً ۹۴۷۱۷۰ کارگاه تولیدی ، بازرگانی و خدماتی است که ۳۷٫۳ درصد آن یا برابر با ۳۵۳۱۲۲ کارگاه در قلمرو روستائی و مانده در نواحی شهری قرار دارد . (۱)

هرگاه شماره کارگاه‌های واقع در روستاها را با تعداد کل دهات کشور (۶۶۷۵۷) بسنجیم میتوانیم نتیجه بگیریم که در هر ده به طور متوسط حدود ۵ کارگاه فعالیت دارد . روشن است که این میانگین در نقاط مختلف کشور یکسان نیست و از ۶ کارگاه در حوزه بویر احمدی تا ۱۱ کارگاه در منطقه همدان تغییر مینماید . (۲)

از نظر طرز توزیع کارگاه‌های روستائی استان خراسان با ۱۵٫۵ درصد و آذربایجان شرقی با ۱۳٫۳ درصد ، استان مرکزی با ۱۳٫۲ درصد به ترتیب اهمیت در پی یکدیگرند و سهم سایر استان‌ها از ۴٫۸ درصد کمتر است . (۳)

از کل کارگاه‌های روستائی حدود ۲ درصد یا ۶۷۳۱ کارگاه دارای ده نفر کارگر به بالا و بقیه یعنی ۹۸ درصد از ۱۰ کارگر کمتر داشته‌اند . (۴)

هرگاه تعداد کارگاه‌ها در نقاط شهری را صد انگاریم سهم کارگاه‌های بزرگ و کوچک به ترتیب ۳٫۶ درصد و ۹۶٫۴ درصد میگردد . (۵)

به طور کلی ۳۱٫۲ درصد از کارگاه‌های روستائی به فعالیت تولیدی و ۳۶٫۷ درصد به کارهای بازرگانی و انبارداری اشتغال دارند . سهم فعالیت استخراج معدن ۱٫۰ درصد است . (۶)

مهمترین فعالیت کارگاه‌های صنعتی و روستائی در رشته قالیبافی است که تعداد آن‌ها به حدود ۶۱۰۷۰ دستگاه میرسد و ۵٫۵ درصد از کل کارگاه‌های روستائی را در برمیگیرد . سپس ۱۱ درصد سهم آسیاب آرد و ۵٫۵ درصد از ریسندگی و بافندگی است . (۷)

میزان سرمایه‌گذاری خارجی در ایران که از طریق مرکز جلب و حمایت سرمایه خارجی وارد شده و انجام گرفته است ، بدینقرار میباشد : (۸)

(۱) و (۲) و (۳) و (۴) و (۵) و (۶) و (۷) از مرکز آمار ایران .
(۸) پژوهش از بانک مرکزی ایران .

جدول شماره ۱۶

میزان سرمایه‌گذاری خارجی خصوصی در ایران

به میلیون ریال

سال	سرمایه نقدی غیرنقدی و وام وارد شده	مسترد شده اصول و سود سرمایه و بازپرداخت اصل و بهره وام
۱۳۴۴	۸۰۸	۴۵۱
۱۳۴۵	۹۵۸	۲۶۵
۱۳۴۶	۶۶۸	۱۵۳
۱۳۴۷	۱۵۸۳	۵۸۶

در سال ۱۳۴۷ سرمایه‌داران بیگانه، به ترتیب اهمیت و وسعت فعالیت، در صنایع لاستیک، معدن، دارو، الکتریکی، فلزی، تصفیه روغن موتور، وسایل حمل و نقل، کارهای ساختمانی، پتروشیمی و مواد غذایی سرمایه‌گذاری کرده‌اند. چنانکه ملاحظه میشود این صنایع غالباً یا دستگاههای موتناژ هستند و یا جنبه تبدیلی دارند. سرمایه‌گذاران خارجی کمتر رغبت به سرمایه‌گذاری های اساسی نشان میدهند و غالباً به کارهایی دست میزنند که در حدود توانائی صاحبکاران اقتصادی کشور خودمان نیز میباشد.

طی سالهای ۱۳۴۷ - ۱۳۴۶ رویهمرفته ۱۰۴ شرکت خارجی در ایران به فعالیت پرداخته‌اند که شرکتهای آمریکائی و انگلیسی از نظر تعداد به ترتیب در مرتبه اول و دوم قرار دارند. کل مبلغ پیشنهادی برای سرمایه‌گذاری در ایران حدود ۱۱۷۷ میلیارد ریال است که سهم سرمایه‌گذاران آمریکائی و انگلیسی بترتیب حدود ۵۲ درصد و ۲۷ درصد از کل میباشد. (۱)

پس از این نگاه کلی، اینک به تفصیل بیشتر، هریک از صنایع ایران را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار میدهم.

(۱) پژوهش از بانک مرکزی ایران.

قسمت اول

صنایع دستی ایران

صنایع دستی به آن گروه فعالیت‌های تولیدی اطلاق میگردد که مظهر هنر، ذوق و سلیقه خاص ملی و نمونه عالی مهارت يك ملت در تجسم اندیشه‌های ظریف و بدیع خود باشند. زیب و زیور تاریخ ایران هنرکارهای دستی بوده است. در گذشته زری بافی، گلابتون دوزی، قالیبافی، خاتم سازی، منبت کاری، زرگری، نقره کاری، فیروزه تراشی نه تنها نیازمندیهای ملی را برمیآورد بلکه آوازه آنها از مرزهای کشور گذشته و در بازارهای جهانی آن دوران خریداران فراوان داشته است.

رواج صنعت به حکم ضرورت در ایران سالها همراه با تعطیل کارگاههای بافندگی دستی و اینگونه فعالیت‌های تولیدی گردید و نه تنها هزاران کارگر بیکار شدند، بلکه هنرمندان بنام نیز دلسرد و وازده گشتند و بکار دیگر پرداختند. گمان میرفت که این استعدادهای خلاق هنر یکسره نابود گشته، اما در سالهای اخیر به صنایع دستی ایران توجه خاصی شده است و این کوشش‌ها می‌رود که باز مقام دیرین ایران را در بازارهای ملی و بین‌المللی باز آورد.

۱ - خصوصیات صنایع دستی ایران :

این صنایع دارای خصوصیات زیر میباشند :

الف - خصلت روستائی دارند .

ب - در نقاط دور و نزدیک کشور پراکنده‌اند .

پ - خود مصرفی و نیازمندیهای بازار ملی و جهانی را تأمین مینمایند و برای اقتصاد مملکت ارز فراهم میآورند .

ت - کارگاهها در محل ساخته شده‌اند . تشکیل سرمایه ثابت به این شکل منافع ملی را تأمین و در مصرف ارز نیز صرفه‌جویی میکند .

ث - تعداد زیادی بیکاران پنهان و نیمه بیکاران را اشتغال میدهد .

- ج - از مهاجرت روستائیان در طلب کار به شهرها جلوگیری میکند و نوعی ثبات اجتماعی و در نتیجه سیاسی پدید میآورد .
- چ - در اوقات بیکاری دهقانان بویژه در فصل زمستان برای روستائیان کار ایجاد مینماید .
- ح - سطح درآمد کشاورزان را بالا میبرد . بر اثر افزایش قدرت خرید ، زارعان کالاهای صنعتی را خریداری میکنند . و با پس انداز اضافی سطح زندگی خود را نیز بالا میبرند .
- خ - کمک به یکپارچگی اقتصادی و انضمام اقتصاد معیشتی به اقتصاد پولی مینمایند .
- د - مواد اولیه مورد نیاز این صنایع نیز در درون مملکت تهیه میگردد .
- ذ - کلیه ارزش افزوده حاصله در سراسر جریان تولید از آغاز تا پایان نصیب اقتصاد مملکت میگردد .
- ر - هنر ملی در مقیاس مملکت و در عرصه جهانی حفظ و حراست میگردد .
- ز - در مقیاس ملی بدون رقیب و مورد حمایت است .
- س - فعالیت اقتصادی سرمایه اندوز و کار بر میباشد .
- ش - این صنایع میتوانند گام نخست و اساسی در راه ایجاد صنایع بزرگ بشمار آیند .
- ص - تقویت و تشویق صنایع دستی قادر است از مشکلات تمرکز سریع صنایع و توسعه بی تناسب شهرها و از بروز دشواریهای اجتماعی بکاهد .
- ض - با صنایع ماشینی قابلیت انطباق دارد .
- ۲ - صنایع دستی ایران و میزان اشتغال :
- زمانی تنها شماره کارگران دستباف ۶۰۰۰۰ نفر و تعداد قالیبافان ۱۲۰۰۰۰ نفر بوده است . به موجب آمار سرشماری سال ۱۳۴۵ تعداد صنایع خانوار در کل کشور چنین بوده است .
- تعداد صنایع خانوار از یک تا ۱۰ نفر و بیشتر ۴۲۹۶۳۶ بوده اند که بر حسب نوع فعالیت به طرز زیر تقسیم شده اند :

خانوار ۲۴۸۱۷۸	— قالی و قالیچه
خانوار ۲۷۹۳۸	— گلیم زیلو و جاجیم
خانوار ۸۷۳۷	— پارچه بافی یا زری بافی
خانوار ۲۳۹۶	— پنبه پاک کنی
خانوار ۵۰۲۱۷	— ریسندگی
خانوار ۹۹۳۴	— آسیا کردن غلات و حبوبات
خانوار ۳۶۸۱۶	— تهیه مواد غذایی
خانوار ۱۷۷۴۰	— دیگر صنایع

این صنایع خانوار در مناطق شهری و روستائی بترتیب زیر تقسیم شده اند:

خانوار ۸۴۶۸۳	مناطق شهری
خانوار ۳۴۴۹۵۳	مناطق روستائی

تعداد افراد شاغل کشور در مناطق روستائی و شهری در سال ۱۳۴۵ در جدول شماره ۱۷ نشان داده شده است. (۱)

جدول شماره ۱۷

افراد شاغل در مناطق روستائی و شهری

جمع صنایع خانوار	۴۳۹۶۳۶ خانوار از ۱ تا ۱۰ نفر و بیشتر
مناطق شهری	۸۴۶۸۳ خانوار از ۱ تا ۱۰ نفر و بیشتر
مناطق روستائی	۳۴۴۹۵۳ خانوار از ۱ تا ۱۰ نفر و بیشتر

شماره خانوار صنایع دستی در جمعیت متحرک ایران در سال ۱۳۴۵ در جدول شماره ۱۸ منعکس گردیده است. (۲)

- (۱) آمار سر شماری سال ۱۳۴۵.
 (۲) آمار سر شماری سال ۱۳۴۵.

جدول شماره ۱۸

صنایع دستی و جمعیت متحرک ایران

صنایع خانوار			تعداد خانوار	شرح
تهیه مواد غذایی	ریسندگی و بافندگی	قالی و گلیم بافی		
۱۱۳۷۶	۶۴۴۲	۶۰۹۲	۴۴۶۶۰	جمع
۶۱۷	۷۲۷	۲۳۵	۲۷۲۵	مناطق شهری
۱۰۷۵۹	۵۷۱۵	۵۸۵۷	۴۱۹۳۵	مناطق روستائی

صنایع کفش دوزی ، تولیدات غذایی و محصولات فلزی رویهم ۳۴۹۶۰۶ نفر شاغل داشته اند .

با مطالعه ارقام بالا ، بطور کلی ، میتوان نتیجه گرفت که بیش از سه چهارم نیروی کار کشور در فعالیت تولیدی دستی مشغول است نقش زن نیز در این گونه فعالیتها دارای اهمیت است ، چه قسمت عمده زنان شاغل یعنی $\frac{۶۶}{۲}$ در صد آن روستائی و از کل افراد زن شاغل در صنعت منسوجات ۸۰ درصد در قالیبافی فعال بوده اند و بیشتر در روستاها سکونت داشته اند .

ارزش تولید صنایع دستی و فرش ایران در سال ۱۳۴۱ مبلغ ۴۱۱۰ میلیون ریال و در سال ۱۳۴۶ به میزان ۱۲۲۴۰ میلیون ریال بوده است و ظرف مدت پنج سال افزایش قابل ملاحظه ای را نشان میدهد .

طبق سرشماری سال ۱۳۴۵ حدود $\frac{۸}{۹}$ درصد از افراد شاغل کشاورزی در صنعت منسوجات کارمیکرده اند و از این تعداد ۷۰ درصد در قالیبافی شرکت داشته اند . در ایران $\frac{۱}{۵}$ میلیون نفر به تولید فرآورده های دستی بطور دائم یا فصلی اشتغال دارند . (۱)

۳ - صنایع دستی ایران (بجز قالی) .

حفظ صنایع کوچک دستی و حمایت از آنها با توجه به بیکاری پنهان موجود

(۱) نشریه مرکز صنایع دستی ایران سال ۱۳۴۹ .

در دنیای روستائی اهمیت خاصی پیدا میکند . (۱) عدم توجه به این گونه کارهای دستی بیکاری پنهان را شدت می بخشد و تشویق صنایع روستائی و استفاده از نیروهای عظیم کار دهقانی به اقتصاد ملی امکان میدهد تا بدون نیاز به سرمایه بسیار و تشکیل سرمایه ثابت سنگین به بسیاری از گالاهای مصرفی با کیفیت پسندیده تر دست یابد .

نویسنده دانشمند « مسائل توسعه اقتصادی » قبول ضرورت حفظ و حراست این صنایع کوچک دستی را رعایت اصول صحیح اقتصادی در نظم کار و بهره برداری از نیروهای انسانی می پندارد ، تا محصول دستی روستائیان به قیمت قابل قبول و یا کیفیتی مطلوب به بازار عرضه گردد و تشکیل شرکتهای تعاونی تولید را جوابگوی مجموعه این مسائل و مشکلات میداند . (۲)

به این جهت با احساس فشار روز افزون جمعیت ایران زمامداران از نو به سوی صنایع دستی نظر دوختند تا از این راه سطح اشتغال را در مقیاس وسیع ملی بالا ببرند و اصالت هنر ملت ایران را حراست کنند و به جهانیان باز شناسانند . بدین منظور مرکز صنایع دستی ایران بوجود آمد .

فعالیت های عمده صنایع دستی کشور به شرح زیر است :

خاتم سازی در شیراز و اصفهان

نازک کاری چوب در رشت

ملیله سازی در اصفهان

قلمزنی فلزات در اصفهان

سرامیک و نظایر آن در لاجین همدان و مندگناباد .

قلمکار سازی در اصفهان ، شهرضا ، اصطهبانات ، میبد یزد و جویبار

مازندران .

منبت کاری در آباده

سوزن دوزی و دستبافی در مشهد و یزد .

(۱) و (۲) مسائل توسعه اقتصادی از دانشمند محترم آقای دکتر هوشنگ نهاوندی

محصولات پوستی ، قلابدوزی و گلدوزی در مشهد .

بافت پارچه‌های ابریشمی ، کلاکه‌ای در اسکو

و محصولات سنگی در قم و مشهد .

الف - اقدامات مرکز صنایع دستی ایران در جهت هدفهای پیش‌گفتار از

این قرار است :

۱/ الف - ایجاد و تقویت شرکتهای تعاونی

از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۴۸ شمسی این مرکز ۱۵ شرکت تعاونی در نقاطی که

صنایع دستی مهم وجود دارد با سرمایه کنونی کل - / ۳۹۴۲۷۰۰ ریال و ۳۳۰۵ عضو تأسیس کرده است .

هدف و برنامه کار این شرکتهای تعاونی به شرح زیر میباشد :

(۱) - تهیه مواد اولیه و ابزار کار به قیمت دست اول و فروش آنها به

صنعتگران .

(۲) - فروش فرآورده‌های شرکت به منظور نابودی عوامل انگل و واسطه‌ها .

(۳) - راهنمایی‌های فنی در مورد نقش ، طرح ، رنگ و شکل محصولات

و گاهی به سلیقه خریداران خارجی و داخلی ارائه طرحهای نو و آموزش دستبافان

و رنگرزان .

(۴) - بهبود وضع بهداشت و نیازمندیهای زندگی و ارتقاء سطح درآمد

آنان .

(۵) - اعطای وام با بهره کم ، بدون وثیقه و تضمین پرداخت اینگونه

اعتبارات نزد صندوق یا مؤسسه بانکی از منابع دولتی یا خصوصی .

(۶) - نمونه‌بندی فرآورده‌های دستی .

۲/ الف - نتایج اقتصادی :

بر اثر فعالیت‌های ثمربخش مرکز صنایع دستی میزان فروش کارهای دستی

از - / ۳۵۱۶۰۰۰۰ ریال در سال ۱۳۴۷ به - / ۴۶۵۰۰۰۰۰ ریال در سال ۱۳۴۸ ترقی

کرده و ۳۵ درصد افزایش نشان داده است .

صادرات کارهای دستی به خارجه به رقم - / ۱۰۴۰۰۰۰۰۰ ریال رسیده است . البته درآمد دیگر صنعتگران و هنرمندان آزاد که رقم بزرگتری را تشکیل میدهد در این محاسبه منظور نگردیده و لازم است خاطر نشان سازیم که قسمت اعظم خریدهای داخلی نیز بوسیله افراد خارجی و سیاحان بعمل میآید .
در میان خریداران کارهای دستی فرانسه مرتبه اول ، ایالات متحده مرتبه دوم و ژاپن رتبه سوم را دارد .

میزان خرید کلی محصولات توسط سازمان بالا از تولیدکنندگان در سال ۱۳۴۷ به رقم ۳۳۰۳۴۰۰۰ ریال و در سال ۱۳۴۸ به رقم ۴۷۳۶۰۰۰۰ ریال رسیده است یعنی ۴۳ درصد افزایش نشان میدهد . کشورهای یوگوسلاوی ، آلمان ، کانادا ، سوئیس ، هلند و انگلستان نیز بازار کارهای هنری دستی ایران میباشند .

بطوریکه کسب اطلاع شده میزان فروش ماهانه فروشگاه صنایع دستی کشور به حدود ۱۰ میلیون ریال در ماه رسیده است و این سیر پیشرفت مژده توسعه بیشتر دایره فعالیت‌های مرکز صنایع دستی را میدهد .

۴ - قالی ایران

قالی ، فرش نامدار ایران با چنان طرح‌های بدیع ، آفریده ذوق ، نمونه فکر ظریف و هنر دست ایرانیان است . آغاز آن شناخته نیست . اما فرش زربفت بهارستان به ارزش ۲۰۰ میلیون دلار تالار پذیرائی شاهنشاه ایران را در کاخ مدائن میپوشانیده و افزون بر عظمت نیروی اجتماعی و اقتصادی آن روزگار باستان چنان جلوه و درخششی از شاهکار ذوق و هنر و استعداد مردم این سرزمین برخ میکشیده که چشم بیگانگان را خیره میساخته است .

فرش ایران دارای نقشه‌های هراتی یا بوته ماهی ، بنه گل‌حنائی ، خرچنگ ، لچک و ترنج و میناخانی ، شاه‌عباسی ، بیدمجنون و جوشقانی است . گاهی نیز قالیچه‌های نمازی و نقشه‌هایی از این گونه مبین روحیه ، اخلاق ، آداب و معتقدات مردم يك دوره تاریخ ایران بوده است .

مواد خامی که در صنعت و هنر بافت‌قالی بکار میرود پشم ، پنبه و رنگ

است .

ایرانیان در گذشته نیز استاد تهیه رنگهای زیبا و ثابت از منشاء گیاهی بوده‌اند. روناس، اسپرک، برگ مو گندل، پوست انار جفت مازو، پوست گردو، سماق، بقم بزغنج، قرمز دانه، مواد اصلی رنگ آمیزی های بیمانند فرشهای اصیل ایران بوده است. متأسفانه در ازمنه گذشته همراه با نفوذ تمدن غرب رنگهای آئیلینی و کرومی نیز وارد کشور شده و برای رنگ آمیزی مواد اولیه بافت قالی و دیگر انواع فرشها بکار رفته و از ارزش کیفی و اقتصادی این صنعت دستی آشکارا کاسته است. از خصوصیات صنعت فرش در ایران پراکندگی کارگاهها، عدم استفاده از حمایت‌های اجتماعی، سیستم کارمزدی، درآمد سرشار واسطه‌ها و سرمایه‌داران، مقاطعه کاران، بازرگانان فرش و روستائی بودن آن است.

خوشبختانه شرکت سهامی فرش ایران تا این قدر کوشش بعمل آورده است که در کارگاههای خود از مواد اولیه عالی و رنگهای طبیعی ثابت استفاده نماید و تا حدودی از محو این هنر اصیل بر اثر تقلید رقبای ناباب داخلی و خارجی جلوگیری کند.

الف - نقش فرش در اقتصاد ایران.

قالی ایران از حیث درآمد و اهمیت آن در صادرات کشور پس از نفت در مرتبه دوم قرار گرفته است. /- ۳۴۳۹۸۹۸ مترمربع قالی به ارزش ۸۳۰۳۹۹۱۴۰۰۰ ریال در سال ۱۳۴۵ بافته شده و در سال ۱۳۴۶ مقدار تولید به ۳۶۵۱۰۰۸ مترمربع و به بهای ۸۹۴۴۹۷۰۰۰۰ ریال رسیده است. (۱)

اگر فروش داخلی را به کنار بگذاریم، ارزش صادرات فرش ایران در سال ۱۳۴۷ به مبلغ ۴۴۷۰ میلیون ریال میرسد که هرگاه این رقم را با ارزش کل صادرات کشور (بدون نفت) طی همین مدت به میزان ۱۶۲۶۸ میلیون ریال بسنجیم چنین نتیجه میگیریم که ارزش اقتصادی این کار هنری حدود ۲۷/۵ درصد کل صادرات میباشد. (۲)

این رقم اهمیت این فعالیت را در تهیه ارز و ایجاد امکانات بیشتر برای

(۱) آمارهای صنعتی سال ۱۳۴۵ و ۱۳۴۶ نشریه وزارت اقتصاد.

(۲) روندنامه آمار صنعتی و بازرگانی شماره ۷ نشریه دفتر آمار وزارت اقتصاد.

خرید کالاهای سرمایه‌ای در جهت صنعتی کردن کشور و تهیه مواد مصرفی مورد نیاز مردم و کمک به رشد اقتصادی نمایان می‌سازد.

ب - قالی بافی و اشتغال .

در حال حاضر قریب ۷۰۰ هزار نفر از مردم کشور در بافت قالی و تولید متعلقات آن زندگی خود را می‌گذرانند و مطابق آمار سرشماری سال ۱۳۴۵ تعداد ۲۷۶۱۱۶ خانوار از یک تا ده نفر و بیشتر در کل کشور به این کار اشتغال دارند . در مناطق شهری تعداد قلیل ۹۷۹۰ خانوار از یک تا ده نفر و بیشتر به بافت قالی و قالیچه و گلیم و زیلو و نند و جاجیم مشغولند ، حال آنکه در نقاط روستائی شاغلین این رشته به ۱۲۶۳۲۶ خانوار می‌رسد .

اندکی دقت در عظمت ارقام بالا این واقعیت را نشان می‌دهد که صنعت دستی قالیبافی و امثال آن نقش بس بزرگ در ترقی سطح اشتغال دارد و بخوبی می‌تواند جریان پیوسته مهاجرت از روستا به شهر را مهار کند ، از هدایت پس انداز ملی به سوی کالاهای ساخت بیگانه و غیر ضروری جلوگیری نماید . در تهیه ارز برای کمک به بهبود تراز پرداخت ها و موازنه بازرگانی ، ایجاد امکانات خرید کالاهای سرمایه‌ای و تراکم سرمایه و تسریع آهنگ رشد اقتصادی نقش برجسته داشته باشد .

پ - نقش دولت در اقتصاد فرش ایران .

نفوذ مؤسسات و شرکتهای بزرگ خارجی در این رشته تولیدی تا سال ۱۳۱۴ شمسی تاریخ تأسیس شرکت سهامی فرش ایران مایه انحطاط هنری و کیفی این صنعت دستی گردید . سردودمان سلسله پهلوی بدین واقعیت تلخ توجه پیدا کرد و به منظور حفظ این اثر هنری و حمایت از یک تولید ملی و تسخیر مجدد بازارهای جهانی در تاریخ بالا شرکت سهامی فرش ایران را با سرمایه اولیه - /۳۰ میلیون ریال بنیاد نهاد . سرمایه شرکت اکنون به - /۱۶۰۰۰۰۰۰۰ ریال رسیده و بعلاوه حدود ۴۲۰ میلیون ریال از اعتبارات سازمان برنامه برخوردار گردیده و توانسته است جمعاً ۹۸۲۹ دستگاه قالیبافی با ۲۱ هزار نفر پیمانکار بافنده ایجاد کند . در حال حاضر تولید سالانه حدود ۵۵۰۰۰ متر مربع می‌باشد .

در سال ۱۳۴۸ شمسی، این شرکت کلا ۳۶،۵۴۲ متر قالی بافته است که از این مقدار ۵۸٫۰۷۰ متر مربع از کشور صادر گردیده و ۳۰۸۴۲٫۱۰ متر مربع در کشور فروخته شده است. میزان کل فروش در سال مورد بحث — /۲۱۲،۰۰۸۲،۰۲۶ ریال بوده است.

شرکت فرش ایران یک کارخانه پشم‌شوئی به ظرفیت ۱۸ تن در ۲۴ ساعت در کرج برپا کرده است تا هم پشم‌های مرغوب و مورد نیاز شرکت در این کارخانه شستشو شود و هم با شستشوی پشم داخله مرغوبیت و بهای آن را در بازارهای جهان افزایش بخشد.

اما متأسفانه پشم‌های خوب صادر میگردد و کاناواها یا پشم ناباب خارجی و یا الیاف مصنوعی در بافت‌قالی بکار برده میشود. مصرف خامه قالیبافی حدود — /۲۰۰۰۰ تن است که از این مقدار ۷۰۰۰ تن ماشینی و ۱۳۰۰۰ تن دستی است و توسعه این صنعت ادامه دارد.

لازم است خاطر نشان سازیم که پیش از بافت مراحل خرید پشم، تفکیک پشم از لحاظ رنگ و جنس، شستشو، رنگرزی، حلاجی، ریسندگی به تناسب‌ریزی و درشتی بافت قالی، چله‌کشی وجود دارد تا ماده اولیه به پای دار قالی برسد و بافندگی از روی نقشه‌های اصیل و بدیع آغاز یابد. هر یک از مراحل بالا رشته‌ای از فعالیت‌های تولیدی را تشکیل میدهد که به رشد اقتصادی کشور کمک میکند و افراد بسیاری را در سراسر مملکت بکار وامیدارد.

فرش پس از بافت یا به خود مصرفی اختصاص پیدا مینماید یا مستقیم و یا غیرمستقیم بفروش میرسد و یا خریداران سلف از پیش به ثمن بخش آن را خریده‌اند. ت — قیمت‌گذاری فرش مبنای صحیحی ندارد اما مبیایستی بر طبق رگ‌شمار و خصوصیات هر فرش انجام‌گیرد و مورد تأیید سازمان استاندارد کشور بهنگام صدور باشد. از این راه است که بازار جهانی تحت تسلط فرشهای ایران باقی خواهد ماند. به عنوان مثال بهای تمام شده یک متر مربع از سه نمونه فرش ایران در پائین محاسبه میگردد:

(۱) - بهای تمام شده قالی اصفهان در رگشمار های ۷۰×۷۰ .

بهای ۳/۲ کیلو خامه	۱۱۵۰ /- ریال
بهای رنگ و اجرت رنگرزی	۱۲۰ /- ریال
بهای تار و پود ۱/۲ کیلو ابریشم	۱۴۵۰ /- ریال
بهای نقشه	۵۰ /- ریال
هزینه بهداشت	۲۰ /- ریال
اجرت چله کشی و غیره	۲۰۰ /- ریال
دستمزد بافت هر مترمربع	۵۲۰۰ /- ریال
جمع	۸۱۹۰ /- ریال

۲ - بهای يك مترمربع فرش متوسط کرمان ۴۵×۴۵ رج مساوی ۹۰ جفت .

قیمت ۳/۵ کیلو خامه	۱۰۵۰ /- ریال
قیمت رنگ و اجرت رنگرزی	۱۲۵ /- ریال
قیمت تار و پود	۱۵۰ /- ریال
هزینه بهداشت	۲۰ /- ریال
اجرت چله کشی و غیره	۱۰۰ /- ریال
دستمزد بافت هر مترمربع	۱۲۰۰ /- ریال
بهای نقشه	۵۰ /- ریال
جمع	۲۶۹۵ /- ریال

(۳) - بهای تمام شده يك مترمربع فرش درجه سوم ایران (فرش محلات)

۲۰×۲۰/رج

۷۵۰ ریال	قیمت خامه
۱۰۵ ریال	قیمت رنگ و رنگریزی
۱۵۰ ریال	قیمت تار و پود
۵۰ ریال	قیمت نقشه
۲۰ ریال	هزینه بهداشت
۱۰۰ ریال	هزینه چله کشی
۴۰۰ ریال	دستمزد بافت
۱۵۷۵ ریال	جمع

چنانچه فرش ایران بر مبنای قیمت مایه ، با سود حداقل ۵ درصد و حداکثر ۲۰ درصد با توجه به کیفیت آن ارزیابی و قیمت گذاری گردد و در اختیار خریداران داخلی و خارجی قرار گیرد هم از روش های افراطی سودجویانه جلوگیری میشود و هم سطح تولید و فروش بالا میرود و فرش با خصوصیات پسندیده و اطمینان بخش بدست خواستاران میرسد .

ث - مسائل و مشکلات تولید فرش ایران .

صنعت و هنر دستی فرش ایران هم در مقیاس ملی و هم در عرصه بین المللی با دشواریهای روبرو میباشد :

۱/ث - در مقیاس ملی :

- پشم مرغوب به بهای ارزان و از دست اول به بافنده نمیرسد مصرف پشم های نامرغوب و دباغی روز بروز از ارزش کیفی فرش میکاهد .

- رنگ های شیمیائی فرشهای ایران را از جلوه و جلا و ثبات رنگهای طبیعی و نباتی محروم ساخته و این رشته فعالیت های تولیدی در قلمرو کشاورزی و صنعت ملی را نیز از رونق انداخته است .

- نقشه های اصیل و بدیع کمتر زمینه این کار هنری میباشد .

- بافندگان به اصول صحیح بافت آشنائی کامل ندارند .
 - وجود واسطه ها خریداران سلف بازرگانان عمده فرش بطرزی نامتناسب بر قیمت فرش میافزاید .
 - شکل های گوناگون استعمار ، کارگر بافنده را به سختی متأثر میسازد .
 - مزد کم و کارگاههای تاریک و نمناک و دارهای کهنه ، شرایط ناهنجاری برای کارگر بافنده پدید آورده است .
 - پراکندگی کارگاههای بافندگی فرش ، حمایت قانونی را از بافندگان و اجرای مقررات بیمه اجتماعی را درباره آنها ناممکن ساخته است .
 - کیفیت فروش به سبب نبودن نظارت و کنترل و سودجویی های واسطه ها و بازرگانان روز بروز بدتر میگردد .
 - دروضع موجود مصرف کنندگان نیز زیان می بینند .
 - به صادرات لطمه شدیدی وارد گردیده است .
 - ۲رث— درمقیاس جهانی قالی با رقابت به شکل های زیر مواجه میباشد :
 - رقابت قالی های دستیاف سایر کشورها با تقلید از نقشه و استفاده از آوازه قالی ایران .
 - رقابت قالی های ماشینی با تقلید از نقشه قالی ایران .
 - رقابت قالیهای دستیاف با نقشه واسم کشور های بافنده .
 - رقابت قالی های ماشینی با نقشه ویژه خود .
 - رقابت کف پوش ها .
- وضع عوارض سنگین گمرکی یا منع موقت ودائمی ورود فرش و یا برقراری تعرفه های تبعیضی میدان فعالیت فرش ایران را با زهم تنگ تر ساخته است . بنابراین جادارده که کوششهای پیوسته و مؤثر برای احیاء کامل و بهبود این صنعت هنری بعمل آید . تادرآمد ارزی ایران به نسبت قابل ملاحظه ای افزایش یابد .

ج— چاره جوئی :

برخی که موضوع را ازدید انسانی نگریسته اند و نظاره کارگاه های دخمه وار و جانسوز کودکان خردسال بافنده آنان را به سختی متأثر ساخته است درمان

درد را در ملی کردن این صنعت پنداشته‌اند اما پراکندگی کارگاهها در سراسر کشور و در درون کانونهای روستائی و تفرق بافندگان و نیز این نکته که فرش کالای ضروری زندگی نیست از نظر اقتصادی این راه حل را پیمودنی و گره‌گشا نمی‌نماید. بعلاوه مسئله سوء استفاده صاحبان ابزار کار و سرمایه در این رشته تولیدی در میان نیست تا اصلی ملی کردن بتواند مطرح گردد.

اقدامات فنی زیر جهت بهبود وضع فرش ایران ضرورت دارد:

- ۱رج- کار بردپشم مرغوب. بدین منظور از صدور پشم‌های بومی باید جلوگیری شود و رأس نوغان پشم از دست اول (گله‌داران) بوسیله کارگزاران یا کارشناسان پشم مورد نیاز تهیه گردد تا کیفیت فرش ایران بهتر تضمین شود.
- ۲رج- رنگ آمیزی طبق اصول و روشهای صحیح بارنگهای نباتی ایران انجام گیرد، در نتیجه نه تنها رنگ فرشها زیبا و ثابت میگردد، بلکه فعالیتهای تولیدی جنبی در جهت کاشت نباتات مورد نیاز میدان پیدا میکند.
- ۳رج- استفاده از نقشه‌های اصیل ایران، رعایت ذوق و سلیقه خریداران داخلی و جلب همکاری وزارت فرهنگ و هنر و صاحب نظران و کارشناسان این فن.
- ۴رج- مراعات شیوه‌های صحیح بافندگی.
- ۵رج- توجه لازم به وضع زندگی و بهداشت کارگران بافنده.
- ۶رج- آشنا ساختن روستائیان به روش درست فرش بافی.
- ۷رج- نمونه‌بندی پشم و فرش ایران طبق اصول بین‌المللی.
- ۸رج- بازریابی و انعقاد قرارداد بافت و تحویل به خریداران عمده خارجی با رعایت سلیقه آنان و تضمین کیفیت فرش.
- ۹رج- تبلیغات بازرگانی در ایران و در سراسر جهان.
- ۱۰رج- از میان بردن واسطه‌ها.
- ۱۱رج- اعطای جوایز صادراتی به بازرگانان پس از اطمینان بر صدور و خروج فرش از کشور.
- ۱۲رج- تأسیس شرکتهای تعاونی از بافندگان خرده‌پا، موجودی باف، ریساف و اعطای کمکهای مالی و فنی به کارگاهها.

۱۳-ج- تأسیس شرکتهای تعاونی رنگرزی ، تولید و خرید پشم ، حلاجی ، ریسندگی ، چله کشی ، نقشه کشی و غیره برای حمایت از این حرفه ها .

۱۴-ج- تأسیس سازمانی مجهز به افراد کاردلفن متخصص و مدیر برای نیل به هدفهای بالا .

۱۵-ج- تقویت شرکت سهامی فرش ایران و ایجاد تغییرات اساسی در این سازمان .

بدینسان با تنظیم برنامه های کوتاه ، میان و دراز مدت دیری نخواهد پائید که صنعت و هنر فرش ایران در بازار های جهان مواضع استوار و مسلط پیدا کند .

قسمت دوم

صنایع ماشینی ایران

خصوصیات صنایع ماشینی ایران به اختصار از این قرار است :

الف- ماشین آلات یکسره از خارج وارد و نصب میگردد . بدینسان ارز مسالکت به مصرف خرید آنها میرسد و سهمی از تولید داخلی به کشور های سازنده انتقال مییابد .

ب- در مقیاس ملی ، بازار داخلی را در اختیار دارد امانیتواند با کالاهای مشابه خارجی رقابت کند .

پ- بهره وری ، مدیریت و کیفیت ساخت کالاهای این کارخانه ها در سطح پائین تری نسبت به کارخانه های مشابه در کشور های مترقی است .

ت- قیمت تمام شده کالاهای ساخت این صنایع نسبتاً بیشتر از بهای مایه کالاهای مشابه در اقتصاد های پیشرفته میباشد .

ث- این صنایع غالباً تحت حمایت دولت و برخوردار از کمک های مالی و فنی ، معافیت های گسرگی و مالیاتی و سایر امتیازات میباشند . این امر تا حدودی

از امکانات مالی دولت برای سرمایه‌گذاری در کارهای اساسی دیگر می‌کاهد .
 ج- لازم است برای تامین استهلاك قطعات یدکی از خارج تهیه شود و دستگانهائی یکجا از کشور اصلی صاحب صنعت وارد گردد و این امر با خروج مجدد ارز همراه می‌باشد .

چ- چون شیوه فنی به‌جوامع صنعتی تعلق دارد به‌مرور که از آغاز بهره‌برداری بگذرد بازهم نسبت به کارخانه‌های نوین کشورهای پیشرفته در زمینه‌مشابه احساس عقب‌ماندگی می‌گردد .

ح- در واحدهای صنعتی پدیده تمرکز ظاهر شده‌است .

خ- اینگونه صنایع در دایره اقتصاد پولی فعالیت دارند ، بسط و فعالیت و توسعه میدان فروش کالاهای آنها در نقاط روستائی حوزه عمل پول را وسعت می‌بخشد و از این جهت یکپارچگی اقتصادی را در مقیاس ملی تسریع مینماید .

د- ایجاد کارخانه‌های ماشینی مسائل بیمه اجتماعی کارگران ، بهداشت و تأمین مسکن را مطرح و تا حدودی حل میکند .

ذ- برخی از این صنایع حتی در جستجوی بازار خارجی برآمده‌اند . اینک صنایع مهم کشور را شرح می‌دهیم .

۱- صنعت نساجی ایران .

این رشته تولیدی جزء صنایع تبدیلی است و کالاهای مورد نیاز بازار را برای مصارف نهائی تولید میکند .

الف- سابقه تاریخی - نخستین کارخانه نساجی دارای یک دستگانه ریسندگی ۱۲۰۰ دوکی را مرحوم صنایع‌الدوله حدود هفتاد سال پیش از سویس خریداری و در تهران نصب کرد و در سال ۱۲۸۰ شمسی از آن بهره‌برداری نمود .

دومین کارخانه ریسندگی به‌همت حاج رحیم آقای قزوینی در تبریز دایر گشت و محصول آن به‌سال ۱۲۸۹ شمسی به‌بازار ایران عرضه شد .

تعداد و ظرفیت تولید صنعت نساجی ایران پیش از جنگ جهانی دوم در جدول شماره ۱۹ معین شده است :

جدول شماره ۱۹ صنعت نساجی پیش از جنگ جهانی دوم

تعداد ماشین های بافندگی	تعداد دوک ریسندگی	تعداد کارخانه	مواد اولیه صنعت
۲۴۷۸	۲۲۲۸۴۰	۳۰	پنبه
۳۸۱	۲۴۲۵۰	۷	پشم
۲۲۰	۷۳۴۲	۱	ابریشم
۱۰۰	۲۳۶۰	۲	کنف

صنعت نساجی در دوره کوتاه حیات خود پیش از جنگ جهانی دوم با آنکه از هیچ آغاز به کار کرد به ترقیات شگرفی نائل آمد و در استان های مازندران - اصفهان - تهران محیط پرجنب و جوشی از فعالیت های اقتصادی پدید آورد و توانست قسمت مهمی از نیازمندیهای بازار داخلی را تامین کند . اما آتش جنگ جهانیگیر برافروخت و در همه شئون مملکت آشفتگی و نابسامانی ایجاد کرد . بهره برداری از واحدهای صنعتی موجود ، بدون توجه به اصول فنی و به جنبه های اقتصادی . انجام گرفت . بر اثر افزایش تقاضا برای منسوجات ملی صاحبان کارخانه های نساجی فرصت طلبی نشان دادند ، میزان تولید را بالا بردند و اعتنائی به قدرت و ظرفیت تولید نکردند . در نتیجه ماشین آلات در مدتی کوتاه بیش از اندازه فرسوده گشت و برای ترمیم و تعویض در آن زمان نه امکاناتی وجود داشت و نه سرمایه داران خصوصی رغبت نشان میدادند ، تا شعله های جنگ فروکشید و اوضاع اندک اندک به آرامی گرائید و برای احیاء و تقویت صنعت موجود کوشش هائی آغاز گردید .

ب- صنعت نساجی پس از جنگ جهانی دوم .

برنامه های عمرانی کشور يك قسمت شامل ایجاد و توسعه صنعت نساجی در ایران بوده است .

جدول شماره ۲۰ بخوبی این معنی را میرساند .

جدول شماره ۲۰

صنعت نساجی پس از جنگ جهانی دوم

تعداد ماشین های بافندگی	تعداد دوک ریسندگی	تعداد کارخانه	مواد اولیه صنعت نساجی
۱۴۲۰۰	۶۵۰۰۰۰	۵۴	پنبه والیاف مصنوعی
۷۶۰	۴۰۰۰۰	۱۰	پشم
—	۹۰ دستگاه	۱	ابریشم
۲۶۲	۲۲۹۰	۳	کنف

این کارخانه ها جمعاً ۳۲۰ میلیون متر انواع پارچه نخی و ۸۵ میلیون متر پارچه پشمی تولید می کردند. بجاست خاطر نشان سازیم که درکنار این تولیدات ۶۰ میلیون متر پارچه نخی را کارگاههای دستی کشور بافته و به بازار ایران ریخته است.

۱- مقام صنعت نساجی در اقتصاد ایران.

این موضوع را در زمینه تشکیل سرمایه ثابت و اشتغال بررسی مینمائیم. ارب- تشکیل سرمایه ثابت: ۲۷۲۵۱ میلیون ریال سرمایه گذاری برای تشکیل سرمایه ثابت در صنایع شامل ۲۳ رشته تولیدی و ۵۰۰ کارگاه ۱۳۳ درصد یعنی ۳۶۲۷۷ میلیون ریال آن به صنعت ریسندگی و بافندگی و پارچه بافی تعلق دارد.

۲- شاخص کل تولید این صنعت در سال ۱۳۴۸ نسبت به سال ۱۳۴۷ شمس افزایش ۶۷ درصد را نشان میدهد. در سال ۱۳۴۹ تولید منسوجات ۲۹ کارخانه موجود کشور که نخ پنبه ای والیاف مصنوعی بکار میبرند جمعاً به ۴۷۷ میلیون متر رسیده است و هنوز به ۱۳ میلیون متر ظرفیت اضافی تولید برای تامین کل نیازمندیهای کشور احتیاج دارد.

در حال حاضر ۱۵ کارخانه در ایران محصولات گوناگون پشمی و فاستونی تولید میکنند. کل تولید در سال ۱۳۴۹ به ۱۱۱۶ میلیون متر بوده است. ۱. در سال ۱۳۴۸ کارخانه تولید نخ نایلون ۶ با شماره متوسط ۶۰، که از سال ۱۳۴۷ به بهره برداری آغاز کرده حدود ۳۰۰۰ تن در سال تولید داشته است و چون پیش بینی میشود که تقاضا در سال های آینده به حدود ۱۰۰۰۰ تن برسد افزایش ظرفیت مورد توجه قرار گرفته است.

صنعت کشفافی در چند سال اخیر توسعه یافته و مصرف الیاف مصنوعی به ویژه اکریلیک ترقی قابل ملاحظه ای نموده و در سال ۱۳۴۹ به ۲۹۰۰ تن رسیده است. برای تامین تقاضای روزافزون نیز اقداماتی صورت میگیرد.

۳- سطح اشتغال در سال ۱۳۴۸ نسبت به سال ۱۳۴۷ شمس ۱۴ درصد ترقی کرده و شماره کارکنان نساجی به ۵۷،۱۹۰ رسیده است ۲.

میزان مزد و حقوق پرداختی به کارگران و کارکنان این رشته به ۲،۷۱۳ میلیون ریال بالغ گردیده است ۳.

صنعت نساجی از حیث تامین و ایجاد اشتغال پس از صنایع نفت قرار میگیرد و اهمیت خاصی دارد.

۲- صنعت قند ایران.

این رشته تولیدی نیز جزء صنایع تولیدکننده کالاهای مصرفی نهائی میباشد.

الف- سابقه تاریخی:

نخستین کارخانه قند ایران به سال ۱۲۷۲ شمسی از کشور بلژیک خریداری و در کهریزک نصب گردید و در سال ۱۳۱۰ شمسی با ظرفیت تولید ۴۲ تن آغاز به کار کرد. سیر ایجاد صنعت قند همچنان ادامه داشت تا تولید قند و شکر کشور در سال

(۱) بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران، بانک ملی ایران و نشریه آماری بانک مرکزی ایران خرداد ماه ۱۳۴۹.

(۲) و (۳) - از بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران و بانک ملی ایران - نشریه نشریه آماری بانک مرکزی ایران خرداد ماه ۱۳۴۹.

۱۳۴۴ به ۲۴ هزار تن رسید . در آن زمان فقط ۸ کارخانه قند در ایران وجود داشته است .

ب- پس از آغاز برنامه های عمرانی .

تاریخ شروع و اجرای برنامه های عمرانی کشور نقطه عطفی در حیات این صنعت و آغاز پیشرفت به آهنگی سریع تر است . این اقدامات بخش خصوصی را نیز به رغبت و به حرکت درآورد . اینک تعداد کارخانه های قند ایران به ۲۹ واحد میرسد و ۷ کارخانه نیز در دست ساختمان است .

قیمت متوسط هر کیلو قند و شکر ایران ۱۷۷۵ ریال است حال آنکه بهای هر کیلو قند و شکر در بازار جهانی بطور متوسط ۸۸ ریال میباشد . ضعف مدیریت و سطح نازل میزان بهره‌وری عوامل تولید منشاء گرانی بنظر میآید .

پ- میزان تولید قند و شکر کشور در سال ۱۳۴۸ رو بهم ۶۳۷۰۰۰۰ تن (۱) میباشد ؛ حال آنکه کل تولید قند و شکر در سال ۱۳۴۶ حدود ۵۴۲۰۰۰۰ تن بوده است . آهنگ رشد در این صنعت قابل ملاحظه است .

ت- سطح اشتغال در صنعت قند .

چون بهره‌برداری از کارخانه های قند فصلی صورت میگیرد کارگران به دودسته دائمی و موقتی یا فصلی تقسیم میشوند . دسته دوم فقط بمدت سه تا چهار ماه در سال به کار اشتغال دارد .

در سال ۱۳۴۴ تعداد ۴۲۲۱ نفر کارگر دائم و ۷۶۸۱ کارگر موقت در ۲۳ واحد صنعت قند کشور اشتغال داشته‌اند که اگر ۱۴۰ هزار نفری که در رشته کشاورزی برای تولید ۱۰۴ میلیون تن چغندر قند بفعالیت پرداخته‌اند به این رقم بیفزائیم ، اهمیت این صنعت در ایجاد اشتغال آشکار میگردد . روشن است که شماره افراد شاغل در این صنعت در حال حاضر افزایش بیشتری یافته است .

ث- نقش صنعت قند در اقتصاد ایران .

ارزش کل قند و شکر و سایر محصولات فرعی کارخانه های قند در سال ۱۳۴۴ بالغ بر ۵،۷۸۶ میلیون ریال بود که قریب دوسوم این رقم ارزش مواد اولیه

(۱) - نشریه آماری بانک مرکزی - خرداد ۱۳۴۹ .

و فرعی و یک سوم آن برابر با ۱،۹۲۰ میلیون ریال ارزش افزوده این صنعت میباشد .

در سال ۱۳۴۴ شمسی ارزش کل کالاها و خدمات به مبلغ ۳۷۳ میلیارد ریال میرسیده است که از آن ۸۶ میلیارد ریال به نفت و ۴۶ میلیارد ریال به تولیدات صنعتی تعلق دارد . بنابراین مبلغ ۱،۹۲ میلیارد ریال ارزش «افزوده» این صنعت حدود ۵ درصد درآمد ملی ایران و ۷ درصد درآمد ملی ایران منهای درآمد نفت میشود و در نتیجه اهمیت این صنعت در اقتصاد کشور نمایان میگردد . در سال ۱۳۴۹ حدود ۶۳۱۰۰۰ تن شکر تولید گردیده است . نقش این صنعت در صرفه جویی ارز نیز قابل ملاحظه میباشد .

۳- صنعت روغن نباتی ایران

الف- سابقه تاریخی :

این صنعت به صورت کارگاه های روغن کشی در ایران سابقه طولانی دارد، به ویژه روغن زیتون رودبار زمانی رقم مهم تولید روغن نباتی کشور را تشکیل میداد .

دولت برای نخستین بار در ایران مبادرت به تأسیس کارخانه روغن کشی و رامین نمود و سپس این فعالیت به بخش خصوصی گسترش یافت و اینک ده کارخانه روغن کشی در نقاط مختلف کشور مانند بهشهر ، شیراز اصفهان و ورامین به فعالیت تولیدی اشتغال دارند و جای روغن حیوانی را تقریباً گرفته اند .

اهمیت این صنعت در توسعه کاشت دانه های روغنی پنبه ، کنجد ، آفتاب گردان ، زیتون ، بادام زمینی ، ذرت، بزرک ، شیرین بیان و غیره میباشد ، اما مواد اولیه این صنعت هنوز به مقدار زیاد از خارج وارد میگردد .

نکته ای که درباره این صنعت درخور یادآوری است نوعی توافق در تقسیم بازارهای داخلی میان کارخانه داران و تعیین قیمت انواع روغن ها و اتخاذ سیاست مشترک و هماهنگ در زمینه تولید میان گروه های تولیدکننده روغن نباتی در ایران است .

بعلاوه پدیده تمرکز در این صنعت مشاهده میشود .

ب- مصرف روغن نباتی در ایران در سال ۱۳۴۹ رویهمرفته به ۱۵۳ هزار تن رسیده است و نسبت به سال ۱۳۴۸ حدود ۴۶ درصد افزایش نشان میدهد. (۱)

۹۵ هزارتن از کل میزان بالارا واردات روغن خام و نیمه تصفیه شده تامین کرده است. تولید تخم آفتاب گردان که در سال ۱۳۴۷ کمتر از ۱۰ هزارتن بود در سال ۱۳۴۸ به حدود ۴۰ هزارتن و در سال ۱۳۴۹ به ۵۸۰۰۰ تن افزایش یافت. (۲)

پ- سطح اشتغال در این صنعت به ۳،۷۹۶ نفر در سال ۱۳۴۸ میرسد و میزان مزد و حقوق پرداختی به ۳۳۲۲۲ میلیون ریال بالغ میگردد. (۳)

ت- تشکیل سرمایه ثابت در این صنعت در سال ۱۳۴۸ شمس ۹۸۳ میلیون ریال بود. (۴)

ث- کمبود مواد اولیه در کشور

ج- دشواریهایی که بر سر راه تولید و توسعه صنعت روغن نباتی وجود دارد از اینقرار است.

۱/ ج- کمبود مواد اولیه در کشور

۲/ ج- عدم نظارت بر تولید.

۳/ ج- ضعف مدیریت

۴/ ج- ازدیاد تقاضا در آینده

۵/ ج- سرمایه گذاری افراطی

۶/ ج- وابستگی به اقتصاد کشورهای پیشرفته

ج- در سال ۱۳۴۸ برای نخستین بار به ابتکار صندوق توسعه کشاورزی ایران و بانک مرکزی ترتیبی داده شد تا بانک ملی ایران، بانک صادرات و صندوق مزبور مشترکاً مبلغ ۲۴۰ میلیون ریال اعتبار کوتاه مدت مورد نیاز شرکت سهامی توسعه کشت دانه های روغنی را تأمین نمایند. از این مبلغ ۱۵۰ میلیون ریال را بانک ملی ایران و ۵۰ میلیون ریال را بانک صادرات ایران و ۴۰ میلیون ریال را صندوق توسعه کشاورزی ایران تعهد کرده اند.

شرکت توسعه کشت دانه های روغنی متعهد است اعتبار مزبور را به مصرف

(۱) پژوهش از بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران.

(۲)، (۳) و (۴) نشریه آماری بانک مرکزی ایران، خرداد ۱۳۴۹ شمسی.

اعطای وام به تولیدکنندگان دانه‌های روغنی برای خرید کود، بذر، دفع آفات، آبیاری، وجین و برداشت محصول برساند. نظارت بر این کارها با صندوق توسعه کشاورزی ایران است و این گام در راه تأمین مواد اولیه کارخانه‌های روغن‌کشی نباتی بسیار ارزنده است. انتظار می‌رود شرکت‌های تعاونی تولیدکنندگان دانه‌های روغن‌نباتی در مناطق مساعد و مناسب تشکیل گردد و آثار تشریک مساعی میان آنان بهتر و زودتر ظاهر شود.

چ- چاره جوئی:

بنظر می‌رسد حمایت دولت از برنامه توسعه کاشت دانه‌های روغنی و سیاست تثبیت قیمت‌ها در سطح منطقی و عادلانه، با توجه به بنیانهای زراعی که اکنون در دنیای روستائی پدید آمده است، در تهیه و تأمین مواد اولیه کارخانه‌های روغن‌نباتی و توسعه بازار ملی مؤثر باشد.

۴- صنعت کاغذسازی:

ارزش افزوده این صنعت بسیار بالا و بازار داخلی آن بس وسیع است. بدین جهت، به‌خاطر نیاز جامعه ایران در سال ۱۳۵۰ شمسی، شرکت سهامی پارس با ظرفیت تولید ۳۶۰۰۰ تن کاغذ در سال ایجاد گردید و به‌کار آغاز نهاد. ماده اولیه اصلی این کارخانه یاگاس به‌میزان ۱۳۰۰۰۰ تن در سال و به‌ارزش ۴۵،۵۰۰،۰۰۰ ریال است که از کارخانه نیشکر هفت‌تپه تأمین و به محصولی به‌ارزش ۸۵۰ میلیون ریال مبدل می‌شود. در نتیجه فقط حدود بیست درصد مواد مورد نیاز خود را از خارج وارد می‌کند و در سال ۱۳۵۰ مقدار ۱۷۰۰۰ تن کاغذ تولید کرده است. این کارخانه نه میلیون دلار ارز برای کشور صرفه‌جوئی مینماید و از این جهت نیز اهمیت فراوان دارد.

۶- صنایع موتتاژ

کارشناسان سازمان ملل متحد سیر تحول صنعتی کشورهای روبه‌توسعه را در سه مرحله توضیح داده‌اند.

نخست تولید ماشینی جانشین کارهای قدیمی پیشه‌وری می‌گردد.
دوم ساخت کالاهای واسطه‌ای تشویق می‌شود.

سوم کارخانه‌های موتناژ برای فرآورده‌هایی چون اتومبیل، یخچال، موتورهای الکتریکی همزمان بانیاد گذاشتن صنایع فلزکاری و شیمیایی ایجاد گردد.

اما اندیشه این کارشناسان در همین نقطه منجمد شده است. چنانچه کشور های روبه‌توسعه به‌مرحله سه‌گانه بالا اکتفا کنند، دارای اقتصادی وابسته به‌ممالک پیشرفته و صنعتی خواهد شد. بنابراین لازم است بتدریج تمام جریان تولید در مملکت براه افتد و شیوه فنی مستقل و خاص ملی پدید آید. این‌گونه فعالیت فقط حدود ده درصد از ارزش افزوده را عاید اقتصاد کشور میسازد.

الف - خصوصیات صنایع موتناژ به این شرح است.

۱الف - به‌صنایع مادر خارجی وابسته‌اند.

۲الف - ماشین آلات موتناژ به‌صورت فن ساده نیز به‌صنایع کشور اصلی

تعلق دارند.

۳الف - برای خرید ابزار این آخرین و باقیمانده مرحله ساده تولید مقرداری

ارز کشور مصرف می‌گردد.

۴الف - قطعات اساسی به‌صورت منفصل از کشور های سازنده وارد

میشود.

۵الف - به‌اشتغال نیرو انسانی در سطحی ضعیف کمک میکند.

۶الف - به‌کارگاه فنی شباهت دارد.

۷الف - فقط حدود ده درصد ارزش افزوده صنعت اصلی در کشور سازنده

نصیب اقتصاد ایران می‌گردد

ب - صنایع موتناژ و سطح اشتغال.

در اینجا به‌عنوان مثال صنایع موتناژ و سائط نقلیه، رنگ، دارو، لاستیک،

اتومبیل، رادیو و تلویزیون و یخچال را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

این کارگاه‌های فنی و صنعتی در سال ۱۳۴۸ رویهم ۱۱،۷۲۹ نفر را بکار

مشغول کرده است. میزان سرمایه‌گذاری ثابت جمعاً ۹۲۸۱ میلیون ریال و کل مزد

و حقوق پرداختی ۱،۴۰۳،۸۰۰ میلیون ریال می‌باشد . ۱
 رشد تولید این صنایع در سال ۱۳۴۸ بطور متوسط ۱۹٫۶ درصد نسبت
 به سال ۱۳۴۷ بیشتر بوده است .

پـ ارزش تولیدات : در اینجا فقط ارزش تولیدات صنایع موتناژ اتومبیل،
 کامیون ، تراکتور (ماشین‌های کشاورزی) را بررسی میکنیم :

در سال ۱۳۴۶ جمعاً ۱۴۹،۶۲ دستگاه وسیله نقلیه (اتومبیل سواری ، جیپ،
 وانت ، استیشن ، آمبولانس ، مینی‌بوس ، کامیون تراکتور ماشین‌های کشاورزی
 سبک و تریلی‌های سبک) به ارزش کل ۶۴،۶۴۲،۰۷۰،۰۰۰ ریال موتناژ شده است (۲)؛
 حال آنکه میزان تحویل اتومبیل‌های سواری که در سال ۱۳۴۷ به ۲۱،۰۰۰ دستگاه
 میرسید در سال ۱۳۴۸ به حدود ۲۸،۰۰۰ دستگاه و در سال ۱۳۴۹ به ۳۰،۰۰۰ دستگاه
 بالغ گردیده است و این سیر صعودی به حساب افزایش میزان واردات کالا های
 مصرفی بادوام همچنان ادامه دارد . در سال ۱۳۴۹ تولید دوکارخانه لاستیک‌سازی
 جنرال وی. اف گودریچ به ۲۳،۰۰۰ تن رسید . معهداً ۱۳،۰۰۰ تن نیز از خارج وارد
 گردید . (۳) در سال ۱۳۵۰ تعداد ۴۷،۰۰۰ دستگاه اتومبیل سواری در ایران موتناژ
 شده است .

تـ ملاحظاتی چند دربارهٔ صنایع موتناژ :
 آغاز فعالیت اینگونه صنایع در کشور اگر بهمین مرحله کنونی اکتفا گردد
 به منزله تشدید نفوذ نامرئی سرمایه‌های خارجی و گذر بدون مانع از سدهای گمرکی
 بنام صنعت ملی است .

شیوهٔ قیمت‌گذاری میبایستی منطقی و منطبق بر بهای کالاهای نظیر در
 کشور های سازندهٔ اصلی ورقابت‌پذیر در بازار جهانی باشد . سطح مفرط قیمت
 در داخله ارزش تولید را بی‌قاعده متورم و درشت جلوه میدهد . و نقش صنعت
 رویهمرفته را نیز نسبت به دیگر بخش‌های اقتصادی زیادی برجسته میسازد .

ایجاد چنین صنایع به مثابهٔ آغاز کار در کشور ضرورت داشته است و امید
 قطعی می‌رود که پس از بهره‌برداری از واحد ذوب آهن ایران سراسر جریان تولید در

(۱) و (۲) - نشریه دایره آمار صنعتی بانک مرکزی ایران - خرداد ۱۳۴۹ .

(۳) پژوهش از دو کارخانه مزبور ، وزارت اقتصاد .

مملکت انجام یابد و بدین ترتیب ارزش افزوده مراحل مختلف و طولانی فن اتومبیل-سازی و سایر صنایع مشابه کلا عاید اقتصاد کشور گردد و ارقام مبین آهنگ رشد نیز واقعیت بیشتر پیدا نماید.

۶- برق

اهمیت این صنعت بدان جهت است که چرخ اقتصاد کشور با قوه محرکه حاصله از آن به گردش درمیآید و فعالیت های تولیدی و اجتماعی در پرتو روشنائی آن امکان پذیر می باشد.

ایجاد شبکه برق سراسری و منطقه ای اقدامی بزرگ برای تامین روشنائی دهات است. روستائیان شمال ایران پس از قرن ها تاریکی اینک از نیروی برق برخوردار گردیده اند و این پدیده جدید در تغییر سلیقه و طرز زندگی و روحیه آنان کاملاً تأثیر دارد.

میزان تولید برق کشور در سال ۱۳۴۹ به حدود ۸/۳ میلیارد کیلووات ساعت بالغ گردیده است که ۵/۶ میلیارد کیلووات ساعت آن را موسسات و واحدهای وابسته به وزارت آب و برق تولید کرده اند.

مقدار کل تولید در سال ۱۳۵۰ نسبت به سال ۱۳۴۹ حدود ۲۱ درصد افزایش نشان میدهد.

الف- توسعه شبکه برق

دولت برای انتقال نیروی برق به مراکز مصرف و توزیع آن در سال ۱۳۴۷ اقدامات وسیعی بعمل آورده است. خطوط ۱۱، ۲۰، ۳۲، ۶۳ کیلوولتی در مناطق مختلف توسعه یافت. حدود ۹۹۳ کیلو متر خط انتقال ۱۲۲ و ۲۳۰ کیلوواتی میان رشت، منجیل و تهران - گرگان و اندیمشک کشیده شد.

ب- فروش برق

میزان فروش برق به بخش های صنعتی و تجاری و خانگی در سال ۱۳۴۷ نسبت به سال ۱۳۴۶ ترقی داشت و بخش صنعت با خرید برق به میزان ۵۴ درصد بیشتر از سال قبل در ردیف اول قرار گرفت.

(۱) - ترازنامه سال ۱۳۴۸ بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران.

پ - برق روستاها .

درسال ۱۳۴۷ حدود ۱۶۲۵ روستا یعنی تنها ۲/۴ درصد از کل تعداد روستاهای کشور برق داشتند . روشن است که سالهای آینده بتدریج همه دهات مملکت از این نیرو برای روشنائی و دیگر مصارف زندگی برخوردار خواهند گردید .

۷ - صنایع دیگر :

سایر رشته‌های تولیدی در اقتصاد ایران به شرح زیر است :

الف - کارخانه‌های نوشابه‌های غیرالکلی به ظرفیت کل ۲۹۵ میلیون بطری درسال که درسال ۱۳۴۹ شمسی ۲۰۳ میلیون بطری نوشابه به بازار تحویل داده و نسبت به سال قبل بیست درصد فزونی داشته است .

ب - کارخانه‌های انحصار دخانیات ایران حدود ۳۲۰۰ میلیون سیگار فیلتردار ، ۸۷۰۰ میلیون سیگار بدون فیلتر ، ۴۸۷۵۰۰ عدد سیگار برگ ۴۶۵۰ کیلوگرم توتون پیپ ، ۳۲۰۰ تن توتون چیق ، ۳۷۰۰ تن تنباکو درسال ۱۳۴۹ محصول داشته است .

پ - صنایع کفش و پوشاک .

درسال ۱۳۵۰ حدود ۷۶ میلیون جفت انواع کفش در کشور تولید شده که ۵۹ درصد آن را واحدهای بزرگ ماشینی و مانده را کارگاه‌های دستی دوخته‌است . این میزان تولید افزون بر ظرفیت جذب بازار داخلی است و از آن جا تعدادی که به زودی به ۱۰ میلیون جفت خواهد رسید به اتحاد جماهیر شوروی و کشورهای اروپای شرقی صادر خواهد گردید .

در ۱۵ کارگاه تهیه لوازم پوشاک هر یک ۳۰ تا ۴۰ کارگر برای کالاهای دوختنی فروشگاه‌های بزرگ به فعالیت اشتغال دارند .

ت - صنایع چوب .

بهره‌برداری بز پایه اصول و موازین اقتصادی از جنگل مدتی است مورد توجه قرار گرفته و بدین منظور کارخانه‌هایی در نقاط مناسب شمال و پیرامون تهران - قزوین تأسیس یافته است . درسال ۱۳۵۰ تولید کل ورق‌های فیبر ۱۵۰۰۰۰

تن تخته سه لائی ۱۴۰۰ تن ، ثوپان به ۹۰۰۰ تن رسیده است . این صنعت همچنان رشد مییابد .

ث - لوله سازی اهواز وابسته به شرکت ملی نفت ایران در اواسط سال ۱۹۶۷ میلادی تولید را آغاز کرد و در سال ۱۳۵۰ شمسی حدود ۸۲۰۰۰ تن لوله شش تا شانزده و هجده ، تا ۴۲ اینچی برای حمل گاز ، نفت و آب ساخته است .

ج - کارخانه نورد ایران از سال ۱۳۴۶ با استفاده از قراضه های آهن موجود در کشور اقدام به تولید میله گرد و نبشی و میله گرد آجدار و آهن آلات نمره متوسط جمعاً حدود ۱۲۵۰۰۰ تن نموده است . و در سال ۱۳۵۰ تولید آن به ۱۴۰۰۰۰ تن تسمه و نوار آهنی رسیده است .

قسمت سوم

صنایع ساختمان و مسکن

سرمایه گذاری در این رشته فعالیتها برای ایجاد و توسعه زیر بناها و رو بناهای اقتصادی ضرورت دارد . ما در این جا به یادآوری مهمترین آنها میپردازیم .

۱ - صنعت سیمان ایران .

رشته سیمان تولیدکننده کالاهای واسطه ای است و در گروه صنایع ساختمانی جای دارد . اهمیت این صنعت در این است که مقدار زیادی فعالیت های اقتصادی در بالا و پائین دست خود ایجاد میکند . اقدام به کارهای عظیم سدسازی . ساختمان پل ، بندر ، فرودگاه و بناهای بزرگ تنها در سایه تولید سیمان به میزان فراوان و مکفی امکان پذیر است اکنون کارخانه های سیمان ری ، فارس ، لوشان ، درود ، تهران ، خراسان و اصفهان در این گونه فعالیتها سهم برجسته ای دارند .

در سال ۱۳۵۰ شمسی تولید سیمان به ۲/۹۶ میلیون تن رسید که نسبت به سال قبل ۱۰ درصد فزونی داشته است . (۱)

(۱) پژوهش از بانک توسعه صنعتی ، معدنی ایران .

در حال حاضر مصرف کل سیمان ایران ۲۷ میلیون تن است که بخشی از کمبود به میزان ۱۳۴۰۰۰ تن از شوروی وارد گردیده و درعین حال ۸۵۰۰۰ تن به شیخ‌نشین‌های خلیج فارس صادر شده است. (۱)

در سال ۱۳۴۸، در این صنعت ۳۷۴۵ نفر اشتغال داشته که ۴۳۲۳ میلیون ریال مزد و حقوق گرفته‌اند و تشکیل سرمایه به مبلغ ۱۳۴ میلیون ریال بوده است. (۲)

رشد تولید سیمان در ایران قابل ملاحظه و میدان برای گسترش فعالیت در این زمینه هنوز هم وسیع و باز است تا اقتصاد مملکت بتواند با نیازمندی‌های روزافزون و تازه مقابله کند و میزان واردات به صفر برسد.

۲ - شیشه خام.

تولید شیشه خام ۲ میلیمتری تا ۳ میلیمتری در سال ۱۳۵۰ شمسی به حدود ۴۰۰۰۰ تن رسیده که نسبت به سال پیش ۳۵ درصد رشد داشته است.

۳ - مصالح ساختمانی.

در کشور ما برای ایجاد رونق اقتصادی توجه خاصی به فعالیت ساختمانی میشود بی آنکه به هماهنگی این گونه کارها با تولیدات صنایع اساسی دیگر و خدمات توجه گردد. از این جهت تولید آجر در سال ۱۳۵۰ شمسی به حدود ۴۱۰۰ میلیون قالب و سنگ‌های ساختمانی برای نما و تزئین به ۲۶۰۰۰۰ تن و مقدار تولید گچ به ۱۲۰۰۰۰۰ تن رسید. (۳)

بعلاوه برای تولید مصالح ساختمانی پلاستیکی مانند در، پنجره، دیوارهای نازک و پوشش دیواری کارخانه جدیدی به ظرفیت ۳۰۰۰ تن در روز آغاز به کار کرده هم‌اکنون با نصف ظرفیت خود تولید مینماید. (۴)

۴ - فعالیت خانه سازی.

فعالیت ساختمانی در شهرها بیشتر در جهت تأمین مسکن صورت میگیرد. میزان این گونه سرمایه‌گذاری افزایش پذیرفته و در سال ۱۳۴۷ شمسی ۶۷ درصد از کل

(۱) و (۲) نشریه آماری بانک مرکزی ایران - خرداد ماه سال ۱۳۴۹.
 (۳) و (۴) پژوهش از بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران.

سرمایه ثابت و ناخالص داخلی را تشکیل میداده که سهم بخش عمومی ۳۷ در صد بوده است .

علت بروز فشارهای تورمی در مخارج ساختمان بدون توجه به ظرفیت تولیدی است که در سایر بخش‌ها ایجاد میگردد . آهنگ رشد جمعیت ، زمان باروری سرمایه‌گذاری درازمدت و ناهم‌آهنگی میان سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف اقتصادی کشور بر شدت فشارهای تورمی میافزاید .

نظری کوتاه به شماره ساختمان‌ها و میزان سرمایه‌گذاری و توزیع جغرافیائی آن‌ها و تغییرات مساحت زیر بنا واقعیات دیگری را افشا مینماید .

در سال ۱۳۴۸ شمسی حدود ۴۸۳۵۰ ساختمان جدید ، پیش‌بینی هزینه‌ای معادل با ۱۹۳۳ میلیارد ریال در مناطق شهری کشور آغاز گردید و فقط ۱۲۱۰۰ ساختمان نو با پیش‌بینی هزینه‌ای برابر با ۱۱۰۵ میلیارد ریال انجام گرفت (۱) که این امر تمرکز روزافزون ثروت را در مرکز کشور نشان میدهد .

بعلاوه شماره ساختمان‌ها در سال مورد بررسی ۱۰۵ درصد و از نظر مساحت زیر بنا ۵ درصد نسبت به سال قبل کاهش یافته حال آن‌که هزینه مورد پیش‌بینی ۱۰۵ درصد افزایش پیدا کرده است . بدینسان معلوم میشود که در مساحتی کمتر تعداد بیشتری ساختمان با هزینه‌ای سنگین‌تر انجام گرفته است . این جریان نمایشگر طرز توزیع نامناسب ثروت در مملکت است .

فعالیت ساختمانی این خصوصیت را دارد که عوامل مورد نیاز برای آن مانند زمین ، سرمایه جاری و مصالح تماماً در کشور وجود دارد و از این حیث و نیز از نظر فنّی و سبک معماری به بیگانگان احتیاجی نیست و در موارد ضرورت به اتکاء امکانات موجود در مملکت میتوان حوائج ملی را نسبت به مسکن به‌خوبی برآورد .

قسمت چهارم

نفت ایران

آشنائی با اقتصاد نفت ایران راه شناخت زندگی اقتصادی و اجتماعی کشور ما را در صد سال اخیر هموار میسازد. کامیابی در این زمینه گاهی گویای انبوه رنج ملتی بوده و سیر این صنعت در صعود و فرود فعالیتها زمانی نقطه برخورد دو جریان شدید سودجویی را از يك سو و حق طلبی را از سوی دیگر نشان میداده و اکنون تلاشی در گرفته است تا فراز یکی نشیب دیگری نباشد و هماهنگی میان سود اقتصادی و سعادت ملی پدید آید.

امروزه نقش صنعت در حیات اقتصادی و اجتماعی ملتها بدان پایه از اهمیت رسیده که هیچ حرکتی برای ادامه بقاء تمدن درخشان صنعتی و در جهت پیشرفت و تعالی زندگی انسانی جز به نیروی باشکوه و پرتوان نفت امکان پذیر نمیباشد. زندگی اقتصادی و اجتماعی ایران نیز از این قاعده مسلم مستثنی نیست. بنابراین جا دارد که درباره نفت بررسی را بادقت بیشتر آغاز و دنبال نمائیم.

روز بیست و نهم اسفند ماه ۱۳۲۹ شمسی دارای مفهوم خاص برای ملت ایران است. در این تاریخ اصل ملی شدن صنایع نفت ایران به تصویب مجلس شورای ملی رسید، شرکت ملی نفت ایران بنیاد یافت و عهده دار اکتشاف، استخراج، تصفیه، فروش نفت و گاز و مشتقات آن در سراسر کشور و فلات قاره و نیز صدور آن به بازارهای جهان گردید. بدینسان بجاست وضع این صنعت را پیش و پس از این تاریخ تجزیه و تحلیل نمائیم.

۱ - نفت ایران پیش از ملی شدن.

نخستین امتیاز در سال ۱۲۵۱ شمسی (۱۸۷۲ میلادی) به بارون جولوس دور ویتز برای مدت شصت سال داده شد. ماده یازدهم این پیمان بی سابقه به صاحب امتیاز حق میداد که در تمام کشور ذغال سنگ، آهن، مس، سرب، نفت و معادن مناسب دیگر را استخراج کند و در مقابل فقط صدی پانزده از منافع خالص را بدولت

ایران پردازد. مخالفت شدید افکار عمومی این قرارداد را ملغی ساخت. دومین امتیاز در سال ۱۲۸۰ شمسی (۱۹۰۱ میلادی) به ویلیام ناکس داری برای بهره‌برداری از منابع سراسر ایران (بجز پنج ایالت شمالی) اعطا گردید. داری حق انحصاری اکتشاف، استخراج و بهره‌برداری از نفت، گاز طبیعی، قیر و موم طبیعی و همچنین احداث خطوط لوله و استفاده از اراضی بایر را بدست آورد و در مقابل متعهد شد ظرف مدت دو سال شرکتی برای بهره‌برداری از نفت ایران تشکیل دهد و بیست هزار لیره نقد و معادل آن سهام به دولت ایران تسلیم نماید. بعلاوه شرکت نفتی که تشکیل میگردید و کلیه شرکت‌های تابعه آن مکلف به پرداخت ۱۶ درصد از منافع خالص خود به دولت ایران بودند. صاحب امتیاز پرداخت سالی بیست هزار لیره حقوق دیوانی معادن نفت دایر و در اختیار شرکت را تعهد نمود. ضمناً در قرارداد پیش‌بینی شده بود که تنها کارگران ساده از افراد ایرانی باشند و کارکنان دیگر به میل صاحب امتیاز برگزیده شوند.

در سال ۱۹۱۱ میلادی ۵۱ درصد از سهام این شرکت در اختیار دولت انگلیس قرار گرفت. شرکت تا سال ۱۹۳۳ جمعیاً ۵۶،۱۴۷،۰۰۰ تن متریک نفت استخراج و صادر کرد و در مقابل ۳،۸۲۳،۰۰۰ لیره عاید خزانه ایران ساخت بطوری که درآمد متوسط ایران از هر بشکه نفت به ۶۷/۰ شیلینگ بالغ گردید.

در سال ۱۳۱۱ شمسی (۲۹ آوریل ۱۹۳۳) در قرارداد رسمی تجدیدنظر اساسی بعمل آمد و تغییرات زیر در آن انجام گرفت.

- ۱ - تقلیل وسعت حوزه امتیاز به یکصد هزار میل مربع.
- ۲ - تمدید قرارداد تا سال ۱۹۹۳.
- ۳ - تبدیل حق انحصاری احداث و نگاهداری خطوط لوله به حق نیمه انحصاری.

۴ - پرداخت ۲۰ درصد از منافع (مازاد بر ۶۷۱۲۵۰ لیره) بعلاوه ۴ شیلینگ بابت هر تن نفت صادره یا مصرفی در کشور به عنوان حق امتیاز با تحصیل معافیت مالیاتی برای مدت سی سال اول قرارداد در قبال پرداخت ۶ پنس تا یک شیلینگ بابت هر تن نفت مشمول حق الامتیاز.

۵ - تعهد شرکت به رعایت آخرین اصول علمی ناظر به صنعت نفت و دادن همه گونه اطلاعات لازم به دولت ایران .

۶ - عدم استفاده از کارکنان خارجی در هر مورد که ایرانی واجد شرایط باشد و تخصیص سالی ده هزار لیتره برای آموزش دانشجویان ایرانی در رشته صنعت نفت در انگلستان .

۷ - تعهد شرکت به تأمین مصارف مواد نفتی در داخل کشور بر مبنای قیمت‌های خلیج مکزیک یا رومانی (هر کدام ارزاتر باشد) با تخفیفی برابر با ۱۰ تا ۲۵ درصد به اضافه هزینه حمل و توزیع .

از تاریخ انعقاد قرارداد سال ۱۹۳۳ میلادی تا زمان ملی شدن صنعت نفت در ایران شرکت جمعاً ۲۳۵،۰۱۲،۵۷۴ تن متریک نفت صادر کرد و در مقابل ۱۰۶،۰۰۵،۴۰۸ لیتره به خزانه دولت ایران ریخت بطوری که درآمد متوسط از هر بشکه نفت صادره برابر با ۲۳/۱ شیلینگ شد و نسبت به درآمد موضوع قرارداد داری به دو برابر افزایش پیدا کرد . (۱)

۲ - نفت ایران پس از ملی شدن .

پیمان‌های سراپا حق شکنانه سرانجام راه‌نیستی میسپارند و قراردادهای نفتی گذشته ایران با چنین سرنوشتی بسرآمدند .

الف - در سال ۱۹۵۴ میلادی به دنبال یک دوره هیجانات ملی قراردادی میان دولت شاهنشاهی ایران و شرکت ملی نفت ایران از یک سو و کنرسیومی مرکب از هشت شرکت معظم جهانی نفت و چند شرکت مستقل از سوی دیگر بسته شد که نکات برجسته و تفاوت آن با قرارداد منسوخ به شرح زیر میباشد :

۱/ الف - واگذاری حق اکتشاف ، استخراج ، تصفیه و حمل و نقل نفت

(۱) شرکت سابق نفت ایران و انگلیس (B. P) از محل عواید نفت ایران صاحب سهم عمده رویال دچشل و شرکت نفت برمه بوده و در سال ۱۹۵۴ میلادی در هیئت مدیره ۱۷۸ شرکت عضویت داشته‌است که از میان آن‌ها ۲۲ مؤسسه بزرگ بانکی ، ۴۴ تراست مالی و شرکت‌های ساختمانی ۱۵ کمپانی بیمه ، ۲۳ شرکت صنعتی فولاد ، هواپیماسازی ، کشتی سازی بوده و لااقل ۶۷۳ هیئت مدیره شرکت‌ها را زیر نظارت و تسلط داشته است ، مؤلف .

در حوزه قرارداد و اعطای استفاده قسمتی از اموال و دارائی موجود در این حوزه به کنسرسیوم نفت ایران برای مدت ۲۵ سال که تحت شرایطی تا سه دوره پنج ساله دیگر نیز قابل تمدید است. اما ماده چهل و نهم قرارداد چنان حقوقی به اعضای کنسرسیوم برای تمدید يك طرفه قرارداد تا سه دوره اضافی داده است که مدت واقعی قرارداد را باید چهل سال بدانیم.

۲/الف - تشکیل دو شرکت به نام شرکت سهامی اکتشاف و تولید نفت ایران و شرکت سهامی تصفیه نفت به عنوان شرکت‌های عامل نفت ایران که دو نفر ایرانی در هیئت مدیره هر یک از آنها عضویت دارند.

۳/الف - تقسیم منافع میان ایران و کنسرسیوم براساس ۵۰ - ۵۰ و احتساب منافع برپایه بهای اعلان شده نفت در خلیج فارس. بعلاوه ایران معادل ۱۲٫۵ درصد از مقدار یا ارزش « برداشت » نفت خام را به عنوان « پرداخت مشخص » دریافت میکند. بدینسان درآمد ایران از هر بشکه نفت صادره شرکت - های بازرگانی عضو کنسرسیوم تقریباً به چهار برابر پیش از ملی شدن افزایش مییابد.

۴/الف - احاله اجرای عملیات غیر صنعتی در حوزه قرارداد به شرکت ملی نفت ایران.

۵/الف - تعهد شرکت‌های عامل نفت ایران به تأمین کلیه مواد نفتی مورد نیاز کشور و فروش آن‌ها به بهای تمام شده به شرکت ملی نفت ایران

ب - به موجب قرارداد الحاقی سال ۱۹۶۴ با کنسرسیوم پرداخت مشخصی که تا آن زمان جزء مالیات پرداختی منظور میگردید، کلاً به هزینه گذاشته شد و در مقابل تخفیفی معادل با ۸٫۵ درصد، ۷٫۵ درصد - ۶٫۵ درصد در بهای اعلان شده نفت خام به ترتیب برای سال‌های ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶ مورد نظر قرار گرفت و برای سال‌های بعد نیز اقدامات لازم بعمل آمد تا براساس توافق حاصله این تخفیف بتدریج کاهش یابد و سرانجام در سال ۱۹۷۲ میلادی بکلی از میان برود.

پ - کنسرسیوم دو شرکت به نام شرکت سهامداران نفت محدود و شرکت خدمات نفت ایران محدود در انگلستان تشکیل داد که هر دو مطابق قوانین انگلیس تأسیس شدند و به ثبت رسیدند. مرکز دو شرکت مذکور در لندن مییابد.

شرکت سهامداران نفت ایران محدود به تشکیل دو شرکت عامل به نام‌های شرکت سهامی اکتشاف و تولید نفت ایران و شرکت تصفیه نفت ایران در ایران مبادرت ورزید. این هر دو طبق قوانین کشور هلند تأسیس یافتند و به ثبت رسیدند. شرکت سهامداران نفت ایران از آن جهت تشکیل گردید تا سهام دو شرکت عامل را به نسبت سهمیه هر یک از شرکت‌های نفتی ذینفع در اختیار گیرد.

وظیفه شرکت خدمات نفت ایران تهیه ملزومات و سایر خدمات مورد نیاز صنعت نفت ایران در حوزه قرارداد میباشد.

ت - شرکت ملی نفت ایران که سهام آن به دولت ایران تعلق دارد، مالک تأسیسات ثابت صنعت نفت در جنوب ایران است؛ اما شرکت‌های عامل حق استفاده نامحدود از آن‌ها را طی مدت قرارداد خواهند داشت.

ث - هر یک از شرکت‌های عضو کنسرسیوم نفت ایران در جهت تسهیل امور مربوط به خرید نفت خام حاصله از منابع حوزه قرارداد و فروش آن در بازارهای جهان به اختیار خود یک شرکت بازرگانی تأسیس کرده‌اند و در ایران به ثبت رسانیده‌اند. این شرکت‌ها به نسبت سهام خود محصول نفت ایران را می‌خرند و به قیمت اعلان شده در خلیج فارس طبق مقررات قرارداد و متمم آن می‌فروشند. ما به التفاوت خرید و فروش سود این شرکت‌ها را تشکیل میدهد که ۵۰ درصد آن مشمول مالیات بر درآمد دولت ایران خواهد شد.

چنانکه خاطر نشان کردیم، هر یک از شرکت‌های بازرگانی وظیفه دارند معادل ۱۲٫۵ درصد قیمت اعلان شده، مربوط به مقادیر نفت خامی که در زیر تصریح گردیده است، تحت عنوان پرداخت مشخص (بهره مالکانه) جزء هزینه‌های جاری خود منظور نمایند و به شرکت ملی نفت ایران بپردازند.

۱ - نفت خامی که شرکت‌های بازرگانی خریداری میکنند و بفروش میرسانند.

۲ - نفت خامی که به حساب شرکت‌های بازرگانی تحویل پالایشگاه آبادان میشود.

ج - اعضای کنسرسیوم از این قرار است:

درصد سهام	۱ - گالف اویل کورپوریشن (۱) دارای تابعیت ایالات متحده آمریکا
۸	
	۲ - سوکونی موبیل اویل کمپانی اینکورپوریتد دارای تابعیت ایالات متحده آمریکا (۲)
۸	
	۳ - استاندارد اویل کمپانی نیوجرسی دارای تابعیت ایالات متحده آمریکا (۳)
۸	
	۴ - استاندارد اویل کمپانی کالیفرنیا دارای تابعیت ایالات متحده آمریکا (۴)
۸	
	۵ - تگزاکو اینکورپوریتد (۵) دارای تابعیت ایالات متحده آمریکا
۸	
۴۰	۶ - شرکت نفت انگلیس (۶) محدود دارای تابعیت انگلیس
۱۴	۷ - باتافسه پترولیوم ماتشاپای . ن . و (۷) دارای تابعیت هلند
۶	۸ - کمپانی فرانسدپترول (۸) دارای تابعیت فرانسه

سپس در تاریخ نهم اردیبهشت ماه ۱۳۳۴ شمسی بنا به موافقت قبلی میان دولت ایران و کنسرسیوم نفت یک هشتم از سهم الشرکه هر یک از پنج شرکت اصلی آمریکائی عضو کنسرسیوم میان شرکت های آمریکائی زیر تقسیم و به آنها منتقل گردید.

- ۱ - امریکن ایندپندنت اویل کمپانی (۹)
- ۲ - ریچفیلد اویل کورپوریشن (۱۰)
- ۳ - کنتینانتال اویل کمپانی (۱۱)

-
- (1) Gulf Oil Corporation
 - (2) Socony - Mobil Oil Co. Incorporated
 - (3) Standard Oil Co. (New Jersey)
 - (4) Standard Oil Co. of California
 - (5) Texaco Inc.
 - (6) The British Petroleum Co. Ltd.
 - (7) Bataafse Petroleum Maatschappij N.V. (Royal Dutch Shell Group)
 - (8) Compagnie Française de Pétroles
 - (9) American Independent Oil Company
 - (10) Richfield Oil Corporation
 - (11) Continental Oil Company.

- ۴ - گتی اویل کمپانی (۱)
- ۵ - سیگنال اویل اندگس کمپانی (۲)
- ۶ - اتلاتیک ریفاینینگ کمپانی (۳)
- ۷ - استاندارد اویل کمپانی (اهایو) (۴)
- ۸ - تایدواتر اویل کمپانی (۵)

ج - قیمت اعلان شده

در بازارهای جهانی و داد و ستدهای بین‌المللی نفت قیمت‌های گوناگونی نظیر بهای اعلان شده (۶) بهای نیمه راه (۷) بهای ربع راه (۸) بهای مبنای مالیات (۹) بهای مخففه (۱۰) بهای تمام شده (۱۱) بهای واقعی و غیر متداول (۱۲) دارد .

بهای اعلان شده (۱۳) در میان این‌ها تنها قیمتی است که وضع بالنسبه ثابت و پایداری دارد و از سال ۱۹۶۰ تا ۱۹۷۰ میلادی هیچگونه تغییری در آن حاصل نگردیده است و همواره به عنوان پایه ثابتی برای تعیین مالیات و درآمد دولت‌ها و ارزیابی سایر قیمت‌ها بکار میرود .

پس از پیدایش تولیدکنندگان جدید نفت (غیر از آمریکا) مبنای تعیین قیمت اعلان شده همان بهای خلیج مکزیک بود و قیمت اعلان شده در هر نقطه نفت خیز دیگر جهان منجمله خاورمیانه بدینسان معین میگردد که بهای خلیج مکزیک را با بهای موردنظر نسبت به یکی از بنادر اروپا مقایسه میکردند . روشن‌تر آن که

- (1) Getty Oil Company
- (2) Signal Oil and Gas Company
- (3) Atlantic Refining Company
- (4) Standard Oil Co. (Ohio)
- (5) Tidewater Oil Company
- (6) Posted price
- (7) Half-way price
- (8) Quarter price
- (9) Tax reference price
- (10) Discounted price
- (11) Cost price
- (12) Realized price

(۱۳) لغت اعلان شده Posted از این‌جا ناشی شده است که خریداران نفت خام قیمت‌هایی را که مایل به پرداخت آنها بودند در میدان نفتی به تیرهایی (Posts) می‌آویختند .

قیمت اعلان شده در هر نقطه جهان مساوی است با بهای اعلان شده نفت مشابه در خلیج مکزیک به اضافه کرایه از آمریکا به اروپا منهای کرایه از آن نقطه تا اروپا .
ح - طرز پرداخت و مقررات مربوط به پول و ارز .

طبق ماده سی و یکم قرارداد مورخ ۱۹۵۴ میلادی (۱) بانک ملی ایران ملزم است هر مقدار ریال که اعضای کنسرسیوم ، شرکت های بازرگانی و مؤسسات وابسته و شرکت های عامل بخواهند در برابر لیره انگلیسی به نرخ ارز بازرگانی بانک و بدون تبعیض علیه آنها در اختیار آنان بگذارد . تمام بهای گواهی نامه ارزی و حق العمل و امثال آن جزء نرخ ارز محسوب خواهد شد .
نرخ ارز بازرگانی بانک عبارت است از نرخ ارز رایج یا متداول بانک در

(۱) - ماده ۳۱ عیناً به شرح کامل زیر آورده میشود :

« ماده ۳۱ .

جزء الف :

بند (۱) - ایران اقدامات لازم را بعمل خواهد آورد تا اعضای کنسرسیوم شرکت های عامل مطمئناً بتوانند در مقابل لیره انگلیسی پول ایران را به نرخ ارز بازرگانی بانک و بدون تبعیض علیه آنها خریداری نمایند .
تمام بهای گواهی نامه ارزی و حق العمل و یا امثال آن جزء نرخ ارز محسوب خواهد شد .

بند (۲) - نرخ ارز بازرگانی بانک عبارت است از نرخ ، ارز رایج متداول بانک در روز مورد بحث برای خرید پول ایران در ازاء پول غیر ایرانی که کالا یا بعضاً از صدور کالاهای عمده صادراتی ایران (به ترتیب ارزش) غیر از نفت خام و مواد مشتقه آن حاصله در حوزه عملیات به دست آمده باشد .

اگر در هر موقع بیش از یک نرخ بانک در مورد این قبیل کالا موجود باشد « نرخ ارز بازرگانی بانک » عبارت از بهترین این نرخ ها خواهد بود .

بند (۴) شق (۱) - در صورت بروز اختلافی در مورد این بند هر یک از طرفین اختلاف میتوانند موضوع را به داوری حکم واحدی که به درخواست متقاضی توسط مدیر عامل صندوق بین المللی پول معین میشود ارجاع کند مقرر است . مندرج در جزء های (۵) الی نهایت جزء (ک) از ماده ۴۴ این قرارداد در مورد این داوری قابل اجرا است .

شق (۲) - اگر به علتی نتوان این انتصاب را به عمل آورد یا اگر انتصاب مزبور در مدت دو ماه از تاریخ تقاضا انجام نگیرد هر یک از طرفین میتواند اختلاف را طبق ماده ۴۴ مزبور به داوری ارجاع نماید .

شق (۳) - از لحاظ مراتب مندرج در شق های (۱) و (۲) این بند نمایندگی شرکت بازرگانی با آن عضو کنسرسیوم خواهد بود که شرکت بازرگانی مذکور معین کرده است .

بقیه پاورقی در صفحه بعد

روز مورد بحث برای خرید پول ایران در ازاء پول غیر ایرانی که کلا یا بعضاً از صدور کالاهای عمده صادراتی (به ترتیب ارزش) غیر از نفت خام و مواد مشتقه آن ، حاصله در حوزه عملیات بدست آمده باشد . هرگاه بیش از يك نرخ بانک در مورد این قبیل کالا موجود باشد « نرخ ارز بازرگانی بانک » عبارت از بهترین این نرخها خواهد بود . وجوهی که کنسرسیوم میپردازد اعم از مالیات و پرداخت مشخص به لیره انگلیسی خواهد بود .

خ- حقوق و اختیارات شرکت های عامل بشرح زیر میباشد :

۱- حق استفاده از اراضی ملکی و حقوق ارتفاقی شرکت ملی نفت ایران در حوزه قرارداد .

۲- حق استفاده رایگان از آب .

۳- حق آزادی مراوده و تأمین وسایل مخابرات و ارتباطات در ناحیه عملیات و مراکز کار .

بقیه باورقی از صفحه قبل

جزء ب - از حیث این قرارداد و از نظر تعیین درآمد ناویژه ای که در ایران به دست آمده از لحاظ مالیات بر درآمد دولت ایران چنانچه بهای اعلام شده به ارزی غیر از لیره انگلیسی باشد طبق مصرات اساسنامه صندوق بین المللی پول بهای مذکور براساس ارزش برابری روز به لیره انگلیسی تسعیر خواهد شد . در صورت عدم تصریح چنین ارزشهایی ایران و اعضای کنسرسیوم سعی خواهند کرد که در خصوص تعیین اساس قابل قبولی برای تسعیر مزبور توافق حاصل نمایند . در صورت عدم حصول توافق تسعیر مذکور براساس متوسط نرخ های خرید و فروش ارز بین لیره انگلیسی و ارز مورد بحث در پایان روز کار اداری مربوطه طبق گواهی چیز ناشنال بانک لندن به عمل خواهد آمد .

جزء ج - هرگاه روزی نرخ خرید و فروش ارز در لندن معین نگردد نرخ که به جای متوسط نرخ خرید و فروش ارز در لندن از لحاظ جزء (ب) این ماده باید ملاک عمل قرارگیرد عبارت خواهد بود از متوسط آخرین نرخ های قبلی ارز مورد بحث که به وسیله چیز ناشنال بانک لندن گواهی شود .

در صورتی که ارز خارجی مورد بحث در لندن نرخ بندی نشود نرخ که باید برای منظورهای مذکور در فوق به جای متوسط نرخ های خرید و فروش ارز در لندن به کار رود عبارت از نرخ خواهد بود که چیز ناشنال بانک لندن با توجه به معاملات با آن ارز مناسب تشخیص دهد . «

چنانکه ملاحظه میشود چیز ناشنال بانک لندن به جای بانک افانگلند طرف معامله با دولت ایران است و از بابت کار مزد و تفاوت نرخ رسمی ارز نیز هزینه اضافی برای ایران ایجاد خواهد کرد . مؤلف .

۴- رخ- معافیت از عوارض گمرکی درباره اجناسی که برای مصرف درحوزه عملیات وارد میشود .

۳- قانون نفت مصوب نهم مردادماه ۱۳۳۶ شمسی (۱۹۵۷ میلادی) .
 به موجب این قانون مسئولیت توسعه و بهره برداری از منابع نفتی ایران در خارج ازحوزه قرارداد کنسرسیوم به شرکت ملی نفت ایران واگذار گردید . در نتیجه شرکت های نفتی خارجی برای همکاری با شرکت ملی نفت ایران سرمایه گذاری مشترک و انعقاد قراردادهای نفتی برپایه مشارکت قدم به پیش نهادند .
 برطبق این قانون بهره برداری از ذخایر نفتی کشور به دو طریق انجام میپذیرد :

نخست شیوه ایست که در تنظیم قرارداد فروش نفت و گاز به نام قرارداد کنسرسیوم نفت مبنای عمل قرار گرفته است .

سهم ایران از عواید نفتی صادراتی کنسرسیوم بدین سان به دست میآید :
 هرگاه P قیمت اعلان شده هربشکه نفت خام .

E مخارج تولید

T مالیات پرداختی به دولت ایران

R عایدی خالص دولت ایران باشد چنین خواهیم داشت :

$$R = T + \frac{12.5P}{100}$$

و مالیات پرداختی به دولت ایران بدین گونه محاسبه میشود :

$$T = \left[P - \left(E + \frac{12.5P}{100} \right) \right] \frac{50}{100}$$

بنابراین R از رابطه زیر به دست میآید :

$$R = \left[P - \left(E + \frac{12.5P}{100} \right) \right] \frac{50}{100} + \frac{12.5P}{100}$$

گردانی به صورت زیر درمیآید .

$$\frac{۱۲/۵P}{۱۰۰}$$
 را پرداخت مشخص یا بهره مالکانه نامند . رابطه بالا پس از ساده

$$R = ۰/۵۵۲۵P - ۰/۵E_۰$$

بدین معنی که هرگاه کاهشی برابر با یک سنت در P یا قیمت اعلان شده پدید آید عایدی ایران از یک بشکه نفت خام صادره کنسرسیونم ۰۶۲۵ر. سنت تقلیل مییابد .

چنان که ملاحظه میشود شرکت های بازرگانی کنسرسیونم نخست ۱۲ر۵ درصد ارزش نفت خام صادره را به شرکت ملی نفت ایران میپردازند و بعداً این مبلغ را از مالیات قابل پرداخت خود کسر مینمایند و مانده را به دولت ایران تأدیه میکنند به طوری که عایدی ایران از سطح مالیات بالاتر نمی رود و البته از حداقل ۱۲ر۵ درصد به نام پرداخت مشخص یا بهره مالکانه نیز کمتر نمیشود .

دوم قراردادهائی است که براساس مشارکت شرکت ملی نفت ایران در بهره برداری انعقاد مییابد . در این نوع قراردادها طرفین به نسبت مشارکت خود از سود حاصله سهم میبرند . و هر یک از طرفین مالیات مربوطه را بر طبق قوانین موجود از سود ویژه حاصله از فروش محصولات نفتی خود به دولت ایران میپردازند .

بدین سان عایدی نفتی ایران از قراردادهای مشارکت که شش شرکت حوزه خلیج فارس را در بر میگیرد عبارت است از :

(۱) مالیات دولت نسبت به نیسی از تولید که سهم طرف دوم است و به بهای اعلان شده تأدیه میگردد :

$$T = \frac{۱}{۲} \cdot \frac{P-E}{۲} = \frac{P-E}{۴}$$

(۲) و منافع حاصله از پنجاه درصد بقیه نفت تولیدی که سهم شرکت ملی نفت ایران است و مطابق قرارداد منعقد شده در صورت تمایل شرکت ملی نفت ایران طرف دوم متعهد است آن را به بهای نیمه راه (H. W. P.) برداشت کند .

$$\text{بهای نیمه راه} = \frac{P+T+E}{2}$$

چون در رابطه بالا به جای T مقدارش را قراردسیم ، به دست میآوریم :

$$\text{HWP} = \frac{P + \frac{P-E}{2} + E}{2} = \frac{2P+E}{4}$$

بنابراین عایدی شرکت ملی نفت ایران از فروش نفت سهم خود $\frac{2(P-E)}{8}$

است و در نتیجه جمع عایدی ایران از قراردادهای مشارکت برای هر بشکه نفت خام چنین است :

$$R = T + \frac{2P+E}{4} = \frac{P-E}{4} + \frac{2(P-E)}{8}$$

$$R = \frac{5(P-E)}{8}$$

موافق این رابطه هرگاه يك سنت کاهش در قیمت اعلان شده پدید آید عایدی ایران از هر بشکه نفت خام برابر با ۶۲۵ر. سنت تقلیل مییابد . قراردادهای فلات قاره ایران و قراردادهای ششگانه عموماً به این صورت منعقد گردیده اند .

۴ - قراردادهای نفتی فلات قاره ایران .

در اینجا شرکت های نفتی سیرپ - ایپاک را شرح میدهم .

الف - شرکت نفت ایران و ایتالیا (سیرپ)

قرارداد در تاریخ سی و یکم جولای ۱۹۵۷ میلادی بر اساس عملیات مشترک میان شرکت ملی نفت ایران و شرکت اجیپ مینرایا به منظور اقدام به اکتشاف ، استخراج ، تصفیه ، فروش و حمل نفت خام یا سایر هیدروکاربورها در نواحی زیر انعقاد یافته است .

قسمت شمالی فلات قاره خلیج فارس به مساحت تقریبی ۵۶۰۰ کیلومتر مربع .

قسمتی از بخش زاگرس به مساحت ۱۱۳۰۰ کیلومتر مربع .

وقسمتی از ساحل دریای عمان تا حدود فلات قاره به مساحت تقریبی ۶۰۰۰ کیلومتر مربع .

سرمایه شرکت را متساویاً طرفین قرارداد پرداخت مینمایند . سرمایه اولیه سیرپ ده میلیون ریال است و در صورت لزوم افزایش مییابد . این شرکت مسئول تنظیم طرحهای اکتشافی و اجرای آنهاست .

شرکت ملی نفت ایران از کل تولید تامیزان ۵ درصد را برای حوائج محلی خریداری مینماید و قیمت آنرا به بهای تمام شده به اضافه حق العملی به قرار ۱۴ سنت برای هر متر مکعب پرداخت خواهد کرد .

هیئت مدیره سیرپ قیمت نفت خام را برای هر نوع نفت با توجه به وزن مخصوص آن در هر یک از نقاط صدور خلیج فارس اعلان خواهد نمود . این قیمت اعلان شده باید با قیمت های جاری ناحیه خلیج فارس برای فرآورده های از نوع وزن مخصوص همانند مطابقت داشته باشد . تخفیف مورد درخواست سیرپ در کمیونی مرکب از مدیران شرکت (یک نفر از طرف شرکت ملی نفت ایران و یک نفر از طرف آجیب) مطرح و میزان آن معین میگردد .

پنجاه درصد از سود ویژه به عنوان مالیات و حقوق دولتی به دولت ایران تعلق میگیرد و پنجاه درصد دیگر میان شرکت ملی نفت ایران و شرکت سیرپ به تساوی تقسیم میشود . به این معنی سهم ایران از سود ویژه ۷۵ درصد است .

عملیات حفاری شرکت نفت ایران و ایتالیا منجر به کشف نفت قابل استفاده تجاری در نواحی کوه ریگ و دودرو واقع در جبال زاگرس گردید . میزان تولید شرکت در سال ۱۳۴۸ به ۱۰۵۵ میلیون متر مکعب دسیده و نسبت به سال قبل ۴۷٫۶ درصد افزایش داشته است .

ب- شرکت نفت ایران - پان امریکن (ایپاک)

قرارداد میان شرکت ملی نفت ایران و شرکت پان امریکن پترولیوم کورپوریشن با سرمایه اولیه ۷,۵۰۰,۰۰۰ دلار قابل افزایش منعقد گردید . ۵۰ درصد سرمایه اولیه و نیز ۵۰ درصد هر گونه افزایش بعدی به شرکت ملی نفت ایران و پنجاه درصد بقیه به شرکت پان امریکن تعلق دارد .

شرکت نفت ایپاک اجازه و حق دارد بطور مانع‌الغیر عملیات تولید و حمل و نقل را به نحو مقرر در قرارداد اداره و اجرا نماید .

مدت قرارداد ۲۵ سال از تاریخ شروع بهره‌برداری می‌باشد و ممکن است برای مدت ۵ سال پس از پایان ۲۵ سال تمدید شود . پس از انقضاء مدت سی سال هرگاه شرکت پان‌آمریکن بخواهد میتواند باز قصد خود را برای تمدید قرارداد برای دو دوره پنج ساله دیگر اطلاع بدهد .

شرکت پان‌آمریکن متعهد است طی ۱۲ سال از تاریخ اجرای قرارداد حداقل ۸۲ میلیون دلار آمریکائی برای عملیاتی که بموجب قرارداد تعهد دارد . خرج نماید .

بهای نفت خام همان قیمت اعلان شده است و در صورتیکه شرکت تخفیف بخواهد درخواست باید در کمیسیونی مرکب از دو نفر (یک نفر از جانب شرکت ملی نفت ایران و یک نفر از طرف شرکت نفت پان‌آمریکن) مطرح و میزان آن معین گردد .

کلیه هزینه عملیات اکتشافی به عهده شرکت پان‌آمریکن است ولی سایر مخارج به تساوی وسیله طرفین قرارداد پرداخته میگردد و هر یک از دو طرف حق دارند سهم نفت خود را برای خود یا نماینده خود به صورت جنس مطالبه کنند . مساحت حوزه عملیات ۱۶،۰۰۰ کیلومتر مربع است و به محض کشف نفت به میزان بهره‌برداری تجاری نصف هزینه عملیات به عهده شرکت ملی نفت ایران می‌افتد . ایپاک ۷۵ میلیون دلار پذیره پرداخته است .

شرکت ایپاک در سال ۱۳۴۸ شمسی ، ۶ میلیون متر مکعب نفت خام تولید کرده و قسمتی از نیازمندیهای پالایشگاه مدرس را تأمین نموده است .

۵- قراردادهای ششگانه نفتی فلات قاره ایران .

شش شرکت طرف قرارداد به شرح زیر می‌باشند :

الف- شرکت نفت فلات قاره دشتستان (منحل شد) .

ب- شرکت نفت فلات قاره ایران

پ- شرکت بین‌المللی دریائی ایران (ایمینیکو) : میدان رستم و رخس

ت- شرکت نفت فارسی میدان ساسان .

ث- شرکت لاوان

ج- شرکت خلیج فارس

بطور کلی قراردادهای ششگانه از سال ۱۹۶۵ میلادی براساس قرارداد ادیالک تنظیم شده و بنا بر شرایط و مقتضیات خاص تغییراتی در آن ها وارد آمده است .
 و دارای خصوصیات زیر میباشند :

(۱) تقسیم منافع براساس ۷۵-۲۵ (با احتساب مالیات بردرآمد) انجام میگیرد .

(۲) پرداخت مالیات بردرآمد به میزان ۵۰ درصد سهم صادرات طرف دوم قرارداد براساس قیمت اعلان شده بدون منظور داشتن هیچگونه تخفیف در تعیین قیمت اعلان شده اصل توافق میان طرفین مرعی است و تخفیف هم به تراضی معین میشود .

(۳) صدور ۵۰ درصد نفت خام سهمی شرکت ملی ایران در صورت تقاضای این شرکت بوسیله طرف دوم و براساس قیمت نیمه راه .

(۴) قبول اصل تبعیت از شرایط قوانین مالیاتی ایران که طی مدت قرارداد به تصویب رسیده و درباره اکثریت شرکت های نفتی مجری گردیده است .

(۵) هرگاه درآمد ایران از میزان صادرات پنجاه درصد سهم طرف دوم از ۱۲٫۵ درصد بهای اعلان شده نفت خام کمتر باشد ، طرف دوم ملزم به پرداخت ۱۲٫۵ درصد خواهد بود .

(۶) محدودیت حوزه عملیات این شرکت ها به حداکثر ۸،۰۰۰ کیلومتر مربع و تعهد به این که پس از دوره اکتشاف (حداکثر ۱۲ سال) تنها آن قسمت ها که نفت به میزان تجاری میدهد در اختیار شرکت مختلط باقی میماند .

در این قراردادها عملیات اکتشاف ، حفاری و تولید بوسیله شرکت مختلط و به عاملیت شرکت ملی نفت ایران صورت میگیرد و نفت حاصله را به مقدار لازم، بارعایت حق تقدم برای مصارف داخلی و صدور تولید و تأمین مینماید . هزینه عملیات اکتشاف کاملاً با طرف دوم است و در صورتیکه نتیجه اقدامات مثبت باشد ، طرف

دوم میتواند بهنگام پرداخت مالیات در هر بشکه ۱۰ سنت یا ظرف مدت ۲۵ سال مخارج مزبور را مستهلك کند .

در این قراردادها قضاوت درباره قابلیت بهره برداری میدان نفتی با شرکت ملی نفت ایران است .

مزیت این قراردادها این است که هر نوع تخفیف در امر بازرگانی نفت در محاسبه مالیات بر درآمد ایران بدون تأثیر میباشد .

شرکت ملی نفت ایران در برابر هر يك از قراردادهای ششگانه از پنج تا ۵۹ میلیون دلار ، جمعاً ۱۹۰ میلیون دلار ، پذیره نقدی دریافت داشته است ، توضیح آنکه ، پذیره پرداختی در حساب هزینه طرف قرارداد است و پس از کشف نفت به میزان تجاری به حساب استهلاك و هزینه منظور خواهد شد .

تاکنون تنها شرکت لاوان در میان شرکت های ششگانه توانسته است ۶۹ میلیون متر مکعب نفت خام تولید بکند .

ظرفیت تولید میدان نفتی رستم در حدود ۱۰۰۰۰۰ بشکه در روز ، یعنی پنج میلیون تن در سال است و با بهره برداری از میدان نفتی رخس این رقم به ۱۵۰۰۰۰ بشکه در روز میرسد .

۶- قرارداد اراپ ۱

گروه فرانسوی اراپ به عنوان مقاطعه کار مخصوص شرکت ملی نفت ایران کلیه فعالیت های نفتی از زمین شناسی ، اکتشاف تا بهره برداری و حمل و نقل را به عهده میگیرد و سرمایه گذاریهای لازم را انجام میدهد .

حوزه عملیات اکتشافی در ناحیه دریائی (فلات قاره خلیج فارس) و نواحی خشکی است . پنجاه درصد از ذخایر مکشوفه نفت قابل بهره برداری به شرکت ملی نفت ایران اختصاص مییابد . گروه اراپ سرمایه را به نرخ بهره متداول بانک دوفرانس تامین خواهد کرد و ۴۵-۳۵ درصد نفت خام را به اضافه ۲ درصد هزینه به اضافه مالیات ، که بر پایه قیمت گذاری واقعی محاسبه میشود ، خریداری مینماید .

درصد نفت خام سهم مقاطعه‌کار براساس فاصله میدان نفتی تا ساحل دریا معین خواهد شد. باین معنی که اگر مسافت میدان تا دریا مساوی ۵۰۰ کیلومتر یا بیشتر باشد سهم معادل ۶۵ درصد و اگر ۱۰۰ کیلومتر باشد این سهم به ۳۵ درصد تقلیل خواهد یافت.

بدینسان هرگاه سهم اراپ از نفت تولیدی حداقل ۳۵ درصد فرض شود منافع واقعی (باتوجه به پنجاه درصد اختصاصی به شرکت ملی نفت ایران به‌عنوان ذخیره ملی) به نسبت ۸۵ درصد برای اراپ و ۹۱٫۵ درصد برای ایران خواهد بود. در صورتیکه سهم اراپ به حداکثر ۶۵ درصد برسد تسهیم منافع به ترتیب به نسبت ۸۹ و ۱۱ انجام خواهد گرفت.

گروه اراپ متعهد است در صورت تقاضای شرکت ملی نفت ایران، ظرف پنج سال اول دوره بهره‌برداری تجاری، سالانه ۳ میلیون تن نفت خام سهم شرکت ملی نفت ایران و در پنج سال دوم چهار میلیون تن از این سهم را در بازارهای جهانی بفروش برساند و بهای آنرا براساس قیمت واقعی منهای ۲ درصد حق‌العمل پردازد.

شرکت ملی نفت ایران متقابلاً متعهد است که در مقابل بهای نفت مذکور کالاهای ساخت فرانسه یا خدمات مؤسسات وابسته باین کشور را خریداری کند.

چنانکه ملاحظه میشود ابتکار عمل همواره در دست شرکت ملی نفت ایران است.

۷- قرارداد با کنرسیوم اروپائی

شرکت ملی نفت ایران در آغاز سال ۱۹۶۹ میلادی قراردادی با کنرسیومی متشکل از شرکت فرانسوی اراپ (۳۲ درصد) اسپانیائی - بلژیکی - اطریشی و هریک بترتیب ۲۸ درصد ۲۰ درصد، ۱۵ درصد و ۵ درصد بسته است. این کنرسیوم به‌عنوان پیمانکار در ۲۷،۲۶۰ کیلومتر مربع عملیات اکتشاف، بهره‌برداری و حمل و نقل را انجام میدهد. حوزه فعالیت کنرسیوم شامل بخشی از اراضی استردادی از شرکت‌های عامل نفت ایران میباشد.

۸- تولید نفت خام در ایران

تولید نفت خام ایران در سال ۱۹۷۰ میلادی به ۱۸۹ میلیون متریک تن رسیده و نسبت به سال گذشته ۱۳ درصد افزایش داشته و به این ترتیب ایران مقام اول را در تولید نفت خاورمیانه بدست آورده است . (۱)

سهم کنسرسیوم از کل تولید نفت ۱۷۲٫۵ میلیون تن متریک و نسبت به رقم مشابه در سال ماقبل ۱۳ درصد افزایش یافته است (۲) .

همچنین شرکت نفت ایران و ایتالیا (سیرپ) از میدان های نفتی نوروز و هندیجان ۱٫۵ میلیون تن متریک و شرکت نفت لاوان (لاپکو) از میدان نفتی ساسان ۷ میلیون تن متریک و شرکت نفت بین المللی دریائی ایران (ایمینیکو) ۲٫۷ میلیون تن متریک و شرکت نفت پان آمریکن (آپیک) از میدان های نفتی داریوش و سیروس در فلات قاره خلیج فارس ۰٫۵ میلیون تن متریک نفت خام به دست آورده اند . (۳)

ایران از سال ۱۹۵۴ - تا ۱۹۶۸ به ازاء صدور ۷۷۲ میلیون تن نفت مبلغ ۵۳۷۶ میلیون دلار وصول کرده است . بعلاوه شرکت های مزبور برای تأمین مخارج ریالی خود در ایران مبلغ ۱۰۲۶۹ میلیون دلار تبدیل به ریال نموده اند . در سال ۱۳۴۷ جمع دریافت های ارزی ایران از صنعت نفت بیش از ۹۸۱ میلیون دلار یعنی معادل ۷۲ درصد کل درآمد ارزی کشور و در سال ۴۸ به میزان ۸۴،۸۰۹ میلیون ریال برابر با ۱،۱۳۰ میلیون دلار رسید . این رقم درجه اتکای اقتصاد ایران را به درآمد نفت نشان میدهد . (۴) رقم عواید نفت در سال ۱۳۵۰ به ۱۶۱ میلیارد ریال رسید . در سال ۱۹۷۰ میلادی صادرات نفت خام و سایر مواد نفتی ۱۴ درصد نسبت به سال قبل افزایش یافت و به ۱۸۰ میلیون تن متریک رسید (۵) . بدین ترتیب صنعت نفت ایران از لحاظ صادرات از ونزوئلا نیز پیشی گرفت و بزرگترین کشور صادرکننده نفت در دنیا شد .

۹- صنعت نفت ایران و سطح اشتغال

در سال ۱۹۶۸ میلادی تعداد کارگران ، کارمندان ایرانی و خارجی و

(۱) ، (۲) ، (۳) ، (۴) ، (۵) شرکت ملی نفت ایران .

پیمانکاران نفت رویهم ۴۱،۴۹۹ نفر بوده است که ۲۳،۴۴۸ نفر آن از شرکت ملی نفت ایران و ۱۴،۶۳۳ نفر آن از کنرسیوم و بقیه از شرکت‌های ملی گاز ایران، شرکت ملی پتروشیمی، سیرپ، ایپاک، شرکت نفت فلات قاره دشتستان، شرکت نفت بین‌المللی دریائی ایران، شرکت نفت فلات قاره ایران، شرکت نفت لاوان، شرکت نفت خلیج فارس اراپ، شرکت سهامی کارخانه‌های لوله‌سازی اهواز، شرکت ملی نفتکش ایران و سازمان تدارکات شرکت‌های تعاونی صنعت نفت می‌باشند.

رقم بالا اهمیت فعالیت نفتی را در ترقی سطح اشتغال کشور بخوبی ارزیابی میکند.

۱۰- سرمایه‌گذاری کنرسیوم

شرکت‌های عامل نفت ایران در سال ۱۹۷۱ میلادی ۱۱۱/۶ میلیون دلار در ایران سرمایه‌گذاری کرده‌اند. از این مبلغ ۸۰ میلیون دلار به کارهای صنعتی اختصاص یافته است.

۱۱- نقش شرکت ملی نفت ایران در اقتصاد ملی

شرکت ملی نفت ایران نه تنها در درون مرزهای سیاسی کشور، در مسابقه فعالیت‌های اقتصادی در رده نخست قرارداد، بلکه از این دایره محدود نیز پایرون نهاده و در عرصه جهانی به فعالیت‌های عظیم و مستقل نفتی و سرمایه‌گذاری‌های سنگین پرداخته است.

ما این بحث را در این دوزینه بسط می‌دهیم.

الف- فعالیت‌های شرکت ملی نفت ایران در کشور.

۱الف- تأمین مصرف داخلی.

در سال ۱۹۷۱ میلادی مصرف فرآورده‌های نفتی در ایران ۷۴/۴ میلیون بشکه رسید. بدینسان مصرف سرانه محصولات نفتی از ۳۰۷ لیتر در سال ۱۹۶۸ میلادی به حدود ۴۲۳ لیتر در سال ۱۹۷۱ میلادی بالا رفت. بر اثر توسعه و بهبود شبکه توزیع نفت در درون کشور مصرف مواد نفتی در سال ۱۹۷۰ به ۹ میلیون تن متریک رسید که نسبت به سال گذشته ۹ درصد افزایش نشان می‌دهد.

سیر صعودی مصرف سرانه مواد نفتی مبین نقش روزافزون شرکت ملی نفت ایران در حیات اقتصادی و اجتماعی ایران میباشد .

۲الف- ساختمان پالایشگاه .

شرکت ملی نفت ایران برای تأمین مصارف داخلی مواد نفتی ، سیاست تولید و توزیع مشخصی را تنظیم کرده است . ایجاد پالایشگاهها محتوی این سیاست میباشد .

اکنون طرح عظیم ساختمان پالایشگاه تهران به ظرفیت ۸۵ هزار بشکه در روز پایان رسیده است .

ظرفیت پالایشگاه بزرگ آبادان ۳۰۰،۰۰۰ بشکه در روز است که حدود روزانه ۱۰۰،۰۰۰ بشکه نفت برای داخله تولید میکند .

ظرفیت پالایشگاه نفت شاه کرمانشاه ۹۰۰۰ بشکه در روز است و اقداماتی در جهت نوسازی و توسعه این پالایشگاه انجام گرفته است تا ظرفیت آن روزانه به پانزده هزار بشکه برسد .

طرح پالایشگاه شیراز به ظرفیت ۴۰،۰۰۰ بشکه در روز آماده اجرا است و ساختمان آن در سال ۱۳۴۹ گردیده است . این پالایشگاه مصارف نفتی جنوب ایران را تأمین خواهد کرد .

۳الف- صادرات شرکت ملی نفت ایران

در سال ۱۹۷۰ میلادی شرکت ملی نفت ایران توانست ۸۵ میلیون تن متریک نفت خام به یوگسلاوی صادر کند و ۳۶۰۰۰ تن متریک مواد نفتی نیز به افغانستان بفروشد و ۱۵/۶ میلیون بشکه در سال ۱۹۷۱ به رومانی صادر کرده است .

۴الف- حفاری

در سال ۱۳۴۸ شمسی میزان کل حفاری های شرکت ملی نفت جمعاً به ۱۹۱،۷۱۷ متر مکعب رسیده است .

۵الف- میزان پالایش .

تولید فرآورده های نفتی پالایشگاههای ایران بطور متوسط ۴۰۰ هزار بشکه در روز است که بطور متوسط ۳۰۰ هزار بشکه به صادرات اختصاص مییابد

و بقیه در داخله کشور مصرف میشود .

پالایشگاه آبادان ۸۳ درصد تولید و پالایشگاه تهران ۱۲ درصد تولید و دستگاه های تقطیر نفت شاه و مسجد سلیمان و پالایشگاه کرمانشاه ۵ درصد تولید را فراهم میآورند .

۶الف- ساختمان خطوط لوله .

سیاست توزیع مواد نفتی در داخله کشور مبتنی بر احداث لوله است . شرکت ملی نفت ایران در این موارد اقدامات عظیمی بعمل آورده است . به استثنای خط لوله گاز گچساران - شیراز و شاه لوله گاز سراسری ، شبکه اصلی خطوط لوله در حال حاضر به طول ۳۹۸۰ کیلومتر و یا ۳۳۹۵۴ اینچ - کیلومتر میباشد .

۷الف- درآمد ایران از هربشکه نفت .

در سال ۱۹۶۷ میلادی درآمد ایران از هربشکه نفت ۸۳۵ سنت آمریکا بوده است . جدول شماره ۲۱ این درآمد را با سایر کشورهای نفت خیز مقایسه میکند .

جدول شماره ۲۱

درآمد نفتی از هر بشکه نفت بر حسب سنت آمریکائی

سال	کویت	عربستان سعودی	ایران	عراق	سایر کشورهای خاورمیانه	لیبی	ونزوئلا
۱۹۶۷	۷۸۵	۸۴۲	۸۳۵	۸۵۴	۸۱۵	۹۹۷	۹۸۳

چنانکه انتظار میرفت دولت ایران در رأس کشورهای عضو اوپک در زمینه ارتقاء میزان عایدی خود از هر بشکه نفت اقدامات تازه ای به شرح زیر بعمل آورد .

(۱) در اجرای قطعنامه مربوط به احتساب بهره مالکانه به عنوان هزینه و

حذف مخارج بازاریابی به مبلغ ۱۷۸ سنت برای هر بشکه از سال ۱۹۶۴ میلادی موافقت‌های زیر به عمل آید:

اولاً هزینه بازاریابی از ۱۷۸ سنت به ۵۰ سنت کاهش پذیرفت. ثانیاً موافقت اصولی در احتساب بهره مالکانه به عنوان هزینه حاصل شد منتهی مقرر گردید از یک سو برای سال ۱۹۶۴ میلادی که قرارداد الحاقی به مرحله اجرا درآمد تخفیفی برابر با ۸۵ درصد و برای سال‌های ۱۹۶۵ و ۱۹۶۶ میلادی به ترتیب تخفیف‌هایی برابر با ۷۵ و ۶۵ درصد روی بهای اعلان شده به کنسرسیوم اعطا گردد و از سوی دیگر نفت خام‌های سبک‌تر از ۲۷ درجه A. P. I بر حسب درجه سبکی مشمول تخفیف‌هایی مطابق جدول زیر شود.

تخفیف‌های مربوط به قرارداد الحاقی

سال	تخفیف در قیمت اعلان شده	تخفیف ناظر به وزن مخصوص
۱۹۶۴	۸۵	ارقام به در صد
۱۹۶۵	۷۵	برای هر درجه مازاد بر ۲۷ درجه
۱۹۶۶	۶۵	ارقام به نسبت برای هر بشکه

این تخفیف‌ها از سال ۱۹۶۷ کاهش مییابد و در سال ۱۹۷۲ میلادی بکلی حذف میگردد تخفیف ناظر به وزن مخصوص نیز در سال ۱۹۶۷ میلادی به ۵۶۲۵۰ سنت برای هر بشکه بالا میرود و سپس طی سال‌های ۱۹۷۳ و ۱۹۷۴ میلادی تنزل میکند و سرانجام در سال ۱۹۷۵ میلادی بکلی از میان میرود. جدول زیر این تحول را نشان میدهد.

سال	تخفیف	تخفیف وزن مخصوص برای هر درجه مازاد
۱۹۶۷	۶ر۵	درصد بهای اعلان شده بر ۲۷ درجه (ارقام به نسبت هر بشکه)
۱۹۶۸	۵ر۵	۰۲۶۶۴۷۰
۱۹۶۹	۴ر۵	۰۳۳۳۸۱۸
۱۹۷۰	۳ر۵	۰۴۴۳۳۷۷
۱۹۷۱	۲ر-	۰۵۰۲۹۲۶
۱۹۷۲	-	۰۵۶۲۴۹۵
۱۹۷۳	-	۰۳۷۴۹۹۷
۱۹۷۴	-	۰۱۸۷۴۹۸
۱۹۷۵	-	-

چون در قرارداد الحاقی تخفیفاتی به شرکت های بازرگانی کنسرسیوم داده شده است که از درآمد ناویژه آن ها کسر میگردد ، نیمی از آن متوجه ایران میشود . نتیجه کلی این دو اصل یعنی به هزینه بردن بهره مالکانه و اعطای تخفیف آن است که از يك سو ۶ر۲۵ درصد ($\frac{۱۲}{۲} \cdot ۱۰۰$) قیمت اعلان شده نفت صادره به درآمد ایران اضافه میگردد و از سوی دیگر ۴ر۲۵ درصد (۴ر۲۵ درصد = ۲ : ۸ر۵ درصد برای سال ۱۹۶۴) همان مبلغ عایدی ایران کاهش میپذیرد و در نتیجه عایدی ایران از هر بشکه نفت صادراتی برابر با ۲ درصد بهای اعلان شده نفت خام تولیدی افزایش مییابد . به این ترتیب از دیاد عایدی نفتی ایران از سال ۱۹۶۴ میلادی با مبلغی معادل ۳ر۹۲ سنت در هر بشکه آغاز میگردد و در سال های بعد به تدریج ترقی میکند تا در سال ۱۹۷۵ میلادی به رقم نهائی ۱۱ر۸۷ سنت در هر بشکه میرسد . بدینسان اصل ۵۰ - ۵۰ عملاً به ۵۶ر۷ در برابر ۴۳ر۳ به سود ملت ایران تغییر میکند . قیمت هر بشکه نفت خام تا چهاردهم نوامبر ۱۹۷۰ میلادی چنین بوده است .

(۱) قیمت نفت خام سبک ۳۴ درجه AP.I. ۱ر۷۹ دلار

(۲) قیمت نفت خام سنگین ۳۱ درجه A.P.I. ۱ر۶۲ دلار

اقلام زیر نیز هزینه تولید را تشکیل میداده است :

(۱) هزینه اکتشاف	۰٫۱ دلار
(۳) هزینه بازاریابی	۰٫۵ سنت
(۲) کارمزد اکتشاف	۰٫۱۹ دلار

تخفیفات اوپک نیز به شرح زیر بوده است :

۳٫۵ درصد بهای اعلان شده در سال ۱۹۷۰ میلادی

۳۷۷٫۴۴ درصد سنت تخفیف A.P.I.

(۲) عایدی نفتی ایران از چهاردهم نوامبر تا چهاردهم فوریه ۱۹۷۱ میلادی .

در این فاصله زمانی مزایای زیر عاید ملت ایران گردید .

— مالیات به ۵۵ درصد ترقی کرد .

— قیمت نفت خام سنگین نیز به ۱٫۷۹ دلار هربشکه افزایش یافت ولی

سایر شرایط به حال خود باقی ماند .

(۳) پس از چهاردهم فوریه ۱۹۷۱ و متعاقب کنفرانس تهران

چون قیمت اعلان شده نفت خام سنگین خود مورد ایراد و اعتراض بود .

بر اثر ابتکار ایران و کوشش جمعی و جدی کشورهای نفت خیز عضو سازمان اوپک

پس از گفتگوهای سخت و پرهیجان قراردادی در بیست و پنجم بهمن ماه ۱۳۴۹

میان اعضاء اوپک از يك سو و شرکت های نفتی ذینفع از سوی دیگر به امضاء رسید

که وضع قیمت ها و دیگر مزایای مالی طی پنج سال آینده در جدول زیر آمده است :

جدول شماره ۲۲

واحد پولی : سنت آمریکائی

سال	شرح	۱۹۷۱	۱۹۷۲	۱۹۷۳	۱۹۷۴	۱۹۷۵
۲۹	افزایش بهای اعلان شده نفت ۳۰ درجه I.P.A. در هر بشکه	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳
۲	تسویید حساب مربوط به دعاوی ناظر به اختلاف هزینه حمل و نقل	۲	۲	۲	۲	۲
۵	تعدیل ناظر به وزن مخصوص	۵	۵	۵	۵	۵
۳	تعدیل بابت تورم به میزان سالانه ۲٫۵ درصد	۵	۱۱	۱۷	۲۳	۲۳
۳	افزایش بهای فرآورده ها به طور متوسط سالانه پنج سنت	۵	۱۰	۱۵	۲۰	۲۰
۴۲	جمع	۵۰	۶۱	۷۲	۸۳	۸۳
۷	اضافه میشود حذف تخفیف های اوپک و کارمزد بازاریابی	۵	۴	۱	—	—
۴۹	کل افزایش بهای اعلان شده هر بشکه	۵۵	۶۵	۷۳	۸۳	۸۳
۳۰	متوسط افزایش عواید نفتی دولت های حوزه خلیج فارس در هر بشکه	۳۴	۳۹	۴۴	۵۰	۵۰
۱۴۴۰	افزایش کل عاید نفتی دولت های حوزه خلیج فارس به میلیون دلار	۱۷۵۰	۲۲۱۰	۲۶۴۰	۳۲۶۰	۳۲۶۰

نتایج مهم اقدامات اوپک به شرح زیر است :

(۱) قیمت نفت سبک ۳۴ درجه به ۳۸ سنت در هر بشکه ترقی کرد و در نتیجه قیمت اعلان شده آن از ۱۷۹ سنت به ۲۱۷ سنت رسید ، از ۳۸ سنت فزونی

۳۵ سنت آن اضافه بهای سنت بابت اختلاف قیمت با نقاط دیگر بوده است .
 (۲) به قیمت نفت سنگین ۳۱ درجه ۴۰٫۵ سنت افزوده گشت و در نتیجه قیمت اعلان شده آن از ۱۷۲ سنت به ۳۱۲٫۵ سنت بالا رفت . از ۴۰٫۵ سنت افزایش مزبور ۳۵ سنت بابت اضافه بها و ۵٫۵ سنت بابت اختلاف قیمت با نقاط دیگر بوده است .

بدینسان در سال ۱۳۴۹ شمسی حدود ۸۰ میلیون دلار اضافه عایدی نصیب ایران گردید و چنین پیش‌بینی می‌شود که دستاورد ایران از صدور نفت برای سال ۱۳۵۰ شمسی حدود ۴۱۵ میلیون دلار و برای پنج سال مدت قرارداد نزدیک به ۳۶۰۰۰ میلیون دلار افزایش یابد و جمع کل عواید نفتی ایران سالانه به حدود دو میلیارد سر بزند .

ب- فعالیت های شرکت ملی نفت ایران در خارج از کشور .
 عملیات شرکت ملی نفت ایران در کشور های دیگر بشرح زیر می‌باشد .

۱- ارب- درهند : پالایشگاه مدرس بامشارکت شرکت ملی نفت ایران و شرکت نفتی پان آمریکن به ظرفیت روزانه ۵۰ هزار بشکه باهزینه ساختمانی ۵۲٫۷ میلیون دلار احداث گردیده است و نفت خام آن از میدان داریوش حوزه عملیات شرکت ایپاک تأمین می‌شود (۱) ، چنانکه در نیمه دوم سال ۱۳۴۸ شمسی ۵۰۲،۰۰۰ تن متریک از این نقطه نفت خام به پالایشگاه مدرس تحویل شده است .

۲- ارب- در افغانستان : تأمین نیازمندی های نفتی این کشور .

۳- ارب- در آفریقای جنوبی : ساختمان پالایشگاهی بکمک سرمایه‌گذاری شرکت ملی نفت ایران به ظرفیت ۲٫۶ میلیون متریک در سال در جریان است که تا اواخر سال ۱۳۴۹ تکمیل و آماده بهره‌برداری خواهد گشت .

۴- ارب- در کشور های اروپائی : در سال ۱۳۴۸ شمسی اقدامات موفقیت آمیزی برای ورود به بازار های نفتی جهان صورت گرفت . شرکت ملی نفت ایران ۷ میلیون متر مکعب نفت خام دریافتی از حوزه کنسرسیون و میدان های نفتی

(۱) سهم دولت ایران ۲٫۲۵ میلیون دلار است .

شرکت های مختلط را به کشور های اروپائی منجمله رومانی فروخته است . این مقدار سه برابر میزان فروش سال قبل میباشد .

۵- ر.ب- حمل و نقل دریائی .

شرکت ملی نفت ایران برای ایجاد يك ناوگان نفتی ایران پیشگام گردیده و در تشکیل شرکت ملی نفتکش ایران به میزان ۵۰ درصد مشارکت نموده است . این شرکت در حال حاضر دارای چهار کشتی اقیانوس پیما و چند نفتکش کوچک برای حمل مواد نفتی و توزیع در بنادر ایران در خلیج فارس و دریای عمان میباشد .

۶- ر.ب- شرکت ملی نفت ایران و سازمان اوپک (۱) .

طی ۱۴ سال گذشته قیمت اعلان شده نفت خام به ابتکار خود کامانه شرکت های نفتی پیوسته مسیر نزولی را پیموده است .

بهای اعلان شده نفت خام سبک که در سال ۱۹۵۷ میلادی ۲٫۴ دلار بود در فوریه سال ۱۹۵۹ به ۱٫۸۶ و در اوت ۱۹۶۰ به ۱٫۷۸ دلار کاهش یافت حال آنکه همین نفت خام را شرکت سابق نفت ایران و انگلیس B.P. در سال ۱۹۴۷ میلادی هر بشکه به ۲٫۱۸ دلار فروخته بود .

پس از بهره برداری از تأسیسات جزیره خارک و به خاطر تفاوت کرایه حمل فقط يك سنت به آخرین قیمت اعلان شده افزوده شد و بهای نفت خام پس از گذشت ۲۳ سال ۳۹ سنت در هر بشکه کاهش یافت .

در مقابل بجاست خاطر نشان سازیم که طی این مدت بهای کلیه فرآورده های نفتی در انگلستان در ده نوبت مجموعاً برابر با ۸۷٫۵ سنت در هر بشکه افزایش پیدا کرد . متوسط فزونی قیمت ها در پنج کشور اروپائی معادل ۷۴ سنت در هر بشکه و در ایالات متحده ۲۵ سنت و در ژاپن (اکتبر ۱۹۷۰) ۲۲ سنت در هر بشکه بود و رقم متوسط بهای فروش هر بشکه به مصرف کننده از ۱۲ تا ۱۴ دلار هر بشکه است .

این اقدامات یکطرفه که بشکل تاراج کشورهای نفت خیز درآمد بوده صاحبان اصلی این ماده گرانبها را بر آن داشت که به انجمن بنشینند و بیندیشند و

(1) Organization of the Petroleum Exporting Countries.

یگانگی نیروها پدید آورند و در برابر آزمندان نفتخوار به کوشش جمعی برخیزند و حقوق ملی خود را بازستانند .

بدین منظور در سال ۱۹۶۰ میلادی سازمان اوپک به همت کشورهای ایران، عربستان سعودی، عراق، کویت و ونزوئلا تشکیل گردید و سپس توسعه یافت و ممالک الجزائر، اندونزی، لیبی، قطر، ابوظبی و نیجریه را نیز در بر گرفت .
(۱) هدف های اوپک :

- تعدیل و تثبیت بهای نفت خام و فرآورده های نفتی در بازار های جهانی .
- تهیه و تنظیم مقررات یکنواخت مالیاتی و تثبیت میزان واقعی مالیات دریافتی از شرکت های نفتی در کشورهای عضو .
- تطبیق شرایط مندرج در قراردادها با اوضاع و احوال روز . در این مورد میتوان اقدام در باب احتساب بهره مالکانه به هزینه را خاطر نشان ساخت .
- ایجاد هماهنگی در سیاست کلی و نفتی کشورهای عضو .
- گردآوری آمارها و اطلاعات نفتی مربوط به کشورهای عضو و سایر ممالک نفت خیز جهان .

(۲) تشکیلات اوپک .

سازمان اوپک را سه رکن زیر تشکیل داده است :

— کنفرانس

— هیأت عامله

— دبیرخانه

کنفرانس عالیترین مقام سازمان و دارای وظایف مهم زیر است :

- تعیین بختمشی کلی سازمان و ارائه طرق و وسایل اجرا
- رسیدگی به تقاضای عضویت کشورهای جدید .
- تأیید انتصاب هر یک از اعضای هیأت عامله بنا بر پیشنهاد کشور های عضو برای مدت دو سال و تعیین رئیس هیأت عامله از میان آنها به ترتیب حروف الفبا برای مدت یک سال .
- بررسی گزارش هیئت عامله درباره امور جاری، رسیدگی به حسابها

- و گزارش حسابرسی و تصویب بودجه سازمان .
- راهنمایی هیأت عامله برای تنظیم گزارش یا پیشنهاد توصیه های لازم
 - راهنمایی هیأت عامله برای تنظیم گزارش یا پیشنهاد توصیه های لازم .
 - تعیین دیرکل و قائم مقام دیرکل سازمان .
 - هیئت عامله مرکب از نمایندگان هر یک از کشورهای عضو و وظایف مهم آن بدین شرح است :
 - نظارت مستقیم بر امور سازمان و اجرای تصمیمات کنفرانس .
 - تهیه گزارشها و توصیه های لازم برای کنفرانس و اظهار نظر نسبت به گزارش های دیرکل .
 - تنظیم بودجه سالانه سازمان و تعیین حسابرس برای مدت یک سال، اظهار نظر درباره ترانزنامه و گزارش حسابرس .
 - تصویب انتصاب رؤسای ادارات دیرخانه .
 - تعیین دستور جلسات کنفرانس .
 - دیرخانه مسئول امور اجرایی سازمان است .
- (۳) اقدامات اوپک .
- دو اقدام مهم این سازمان قراردادهای چهاردهم نوامبر ۱۹۷۰ و بیست و پنجم بهمن ماه ۱۳۴۹ تهران است .
- (۴) وضع شرکت های ذینفع .
- در نتیجه انعقاد قرارداد تهران نوعی «امنیت و ثبات» پنج ساله برای شرکت های نفتی تضمین گردید تا در سایه تثبیت وضع موجود و فارغ از نگرانی در برابر تسلسل زیاده طلبی کشورهای تولید کننده اصلی نفت بتوانند به سرمایه گذاری میان مدت پردازند و میدان عملیات خود را وسعت بخشند .
- اینک مسئله مشارکت کشور های تولید کننده نفت در شرکت های نفتی مطرح است . بعلاوه با آن که هزینه و کارمزد اکتشاف و تصفیه پرداخته میشود معلوم نیست کنسرسیوم چرا ۴۵ درصد از عواید نفتی را نیز به عنوان سهم مالکانه تصاحب مینماید .

۷- شرکت ملی نفت ایران در زمینه آموزش و پرورش افراد کاردان در صنعت به صورت کانون مؤثری درآمد و تعداد زیادی جوانان صاحب استعداد را سالانه به دانشگاههای معروف جهان گسیل داشته است تا در آینده چرخ صنعت مملکت را سریع تر و بهتر بچرخانند و سطح بهره‌وری را از میزان موجود بالاتر ببرند.

قسمت پنجم

گاز ایران

استفاده از گاز، این سوخت طبیعی قرن‌ها در ایران سابقه دارد اما در این عصر نوین است که جنبه اقتصادی پیدا کرده و در مقیاس ملی و جهانی مورد استفاده قرار گرفته است و به رشد اقتصادی کشور کمک می‌رساند. گاز ایران پشتوانه صنعت عظیم ذوب آهن ایران است.

۱- منابع گاز ایران.

گاز دومنبع اساسی دارد:

الف- گاز از نفت خام که از هر بشکه نفت خام حدود صد پای مکعب گاز عاید می‌گردد.

کنرسیوم گازهای حاصل از نفت خام را از دستگاه تفکیک عبور میدهد و گاز خشک را به شرکت ملی گاز ایران میدهد و گاز سنگین یا گاز مایع خام (شامل پروپان و بوتان) را در پالایشگاه گاز مایع ماه‌شهر تصفیه و صادر میکند ظرفیت این کارخانه ۲۴ میلیون تن متریک است.

ب- ذخایر طبیعی گاز از این قرار است:

۱- میدان گاز سراجه دارای نیم تریلیون پای مکعب گاز همراه با ۱۵ میلیون بشکه نفت خام سبک که میتواند روزانه ۱۵۰۰ بشکه نفت سبک با گاز تولید بدهد.

۲- میدان گاز خانگیران سرخس با ذخیره پانصد میلیارد متر مکعب که مصرف مشهد و نقاط سرراه را تأمین خواهد کرد.

ارزش ذخایر فوق الذکر بر مبنای حداقل قیمت به سی میلیارد تومان برآورد شده است .

۲- شرکت ملی نفت ایران و صنعت گاز .

سرانجام شعله‌هایی که سالهای دراز ثروت ملی ایران را میسوخت به خاموشی گرائید .

شرکت ملی نفت ایران برای تمرکز تولید ، توزیع و فروش داخلی و صدور گاز شرکت ملی گاز ایران را در اواخر سال ۱۳۴۴ شمس تشکیل داد .

۴- فعالیت شرکت ملی گاز ایران .

در حال حاضر گاز برای مصارف داخلی و صدور به شوروی تولید میگردد. گاز خشکی که از آغاچاری و مارون میرسد و محتوی متان ، اتان و آب و گازهای نامطلوب دیگر است در تصفیه خانه بیدبلند متعلق به شرکت ملی نفت ایران گازهای اسیدی و نامطلوب خود را از دست میدهد و برای استفاده آماده میشود .

شرکت ملی گاز ایران به اقدامات زیر دست زده است :

الف- احداث يك کارخانه سيلندر پرکنی به ظرفیت روزانه ۳۰۰۰ سيلندر در مجاورت پالایشگاه تهران برای ایجاد هماهنگی در توزیع گاز مایع .

ب- اجرای طرح کارخانه لوله سازی اهواز .

پ- در تاریخ سیزدهم ژانویه سال ۱۹۶۶ میلادی قراردادی با اتحاد جماهیر شوروی برای فروش گاز به این کشور به مدت پانزده سال بسته شد که تحویل به ترتیب زیر صورت میگیرد :

سال اول ۶ میلیارد متر مکعب

سال دوم ۷ میلیارد متر مکعب

سال سوم ۸ میلیارد متر مکعب

سال چهارم ۹ میلیارد متر مکعب

سال پنجم تا پایان قرارداد هر سال ۱۰ میلیارد متر مکعب و جمعا

۱۱۰ میلیارد متر مکعب

جمع کل — ۱۴۰ میلیارد متر مکعب

که برپایه ۶۶ دلاریهای هر هکتار مکعب گاز عایدی ایران از فروش گاز به شوروی در مدت پانزده سال به حدود یک میلیارد روبل برآورد میگردد .

تـ برای تحویل گاز به شوروی و تأمین مصارف داخلی خط سراسری شاه لوله گاز شامل ۱۱۰۴ کیلومتر لوله ۴۲ اینچی و ۸۴۰ کیلومتر لوله فرعی با هزینه‌ای حدود ۷۰۰ میلیون دلار از مخازن نفت خیز مارون و آغا جاری تا آستارا احداث گردید و در آبان ماه ۱۳۴۹ مورد بهره‌برداری قرار گرفت (۱) این خط از نظر ظرفیت نیروی حرارتی گاز برابر با یک پالایشگاه دارای تولید روزانه ۲۷۵ هزار بشکه نفت یعنی سه برابر ظرفیت روزانه پالایشگاه تهران و ۷۰ درصد ظرفیت روزانه پالایشگاه آبادان است . در طرح شاه لوله گاز ۷۵۰ هزار تن آهن و مواد دیگر به کار رفته است .

از خط اصلی شاه لوله گاز انشعاباتی به نقاط واقع در مسیر داده خواهد شد تا از مزایای این سوخت ارزان مردم برخوردار شوند و احیانا با نصب توربین گازی برای خود برق تولید نمایند .

ظرفیت حمل گاز شاه لوله روزانه حدود ۴۲ میلیون متر مکعب (حدود ۱۵ میلیارد متر مکعب در سال) حداکثر شامل ده میلیارد متر مکعب گاز در سال برای فروش به شوروی و ۵ میلیارد متر مکعب به جهت مصارف داخلی است فروش به شوروی به تدریج تا سال ۱۹۷۵ به یک هزار میلیون پای مکعب افزایش خواهد یافت .

ثـ در سال ۱۳۴۹ شمسی حدود ۱۹۳ میلیون متر مکعب گاز برای مصرف ناحیه شیراز فرستاده شده است . ظرفیت خط لوله گاز گچساران - شیراز حدود ۲۵ میلیون فوت مکعب در روز است . (۱)

در سال ۱۳۴۹ شمسی حدود ۳۰۰ میلیون پای مکعب گاز به شهرهای اصفهان ، قم ، کاشان و تهران توزیع گردیده و این رقم پس از ده سال به ۵۰۰ تا ۶۰۰ میلیون پای مکعب خواهد رسید . (۲)

در خور یادآوری است که صنایع ایران در شهرهای تهران و اصفهان دارای

(۱) و (۲) پژوهش از شرکت ملی نفت ایران .

۱۵۴۵ مصرف کننده گاز برای کارهای تولیدی است . در سال ۱۳۴۸ شرکت ملی گاز ایران ۸۲۷۸۰ تن گاز مایع به شرکت های توزیع کننده فروخته و رویهمرفته حدود ۲۳۹ میلیون ریال به دست آورده است (۱) .

قسمت ششم

صنایع ملی پتروشیمی ایران

از خصوصیات این صنایع فراوانی مواد اولیه آنها در کشور است . ثروت ملی ایران به صورت گاز طبیعی از این پس انباشته میشود و در راه تشکیل سرمایه ثابت ، تحکیم مبانی رشد اقتصادی ، افزایش تولیدات اساسی ، تأمین مصارف داخلی و ورود به بازارهای جهانی بکار میافتد. بدین منظور شرکت ملی نفت ایران از مردادماه ۱۳۴۳ شمس شرکت صنایع پتروشیمی ایران را با سرمایه اولیه ۸۳۰ میلیون ریال (۱۱۰ میلیون دلار) تشکیل داد. این شرکت در این دوره کوتاه فعالیت خود به تأسیس واحدهای صنعتی زیر مبادرت ورزیده است :

۱- کارخانه های کودشیمیائی شیراز

به ارزش ۱۸۰ میلیون ریال (۲۴ میلیون دلار) میباشد . ظرفیت تولیدی این کارخانه ها ۱۳۵ تن آمونیاک ، ۱۶۵ تن اوره ، ۱۲ تن نترات دامونیوم در روز و تولید سالانه حدود ۶۵،۰۰۰ تن کود شیمیائی به ارزش تقریبی ۵۰۰ میلیون ریال است .

۲- شرکت سهامی پتروشیمی آبادان

این شرکت با مشارکت بی . اف ، گودریچ در خرداد ماه ۱۳۴۵ شمس با سرمایه ۶۰۰ میلیون ریال (۸ میلیون دلار) منقسم به ۶،۰۰۰ سهم یکصد هزار ریالی تأسیس گردیده است و ۷۴ درصد آن به شرکت ملی پتروشیمی و ۲۶ درصد بقیه به بی . اف . گودریچ تعلق دارد .

(۱) پژوهش از شرکت ملی گاز ایران .

تولیدات این شرکت بدینقرار است :

ماده اولیه پلاستیک	۲۰،۰۰۰ تن سالانه
ماده اولیه پودر صابون	۱۰،۰۰۰ تن سالانه
سود محرق	۲۴،۰۰۰ تن سالانه

درعین حال کارخانه پولیکا وابسته به شرکت سهامی پتروشیمی آبادان ماده اولیه پلاستیک را به محصولات دیگر تبدیل میکند . مقدار کل سرمایه گذاری به حدود ۲،۴۷۰ میلیون ریال میرسد .

۳- مجتمع پتروشیمی شاهپور .

این مجتمع در اردیبهشت ماه ۱۳۴۵ شمسی بامشارکت آلاید کیمیکال (۱) با سرمایه ۱،۸۷۶ میلیون ریال (۲۵ میلیون دلار) منقسم به سهام یک میلیون ریالی تشکیل گردیده است و پنجاه درصد آن به شرکت ملی صنایع پتروشیمی ایران تعلق دارد و بزرگترین واحد پتروشیمی در خاورمیانه است مجموع سرمایه گذاری شامل هزینه های سازمانی و ساختمان مسکن به ۱۷۴۰۰ میلیون ریال معادل ۲۳۲ میلیون دلار است که از این مبلغ حدود ۱۳۵۰ میلیون برابر با ۱۸ میلیون دلار برای احداث چاه های گاز در مسجد سلیمان ۱۱۰ میلیون دلار برای خانه سازی و ۲۰ میلیون دلار برای خط لوله گاز خرج شده است .

برای تأمین آب این مجتمع ۱۰۵۰ میلیون ریال برابر با ۱۴ میلیون دلار سرمایه گذاری گردیده است برای ساختمان این مجتمع ۵ سال یا ۱۲۵ میلیون ساعت کار صرف شده است

سنگ فسفات برای تولید اسید فسفریک و کودهای فسفاته به مقدار نیم میلیون تن مورد نیاز از خارج وارد میگردد . واحدهای این مجتمع عبارتند از : واحدهای تولیدی گوگرد ، آمونیاک ، اوره ، اسیدسولفوریک ، اسید فسفریک ، فسفات دامونیوم و سوپرفسفات تریپل .

تولیدات این مجتمع به شرح زیر است :

گوگرد	۱۵۴۰ تن متریک روزانه
-------	----------------------

۱۰۰۰ تن متریک روزانه	آمونیاك
۵۰۰ تن متریک روزانه	اوره
۱۳۲۰ تن متریک روزانه	اسید سولفوریک
۴۸۰ تن متریک روزانه	اسید فسفریک
۳۰۰ تن متریک روزانه	فسفات دامونیوم
۴۳۰ تن متریک روزانه	یا سوپر فسفات تریپل

ارزش فرآورده های فوق سالانه به ۵۰ میلیون دلار بالغ میگردد و ۷۰۰ کارگر و ۵۰۰ کارمند در این مجتمع به کار اشتغال دارند . (۱)

۴- شرکت سهامی شیمیایی خارك

این شرکت در تاریخ مهرماه ۱۳۴۵ شسی بامشارکت آموکواتر ناسیونال با سرمایه پرداخت شده ۵۲۴ میلیون ریال (۷ میلیون دلار) منقسم به اسهام يك میلیون ریالی تأسیس شده است و ۵۰ درصد آن به شرکت ملی صنایع پتروشیمی تعلق دارد .

تولیدات آن ۶۰۰ تن گوگرد ، ۱۶۰۰۰ بشکه بنزین و ۶۶۰۰۰ بشکه گاز مایع در روز میباشد جمع کل سرمایه گذاری در این صنعت ۲،۵۰۳ میلیون ریال است .

۵- شرکت شیمیایی بازارگاد

این شرکت در نزدیکی آبادان ساخته شده و تولید آن ۵۰۰ تن سود محرق و ۴،۵۰۰ تن اسید کلریدريك در روز است .

۶- طرح آبرسانی بندر شاهپور

شرکت ملی صنایع پتروشیمی ایران ، به منظور تهیه آب صنعتی مورد نیاز صنایع خود دربندر شاهپور وتأمین آب آشامیدنی دهات و شهرهای مجاور يك خط لوله ۴۰ اینچی ازدارخوین به بندر شاهپور به طول ۸۰ کیلومتر وبا هزینه ۱،۰۵۰ میلیون ریال (۱۳۵ میلیون دلار) احداث کرده است . ظرفیت آبدهی این لوله ۱۳ متر مکعب در ثانیه میباشد .

(۱) پژوهش از شرکت ملی پتروشیمی ایران .

۷- شرکت سهامی پخش کود شیمیائی

این شرکت با سرمایه ۶۰۰ میلیون ریال برای توزیع کود شیمیائی در سراسر کشور تأسیس گردیده است تا میزان بهره‌وری اراضی زراعی با استفاده از انواع کودهای شیمیائی به سرعت و در سطح کشور ترقی نماید .

۸- نتیجه‌گیری کلی

صنعت نفت ایران به کمک صنایع دیگر و به یاری بخش کشاورزی شتافته است بخشی از عواید حاصله از نفت به مصرف خریداری کالاهای سرمایه‌ای می‌رسد. نفت نیروی محرکه اساسی و اصلی فعالیت های تولیدی میباشد ، بارزهایی که از صدور و فروش مواد نفتی عاید ایران میگردد پالایشگاه ها ساخته‌ایم ، خطوط لوله مواد نفتی و گاز احداث کرده‌ایم ، شماره بسیاری کارخانه بنیاد نهاده‌ایم ، صنایع پتروشیمی ایجاد نموده‌ایم و گاز طبیعی را که نزدیک به یک قرن میسوخت و به هدر میرفت به عنوان ماده اولیه بکار برده‌ایم و کود شیمیائی ، علاوه بر محصولات بسیار دیگر ، تهیه کرده‌ایم و به روستاها فرستاده‌ایم تا از سطح کشت موجود محصول بیشتری بدست آوریم و شیوه های کشت و کار را دگرگون سازیم و بتوانیم میزان تغذیه ملت را بالا ببریم ؛ و با افزایش روزافزون جمعیت مقابله کنیم؛ مازاد کود شیمیائی را نیز میتوانیم به کشور های نیازمند مانند پاکستان و هند بدهیم و کالاهای مورد احتیاج خود را وارد نمائیم . بدینسان تراکم سرمایه به شکل کارخانه‌ها و ماشین آلات در کنار سرمایه گذاری برای ایجاد دانشگاهها ، ساختمان راهها ، فرودگاهها و بیمارستان و دیگر تأسیسات اجتماعی به آهنگ رشد اقتصادی آهنگی سریع داده است .

این گونه صنایع صنعت زا ، کاراندوز و سرمایه‌بر دارای شیوه فنی بسیار پیشرفته است و به شماره بسیار محدودی کارگر کار میدهد ؛ بازار داخلی برای جذب محصولات آنها کفایت نمیکند و از این جهت با بازار جهانی و اقتصادهای مسلط وابستگی و سروکار دارد و درعین حال ارز برای اقتصاد ملی فراهم می‌آورد .

قسمت هفتم

صنایع مادر

اهم صنایع در دست ساختمان به شرح زیر میباشد :

۱- ذوب آهن

سال ۱۳۴۴ نقطه عطفی در حیات اقتصادی و اجتماعی ایران و تاریخی فراموش نشدنی است زیرا آرزوی افسانه‌وار ملتی به حقیقت پیوسته و ساختمان کوره ذوب آهن آغاز گردیده است .

الف- گذشته دور و نزدیک :

در دوران صفویه کوره‌های کوچک ذوب آهن در ایران وجود داشته و در زمان نادرشاه بزرگ نیز شهر آمل جایگاه کوره‌های ذوب آهن بوده است .

در سال ۱۲۶۳ شمسی مرحوم حاج محمد حسن امین‌الضرب به اهمیت این صنعت پی برد و با اراده استوار سرمایه بزرگی بکار انداخت تا معادن آهن و ذغال مازندران واقع در کنار رودخانه آتش رود و آنکه رود در شهرستان نور را به شیوه نوین استخراج کند و گام نخست را در راه ایجاد صنعت ذوب آهن ایران بردارد این نادره اقتصادی آن دوران را میتوان مدیر و صاحبکار اقتصادی به معنای امروزی دانست . اما تنگ نظران پیش‌تازیهای این میهن پرست را در راه رشد و توسعه اقتصادی ایران نتوانستند تحمل نمایند و راه پیشروی را بروی بستند .

چهل و سه سال پیش نیز سر سلسله کبیر دودمان پهلوی برای ایجاد کارخانه ذوب آهنی به ظرفیت روزانه ۳۰۰ تن در کرج با کنسرسیوم دماک کروپ قراردادی منعقد کرد اما جنگ جهانی دوم مانع از آغاز کار گردید .

این کوشش‌ها در محیط فکری بعمل می‌آمد که رجال مملکت همواره به اقتصاد کشاورزی میاندیشیدند و ایران را کشوری کشاورزی میشناختند و رشد و توسعه را برپایه این طرز تفکر جستجو میکردند .

ب- عصر جدید .

سرانجام در سال ۱۳۴۴ قراردادی با اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی انعقاد یافت تا در چمگردان اصفهان کارخانه ذوب آهنی به ظرفیت حدود ۶۰۰ هزار تن ساخته شود. این کارخانه مجموعه‌ای متشکل از کوره بلند، دستگاههای نورد، کارخانه کک‌سازی و شیمیائی، تهیه مواد نسوز، تعمیرگاههای مخصوص، آزمایشگاهها و واحدهای کشف و استخراج معادن سنگ آهن و ذغال سنگ و سایر تأسیسات م. بوط خواهد بود.

اعتبار لازم به میزان ۲۲۸ میلیون دلار برای طراحی و خرید ماشین‌آلات و تجهیزات مخارج غیرریالی مورد نیاز و هزینه کارآموزی افراد ایرانی را اتحاد جماهیر شوروی با بهره ۲۵ درصد سالانه و قابل استهلاك طی مدت دوازده سال تامین کرده است و در مقابل گاز تحویل میگیرد.

پرداخت های ایران بابت استهلاك اعتبارات دریافتی به ریال انجام می‌پذیرد و این وجوه نیز به مصرف خرید کالاهای ایرانی برای صدور به شوروی میرسد.

واحدهای اصلی کارخانه بشرح زیر میباشد:

- (۱) - اگلو مراسیون یا کارخانه تهیه بار کوره
- (۲) - کک‌سازی
- (۳) - کوره بلند
- (۴) - فولادسازی به ظرفیت تولیدی ۶۵۰ تا ۷۰۰ هزار تن در سال
- (۵) - دستگاه نورد که شمشه و قلمه فولادی به شکل ورق و مفتول به بازار عرضه مینماید.

(۶) - کارخانه مواد نسوز

(۷) - تعمیرگاه

(۸) - گازرسانی

(۹) - کارخانه تولید برق ۶۰ هزار کیلوواتی

(۱۰) - کارخانه تهیه اکسیژن، هوا و بخار

(۱۱) - آبرسانی و فاضل آب

(۱۲) - سرویس‌های عمومی

(۱۳) - حمل و نقل .

پ- تولید سالانه :

- پیش‌بینی محصولات سالانه واحد ذوب آهن در مرحله کنونی به شرح زیر است :
- میل گرد ، چهار گوش ، شش گوش و غیره به قطر ۱۵۰ - ۱۰ میلیمتر ۷۰۰۰۰ تن
 - تسمه پهن به عرض ۲۰۰ - ۲۰ میلیمتر و ضخامت ۲۰-۴ میلیمتر ۲۰۰۰۰ تن
 - نبشی شماره های ۲ تا ۲۰ ۳۵۰۰۰ تن
 - تیر آهن شماره های ۱۰ تا ۳۰ ۲۳۴۰۰۰ تن
 - ناودانی شماره های ۵ تا ۳۰ ۱۱۰۰۰ تن
 - ریل سبک به وزن ۸ تا ۲۴ کیلوگرم در متر طول ۵۰۰۰ تن
 - تسمه باریک کلافی به عرض ۵۰-۲۰ میلیمتر و ضخامت ۲ تا ۳/۵ میلیمتر ۵۰۰۰ تن
 - میله گرد و مفتول به قطر ۱۰-۵/۵ میلیمتر ۵۰۰۰۰ تن
 - قلمه فولادی (Billet) برای فروش به ابعاد ۸۰×۸۰ میلیمتر و طول ۴ متر ۷۰۰۰۰ تن

جمع کل تولید سالانه ۵۰۰۰۰۰ تن

ت- ذخیره مواد اولیه .

- ارت- میزان ذخایر سنگ آهن معدنی چغارت بافق از این قرار است :
- (۱) - ذخیره قطعی ۸۰ میلیون تن
 - (۲) - ذخیره نیمه قطعی ۱۳۰ میلیون تن
 - (۳) - ذخیره احتمالی ۲۰۰ میلیون تن
- میزان ذخیره احتمالی سنگ آهن معادن یزد و کرمان ۳۱۵ میلیون تن است که ۶۰ درصد آن آهن میباشد . میزان ذخیره آهن شمس آباد اراک را به حدود ۴۱ میلیون تن تخمین زده‌اند .
- ۲- معادن ذغال سنگ در ایران فراوان و از این جهت جای نگرانی نیست .
- ۳- این نکته را نیز باید خاطر نشان سازیم که ماده اولیه سه کوره

عظیم ذوب آهن در ژاپن از خارج یعنی از ایالات متحده آمریکا تامین میشود و بازمهم مقرون به صرفه میباشد .

۴رت- سنگ آهک و دلمیت در شعاع ۴۵ تا ۱۲۰ کیلومتری محل کارخانه در دسترس قرار دارد .

۵رت- کرومیت ، منگنز ، خاک نوز مورد نیاز کارخانه نیز در شمال و جنوب ایران به مقدار فراوان دارای ذخیره است .

۶رت- برق و آب مورد نیاز کارخانه از سد شاه عباس کبیر که بر رودخانه ای از شعبات کارون بسته شده است بدست می آید .

۷رت- در صورتی که برای سوخت کارخانه بتوان از گاز استفاده نمود . ذخایر این ماده طبیعی در مناطق نفت خیز ایران فراوان است .

ت- نقش صنعت ذوب آهن در ایران

صنعت ذوب آهن در جامعه ایران دارای دواثر برجسته است :

(۱) اثر اقتصادی :

در ایران مصرف آهن و فولاد در سال ۱۳۳۸ شسی حدود ۴۰۶ هزار تن و در سال ۱۳۵۱ به ۱۸۸۷ هزار تن رسیده و روشن است که در کشور پرتحرک و سراپا در تغییر و تحول نیاز به این محصول روز به روز افزایش میابد و برای تأمین احتیاجات ملی چاره ای جز ایجاد این صنعت به نظر نرسد .

صنعت ذوب آهن برابر با بهای میزان تولید خود به قیمت جهانی ارز برای اقتصاد ملی میاندوزد و از فشار برتراز پرداخت های خارجی میکاهد ، به تعادل موازنه بازرگانی کمک میکند ، امکانات تازه برای سرمایه گذاری در رشته های ضروری و اساسی دیگر فراهم میآورد و به تولید ناخالص ملی میافزاید . مقدار تولید که در آغاز کار هیچ است پس از بهره برداری و ورود محصول به بازار آهنگ رشد اقتصادی را به شدت سرعت میبخشد .

این صنعت امکان میدهد تا شالوده استقلال اقتصادی مسلک ریخته شود و وابستگی به اقتصاد های بیگانه کاهش یابد .

صنعت ذوب آهن در شمار صنایع سنگین فلزی و سازنده کالاهای واسطه‌ای است .

برای تامین مواد اولیه مورد نیاز این صنعت رشته های تولیدی دیگر مانند استخراج ذغال سنگ . سنگ آهن . منگنز آهک و دلسیت به راه می‌افتد که ارزش افزوده این فعالیت های معدنی به خلاف آنچه که بعضاً در نفت و کلا در موارد دیگر نظیر سرب . قلع . کرومیت و غیره میگذرد نصیب اقتصاد کشور می‌گردد و کسک مؤثر به تسریع رشد اقتصاد ملی مینساید .

محصولات واحد ذوب آهن یعنی چدن . آهن و فولاد مواد اولیه صنایع سنگین دیگر است بدینسان ایجاد شبکه عظیم صنعتی در کشور امکان پذیر می‌گردد. اهمیت تولیدات این فعالیت های تولیدی در پائین دست براتب از میزان ارزش افزوده صنعت مولد مواد اولیه آنها بیشتر است و این جریان بازهم در توسعه اقتصادی ما نقش مؤثر دارد .

لازمه بقا و ادامه حیات این صنایع در جامعه ایران و رقابت پذیری با بازارهای جهانی داشتن مدیریت شایسته و شیوه‌های فنی خاص و زائیده استعداد های پرمایه جوانان ماست . در شرایط موجود ناگزیر و سرانجام باید مکتب تفکر علمی در کشور گشایش یابد در آزمایشگاه‌ها افکار پرمایه بشکند و روش های نوظهور تولید کشف و ایران از خود دارای فن و شیوه ساخت گردد تا رشد همزمان با توسعه اقتصادی به دست آید . (۱)

(۲) اثر اجتساعی : طبقه کارگر یعنی انسان‌هایی که با ماشین و با کاریکنواخت سروکار دارند و دارای شعور و آگاهی طبقاتی اند تاکنون به معنای واقعی در جامعه ایران تقریباً وجود نداشته است . تظاهر گروه‌های کارگری بدون صنایع گوناگون و گسترده چگونه میتواند دارای محتوی واقعی باشد . ایجاد ذوب آهن و گام‌های بلندی که از این پس در راه صنعتی کردن مملکت برداشته میشود طبقه کارگر به مفهوم واقعی را در جامعه ایران تشکیل میدهد اصلاحات ارضی از يك سو در قلمرو

(۱) مطالعه اثر ارزنده استاد دکتر حسین پیرنیا تحت عنوان « تفکر علمی و توسعه اقتصادی » را توصیه می‌کنم .

روستائی و صنعت از سوی دیگر اجتماع ایران را از طبقات متسایز و متشکل متبلور میسازد؛ در نتیجه روابط صنعتی تازه پدید میآید و به حکم تاریخ مسئله روابط کارگری به شکل انسانی مطرح میشود؛ طبقه کارگر چنانکه در کشورهای پیشرفته تشکل دارد در جامعه ایران پدیدار میگردد و در حیات سیاسی شرکت مؤثر میکند. اندیشه تازه سازنده و سازمان های نوین اجتماعی به طرز طبیعی نمودار میگردد و این آثار به نوبه خود در آرایش تازه صورت جامعه ایران و در پیدایش افکار مترقی اجتنابی تأثیر شگرف و عمیق خواهد داشت.

ذوب آهن خود موجب رونق صنایع بخش خصوصی مانند تولیدکنندگان لوله های چدنی، پلاستیک، سیان و نظایر اینها میشود؛ چنانکه هم اکنون اغلب نیازمندیهای ذوب آهن برای مصارف تأسیساتی را این گونه صنایع فراهم میآورد. نکته قابل توجه اشتغال بیش از ۲۸ هزار نفر کارگر، کارمند، مهندس و کاردان فنی در پایان سال ۱۳۴۸ بوده است (۱). این امر نه تنها در توسعه اقتصادی کشور به طرز قابل ملاحظه تأثیر داشته بلکه پرورش افراد فنی را برای همه رشته ها در ایران میسر نموده است.

ترقی ظرفیت تولیدی این صنعت در مرحله دوم به دو میلیون تن بر آن چه از لحاظ کمی و کیفی بوصف آمد باز هم میافزاید و سرانجام این صنعت قطب جاذب فعالیتها و نقطه انتشار ترقیات، منشاء سرمایه گذاری در تعداد کثیری صنایع و خدمات خواهد گردید.

۲ - کارخانه ماشین سازی اراک که با کمک فنی کشور اتحاد جماهیر شوروی ساخته میشود تاکنون ۶۰ درصد عملیات آن پایان یافته است و نصب ماشین آلات آن در سال جاری (۱۳۴۹) انجام می پذیرد، انتظار می رود که بهره برداری از این واحد بزرگ صنعتی در سال ۱۳۵۱ شسی آغاز گردید.

ظرفیت تولید این کارخانه ده هزار تن در سال و محصول آن پمپ آب، موتور برقی کوچک ماشین ابزار و دیزل تا ۲۷ قوه اسب و کمپرسور کوچک و پرس است.

(۱) کارخانه عظیم واکایاما Wakayama در ژاپن به ظرفیت تولید سالانه ۸۰۵ میلیون فولاد خام فقط ۱۲۴۰۰ کارگر دارد.

۳ - کارخانه آلومینیوم سازی اراک فقط ۱۵ در صد عملیات ساختمانی آن انجام گرفته است و بهره برداری از آن در اواخر سال ۱۳۵۰ آغاز میشود . مواد اولیه این کارخانه که حدود ۱۰۰۰۰۰ تن تخمین زده شده است از استرالیا وارد خواهد شد . این کارخانه به ظرفیت ۶۰۰۰۰ تن شش و آلومینیوم خام با سرمایه - گذاری مشترک ایران و رنالدز آلومینیوم آمریکا تأسیس یافته است .

۴ - کارخانه فلزکاری سنگین اراک به ظرفیت ۳۰ هزار تن سالانه که محصولات آن در کشاورزی ، صنایع ، معادن و شهرسازی مورد استفاده قرار میگیرد . بهره برداری این کارخانه در سال ۱۳۴۹ آغاز گردید و انواع مخازن فلزی ساختمان های فلزی ، جرثقیل ، پلهای فلزی حدود ۶۰۰۰۰ تن تولید کرد و ۴۰ درصد از احتیاجات کشور را تأمین نمود .

۵ - کارخانه ماشین سازی تبریز که با کمک کشور چکسلواکی ساخته میشود در ظرفیت کامل و برای یک نوبت کار به افراد زیر نیاز خواهد داشت :

مهندس و افراد فنی	۳۵۶ نفر
کارمند اداری	۱۶۱ نفر
کارگر فنی ماهر	۱۰۹۰ نفر
کارگر فنی ساده	۷۲۰ نفر

با احتساب کارکنانی که در قسمت های مختلف غیر تولیدی کارخانه مشغول خواهند شد شماره افراد شاغل به ۲،۵۰۰ نفر بالغ خواهد گردید .

میزان فروش سالانه ۱۲۲۵ میلیون ریال پیش بینی میشود و محصولات آن ماشین های مت ۱۶ میلیمتر و پمپ های آبی ۴ اینچی است . طی سال ۱۳۴۸ طرح ماشین سازی تبریز به میزان ۸۰ درصد به مرحله اجرا درآمد . عملیات نصب ادامه دارد و قرار است بهره برداری از آن در نیمه اول سال ۱۳۴۹ آغاز گردد .

۶ - کارخانه تراکتورسازی تبریز .

این کارخانه به کمک کشور رومانی ساخته میشود و نخست به موتازقطعات منفصله و وارداتی میپردازد تا در مرحله دوم پس از ورود محصول ذوب آهن ایران به بازار به ساختمان تراکتور در کشور اقدام نماید .

در سال ۱۳۴۹ جمعاً ۳۰۰۰ دستگاه را سوار کرد و تحویل داد. ظرفیت سالانه این کارخانه با ۴۳۰ کارگر حدود ۵۰۰۰ تراکتور ۶۵ قوه اسب و انواع لوازم کشاورزی است.

در همین سال کارخانه‌های موتناژ جان‌دیر نیز به فعالیت پرداخت و حدود ۱۵۰ دستگاه تراکتور و ۱۳۰ دستگاه کمباین به بازار ایران تحویل داد.

ظرفیت این کارخانه نیز ۵۰۰۰ دستگاه با ۱۲۰ کارگر و سه نوع تراکتور به قدرت‌های ۴۰، ۷۰ و ۱۰۰ قوه اسب و دو نمونه کمباین و ۱۵ تا ۲۰ گونه لوازم مختلف کشاورزی است.

بدینسان در آغاز سال ۱۳۵۰ مبلغی در حدود $۱/۲$ میلیارد دلار در رشته‌های ذوب آهن، طرح‌های نصب لوله سراسری گاز، پالایشگاه تهران، سد شاه‌عباس کبیر، ایجاد کارخانه‌های ماشین‌سازی، پتروشیمی، آلومینیوم، کارخانه‌های ریخته‌گری و ماشین‌سازی سرمایه‌گذاری خواهد شد. (۱)

الف - میزان این سرمایه‌گذاری‌ها تقریباً ۶ درصد بودجه کل ایران در سال ۱۳۴۴ است.

ب - میزان این سرمایه‌گذاری‌ها تقریباً $۲/۵$ برابر مقدار اعتباری است که به منظور سرمایه‌گذاری در برنامه پنج‌ساله سوم منظور بوده است.

پ - میزان این سرمایه‌گذاری‌ها تقریباً $۳/۶$ برابر حجم اسکناس منتشره در کشور میباشد.

ت - میزان این سرمایه‌گذاری‌ها تقریباً ۴ برابر کل پس‌انداز مردم نزد بانک‌هاست.

ث - میزان این سرمایه‌گذاری‌ها تقریباً ۳ برابر درآمد نفت ایران در سال ۱۳۴۳ است.

ج - میزان این سرمایه‌گذاری‌ها تقریباً ۱۲ برابر کسر بودجه سازمان ملل متحد میباشد. واز آنجا عظمت کارهایی که در مقیاس کشور در زمینه اقتصاد آغاز گردیده است و خود علت بروز فشارهای تورمی میباشد، بخوبی نمایان میشود.

۱ - مصاحبه مطبوعاتی آقای یگانه معاون وقت وزارت اقتصاد در آبان‌ماه ۱۳۴۴.

۶ - سیمای کلی صنعت ایران .
 هرگاه تولیدات صنعتی را برپایه کالاهای سرمایه‌ای ، واسطه‌ای و مصرفی
 تقسیم نمائیم میتوانیم جدول شماره ۲۲ را ترسیم نمائیم .

جدول شماره ۲۳

شرح	سال ۱۳۴۶	سال ۱۳۴۷	درصد تغییر
شاخص کل	۱۰۰	۱۱۷	۱۷
کالای مصرفی بی‌دوام	۱۰۰	۱۲۱	۲۱
کالای مصرفی بادوام	۱۰۰	۱۰۳	۳
کالای واسطه‌ای غیر ساختمانی	۱۰۰	۱۰۸	۸
کالای واسطه‌ای ساختمانی	۱۰۰	۱۴۴	۴۴
کالای سرمایه‌ای	۱۰۰	۱۱۴	۱۴

سهم کالاهای بادوام و ساختمانی و غیر ساختمانی نسبت به کالاهای
 سرمایه‌ای کمتر است . از اینجا علت بروز فشارهای تورمی ظاهر میگردد .

قسمت هشتم

معادن ایران

رشد تولیدات معادن ایران ناچیز میباشد و سرمایه‌گذاری در این بخش بدان
 میزان نیست که بتواند باصنعت در راه رشد اقتصادی هماهنگی نماید ؛ چنان‌که
 در سال ۱۳۴۷ تعداد ۶۳ پروانه اکتشاف صادر گردیده ، حال آنکه این رقم در سال
 ۱۳۵۰ (۷۸۲) پروانه بوده است و تازه از تعداد پروانه اکتشاف مزبور فقط ۷۹ پروانه
 به بهره‌برداری رسیده‌اند .

۱ - تغییر بنیان فعالیت معدنی ایران .
این تغییر در فاصله سال های ۱۳۴۶ - ۱۳۴۱ در جدول شماره ۲۳ مشاهده
میشود .

جدول شماره ۲۴

به میلیون ریال

سال	۱۳۴۶		سال	۱۳۴۱		شرح
	مبلغ	درصد		مبلغ	درصد	
	۳۴۰۰	۵/-	۲۷۸۰	۱/۹	۷۴۰	ارزش فعالیت معدنی
	۴/۹					

۲ - ارزش محصولات معدنی .

در فاصله سال های ۱۳۴۲ و ۱۳۴۶ شسی ارزش افزوده تولیدات معدنی
به میلیارد ریال و به قیمت ثابت در جدول شماره ۲۴ منعکس است .

جدول شماره ۲۵

به میلیون ریال

سال	سال	سال	سال	سال
۱۳۵۰	۱۳۴۹	۱۳۴۸	۱۳۴۷	۱۳۴۰
۲/۹	۲/۳	۲/۰	۱/۸	۰/۷

ارقام بالا باز هم سطح پائین و آهنگ کند فعالیت در معادن را نشان
میدهند . در حال حاضر درآمد حاصل از عملیات استخراج معادن در ایران حدود
۷۰ درصد تولید ناخالص ملی و برابر با ۷۰ میلیون دلار در سال است . (۱)

(۱) از بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران .

۳ - میزان سرمایه‌گذاری خارجی .

هدف سرمایه‌داران خارجی از سرمایه‌گذاری در معادن ایران صدور مواد خام و استفاده کامل از ارزش افزوده‌هایی است که طی جریان تولید در کشور خود از آنها بدست می‌آورند و در نتیجه به مقدار اندک در ایجاد اشتغال ساده در ایران مشارکت دارند . میزان سرمایه‌گذاری خارجی در رشته معدن در فاصله سال های ۱۳۴۴ - ۱۳۴۷ در جدول شماره ۲۶ آمده است .

جدول شماره ۲۶

به میلیون ریال

سال	سال	سال	سال	شرح
۱۳۴۷	۱۳۴۶	۱۳۴۵	۱۳۴۴	
۲۸۴	۱۵۹	۱۱۳	۱۴۶	فعالیت معدنی

معهدا رشد تولیدات معدنی در سال ۱۳۴۷ نسبت به سال ۱۳۴۶ فقط ۴ در صد بوده است .

۴ - منابع سنگ‌های معدنی ایران بدین قرار است :

الف - کانه‌های سنگ آهن ایران در سنان . شمس آباد اراک - باسی چغارت و ساقند زاریگان - ناریگان و کله سیاه در یزد - ناحیه خلیج فارس در جزایر هرمز - لارک - فارور .

ب - معادن ذغال سنگ به مقدار فراوان در نقاط مختلف ایران .

پ - معدن مس در پلنگی ، پاریز ، میسوک سرچشمه و چهارگنبد اهر و عباس آباد شاهرود ، کرمان ، که پیش‌بینی میشود در سال های آینده درآمدی که از این راه عاید ملت ایران میگردد از حیث اهمیت پس از درآمد نفت قرار گیرد .

دولت در مهمترین معادن الف و ب برای تأمین مواد اولیه واحد ذوب آهن ایران سرمایه‌گذاری کرده و برای بهره‌برداری معدن مس و صدور آن به بازارهای جهانی و وصول عواید ارزی نیز اقدامات مؤثری در جریان است .

علاوه بر کان‌های فوق‌الذکر معادن دیگری به نام طلا، نقره، فیروزه، روی، باریت، بوکسیت، سرب، کرومیت، اورانیوم و غیره در ایران وجود دارد که پاره‌ای از آنها نیز به شرح زیر مورد بهره‌برداری قرار گرفته است:

کرومیت	۲۰۰ هزار تن در سال
روی	۱۳۰ هزار تن در سال
سرب و روی	۸۰ هزار تن در سال
منگنز	۴۰ هزار تن در سال
باریت	۷۰ هزار تن در سال
ذغال	۲۵۰ هزار تن در سال

در بخش معدن بجز واحد ذوب آهن در حال حاضر ۳۰ هزار کارگر فعالیت دارند. ولی نود درصد معادن ایران هنوز اکتشاف نشده است.

قسمت نهم

دشواری‌های اساسی بر سر راه رشد صنایع و معادن ایران

رشد صنعت و توجه تازه به برخی از معادن در ایران مسائل و مشکلات جدیدی را مطرح ساخته است. هدف دولت تسریع آهنگ رشد اقتصادی است تا حوائج مادی و نیازمندیهای اجتماعی مردم پاسخ مثبت و بهتر از گذشته بیابد. بدین منظور در چارچوب برنامه‌های عمرانی کشور تلاش‌های همه‌جانبه بعمل آمده است تا نتایج ارزنده‌تری بدست آید.

عوامل مانع راه پیشرفت در زمینه‌های صنعتی و معدنی از این قرارند:

- ۱- ضعف مهارت، تخصص و مدیریت.
- ۲- نبود امنیت قضائی و حقوقی برای حمایت از حقوق خرده پس‌انداز کنندگان به هنگام مشارکت در تأسیس شرکت‌های سهامی. این امر مانع از گرایش

- خرده پس اندازها به سوی سرمایه گذاری های اقتصادی و تولیدی میشود .
- ۳ - نبود دستگاه مجهز و آگاه راهنمای سرمایه گذاری در صنایع کوچک .
- ۴ - عدم توجه بخش خصوصی به مطالعات فنی و تحقیقات بازاریابی و بررسی وضع بازارهای ملی و بین السلی برای پیش بینی تولید و افزایش محصول و ازدیاد صادرات .
- ۵ - نبود تراست های سرمایه گذاری برای بکار انداختن سرمایه های راکد در دست افراد ثروتمند و ناوارد به فعالیت های اقتصادی .
- ۶ - عدم توجه صاحبان صنایع به بهبود کیفیت محصول و ارزیابی قیمت آن ، فقدان مرکز و سازمان برای نظارت بر ساخت کالاهای صنعتی به منظور تضمین مرغوبیت آن ها و انطباق موارد با استاندارد جهانی . بنظر میرسد که مرکز صادرات کشور بتواند نقش مهمی در این زمینه ایفا کند .
- ۷ - مضیقه صاحبان صنایع در تأمین سرمایه جاری برای بهره برداری با بهره ارزان .
- ۸ - بی میلی سرمایه داران خصوصی به سرمایه گذاری در نقاط خارج از تهران .
- ۹ - ابهام قوانین کار درباره روابط سرمایه گذار و کارفرما با کارگر .
- ۱۰ - کسود زیر بناهای متناسب با آهنگ های رشد مطلوب و مورد نظر رشته های تولیدی .
- ۱۱ - عدم تناسب میان سازمان و مقررات موجود برای بهره برداری از معادن .
- ۱۲ - حمایت نامناسب از برخی فعالیت ها و چنانکه موشکافی شود این حقیقت استنباط میگردد که صنایع موتناژ دریافت کننده همه گونه مزایا هستند و صاحبان صنایع کوچک که سهم بیشتری در ارزش افزوده محصولات صنعتی دارند از یاد مسئولان و تنظیم کنندگان سیاست اقتصادی مملکت رفته اند .
- ۱۳ - نظام مالیات بندی بدین گونه است که صنایع در تهران یا پیرامون آن تمرکز مییابد و گریز و طفره در برابر پرداخت مالیات در پایتخت بهتر میسر است

تا نقاط کوچک تر . وانگهی نرخ نازل مالیات براراضی بایر و مالیات نسبتاً سنگین بر شرکت‌ها معاملات ارضی را رونق بیشتر داده است ، غالباً پس اندازها به جای استعمال در راه سرمایه گذاری و ایجاد ظرفیت تولیدی به سوی این گونه فعالیت‌های ناسالم روی می‌آورد و در نتیجه کمبود سرمایه برای سرمایه گذاری های ضروری تشدید میگردد .

۱۴- سیاست صدور پروانه ایجاد صنعت بر این پایه تنظیم یافته است که ارزش افزوده ناشی از اجرای طرح مورد نظر نسبت به کل تولید آن بیشتر از ۳۵ درصد باشد و سهم منابع داخلی در کل هزینه تولید نیز از ۶۵ درصد در گذرد . لکن محصولات داخلی به ارزش واقعی قیمت گذاری نمیگردد . واحدهائی که مواد اولیه گران کشور را برای تولید خود به کار برند و قیمت محصول را به سطح بالاتر برسانند از حمایت و مزایای بیشتر برخوردار میشوند . در نتیجه از تمرکز سودی صنایع تشویق به عمل نیاید و هزینه تولید نیز کاهش نمیپذیرد .

۱۵- تمرکز دستگاه‌های فنی و افراد کاردان در تهران صنایع شهرستان‌ها را از کمک‌های فنی ضروری بی بهره میسازد .

۱۶- سیاست دولت در جهت روش‌های تولیدی سرمایه بر و کاراندوز سیر مینماید و در نتیجه با سرمایه گذاری های عظیم شماره بسیار محدودی کار ایجاد میگردد .

۱۷- سرمایه گذاری خارجی نه در جهت استفاده از شیوه‌های فنی پیشرفته و ایجاد ظرفیت تولید کالاهای ضروری بلکه در طریق رسیدن به سود هنگفت در کمترین مدت و با سرمایه اندک در رشته‌های کم اهمیت صورت میگیرد .

در چنین محیط و شرایط حاکم بر فعالیت‌های صنعتی و معدنی ضرورت تغییر اساسی و وسیع در سیاست‌های اقتصادی به معنای اعم به شدت احساس میشود تا این دو بخش بتوانند راه ناهموار خود را به سوی آینده بهتر بگشایند .

فصل چهارم

وضع بازرگانی و ارزی ایران

در این مبحث بررسی اجمالی نخست درباره بازرگانی داخلی و سپس در باب بازرگانی خارجی صورت میگیرد. در پایان نگاهی کوتاه به وضع ارزی کشور افکنده میشود.

قسمت اول

بازرگانی داخلی ایران

شایان توجه است که از ۹۹۹۳۹۳۴ تن جمعیت شهری مملکت ۱۴۹۷۵۷۲ نفر در ۴۵۱۶۲۱ کارگاه به فعالیت های اقتصادی اشتغال دارند که از این تعداد ۲۷۱۶۲۵ نفر در خرده فروشی و ۴۷۷۴۳ نفر در عمده فروشی و بقیه در کارهای صنعتی شرکت جسته اند. (۱)

فعالیت در عمده فروشی و خرده فروشی کالاها و خدمات روی هم بازرگانی داخلی کشور را تشکیل میدهد. شاخص های مبین فراز و نشیب در روند بازرگانی داخلی ایران از این قرار است:

(۱) نرخ بهره در بازار غیر متشکل.

(۱) سازمان آمار ایران.

گرایش صعودی این نرخ هزینه تولید را بالا میبرد و از تقاضا میکاهد و در نتیجه بر حجم معاملات تأثیر میکند.

(۲) افزایش موارد ورشکستگی حالت نامساعد بازار را مجسم مینماید و کاهش ورشکستگی ها نشانه رونق بازار کسب و کار است.

(۳) گرایش قدرت های خرید به معاملات زمین نشانه انحراف پس انداز از سرمایه گذاری تولیدی است. این جریان برحجم معاملات داخلی اثر منفی به جای میگذارد.

(۴) ازدیاد شماره ثبت شرکت ها نمودار پیدایش واحدهای تازه کسب و کار و تمایل سرمایه به سوی فعالیت های اقتصادی و نمودار رونق کار و کسب است. برعکس انحلال شرکت ها مبین کساد و رکود و حتی تنزل فعالیت های اقتصادی است.

(۵) افزایش تعداد و مبلغ بروات خریداری مبین رونق معاملات و کاهش آن ها نشانه رکود یا تنزل سطح کار و کسب است.

(۶) تغییر تعداد و میزان و نوع معاملاتی که در دفاتر اسناد رسمی به ثبت میرسد و مبالغ حق الثبت دریافتی نمودار تغییر درحجم معاملات داخلی میتواند باشد.

(۷) بعلاوه حجم تجارت داخلی به میزان صادرات و واردات کشور بستگی مستقیم دارد.

به این ترتیب برپایه مجموعه ضوابط بالا میتوان وضع بازار را تجزیه و تحلیل کرد و نوسان حجم بازرگانی داخلی را در جهت صعود یا فرود روشن ساخت.

حجم فروش نهائی بازرگانی داخلی از سال ۱۳۴۸ تا ۱۳۵۰ شمسی به قیمت های جاری و ثابت پیوسته رو به فزونی بوده است جداول زیر این واقعیت را نشان میدهد. (۱)

(۱) از ترازنامه سال ۱۳۴۸ بانک مرکزی ایران.

جدول شماره ۲۷ حجم فروش نهائی بازرگانی

به میلیارد ریال

قیمت ثابت			قیمت جاری			شرح
۱۳۵۰	۱۳۴۹	۱۳۴۸	۱۳۵۰	۱۳۴۹	۱۳۴۸	
۱۳۲/۳	۱۲۳/۳	۱۱۳/۶	۱۷۲/۱	۱۴۹/۷	۱۳۴/۲	عمده فروشی
۱۶۹/۰	۱۰۰/۳	۱۴۰/۹	۲۳۲/۲	۲۰۱/۸	۱۸۰/۸	خرده فروشی
۳۰۱/۸	۲۷۸/۶	۲۵۴/۰	۴۰۴/۳	۳۵۱/۰	۳۱۵/۰	جمع

بدینسان ارزش افزوده بازرگانی داخلی طی سال های ۱۳۴۸-۱۳۵۰ موافق جدول شماره ۲۸ همچنان افزایش یافته است .

جدول شماره ۲۸ ارزش افزوده بازرگانی داخلی (۱)

به میلیارد ریال

قیمت ثابت			قیمت جاری			شرح
۱۳۵۰	۱۳۴۹	۱۳۴۸	۱۳۵۰	۱۳۴۹	۱۳۴۸	
۲۴/۳	۲۳/۷	۲۱/۴	۳۵/۳	۳۰/۷	۲۷/۰	خرده فروشی
۳۰/۱	۲۸/۱	۲۵/۹	۳۹/۲	۳۴/۱	۳۰/۰	عمده فروشی
۵۴/۴	۵۱/۸	۴۷/۳	۷۴/۰	۶۴/۸	۵۸/۰	جمع

اختلاف ارقام سالها مبین تغییر سطح قیمتها و تفاوت میان اقلام عمده

(۱) ترازنامه سال ۱۳۵۰ بانک مرکزی ایران .

فروشی و خرده فروشی نشانه وجود واسطه ها و دستگاه توزیع نامناسب است که سود زیاده میاندوزد و از این راه فشار بیشتر بر مصرف کننده وارد میسازد . ارزش افزوده بازرگانی داخلی به قیمت های جاری و ثابت پیوسته در افزایش است علت همانا اجرای برنامه های عمرانی در کشور و پرداخت های سازمان برنامه و ازسوی دیگر گسترش فعالیت های اقتصادی در بخش خصوصی و عمومی است که رونق بازرگانی داخلی را به همراه داشته است زیرا توسعه فعالیت های عمده فروشی و خرده فروشی تا اندازه ای با ازدیاد تولیدات کشاورزی و صنعتی رابطه مستقیم دارد .

قسمت دوم

بازرگانی خارجی ایران

ابعاد بخش تجارت خارجی ایران و بنیه نهادی آن و نیز استحکام بازارهای خارجی و سیاست مالیاتی دولت نسبت به این بخش و به درآمد بر میزان پس انداز داخلی تأثیر مینماید .

نقش دولت در این مورد برجسته است . صادرات مواد نفتی بخش مهم عواید دولت را تشکیل میدهد و چنان که میدانیم این منبع عظیم مالی دست دولت را در سرمایه گذاری های سنگین باز کرده است .

ازدیاد صادرات بخش خصوصی موجب ترقی سطح درآمد صادرکنندگان و افزایش پس انداز اینان و درآمد دولت در نتیجه وصول مالیات های مستقیم میگردد . این جریان در میزان سرمایه گذاری در مقیاس ملی و مالا آهنگ رشد اقتصادی تأثیر مهم دارد . به این جهت مابحث درباره بازرگانی خارجی ایران را در دوزمینه اساسی واردات و صادرات آغاز مینمائیم .

۱- واردات ایران .

حجم بازرگانی خارجی ایران رو به افزایش است . کشور ما برای تأمین

رشد سریع اقتصادی نیاز به کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای دارد؛ بدین منظور ناگزیر است از کشور های صنعتی و پیشرفته مواد و کالاهای مورد احتیاج خود را وارد سازد. روشن است هر اندازه آهنگ های رشد اقتصادی و جمعیت تندتر گردد میزان واردات بیشتر میشود.

واردات ایران از سال ۱۳۴۴ تا ۱۳۵۰ شمسی همواره روبه‌فزونی بوده است. جدول شماره ۲۹ ارزش و ترکیب کالاهای وارده به‌کشور را نشان میدهد: (۱)

جدول شماره ۲۹

ترکیب کالاهای وارداتی

به میلیون دلار

عنوان	۱۳۴۴	۱۳۴۵	۱۳۴۶	۱۳۴۷	۱۳۴۸	۱۳۴۹	۱۳۵۰
۱- کالاهای واسطه‌ای	۲/۵۱۸	۰/۵۵۸	۱۱/۵۷۱	۶/۸۵۶	۳/۹۸۷	۹/۱۰۶۸	۳/۱۳۳۶
۲- کالاهای سرمایه‌ای	۰/۷۲۲۳	۰/۳۲۶	۳۲۹/۳۳۶	۲/۳۷۶	۲/۳۸۷	۰/۳۹۱	۹/۴۸۲
۳- کالاهای مصرفی	۲/۱۵۷	۸/۱۴۴	۰/۱۵۰	۴/۱۵۶	۲/۱۶۸	۱/۲۱۷	۷/۲۴۱
جمع	۴/۷۸۹۸	۸/۹۶۳	۰/۲۱۱۹	۲/۱۳۸۹	۶/۱۵۴۲	۶/۱۶۷۶	۹/۲۰۶۰

اگرچه میزان کالاهای سرمایه‌ای وارده هر ساله افزایش پیدا کرده و حتی در سال ۱۳۴۷ شمسی ازدو برابر کالاهای مصرفی نیز تجاوز نموده اما باز هم بخش کمتری از کل واردات را دربر گرفته است. چنان‌که میدانیم یکی از عوامل رشد اقتصادی تراکم سرمایه است و به‌نظر میرسد تخصیص اکثر ذخایر ارزی به‌تأمین نیازمندی های مصرفی و کالاهای واسطه‌ای از خارج موجب کاهش سرمایه‌گذاری تولیدی گردد.

تنظیم سیاست معقول مصرفی و اجرای آن راه رشد سریع اقتصادی را هموارتر میسازد.

سیاست بازرگانی خارجی ایران باید براساس حمایت عقلانی از صنایع داخلی، تشویق و تسهیل ورود کالاهای سرمایه‌ای، واسطه‌ای و مواد اولیه خام صنعتی قرارگیرد. زیرا بدین‌سان ظرفیت تولیدی ایجاد میگردد، پایه استقلال اقتصادی نهاده میشود، بنیان رشد پیوسته اقتصادی دوام و قوام مییابد و صنایع ملی تبدیلی نیازمندی‌های مصرفی کشور را تولید و وارد بازار داخلی مینمایند (۱).

در سال ۱۳۵۰ واردات ایران از بازار مشترک ۶۷۵/۱ میلیون دلار، انگلستان ۲۲۸ میلیون دلار، ممالک اکافه ۱۲۱/۴ میلیون دلار کشور های سوسیالیستی ۲۳۲/۹ میلیون دلار، ژاپن ۲۷۵/۷ میلیون دلار و از ایالات متحده ۲۹۳/۰ میلیون دلار بوده است. (۲)

ارزش کل واردات ایران در سال ۱۳۵۰ شمسی به ۲۰۶۰/۹ میلیون دلار سرزده است. (۳)

۲- صادرات ایران.

پدیده مهم بروز تغییر در ترکیب کالاهای صادراتی ایران است. انواع مصنوعات مانند کفش، سیمان، روغن نباتی، وسائط نقلیه و بسیاری دیگر در کنار مواد اولیه و محصولات سنتی صادر میگردد که هم‌اکنون بخش مهمی از کالاهای صادراتی به‌کشور های شوروی را تشکیل میدهند.

ارزش کالاهای صادراتی در نتیجه رشد اقتصادی چند ساله اخیر پیوسته

(۱) اقتصاددان نامی ایران آقای دکتر هوشنگ نهاوندی چنین میگوید: دورنمای راه حل ملی برای بهبود بازرگانی خارجی، یکی کوشش مستمر برای صنعتی شدن و دیگری توسعه همه‌جانبه صادرات است.

از بیانات دانشمند محترم آقای دکتر هوشنگ نهاوندی در سی و پنجمین جلسه سخنرانی ماهانه بانک مرکزی ایران - دوم آبانماه ۱۳۴۴ شمسی.

(۲) و (۳) آمار بازرگانی خارجی ایران و ترازنامه سال ۱۳۵۰ بانک مرکزی ایران.

ترقی کرده است جدول شماره (۳۰) ترکیب صادراتی (بدون نفت) را نشان میدهد . (۱)

به میلیون دلار		جدول شماره ۳۰				
۱۳۵۰	۱۳۴۹	۱۳۴۸	۱۳۴۷	۱۳۴۶	۱۳۴۵	عنوان
۱۷۸/۳۸۸	۱۴۳/۸۵۰	۱۱۷/۸۰۰	۱۰۷/۲۳۶	۸۶/۰۲۱۰	۸۳/۷۵۰	۱ - کالاهای واسطه‌ای
۴/۵۵۷	۱/۷۶۳	۱/۷۱۷	۱/۱۳۹	۰/۱۳۷	۰/۱۰۱	۲ - کالاهای سرمایه‌ای
۱۶۱/۵۷۸	۱۳۲/۳۱۷	۱۲۵/۱۸۴	۱۰۸/۵۳۲	۹۵/۶۱۰	۷۳/۶۷۷	۳ - کالاهای مصرفی
۳۴۴/۵۲۳	۲۷۷/۹۳۰	۲۴۴/۷۰۱	۲۱۶/۹۰۷	۱۸۱/۷۶۸	۱۵۷/۵۳۳	جمع صادرات (بدون نفت)

کشورهای سوسیالیستی، بازار مشترک، قاره آمریکا، منطقه آزاد بازرگانی در سال ۱۳۵۰ شمسی به ترتیب اهمیت خریدار کالاهای مصرفی و مواد اولیه ایران بوده‌اند. میزان کل صادرات ایران در این سال به ۲۴۱۱۵ میلیون ریال برابر با ۳۴۴/۵ میلیون دلار رسیده که نسبت به سال‌های گذشته پیوسته فزونی داشته است.

۳- کسری موازنه بازرگانی

این کسری سال به سال روبه افزایش است و در سال ۱۳۵۰ مقدار آن به حدود ۱۷۱۶/۴ میلیون دلار برابر با ۱۳۱۳۰۴/۶ میلیون ریال می‌رسد. (۱) نظر به اهمیت صادرات در رشد اقتصادی و تأمین اندوخته ارزی و ضرورت کوشش در ایجاد توازن با کشورهای دیگر در حدود معقول و متناسب سازمانی به نام مرکز توسعه صادرات در تاریخ پانزدهم دی ماه ۱۳۴۵ شمسی در وزارت اقتصاد ایران به وجود آمد تا فعالیت‌های دامن‌داری در زمینه بازاریابی و بازرسی و تشکیل شرکت‌های صادراتی و مراقبت در مرغوبیت اجناس باب‌صدور به عمل آورد.

رابطه مبادله در معاملات بازرگانی خارجی به سود اقتصاد ایران نبوده و تنها در زمینه نفت پس از انعقاد کنفرانس تهران و به دنبال نتایج حاصله بهبودی حاصل گردیده است.

نکته درخور توجه رابطه مبادله نامساعدی است که میان دوبرخس سنتی و رشته‌های کار و کسب همانند موتاز و صنایع وابسته در ایران وجود دارد و روز بروز بتر می‌گردد. در نتیجه صاحبکاران اقتصادی در رشته‌های مختلف بخش سنتی هر ساله باید بر میزان مساعی تولیدی خود بیفزایند و این فزونی کوشش به سود سرمایه‌داران و سرمایه‌گذاران بخش‌های صنعتی وابسته یا نیمه وابسته تمام شود. به این ترتیب دوگانگی اقتصادی و فاصله طبقاتی نیز روز بروز شدیدتر گردد.

(۱) ترازنامه سال ۱۳۵۰ بانک مرکزی ایران.

قسمت سوم

وضع ارزی ایران

موجودی ارزی کشور متشکل از عواید نفت ، ارزش صادرات ، سرمایه‌های وارده به کشور ، وام‌ها و اعتبارات خارجی است ، پس از تفریق اصل و بهره وام‌ها این منبع ، قدرت پرداخت ارزی مملکت را برای اقدام به خرید کالاها و خدمات مورد نیاز مملکت و سرمایه‌گذاری نشان می‌دهد .

هر قدر فشار بر موازنه ارزی شدیدتر باشد ، آهنگ رشد اقتصادی بطئی‌تر و ادامه جریان رشد نیز بادشواری بیشتر روبرو میگردد .

در سال ۱۳۴۸ ، جمع عواید جاری ارزی ایران از محل عایدات نفت ، صادرات ، وام‌های درازمدت و کوتاه مدت و ورود سرمایه های خارجی بحدود ۱،۵۱۸٫۷ میلیون رسید که در مقابل آن ۲،۰۷۰٫۷ میلیون دلار پرداخت شد . (۱) کسری حساب جاری موازنه ارزی کشور در سال ۱۳۴۸ به ۵۵۲ میلیون دلار رسید که از محل وام‌ها و اعتبارات خارجی تأمین گردید .

در سال ۱۳۵۰ ، حدود ۴۳۶/۴ میلیون دلار بابت اصل وام‌ها و اعتبارات درازمدت خارجی پرداخت شده است .

این نکته را لازم است خاطر نشان سازیم که قدر مطلق وام‌ها نسبت به محصول ناخالص ملی سنجیده میشود زیرا به موازات افزایش درآمد ظرفیت سرمایه پذیری و استقراض نیز افزایش مییابد ، اما طرز استفاده از دیون خارجی و وضع بنیانهای اقتصادی و اجتماعی در توجیه اخذ وام نیز مؤثر و شایان توجه است .

(۱) ترازنامه سال ۱۳۴۸ بانک مرکزی ایران

فصل پنجم

سیستم بانکی ایران

بانك و بانکداری به شکلی که اکنون در کشور ما به شیوه اقتصاد های مرفعی وجود دارد، پدیده ای تازه در حیات ملت ایران است. تغییراتی که در این زمینه پدیدار گشته با دیگر گونی های اجتماعی بستگی و هماهنگی داشته است.

قسمت اول

سابقه تاریخی

گذشته بانك و بانکداری در ایران اجمالا بشرح زیر توصیف میگردد .

۱- سیستم صرافی در ایران : از دیرباز پیش از پیدایش بانك در ایران عملیات بانکی در جنب دادوستدهای ساده صرافی به عهده صرافان بوده است در حقیقت صرافان آن روز بازارهای سازمان پول را در اقتصاد ایران تشکیل میدادند ؛ اینان را میتوان از نظرگاه حوزه فعالیت به سه گروه تقسیم کرد :

الف- آنها که در نقطه محدود یا در یک شهر به صرافی میپرداختند .

ب- آنان که در سراسر کشور فعالیت داشتند .

پس کسانی که حتی در کشور های بیگانه به ویژه همجوار به این کار مبادرت میویزیدند . سیستم صرافی ایران کارهای زیر را انجام میداد :

(۱) صدور حواله های خطی .
 (۲) رواج بیجک به مثابه یک وسیله پرداخت .
 (۳) تنزیل و خرید و فروش بروات داخلی و خارجی .
 (۴) اعطای اعتبار تا ۵ سال
 به مرور ایام درکار صرافان تخصص پدید آمد ، بعضی به مبادله پول ،
 برخی به دادن وام در مقابل وثیقه و پاره ای نیز تنها به خرید و فروش برات
 پرداختند .

بدینسان از خصوصیات این سیستم پراکندگی و عدم تمرکز مالی ، اقدام
 به امور سودبخش غیر صرافی ، ناآشنائی باشیوه های نوین بانکداری ، نبود قانون
 و مقررات بانکی و عدم دخالت دولت است .
 بهمین جهات این سیستم نمیتوانست به نیازمندی های تازه و روزافزون
 کشور پاسخ مناسب و شایسته بدهد .
 ۲- پیدایش بانکهای خارجی در ایران .

الف - نخستین بانک در ایران بنام بانک شرق جدید (۱) در سال ۱۲۶۶ شمسی
 (۱۸۸۸ میلادی) به شکلی بیسابقه در ایران تاسیس و مشغول به کار گردید . این بانک
 مؤسسه انگلیسی و مرکز آن در لندن بود و بی آنکه امتیاز یا اجازه ای داشته باشد
 وبدون هیچ گونه قید و شرط شعبه ای در تهران گشود . صرافان ایران در برابر این
 رقیب بیگانه و تازه نفس ، کار آزموده و آشنا به شیوه های نوین بانکداری به رقابت
 و مقاومت برخاستند . بانک شرق جدید پس از دو سال تلاش در ایران به سال ۱۲۶۸
 شمسی کلیه ائانه و شعب خود را در مقابل دریافت ۱۰۰۰۰ لیره انگلیسی به بانک
 شاهی واگذار کرد .

ب- بانک شاهی در سال ۱۲۶۷ شمسی مطابق ۱۸۸۹ میلادی به موجب
 امتیازی که ناصرالدین شاه قاجار به بارون دورویر به مدت ۶۰ سال داد تحت عنوان
 بانک دولتی در تهران تاسیس یافت علاوه بر اجازه تاسیس بانک صاحب امتیاز به موجب
 فصل یازدهم امتیازنامه حق انحصاری استخراج و بهره برداری از معادن آهن ،

سرب ، جیوه ، ذغال سنگ ، نفت و همچنین راه سازی سراسر کشور را برای همان مدت در دست داشت .

بموجب ماده اول امتیازنامه برای توسعه تجارت و ازدیاد ثروت ایران ، بانک شاهی علاوه بر عملیات مربوط به یک مؤسسه مالی به خرج خود یا به حساب شخص ثالث میتواند به هر عمل مالی ، صنعتی و تجاری که صلاح بداند اقدام نماید ، مشروط به اینکه اقدامات مزبور برخلاف عهد ، قوانین ، رسوم و مذهب مملکت نباشد و با اطلاع قبلی حکومت ایران صورت گیرد .

این بانک دارای مرکزی در لندن بود و اجازه داشت در تهران و سایر شهرهای ایران و نیز در خارج از کشور شعبه‌هایی تأسیس نماید .

سرمایه بانک در امتیازنامه چهار میلیون لیره انگلیس منقسم به سهام با نام بود و قبول شد که در صورت نشر یک میلیون لیره سهم بتواند کار خود را آغاز کند . دولت ایران فقط تایک پنجم اصل سرمایه میتواند مشارکت نماید .

بانک حق انحصاری نشر اسکناس به میزان ۸۰۰ هزار لیره انگلیسی (تقریباً ۲۸ میلیون ریال) را داشت و انتشار بیش از این موقوف بود به اجازه دولت ایران . اما در سال ۱۳۰۷ (۱۹۲۸ میلادی) بانک مزبور اجازه نشر مبلغ ۱۵۰ میلیون ریال را علاوه بر میزان بالا بدست آورد .

تعهدات بانک در قبال دولت ایران پرداخت سالانه ۶ درصد از سود ویژه بانک بود که در هر حال از چهار هزار لیره کمتر نباشد و نیز ۱۶ درصد از منافع خالص عملیات معدنی ، اعطای وامی بمبلغ چهار هزار لیره انگلیسی به مدت ۱۰ سال بابت بهره ۶ درصد ، قبول نظارت دولت و عدم قبول اموال غیر منقول در معاملات به عنوان وثیقه بدون اجازه دولت در خاک ایران و قبول پایه طلا برای پول ایران .

چنین بانکی با عنوان دولتی و با ملیت بیگانه و تابعیت انگلیسی که به یاری سرمایه‌های خصوصی و به مدیریت خارجی تشکیل شده بود میخواست تجارت ایران را توسعه دهد و ثروت ما را افزایش بخشد و در عین حال منافع صاحبان سهام را نیز تأمین نماید !

حسابهای دولت و وجوه خزانه در بانک شاهنشاهی متمرکز میگردد و در

نتیجه این بانک در کلیه نقل و اتصالات پولی مانند پرداخت حقوق کارمندان کشوری و لشکری دخالت داشت و بر کلیه شئون مملکتی مسلط بود.

بانک شاهنشاهی به ضرب مسکوکات نقره و نیکل نیز میپرداخت و از این راه سود فراوان میاندوخت و کم کم به صورت یگانه قدرت مالی در ایران درآمد و این وضع مقدمه اعمال نفوذ های سیاسی شد.

بانک شاهنشاهی ایران تا بهمن ماه ۱۳۲۷ شمسی با استفاده از امتیاز نامه مورد بحث و از آن پس بدون امتیاز به نام بانک انگلیس در ایران و خاورمیانه به فعالیت خود ادامه داد و سرانجام در سال ۱۳۴۰ شعب خود را در شهرستانها بست و در مرداد ماه سال ۱۳۴۱ شمسی مرکز خود را نیز در تهران برچید.

بب بانک استقراضی ایران.

نخست به نام انجمن استقراضی ایران و سپس به نام بانک استقراضی ایران با سرمایه ۱۸۷ میلیون منات معادل ۵۰۰ هزار تومان در سال ۱۲۶۹ شمسی (۱۸۹۰ میلادی) برای مدت ۷۵ سال بوسیله ژانک پولیاکف ۱ تاسیس گردید و در اردیبهشت ماه سال ۱۲۷۰ شمسی (۱۸۹۱ میلادی) شعب بانک در تهران و بعضی از شهرهای شمال ایران گشایش یافت و به عملیات بازرگانی پرداخت. در سال ۱۲۷۷ شمسی (۱۸۹۸ میلادی) کلیه سهام بانک به تصاحب بانک دولتی پترزبورگ درآمد و وسیله ای برای اعمال نفوذ سیاسی گردید.

این بانک تا بهمن ماه ۱۲۹۹ به کار خود ادامه داد و پس از استقرار دولت اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۳۰۱ به دولت ایران واگذار شد و از آن نام بانک ایران را گرفت و سرانجام در سال ۱۳۱۲ شمسی به موجب قانون تاسیس بانک فلاحی و صنعتی (بانک کشاورزی دیروز و بانک تعاون کشاورزی ایران امروز) ضمیمه این بانک گشت.

پب بانک عثمانی با سرمایه های انگلیسی و فرانسوی نیز تا سال ۱۳۳۴ شمسی (۱۹۵۶ میلادی) در ایران فعالیت داشت.

قسمت دوم

شبکه کنونی بانکی در ایران

۱- تأسیس بانک پهلوی قشون در سال ۱۳۰۴ شمسی با سرمایه حاصله از اندوخته وجوه بازنشستگی ارتشیان به مبلغ ۳۸۸۳۹۴ تومان را باید نخستین گام در راه ایجاد دستگاه نوین بانکی و بانکداری ایران بشمار آورد.

هدف این بانک انجام دادن امور مالی ارتش بود، اما بعدها بر اثر گشایش شعب خود در شهرستانها و توسعه دایره فعالیت و افزایش سرمایه و تبدیل به سازمان قانونی به شکل شرکت سهامی به بانک سپه موسوم گشت و اکنون یکی از مهمترین بانکهای کشور است.

۲- مؤسسه رهنی ایران در سال ۱۳۰۵ بوجود آمد و سرمایه آن از محل وجوه بازنشستگی کشور تأمین شد.

هدف از ایجاد این مؤسسه زیر نظارت وزارت دارائی پرداخت وامهای کوتاه مدت و کوچک بآبهره ارزان در برابر وثیقه منقول بوده است.

پس از تأسیس بانک رهنی ایران در سال ۱۳۱۸ شمسی مؤسسه فوق الذکر به بانک کارگشائی تغییر نام یافت و اینک به عنوان یکی از دستگاههای تابع بانک ملی ایران در تهران و شهرستانها به فعالیت میپردازد.

۳- بانک ملی ایران.

این بانک در هفدهم شهریور ماه ۱۳۰۷، با سرمایه اولیه دو میلیون تومان که ۴۰ درصد آن بوسیله دولت پرداخته شده بود، به صورت شرکت سهامی تأسیس گردیده و اینک سرمایه پرداخت شده آن به دو میلیارد ریال رسیده است.

بانک ملی ایران جنبه تجاری دارد و در گذشته وظایف بانک مرکزی را نیز انجام میداده است. پس از گشایش بانک ملی ایران دولت اقدام به بازخرید امتیاز نشر اسکناس از بانک شاهنشاهی ایران کرد و سرانجام در خردادماه ۱۳۰۹

قراردادی تحت عنوان « ضمیمه پنجم امتیازنامه » به تصویب مجلس شورای ملی ایران رسید که به موجب آن دولت ایران از حق نظارت بر این بانک چشم پوشید و به این بانک نیز اجازه داد تا اموال غیر منقول را به وثیقه بپذیرد و به هنگام ضرورت در مقام وصول طلب خود خریداری کند و مبلغ دو بیست هزار لیره انگلیسی نیز به این بانک پرداخت و در قبال همه این گذشت‌ها حق نشر اسکناس را بدست آورد؛ سپس به موجب ماده پنجم قانون اصلاح قانون واحد و مقیاس پول مصوب بیست و سوم اسفندماه سال ۱۳۱۰ شمسی این حق و وظایف مربوط به آن را در سال ۱۳۳۹، به بانک مرکزی ایران انتقال داد.

وظایف بانک ملی ایران به شرح زیر است.

- ۱) افتتاح حساب جاری و قبول سپرده های دیداری و مدت دار.
- ۲) تنزیل اوراق و اسناد تجاری از قبیل برات و سفته به شرط آن که لا اقل دارای دو امضای معتبر باشد.
- ۳) خرید و فروش اوراق قرضه صادره یا تضمین شده دولت و یا دولتهای خارجی.
- ۴) انجام دادن معاملات ارزی در حدود مقررات بانک مرکزی ایران.
- ۵) گرفتن وام از خارج و یادادن وام به خارج با تصویب مجلس شورای ملی ایران.
- ۶) اعطای وام در برابر فلزات قیمتی، ارز، رسید انبار رسمی، اسناد بهادار و یا غیر منقول ثبت شده.
- ۷) افتتاح حساب جاری نزد بانکهای خارجی و یاداخلی.
- ۸) انجام دادن هرگونه عملیات دیگر بانکی که بموجب قانون بانکداری منع نشده باشد.

اینک بیش از چهل و یک سال از عمر سراسر کوشش آمیخته به صداقت بانک ملی ایران میگذرد و با سرمایه ۲ میلیارد ریال مهمترین مؤسسه بانکی کشور و ابزار مؤثر دولت برای پیشبرد مقاصد اقتصادی است. بانک ملی ایران با رعایت اولویت های اقتصادی برای صنایع سبک و سنگین کشور تسهیلات اعتباری فراهم آورده

است به طوری که اکنون کمتر رشته صنعتی را در مملکت میتوان یافت که از کمک‌های اعتباری این بانک برخوردار نشده باشد.

بانک ملی ایران تا پایان مردادماه ۱۳۴۹ شمسی ۸۸۳ شعبه، باجه و نمایندگی در داخل و خارج کشور گشوده و در سلسله مراتب پانصد بانک تجاری جهان هفت درجه ارتقاء یافته است. همین ترقی نمایشگر اهمیت و وسعت فعالیت بانک ملی ایران در کشور و در مقیاس جهانی می‌باشد.

۴- بانک مرکزی ایران.

در صدر دستگاه بانکی و بانکداری ایران بانک مرکزی ایران قرار دارد. این بانک در سال ۱۳۳۹ شمسی با سرمایه ۳۶ میلیارد ریال بموجب قانون بانکی و پولی مصوب هفتم خردادماه ۱۳۳۹ با حق انحصاری نشر اسکناس و پول فلزی تأسیس گردید. بانک مرکزی بانک دولت و بانک سایر بانکها است. بانک مرکزی ایران وام دهنده نهائی است.

الف- وظایف بانک مرکزی ایران.

بموجب قانون خردادماه ۱۳۳۹ شمسی، شورای پول و اعتبار برای همکاری با رئیس کل بانک در اداره عمومی بانک و هدایت فعالیت بانکها و نظارت بر امور بانکداری و اظهار نظر مشورتی در باب امور مالی به دولت و تنظیم سیاست پولی و ابراز عقیده درباره مسائل پولی تشکیل شده است و یکی از ارکان بانک مرکزی ایران میباشد. ریاست شوری با رئیس کل بانک مرکزی است.

بموجب ماده سوم قانون بانکی و پولی کشور وظایف بانک مرکزی ایران از این قرار است.

۱) نگاهداری حساب برای دولت و شهرداریها و بنگاهها و مؤسسات دیگر که تمام یا قسمتی از سرمایه آن متعلق به دولت و یا تحت نظارت دولت میباشد و اقدام به کارهای بانکی آنها در داخل و خارج طبق قراردادهائی که با وزارت دارائی و یا با مؤسسات مربوطه می‌بندد. دولت و این مؤسسات نیز مکلفند وجوه خود را منحصرآ نزد بانک مرکزی ایران نگاهداری نمایند و عملیات بانکی خود را بوسیله این بانک انجام دهند.

۲) انجام دادن کلیه عملیات مربوط به اسناد قرضه بر طبق قرارداد با وزارت دارائی .

۳) بانک مرکزی نماینده دولت در مؤسسات ملی و بین‌المللی است و برای اجرای موافقت‌نامه‌های مالی و بازرگانی میان دولت و سایر کشورها قراردادهای پرداخت می‌بندد و به مرحله اجرا می‌گذارد . دولت میتواند برای جبران زیان احتمالی ناشی از تبدیل ارز یا عدم وصول مطالبات و اعتبارهای اعطائی یا نظایر آن که ممکن است در اجرای این‌گونه قراردادها پیش‌آید ، اسناد خزانه صادر کند و به بانک مرکزی ایران تسلیم نماید .

۴) حفظ موازنه ارزی کشور و در صورت لزوم پیشنهاد و تنظیم مقررات مربوط به معاملات ارزی به شورای پول و اعتبار با بانک مرکزی است . این مقررات پس از تصویب هیئت وزیران قابل اجرا خواهد بود :

۵) افتتاح و نگاهداری حساب جاری نزد بانک‌های خارجی و یا نگاهداری حساب بانک‌های داخلی و خارجی نزد خود و انجام دادن کلیه عملیات مجاز بانکی دیگر و تحصیل اعتبار در داخله و خارجه به حساب خود و یا به حساب بانک‌های داخله .

ب- بانک مرکزی ایران میتواند به عملیات زیر نیز پردازد .

۱) کلیه معاملات مربوط به طلا و ارز .

۲) تنزیل مجدد بروات و اسناد بازرگانی و اسناد وام‌های صنعتی و کشاورزی که از طرف بانک‌های ثبت شده در ایران ارائه شود و یا اعطای وام و اعتبار به آنها .

۳) دادن وام به دولت یا با تضمین دولت و یا تضمین اعتبارات اعطائی به دولت یا به اشخاص ثالث به ضمانت دولت بر طبق قانون و یا صدور اوراق قرضه در مقابل این‌گونه وامها مطابق قرارداد جداگانه با وزارت دارائی .

۴) خرید و فروش اوراق قرضه صادره یا تضمین شده از طرف دولت و یا اوراق قرضه صادره یا تضمین شده از طرف دولت‌های خارجی و یا مؤسسات مالی معتبر .

پ- ارکان بانک مرکزی ایران بدین قرار است .

- ۱) مجمع عمومی مرکب از اعضای شورای پول و اعتبار ، هیأت عامل و هیأت نظارت و بازرس دولت . ریاست مجمع با وزیر دارائی است .
- ۲) رئیس کل یاقائم مقام رئیس کل .
- ۳) شورای پول و اعتبار .
- ۴) هیأت عامل مرکب از رئیس کل وقائم مقام او و سه معاون .
- ۵) هیأت نظارت اندوخته اسکناس مرکب از نه نفر بشرح زیر :
دو نفر سناتور ، دو نفر نماینده مجلس ، وزیر دارائی ، دادستان کل ، رئیس کل بانك مرکزی ، خزانه دار کل و بازرس دولت دربانك مرکزی ایران .
- ۶) هیأت نظارت متشکل از ۵ نفر عضو منتخب از طرف مجمع عمومی .
- ۷) بازرس دولت .

بانك مرکزی سیستم بانکی ایران را کنترل میکند . بانکها مکلفند حداقل ۱۵ درصد از سپرده های دیداری و ۵ درصد از سپرده های مدت دار و ۱۵ درصد از سپرده های پس انداز خود را به بانك مرکزی ایران بپردازند . بانك مرکزی ایران با تغییر این نسبت ها سیاست اعتباری کشور را تنظیم میکند و تغییر میدهد . بعلاوه از اول آبان ماه ۱۳۴۰ بانك ها مکلف شده اند در برابر بدهی های دیداری خود حداقل ۴۰ درصد دارائی های آنی در اختیار داشته باشند .

این نسبت نیز متغیر و وسیله ای است برای تنظیم و ارشاد سیاست اعتباری توسط بانك مرکزی ایران .

۵- بانکهای بازرگانی ایران .

این گونه بانکها به صورت شرکت سهامی دارای سهام بانام است و مطابق قوانین بازرگانی اداره میشوند و به عملیات بانکی اشتغال دارند .

این بانکها براساس میزان سهم ملیت صاحبان سرمایه ایرانی یا خارجی میباشد هرگاه بیش از ۴۹ درصد از سهام متعلق به اتباع بیگانه باشد بانك خارجی تلقی میشود . در این مورد هرگاه صفت مختلط را برای بانکها بکار ببریم منظور مشارکت صاحبان ایرانی و خارجی سهام در تأسیس آنها و اکثریت سهم های متعلق به ایرانیان است .

- بانکهای بازرگانی میتوانند به عملیات زیر پردازند .
- ۱) معاملات مربوط به پروات و سفته .
 - ۲) عملیات مربوط به اسهام و اسناد و برگهای بهادار دیگر .
 - ۳) نقل و انتقال وجوه در داخله .
 - ۴) معاملات ارزی .
 - ۵) معاملات فلزی گرانبها .
 - ۶) قبول امانات .
 - ۷) تضمین و صدور ضمانت نامه .
 - ۸) اجاره صندوق امانات .
 - ۹) کمک به تأسیس مؤسسات کشاورزی ، رهنی ، صنعتی ، بازرگانی ، ساختمانی ، معدنی و حمل و نقل و یا مشارکت در امور فوق .
 - ۱۰) هر نوع معاملات مجاز دیگر که مغایر با عرف معاملات بانکی نبوده و هیئت نظارت بر بانکها ممنوع نکرده باشد .
- بانکهای بازرگانی نمی‌توانند به عملیات زیر مبادرت ورزند :
- ۱) خرید و فروش کالا به منظور تجارت .
 - ۲) خرید اموال غیر منقول زائد بر احتیاجات بانک مگر آنکه برای وصول طلب از مشتریان به تملك بانک درآمده باشد که در این صورت باید ظرف دو سال بفروش برسد .
 - ۳) خرید سهام و اسناد وام و برگ های بهادار از یک شرکت یا بنگاه و یا مشارکت در یک شرکت سهامی به مبلغی بیش از ده درصد سرمایه و اندوخته های قانونی بانک .
 - ۴) خرید و فروش سهام خارجی و همچنین اوراق قرضه خارجی مگر با اجازه مخصوص هیئت نظارت بر بانکها .
 - ۵) باز خرید سهام خود مگر به منظور تقلیل سرمایه با اجازه هیئت نظارت بر بانک ها .
 - ۶) قبول سهام خود به عنوان وثیقه قبل از انقضای دو سال از تاریخ تأسیس

بانک زائد بر ۲۵ درصد مبلغ پرداخت شده سهام .

(۷) تنزیل مجدد سفته‌های نزولی خود نزد بانک یا شخص دیگر بجز بانک مرکزی ایران .

بانکهای بازرگانی در ایران علاوه بر بانک ملی ایران که نظر به قدمت خدمت در آغاز معرفی شد ، از اینقرارند :

نوع بانک از لحاظ میلیون ریال

مالکیت سرمایه پرداختی

۵۰	خصوصی	۱- بانک اصناف ایران
۲۰۰	مختلط	۲- بانک اعتبارات ایران
۳۰۰	خصوصی	۳- بانک اعتبارات تعاونی توزیع
۲۰۰	مختلط	۴- بانک ایران وانگلیس
۲۵۰	مختلط	۵- بانک ایران و خاورمیانه
۲۵۰	خصوصی	۶- بانک بازرگانی ایران
۴۰۰	دولتی	۷- بانک بیمه ایران
۱۳۲	خصوصی	۸- بانک بیمه بازرگانان
۲۰۰	مختلط	۹- بانک بین‌المللی ایران و ژاپن
۲۲۵	خصوصی	۱۰- بانک پارس
۲۷۵	مختلط	۱۱- بانک تجارت خارجی ایران
۳۰۰	مختلط	۱۲- بانک تجاری ایران و هلند
۲۵۰	مختلط	۱۳- بانک تهران
۱۰۰۰	دولتی	۱۴- بانک رفاه کارگران
۳۰۰	خارجی	۱۵- بانک روس و ایران
۱۵۰۰	دولتی	۱۶- بانک سپه
۱۵۰۰	خصوصی	۱۷- بانک صادرات ایران
۴۰۰	خصوصی	۱۸- بانک کار

- ۱۹- بانک ایرانیان
مختلط
باشرکت فرست نیشنال سیتی بانک (۳۵ درصد) ۲۵۰
- ۲۰- بانک عمران
خصوصی ۱۰۰
- بانک صادرات ایران علاوه بر فعالیتهای وسیع بانکی در زمینه مبادلات بازرگانی در واحدهای متعدد اقتصادی مشارکت دارد و یاراًسأ مبادرت به سرمایه گذاری برای تولید و عمران در بخش کشاورزی نموده است .

۶- انواع حساب در بانکهای ایران .

گشایش حسابهای متعدد به نام های گوناگون کوشش همه جانبه بانکهای ایران را برای جذب و تمرکز خرده پس انداز های مردم نشان میدهد .

در بانکهای ایران حساب جاری ریالی اشخاص، حساب جاری ارزی اشخاص، حساب جاری اشخاص دولتی، حساب جاری کارمندان دولت، حساب جاری کارمندان بانک، حساب اعتبارات در مقابل غیر منقول، حساب اعتباری در مقابل سفته، حساب جاری بانکهای ایرانی، حساب جاری بانکهای خارجی (ریالی و ارزی)، حساب جاری لاتین (برای خارجی ها و شرکت های خارجی)، حساب جاری مشترک (حق برداشت با امضای چند نفر)، حساب پس انداز، حساب پس انداز در گردش، حساب پس انداز بدون حق برداشت، حساب سپرده ثابت ارزی، حساب سپرده ثابت ریالی، حساب بدهکار (از محل ودیعه اعتبارات اسنادی)، حساب پس انداز سفر، حساب تعاون خانواده، حساب تأمین آینده، حساب نوزاد، حساب اندوخته فردا، حساب تشکیل سرمایه، حساب ثابت، حساب امید جوانان، حساب پس انداز زندگی، حساب پس انداز اعتبار، حساب پس انداز مسکن، حساب مشارکت تعاون، حساب اتوماتیک، حساب صندوق ذخیره، حساب وام خوشبختی، حساب صرفه جوئی، حساب امروز برای فردا، حساب سپرده اختیاری، حساب سپرده حفاظتی و حساب پس انداز وجود دارد .

۷- بانک های تخصصی در ایران .

این بانکها در رشته های خاصی از فعالیت تولیدی سرمایه گذاری مینمایند و بدینسان در بازار سرمایه حاضر میباشند .

الف- بانک های تخصصی زیر در صنایع و معادن فعالیت دارند .

(۱) بانک اعتبارات صنعتی (دولتی) با سرمایه پرداخت شده ۲۶۰۰ میلیون ریال . فعالیتهای صنعتی بانک در سال ۱۳۴۸ شامل اعطای وامهای صنعتی ، مشارکت در سرمایه گذاری بابخش خصوصی ، صدور ضمانت نامه های صنعتی ، اعمال نظارت و مدیریت در واحدهای صنعتی ، فروش سهام بعضی از مؤسساتیکه بانک از طرف خود یاسازمان برنامه در آنها سرمایه گذاری نموده است ، اعطای وامهای سرمایه در گردش ، تحقیق و مطالعه و تنظیم طرحهای صنعتی سودآور برای ارائه به سرمایه گذاران خصوصی و تشویق آنها به سرمایه گذاری در این صنایع بوده است .

اخیراً وجوه سرمایه گذاری این بانک از توجه تام و تمام به ایجاد صنایع انحراف جسته و به وامهای بهداشتی برای تاسیس بیمارستان های خصوصی نیز تخصیص یافته که در خدمت قشر محدود و معینی از جامعه ایران قرار گرفته است .

(۲) بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران با ۹۶۰ میلیون ریال سرمایه پرداخت شده که سرمایه داران خصوصی ایرانی و خارجی صاحب سهام آن هستند ، در تاریخ بیست و یکم مهرماه سال ۱۳۳۸ شمسی تاسیس یافته است .

۸۲ درصد سهام متعلق به حدود ۲۳۰ مؤسسه و فرد ایرانی (به نام طبقه الف) و ۱۸ درصد سهام از موسسات غیر ایرانی مشروحه زیر (به نام طبقه ب) است :

— آلمان غربی :

دویچه بانک آ . گ . (۱)

شرکت سال اوپن هایم جونیر . (۲)

— انگلستان

اینگلیش الکتریک کمپانی لیمیتد . (۳)

(1) Deutsche Bank A.G., Dusseldorf;

(2) Sal Oppenheim Jr. & Cie., Cologne-Frankfurt.

(3) English Electric Company Ltd., London.

- سیمون کارولیمیتد . (۱)
- شرکت برادران لازار . (۲)
- لویدز بانك لیمیتد . (۳)
- میدلند بانك . (۴)
- باركلیز بانك . (۵)
- استاندارد بانك لیمیتد . (۶)

— ایتالیا :

- بانكادی کردیتوفینانزیارو . (۷)
- شرکت فیات . (۸)
- مونت کاتی نی . (۹)

— فرانسه :

- پاری بااترناسیونال . (۱۰)

— کانادا :

- آرکتورس اینوستمنت اند دیولوپمنت لیمیتد . (۱۱)

— ایالات متحده :

- چیس اینترنشنال اینوستمنت کورپوریشن . (۱۲)
- کانتیننتال اینترنشنال فایننس کورپوریشن . (۱۳)

-
- (1) Simon - Carves Ltd., London;
 - (2) Lazard Brothers & Co. Ltd., London;
 - (3) Lloyds Bank Ltd., London;
 - (4) Midland Bank Ltd., London;
 - (5) Barclays Bank, London;
 - (6) Standard Bank Ltd., London;
 - (7) Banca di Creditio Finanziaro, Milan;
 - (8) Fiat S.P.A., Torino;
 - (9) Montecatini, Milan;
 - (10) Paribas International, Paris;
 - (11) Arcturus Investment and Development Ltd., Montreal;
 - (12) Chase International Investment Corporation, New York;
 - (13) Continental International Finance Corporation, Chicago.

— هلند :

الگمن بانک ندرلند . ن . و . (۱)

آمستردام — رتردام بانک ن . و . (۲)

این بانک خصوصی از آغاز تأسیس — ۶۰۰ میلیون ریال از بانک مرکزی ایران وام بدون بهره گرفته و بعلاوه از وجوه بانک اعتبارات صنعتی و سازمان برنامه به عنوان امانی و سرمایه گذاری نیز استفاده کرده است .

صنایع فلزی سبک و سنگین ، غیر فلزی معدنی ، ماشین آلات برقی و وسائط نقلیه و رشته های تولید کالاهای مصرفی از کمک های مالی بانک به مدت سه تا هشت سال و حتی بیشتر برخوردار بوده اند و توجه کافی به ایجاد تسهیلات اعتباری در استان های ایران به غیر از استان مرکزی به عمل آمده است .

شرکت سهامی قند نیشابور ، شرکت سهامی شیشه قزوین ، گروه شرکت سهامی نورد ایران ، شرکت سهامی کارخانجات مخابراتی ایران (شیراز) ، شرکت سهامی ایلاف (تهران) شرکت سهامی قند کرمانشاه ، شرکت سهامی قند نقش جهان (اصفهان) ، شرکت سهامی مشهد (خوی) ، شرکت سهامی کاغذ پارس (هفت تپه خوزستان) ، شرکت سهامی سیمان کرمان ، شرکت سهامی استورک و رکسپور ایران (اهواز) ، و بسیاری واحدهای صنعتی دیگر با کمک مالی این بانک تشکیل یافته است .

ب — بانک رهنی ایران (دولتی) با سرمایه ثبت شده ۵۰۰۰ میلیون ریال و سرمایه پرداخت شده ۴۰۸۰ میلیون ریال در امور ساختمانی فعالیت دارد .

پ — بانک تعاون کشاورزی ایران با سرمایه ثبت شده ۱۱۷۴۰۸ میلیون ریال که — ۱۱۶۸۵ میلیون ریال آن پرداخته شده است به بخش کشاورزی و دامپروری کمکهای اعتباری میدهد .

این بانک در سال ۱۳۴۸ از کل اعتبارات اعطائی خود ۶۵٫۱ درصد اعتبار کوتاه مدت ۳۰ درصد اعتبار میان مدت و فقط ۴ درصد اعتبار دراز مدت داده است (۳) . به این ترتیب بیشتر تسهیلات اعتباری این بانک اختصاص به تأمین سرمایه

(1) Algemene Bank Nederland, N.V., Amsterdam;

(2) Amsterdam-Rotterdam Bank, N.V., Amsterdam.

(۳) ترازنامه سال ۱۳۴۸ بانک تعاون کشاورزی ایران .

در گردش در کارهای کشاورزی و دامداری و نظایر اینها دارد. بانک در اعطای اعتبار به پرداخت وام برای شرکتهای تعاون روستائی تقدم داده است.

۸ - سیستم بانکی و وضع پولی کشور.

شبهه بانکی ایران در سال ۱۳۵۰ از ۲۵ بانک با ۶۵۳۱ واحد بانکی تشکیل شده است بانکهای ملی ایران، بازرگانی ایران و صادرات ایران در خارج از کشور دارای شعبه اند.

در پایان سال ۱۳۴۷ بیش از ۳۶ هزار نفر در این سیستم اشتغال داشته اند. مجموع دارائیهای سیستم بانکی ایران در پایان سال ۱۳۵۰ به ۴۵۷/۷ میلیارد ریال رسید که نسبت به سال قبل حدود ۶/۲۸ درصد افزایش دارد؛ این فزونی در نتیجه بسط سریع اعتبارات بخش دولتی و خصوصی بوده است.

در سال ۱۳۵۰ حجم پول بسبلغ ۱۱۷ میلیارد ریال و حدود ۲۰/۱ درصد بیشتر از سال قبل شد و این امر بر اثر توسعه خالص اعتبارات دولتی و خصوصی پدید آمده است.

منابع اعتباری بانکها علاوه بر سپردههای بخش خصوصی اعتبارات اعطائی بانک مرکزی ایران بوده است. جمع کل سپردههای قانونی، دیداری و مدت دار بانکها نزد بانک مرکزی در سال ۱۳۵۰ مبلغ دلار ۳/۴۶ میلیارد ریال بوده و نسبت به سال قبل ۳/۱۹ درصد رشد داشته است. بانک مرکزی در سال ۱۳۵۰ جمعاً ۵/۱۴ میلیارد ریال به بانکهای کشور اعتبار داده و سرعت گردش پول در سال ۱۳۵۰ شمسی ۷ر۶ بوده است. (۱)

۹ - سیاست های پولی.

بانک مرکزی ایران برای تعدیل و تخفیف نوسانهای اقتصادی میتواند از سلاحهای اعتباری و پولی استفاده نماید. در این مورد میتوانیم برنامه تثبیت اقتصادی را تجزیه و تحلیل نماییم:

الف - برنامه تثبیت اقتصادی: ریشه عدم تعادل اقتصادی را باید در سالهای ۱۳۳۶ به بعد جستجو کرد.

(۱) ترازنامه سال ۱۳۵۰ بانک مرکزی ایران

اجرای اصلاح قانون پشتوانه اسکناس و تعیین یک گرم طلای خالص به عنوان پشتوانه ۸۵۲۳۹۶۲۰۶ ریال و استفاده از تفاوت حاصله برای تأمین هزینه‌های ریالی امور تولیدی و کشاورزی خارج از برنامه هفت ساله دوم به میزان ۷۱۰۰ میلیون ریال منشاء بروز فشارهای تورمی گردید؛ از این مبلغ ۴۵۰۰ میلیون ریال به وام‌های صنعتی و معدنی، ۳۶۰۰ میلیون ریال به وام‌های کشاورزی اختصاص یافت.

بعلاوه در اوایل سال ۱۳۳۶ به پیشنهاد سازمان برنامه و تصویب مجلس شورای ملی هزینه برنامه هفت ساله دوم از ۷۰ میلیارد ریال به ۸۴ میلیارد ریال بالا رفت عوارض نامناسب این گونه سرمایه‌گذاری با چنان سطح ضعیف مدیریت و بهره‌برداری در رشته‌های تولیدی موجب ترقی قیمت‌ها و عدم موازنه ارزی کشور گردید. سیر قیمت‌ها در بازار جهانی صعودی بود و این جریان، ترقی سطح قیمت‌ها را باز هم شدت می‌بخشید. سیاست دروازه‌های باز نیز مزید برعلل گشته بود. رابطه مبادله نیز به زیان ایران تغییر میکرد. برای جلوگیری از بروز عواقب شدید در یازدهم شهریور ماه ۱۳۳۹ برنامه تثبیت اقتصادی به تصویب هیئت وزیران و شورای پول و اعتبار رسید.

هدف برنامه تثبیت اقتصادی بطور کلی آن بود که سرعت افزایش اعتبارات بانکی و در نتیجه قدرت خرید مردم را محدود سازد تا از ازدیاد نامتناسب تقاضا برای کالاهای مصرفی و ترقی قیمت‌ها جلوگیری نماید. همچنین لازم بود که حتی‌المقدور این محدودیت شامل اعتبارات غیرضروری گردد تا آسیبی به رشد رشته‌های تولیدی نرزد و نیز میبایستی اقدامات مقتضی برای تعدیل فوری سرعت افزایش واردات بویژه مواد غیرضروری و رفع مضیقه ارزی کشور بعمل آید و مقرر شده بود دولت ۲ میلیارد ریال بدهی خود را به بانک مرکزی بپردازد تا ادامه رشد اقتصادی در شرایط تعادل امکان پذیر گردد.

اقدامات بانک مرکزی به سبب ناتوانی دولت وقت در ایفا به تعهدات خود و نیز تأخیر در اجرای برنامه فقط از شدت ترقی قیمت‌ها کاست و ذخیره ارزی را به ۳۳۶ میلیون دلار افزایش داد اما سرمایه‌گذاری خصوصی رو بکاهش نهاد و

رکود اقتصادی فرارسید .

اقدامات بانک مرکزی برای اعاده رونق اقتصادی با افزایش نرخ رسمی تنزیل مجدد از ۷ به ۸ درصد و تعیین ۸ درصد حداکثر نرخ بهره سپرده‌های مدت‌دار و ۵ درصد نرخ بهره سپرده‌های پس‌انداز و ترقی نسبت سپرده قانونی برای سپرده‌های دیداری از ۱۸ درصد به ۲۰ درصد و برای سپرده‌های مدت‌دار و پس‌انداز از ۱۲ درصد به ۱۵ درصد ادامه یافت .

ب - وضع پولی کشور در سال ۱۳۴۸ : بمنظور جلوگیری از بالا رفتن سطح قیمت‌ها و تجهیز پس‌اندازهای داخلی و کاهش فشار بر موازنه پرداختهای ارزی سیاست پولی در سالی ۱۳۴۸ تغییر یافت و شکل محدودکننده پیدا کرد .

۱ - نسبت سپرده‌های قانونی برای سپرده‌های دیداری ۲ درصد یعنی به ۲۰ درصد و برای سپرده‌های غیر دیداری (پس‌انداز مدت‌دار) ۳ درصد یعنی ۱۵ درصد افزایش داده شد .

۲ - نرخ رسمی تنزیل مجدد از نو یک درصد بالا رفت و به ۸ درصد رسید .

۳ - نرخ بهره سپرده‌های غیر دیداری نیز ترقی کرد .

۴ - بهره سپرده ثابت از ۶٫۵ درصد به ۸ درصد ترقی داده شد .

در نتیجه حجم پول از ۲٫۵ میلیارد ریال در یازده ماهه اول سال ۱۳۴۷ به ۲٫۴ میلیارد ریال در این دوره کاهش یافت . در حال حاضر بهره پرداختی به سپرده‌های ثابت ۷٫۵ درصد و به پس‌انداز ۵٫۵ درصد است . بنظر میرسد مقصود از این سیاست هدایت وجوه حسابهای سپرده و راکد به سوی خرید اسناد خزانه و اوراق قرضه باشد .

۹ - بازارهای پولی در ایران .

در ایران دو نوع بازار پولی وجود دارد ، یکی نامتشکل و آزاد ، مرکب از صرافان و وام‌دهندگان خصوصی . در این بازار نرخ بهره بر حسب شهرت و اعتبار امضاء در شهرهای مختلف ایران و نوع و ارزش وثیقه ، متغیر است . حداقل نرخ بهره برای امضاء درجه اول میان ۹ تا ۲۴ درصد نوسان مینماید .

نرخ بهره برای امضاء درجه ۳ میان ۱۸ تا ۳۶ درصد متغیر است . علت گرانی بهره همانا خطر بیشتر در اینگونه وامهاست این بهره در بازار نامتشکل علیرغم توسعه اعتبارات بخش خصوصی ، اثرات انبساط مالی بخش دولت ، کاهش موارد ورشکستگی در تهران و تقلیل شدت معاملات بورس زمین سیر صعودی داشته است . معاملات ارزی در این بازار جز در مورد فرانک فرانسه که تضعیف گردید تغییر محسوسی نداشت .

دیگر بازار متشکل و سازمان یافته پولی است که دستگاه بانکی ایران آن را تشکیل میدهد . نرخ بهره در این بازار نیز برای سپرده‌های گوناگون و اعتبارات میان مدت ، درازمدت و کوتاه مدت متفاوت و متغیر است و مابین ارقام ۴ر۵ و ۱۲ درصد نوسان میکند .

۱۰ - بازار مالی ایران .

بازار مالی به بازار سرمایه یا بورس نیز مشهور است . گرچه در تهران برای نخستین بار از بهمن ماه سال ۱۳۴۶ بورس اوراق بهادار و نقل و انتقال سرمایه تأسیس گردیده است در تالار بورس تهران اسناد خزانه ، اوراق قرضه و سهام پاره‌ای از شرکت‌ها و دستور پرداخت‌های مرحله اول اصلاحات ارضی مورد معامله قرار گرفته است . در این تالار ۱۶ بانک کارگزار رسمی و دو نفر شخص حقیقی به این عنوان فعالیت دارند .

فعالیت تالار بورس اوراق بهادار برحسب صاحبان سهام در سال ۱۳۴۸ شمسی در جدول زیر منعکس است :

جدول شماره ۳۱

فعالیت تالار بورس بر گهای بهادار بر حسب صاحبان سهام
در سال ۱۳۴۸ (۱)

نام صاحب سهم	تعداد سهم	ارزش رسمی هر سهم به ریال	مبلغ کل فروش به هزار ریال
بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران	۶۴۷۸۱	۱۰۰۰	۸۱۳۲۰
شرکت سهامی نفت پارس	۲۰۱۴	۱۰۰۰	۲۲۴۸
اسناد خزانه	۱۴۷۰	۰	۱۴۷۹۲
دستور پرداخت های مرحله اول اصلاحات ارضی	۸۲۰	۰	۲۹۶۱۴
شرکت سهامی سیمان تهران	۰	۱۰۰۰۰۰	۷۰۰
بانک ایرانیان	۴۷	۵۶۲۵۰	۳۳۲۵
شرکت سهامی سیمان شمال	۰	۱۰۰۰۰۰	۸۰۰
شرکت سهامی کارخانجات نورد ایران	۱۰	۹۰۰۰	۱۴۹

حجم معاملاتی که در این مرکز صورت میگیرد هنوز بسیار ناچیز است و قابل مقایسه با مراکز مهم بورس های جهانی نبوده و در نتیجه نتوانسته است پس اندازهای خصوصی را برای تأمین مالی سرمایه گذاری های میان مدت و دراز مدت بسیج نماید.

در سال ۱۳۵۰ جمعاً ۴۶۱۷۳ سهم به ارزش ۳۷۶۵۸۹ هزار ریال در بورس تهران معامله شده است که با توجه به میزان معاملات اوراق بهادار در سال ۱۳۴۶ به مبلغ ۱۵۳۴۷ هزار ریال امیدوارکننده می باشد.

هر قدر میدان فعالیت بورس وسیع تر گردد تهیه و گردآوری سرمایه مورد نیاز برای رشد اقتصاد ملی آسان تر می شود.

قسمت سوم

صندوق های پس انداز ، توسعه کشاورزی و ضمانت

صنعتی ایران

در جوار سیستم بانکی و هماهنگ با نوع فعالیت آنها مؤسساتی بنام صندوق پس انداز ، صندوق توسعه کشاورزی و صندوق ضمانت صنعتی ایران وجود دارد که نقش آنان در زمینه کوشش های تولیدی و تسریع آهنگ رشد اقتصادی مملکت در خور توجه میباشد .

۱ - صندوق پس انداز .

پس از تشکیل بانک ملی ایران برای گردآوری خرده پس انداز نخست در سال ۱۳۰۷ دایره ای به نام « صندوق صرفه جوئی » ایجاد گردید و در سال ۱۳۱۸ قانون تأسیس صندوق پس انداز ملی از تصویب مجلس شورای ملی گذشت ، پس از مدتی کوتاه آئین نامه اجرائی آن نیز تهیه شد و « صندوق پس انداز ملی ایران » زیر نظر بانک ملی ایران جای « صندوق صرفه جوئی » را گرفت و در کلیه شعب بانک در شهرها به فعالیت آغاز کرد . این صندوق به سپرده ها بهره میدهد . این امر موجب تشویق خرده پس اندازکنندگان و هدایت پس انداز آنان بسوی صندوق پس انداز گردید . هر قدر شماره نفوس کشور افزایش مییابد و ساحت اقتصاد پولی وسعت بیشتر پیدا میکند و سراسر مملکت را در برمیگیرد ، سپرده های صندوق پس انداز نیز بیشتر میشود . بطوریکه میزان سپرده های پس انداز مردم نزد بانکها از ۳/۱۳۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۴۹ به ۳/۱۷۹ میلیارد در پایان سال ۱۳۵۰ رسیده است و این رقم نسبت به حجم پول بمقدار ۴۰۹ میلیارد ریال در سال ۱۳۴۸ بسیار قابل ملاحظه میباشد . (۱)

این پس اندازها منبع اعتبارات کوتاه مدت ، میان مدت و درازمدت ضروری

(۱) ترازنامه سال ۱۳۴۸ بانک ملی ایران .

برای اجرای سرمایه‌گذاریها و تأمین سرمایه در گردش و تسریع رشد اقتصادی کشور است :

۲ - صندوق توسعه کشاورزی ایران .

این صندوق مؤسسه‌ای مستقل ، بصورت شرکت سهامی است و بروش بازرگانی اداره میشود و دارای مجمع عمومی - شورای عالی و رئیس کل میباشد . سرمایه صندوق ۱۶،۰۰۰ میلیون ریال منقسم به ۱۰۰۰ سهم یک میلیون ریال که ۵۸۰ میلیون ریال آن پرداخته شده است .

الف - عملیات صندوق :

برای تشویق سرمایه‌گذاریهای خصوصی در امور کشاورزی و دامپروری ، بسط و ترویج کشاورزی تجاری ، عمران اراضی بایر و موات در جهت کمک به رشد اقتصادی کشور و تأمین مواد غذایی بمقدار بیشتر ، تهیه مواد اولیه صنایع و افزایش صادرات محصولات کشاورزی صندوق توسعه کشاورزی ایران به عملیات زیر مبادرت میورزد :

- ۱ - اعطای وام به افراد و مؤسسات خصوصی .
- ۲ - مشارکت در شرکتهای خصوصی .
- ۳ - کمک به صدور و انتشار هر نوع سهم و اوراق قرضه مربوط به امور کشاورزی و دامداری و تعهد و پذیره‌نویسی و یا قبول آنها .
- ۴ - تضمین وام‌های کشاورزی که توسط اشخاص ثالث داده میشود .
- ۵ - خرید و فروش اوراق قرضه میان مدت و درازمدت شرکتهای خصوصی کشاورزی و دامداری .
- ۶ - اعطای کمک‌های فنی لازم به متقاضیان وام و مشارکت با داوطلبان سرمایه‌گذاری در امور کشاورزی برای تهیه طرحهای قابل بررسی .
- ۷ - تهیه طرح‌های کشاورزی مطالعه شده و ارائه آنها به سرمایه‌گذاری خصوصی جهت اجرا .
- ۸ - هرگونه عملیات مجاز بانکی که منطبق با وظایف و هدف‌های صندوق

باشد .

طرحهای وام و مشارکت محتوی هدفهای زیر است :

افزایش و بهبود کیفیت تولیدات کشاورزی کشور در رشتههای مختلف کشاورزی مانند زراعت - باغداری - دامداری - پرورش طیور و ماهی و زنبور عسل و هر نوع حیوان به قصد استفاده از پوست - پشم - کرک - گوشت و دیگر اجزاء آن ، غرس اشجار برای تأمین مواد اولیه صنایع درامور کشت و صنعت و بهره برداری از جنگل .

در حال حاضر صندوق طرحهایی را که میزان وام مورد نیاز آنها از ۱۰۰۰۰۰۰ ریال کمتر باشد مورد رسیدگی قرار نمیدهد و در نتیجه دنیای روستائی و کشاورزان نیازمند و خرده پا از کمکهای اعتباری این صندوق بی بهره میمانند .

ب - منابع مالی .

علاوه بر يك میلیارد ریال سرمایه مورد تعهد که تماماً تعلق بدولت دارد و بوسیله سازمان برنامه از اعتبارات عمرانی کشور تأمین میگردد ، صندوق توسعه کشاورزی ایران میتواند برای تأمین هدف های خود تا مبلغ دوست میلیون دلار وام یا اعتبار از خارج تحصیل کند .

همچنین صندوق مجاز است برای نیل به هدف های خود اوراق قرضه توسعه کشاورزی بمیزان ۵ میلیارد ریال با ضمانت دولت منتشر نماید .

بعلاوه صندوق از وجوه مختص اعتبارات کشاورزی در برنامه عمرانی و نیز از تسهیلات بانک مرکزی ایران درمورد تنزیل مجدد استفاده خواهد کرد .

پ - فعالیت های صندوق در سال ۱۳۴۸ .

ظرف سال ۱۳۴۸ صندوق - / ۸,۲۶۵,۰۰۰ ریال وام دراز مدت و ۴۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال وام کوتاه مدت داده است .

چنانکه محتوی هدفها نشان میدهد مقصد درجه اول صندوق سرمایه - گذاری در طرحهای مهم و ایجاد واحدهای بهره برداری در بخش کشاورزی است و بدینسان ایجاد زراعت مکانیزه در اراضی وسیع با استفاده از شیوههای نوین کشت و کار مورد تشویق است و در نظر است در دنیای روستائی زمین های بایر

در نقاط مناسب و مستعد دایر و آباد گردد و شکلی جدید و فراوان از واحدهای عظیم بهره‌برداری کشاورزی پدید آید .

طرحهای مصوب صندوق توسعه کشاورزی که در سال ۱۳۴۹ بمرحله اجرا در خواهد آمد و نتایج ارزنده و جالبی بیار خواهند آورد بدینقرارند :

۱ - تشکیل شرکتی مرکب از بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران - صندوق توسعه کشاورزی ایران و تولیدکنندگان شیر برای بهبود تولید و توزیع فرآورده‌های لبنی در تهران .

۲ - تشکیل شرکتی با مشارکت صندوق توسعه کشاورزی و چیس مانهاتان بانک ، شرکت کامل اند کولک و گروهی از سرمایه‌گذاران ایرانی برای بهره‌برداری از ده هزار هکتار اراضی زیر سد محمدرضا شاه پهلوی در خوزستان .

بنظر میرسد ، نفوذ محافل مالی خارجی در قلمرو کشاورزی گرچه به ترقی سطح بهره‌وری و ایجاد دستگاه مجهز بازاریابی و فروش بقیمت منطقی کمک میکند ، اما مآلاً از ایجاد کانون‌های روستائی نیز ممانعت بعمل می‌آورد .

۳ - تشکیل شرکتی با همکاری و مشارکت گروهی از سرمایه‌گذاران دانمارکی برای پرورش گوسفند و ایجاد واحدهای بزرگ دامداری و اصلاح نژاد با ۵۰،۰۰۰ سر گوسفند در اراضی زیر سد محمدرضا شاه پهلوی .

۴ - تشکیل شرکتی برای ایجاد کشتارگاه مرغ و سردخانه با سرمایه اولیه یکصد میلیون ریال .

۵ - تشکیل دو شرکت کشت و صنعت در مناطق جیرفت و قزوین و اصلاح وضع بازاریابی و عرضه محصولات کشاورزی و دامی در این دو منطقه ، با مشارکت بخش خصوصی - وزارت آب و برق - بانک عمران - سازمان عمران دشت قزوین و صندوق توسعه کشاورزی ایران برای ایجاد صنایع وابسته به کشاورزی و تولید قسمتی از مواد اولیه مورد نیاز این رشته‌های تولیدی .

۶ - تشکیل شرکت بزرگ گاوداری و اصلاح نژاد گاو با مشارکت بخش خصوصی .

۷ - تأسیس شرکت کشت و صنعت در منطقه دشت مرغاب با مشارکت

بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران و صندوق توسعه کشاورزی ایران و بخش خصوصی برای ایجاد صنایع تبدیلی تولیدات مزارع خود و خرید مقداری از تولیدات کشاورزی پیرامون حوزه فعالیت .

۸- ایجاد واحد دامداری و صنایع لازم با همکاری یک گروه سرمایه گذار خارجی در منطقه گرگان .

۹- تأسیس یک واحد بزرگ تولید بذر مرغوب با مشارکت بخش خصوصی و یکی از شرکت های معتبر تهیه و توزیع بذر امریکا .

۱۰- ایجاد یک واحد تبدیل زباله به کود آلی در شهر اصفهان .

۱۱- ایجاد شرکتی برای پرورش درخت زیتون در یک هزار هکتار اراضی دامنه ای مازندران و گرگان و بی نیاز ساختن کشور از روغن زیتون وارداتی .

مزایای اقدامات مشروحه بالا ، ایجاد واحدهای بزرگ بهره برداری و تولید در مقیاس قابل ملاحظه و برداشت محصول به میزان در خور توجه ، مشارکت بخش خصوصی و هدایت پس اندازها به سوی فعالیتهای کشاورزی که بسیار نیاز به سرمایه و سرمایه گذاری دارد ، مشارکت بانکهای خصوصی ، تلفیق صنعت و کشاورزی در کنار هم و بالاخره اقدام به سرمایه گذاریهای صرفاً تولیدی است .

نقطه ضعف این گونه برنامه ها این است که واحدهای زنده روستائی با تمام خصوصیات انسانی آن به صورت ده ایجاد نمیگردد و آنچه درآمد از این قبیل فعالیتهای تولیدی بدست میآید ، نصیب کسانی میشود که در محل زندگی نمیکنند . بدینسان شکل تازه غیبت بزرگ مالکی در اراضی زراعی ایران بوجود میآید .

۳- صندوق ضمانت صنعتی .

مؤسسه ایست که هم وام میدهد و هم پذیره نویسی و تضمین میکند . صندوق ضمانت صنعتی در بیست و پنجم دیماه ۱۳۳۹ آغاز بکار کرده است . این صندوق غیر تجاری و عام المنفعه است و معاملاتی که انجام میدهد برای استفاده خود نیست و جنبه دولتی نیز ندارد .

سرمایه صندوق ضمانت صنعتی پانصد میلیون ریال است این صندوق در سال ۱۳۴۲ شمسی از سازمان برنامه وامی بمبلغ ۸۰۰ میلیون ریال دریافت نموده است .

هدف صندوق ضمانت صنعتی بکارانداختن دارائی موجود به منظور وام های مورد احتیاج مؤسسات كوچك و متوسط صنعتی در دوره عملکرد صندوق با بهره مناسب است. اینگونه وام ها كه هر يك از ۵ میلیون ریال تجاوز نمیکند از طریق يك یا چند بانك ایرانی یا خود مؤسسه برای مدت حد اکثر ۵ سال داده میشود. موضوع وثیقه و سایر جزئیات مربوط به این گونه وام ها تابع آئین نامه صندوق ضمانت صنعتی است. این وام ها هیچگاه برای ساختمان یا به منظوری غیر از توسعه صنایع ایران بمصرف نخواهد رسید، مع الوصف بهبودیا تغییرات جزئی در ساختمان های موجود در مؤسسات تقاضاکننده كه جمعاً از يكدهم وام مربوط تجاوز نکند، جایز میباشد.

در حال حاضر وجوه صندوق ضمانت در برابر دریافت ۵ درصد بهره درسال به اختیار بانك عمران گذاشته شده است. بانك عمران به طرحهای صنعتی پس از تصویب صندوق مزبور اعتبار لازم میدهد و عقد قرارداد وام، ارزیابی طرح و رسیدگی بنحوه مصرف را كلا بمعده دارد.

بانك عمران طبق اساس نامه صندوق عمل میکند و بهره وام ها حداكثر ۸ درصد است و کلیه هزینه ها حتی پرداخت حقوق اعضای صندوق ضمانت صنعتی را متعهد میباشد.

صندوق ضمانت صنعتی در سال ۱۳۴۸ حدود ۳۲ میلیون ریال سود ویژه داشته و این را بمصارف زیر رسانیده است.

۴۰ درصد به دانشگاه صنعتی آریامهر،

۳۰ درصد به دانشگاه پهلوی،

۳۰ درصد خرید سهام شرکتهای صنعتی،

عواید سی درصد خرید سهام شرکتهای صنعتی به سرمایه صندوق افزوده تاکنون صنایعی مانند مواد غذایی - نساجی - صنایع چوب - مصنوعات فلزی - كاغذ و مقواسازی، چرمسازی - محصولات شیمیائی و تولید برق از وام های صندوق ضمانت صنعتی استفاده کرده اند.

۴ - صندوق ضمانت صنعتی باتضمین حداكثر وام حدود پنج میلیون ریال

فقط میتواند در جهت ایجاد صنایع کوچک تبدیلی گام بردارد .

رشته های زیر از کمک صندوق ضمانت صنعتی استفاده کرده اند :

صنایع جهانگردی مود غذایی - نساجی - چوب - کاغذ و مقواسازی
چرمسازی - صباغی - محصولات شیمیائی مصنوعات غیر فلزی - تولید برق -
استخراج معادن و متفرقه مانند پنبه پاک کنی - قالی بافی و سایر لوازم تعمیرگاه -
لباس شوئی و مبل سازی .

۵ - شرکت پس انداز و وام مسکن کورش بزرگ با سرمایه اولیه - / ۳۰۰۰۰۰۰۰۰

ریال منقسم به ۳۰۰۰۰۰ سهم ده هزار ریالی «الف» موسس در شهریور ماه ۱۳۵۰

شمسی برای جلب پس انداز و اعطای وام مسکن تشکیل گردیده است .

۶ - نقش سیستم بانکی در رشد اقتصادی :

شبکه بانکی کشور با اعطای اعتباری کوتاه مدت - میان مدت و دراز مدت
به رشته های مختلف تولیدی و یا مشارکت با بخش خصوصی در توسعه فعالیت های
اقتصادی سهم مهمی در رشد اقتصادی مملکت بعهده دارد مشخصات دستگاه بانکی
ایران تعداد افزون بر نیاز ، پراکندگی زیاد از حد ، عدم تخصص و نفوذ محافل مالی
و بانکهای بیگانه در آن است تجربه گذشته در مکتب بانکداری ایران درس های
آموزنده به بانک ها داده است و آن ها را در معاملات کوچک و کوتاه مدت ورزیده
ساخته است اما کشور ما اینک در راهی ناهموار و سخت برای صنعتی شدن و ایجاد
واحدهای بزرگ تولیدی گام نهاده است مسئله تنخواه گردان در مقیاس بزرگ برای
صاحبکاران اقتصادی مطرح است و روش کنونی نظام بانکداری کشور براساس
امضای سفته و وثیقه شخصی یا مستغلات نمیتواند نیازمندیهای روزافزون واحدهای
عظیم کار و کسب را به سرمایه جاری و اعتبارات فراوان رفع کند . این حجم فعالیت
مؤسسات اقتصادی است که باید وثیقه اعتبار قرار گیرد .

از میان بانک ها ، چنان که به عنوان مثال عملیات آنها آورده شد ، برخی
به این گونه نکات آگاهی یافته اند و پختگی نشان داده اند و حتی پا فراتر نهاده اند
و به کوشش هایی برتر از یک وظیفه صرفاً بانکی پرداخته اند . بنابراین مایه کار

وجود دارد و نیازی به تحمل نفوذ مالی و بانکی بیگانه نیست - این نقش درست و به عنوان تکلیف اصلی و اساسی باید به عهده بانک های ایرانی گذارده شود و بانک های مختلط در این هنگام که کشور برای رسیدن به توسعه یافتگی سخت کوشاست تنها میدانی در حدود کمک به سیستم بانکداری ایران در برابر داشته باشند. در حال حاضر دو بانک سرمایه گذاری به نام های بانک صنعتی شهریار و بانک صنایع ایران نیز در شرف تاسیس می باشد و زمزمه پیدایش بانک های دیگر نیز گهگاه بلند می شود .

فصل ششم

سازمان بیمه در ایران

اهمیت بیمه از میدان فعالیت جهانگیر آن استنباط میشود. توسعه بیمه در هر جامعه مبین رشد اقتصادی و اجتماعی ملت است. هر قدر نسبت حق بیمه دریافتی به میزان درآمد ملی زیادتر باشد، حزم و دوراندیشی در آن جامعه بیشتر است. سازمان بیمه در ایران از بیمه مرکزی ایران و شرکت‌های بیمه تبلور و آرایشی همانند دستگاه بانکی ایران میباشد. در این دوزینه بحث را دنبال میکنیم.

قسمت اول

بیمه مرکزی ایران (۱)

برای تنظیم و تعلیم و راهنمایی کارهای بیمه در ایران و حمایت بیمه‌گذاران و بیمه‌شدگان و صاحبان حقوق آنها و نیز اعمال نظارت دولت بر این گونه فعالیت مدتی است مؤسسه‌ای به نام «بیمه مرکزی ایران» به صورت شرکت سهامی با سرمایه پانصد میلیون ریال منقسم به سهام ده میلیون ریالی تماماً متعلق به دولت و غیرقابل انتقال ایجاد گردیده که مرکز آن در تهران است و موافق قوانین بازرگانی اداره خواهد شد مگر به قید قانون.

(۱) لایحه شماره ۵۴۲ مورخ هجدهم فروردین ماه ۱۳۴۹ در باب تأسیس بیمه مرکزی ایران و بیمه‌گری.

۱ - وظایف و اختیارات .

بیمه مرکزی ایران دارای وظایف و اختیاراتی به شرح زیر خواهد بود .
الف - تهیه آئین نامه ها و مقررات ضروری برای اجرای شایسته کارهای بیمه در ایران .

ب - گردآوری اطلاعات لازم درباره فعالیت های مؤسسات بیمه در ایران
پ - اقدام به بیمه های اتکائی اجباری .

ت - پذیرفتن بیمه های اتکائی اختیاری از مؤسسات داخلی یا خارجی .

ث - واگذاری بیمه های اتکائی به مؤسسات داخلی یا خارجی در موارد مقتضی . در این مورد نظر این است که از شدت خطرات کاسته شود .

ج - مدیریت بر صندوق تأمین خسارت های بدنی و تنظیم آئین نامه آن .

چ - ارشاد مؤسسات بیمه و نظارت بر آنها و حمایت از آنها در جهت حفظ سلامت بازار بیمه و به منظور تنظیم امور نمایندگی و دلالتی بیمه و اعمال قدرت بازبینی بر امور بیمه اتکائی و جلوگیری از رقابت های مکارانه و زیان بخش .
بیمه مرکزی ایران مکلف به حفظ اسرار مؤسسات زیر نظارت خود است .

۲ - ارکان بیمه مرکزی ایران .

بیمه مرکزی ایران دارای ارکان زیر می باشد :

الف - مجمع عمومی : مرکب از وزیر دارائی ، وزیر اقتصاد ، وزیر کار و امور اجتماعی . وظایف این مجمع تعیین خط مشی کلی بیمه مرکزی ایران ، رسیدگی به گزارش سالانه رئیس کل بیمه مرکزی ایران و اظهار نظر درباره آن ، رسیدگی و تصویب بودجه و ترازنامه ، تصویب سازمان و آئین نامه های مالی و اداری بیمه مرکزی ایران ، تصویب مقررات استخدامی با رعایت بند ب از ماده دوم قانون استخدام کشوری ، انتخاب بازرسان و تعیین حقوق رئیس کل و اعضای هیأت عامل و حق الزحمه بازرسان .

ب - شورای عالی بیمه .

۱/ب - شورای عالی بیمه از شخصیت های زیر تشکیل خواهد شد .

(۱) رئیس کل بیمه مرکزی ایران .

- (۲) معاون وزارت دارائی .
- (۳) معاون وزارت اقتصاد .
- (۴) معاون وزارت کار و امور اجتماعی .
- (۵) معاون وزارت تعاون و امور روستاها .
- (۶) رئیس شرکت سهامی بیمه ایران .
- (۷) مدیر عامل یکی از مؤسسات بیمه به انتخاب سندیکای بیمه‌گران ایران .
- (۸) يك کارشناس در امور حقوقی به انتخاب مجمع عمومی .
- (۹) يك کارشناس در امور بیمه به انتخاب مجمع عمومی .
- (۱۰) يك نفر مطلع در امور بیمه به انتخاب رئیس اطاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران .
- ۲/ب - وظایف شورای عالی بیمه از این قرار است .
- (۱) رسیدگی و اظهارنظر نسبت به صدور پروانه تأسیس یا عضو پروانه مؤسسات بیمه .
- (۲) تصویب نمونه ترازنامه که باید مورد استفاده شرکت‌های بیمه در ایران قرار گیرد .
- (۳) تعیین انواع معاملات بیمه و شرایط عمومی بیمه‌نامه‌ها و نظارت بر امور بیمه‌های اتکائی .
- (۴) تعیین میزان کارمزد و حق بیمه .
- (۵) تصویب آئین‌نامه‌های لازم برای هدایت کارهای بیمه و ارشاد فعالیت شرکت‌های بیمه در ایران .
- (۶) رسیدگی گزارش بیمه مرکزی ایران و اظهارنظر نسبت به آن و هرگونه پیشنهاد رئیس شورای عالی بیمه و انجام دادن دیگر وظایف قانونی .
- پ - هیأت عامل .
- هیأت عامل بیمه مرکزی ایران از رئیس کل و قائم‌مقام رئیس کل و معاونان بیمه مرکزی تشکیل میشود .

- در این هیأت رئیس بیمه مرکزی به عنوان بالاترین مقام اجرائی و اداری دارای وظایف و اختیارات زیر است :
- (۱) نظارت بر اجرای قانون بیمه .
 - (۲) نمایندگی بیمه مرکزی در برابر اشخاص و مؤسسات دولتی یا خصوصی و دادگاهها .
 - (۳) تفویض بخشی از اختیارات و حق امضای خود به قائم مقام یا معاونان و یا رؤسا و کارمندان بیمه مرکزی .
 - (۴) تقدیم گزارش وضع حسابها و امور بیمه مرکزی ایران به مجمع عمومی .
 - (۵) تقدیم گزارش عملیات و فعالیت های مؤسسات بیمه در ایران به شورای عالی بیمه .
- ب - بازرسان .
- بیمه مرکزی ایران دارای دو نفر بازرسان است که به ترازنامه سالانه رسیدگی مینمایند .
- بدینسان بیمه مرکزی در گسترش همه جانبه کارهای بیمه در ایران و ایجاد هماهنگی میان فعالیت های شرکت های بیمه و مؤسسات وابسته در جهت کمک به رشد اقتصادی نقش اساسی پیدا خواهد کرد .

قسمت دوم

مؤسسات بیمه

در ایران پیش از تشکیل شرکت سهامی بیمه ایران در سال ۱۳۱۴ شمسی فقط نمایندگی شرکت های بیمه خارجی در ایران فعالیت داشتند . امروزه مؤسسات خصوصی بیمه نیز به این صف پیوسته اند و در نظام تازه بیمه گری آرایش یافته اند .

۱ - شرکت های بیمه در ایران .

در حال حاضر شرکت‌های بیمه به‌اسامی زیر در ایران فعالیت دارند .

سال تأسیس	نوع مالکیت	میزان سرمایه به میلیون ریال	
۱۳۱۴	دولتی	۲۰۰/-	(۱) شرکت سهامی بیمه ایران
۱۳۲۹	خصوصی	۱۰۰/-	(۲) شرکت بیمه شرق
۱۳۳۴	خصوصی	۱۰۰/-	(۳) شرکت بیمه آریا (وابسته به بانک اعتبارات تعاونی توزیع)
۱۳۳۴	خصوصی	۵۰/-	(۴) شرکت بیمه پارس (وابسته به بانک پارس)
۱۳۳۵	خصوصی	۶۰/-	(۵) شرکت بیمه ملی (وابسته به بنیاد پهلوی)
۱۳۸		۱۰۰/-	(۶) شرکت بیمه البرز (۲۵ درصد سهام آن از شرکت سهامی بیمه ایران و ۴۰ درصد سهام آن از شرکت بیمه یورکشایر است)
۱۳۳۸		۵۰/-	(۷) شرکت بیمه آسیا
۱۳۳۹		۵۵/-	(۸) شرکت بیمه امید (وابسته به بانک صادرات ایران)
۱۳۴۳		۵۰/-	(۹) شرکت بیمه ساختمان و کار (وابسته به بانک کار)

(۱۰) نمایندگی بیمه یورکشایر در ایران در سال ۱۳۰۸ شمسی آغاز به کار کرده و سرمایه پرداختی شرکت اصلی يك میلیون لیره انگلیسی و عضو گروه جنرال اکسیدنت دارای دارائی به میزان -/۵۷۹۰۰۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی است .

(۱۱) نمایندگی بیمه اینگستراخ که متعلق به اتحاد جماهیر شوروی است . نفوذ بانک‌ها در شرکت‌های بیمه ایران به خوبی نمایان است . بعلاوه نمایندگی های بیمه خارجی نیز نقش برجسته‌ای در زمینه بیمه‌های اتکائی دارند .

۲ - فعالیت شرکت‌های بیمه در ایران .

اندک اندک محافل کار و کسب و افراد عادی به مزایای بیمه پی برده‌اند و میزان حق بیمه‌های دریافتی سال به سال رو به افزایش است .

حق بیمه مستقیم رشته‌های اصلی آتش سوزی ، باربری ، اتومبیل ، حوادث ، تمام خطر زندگی و شخص ثالث در بازار بیمه ایران طی سال های ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۰ شمسی از ۸۵۳ میلیون ریال به ۴۴۱۰ میلیون ریال رسیده ، یعنی ۵۱۷ درصد ترقی کرده میزان کل خسارات پرداختی ۲۰۴۰ میلیون ریال بوده است . (۱)

شرکت‌ها و نمایندگیهای بیمه به شرح و تعداد مذکور در بالا موافق قانون باید ۲۵ درصد از مجموع فعالیت‌های بیمه‌ای خود را نزد شرکت سهامی بیمه ایران بیمه اتکائی نمایند . این گونه وجوه حاصله را حق بیمه اتکائی گویند .

حق بیمه‌های دریافتی شرکت سهامی بیمه ایران در سال ۱۳۴۸ شمسی از دو میلیارد ریال افزون شده و بدین‌سان مقام این شرکت در میان بیمه‌گران از همه برتر است .

۳ - نقش مؤسسات بیمه در رشد اقتصادی ایران .

از موانعی که بر سر راه فعالیت‌های اقتصادی در ایران میتوان نامبرد یکی کمبود سرمایه و دیگر خطرات سرمایه‌گذاری است .

گسترش جنب و جوش شرکت‌های بیمه در رشته‌های گوناگون کار و کسب و نفوذ در محافل تجاری دایره امکانات مالی آنها را نیز وسعت بخشیده است .

تحول حق بیمه‌های دریافتی نسبت به تولید ناخالص ملی ایران طی سال - های ۴۵ - ۱۳۴۸ چنین بوده است . (۲)

پایان سال	تولید ناخالص ملی ایران	حق بیمه‌های دریافتی
	به قیمت ثابت و به میلیارد ریال	به میلیارد ریال
۱۳۴۷	۵۳۲/۳	۲/۳۵۷
۱۳۴۸	۵۸۰/۵	۳/۱۸۶
۱۳۴۹	۶۴۷/۸	۳/۷۶۹
۱۳۵۰	۷۴۰/۴	۴/۴۱۰

(۱) ترازنامه سال ۱۳۵۰ شرکت سهامی بیمه ایران . (۲) ترازنامه سال ۱۳۵۰ شرکت سهامی بیمه ایران .

شرکت‌های بیمه میتوانند از ذخایر خود در راه‌های اقتصادی زیر بهره‌برگیرند:

الف - مستقیماً در ایجاد واحدهای کسب به کار اندازند چنان که شرکت سهامی بیمه ایران در این راه گام نهاده و مهمان‌سرای شاه‌عباس کبیر را در اصفهان ساخته است. این بنای زیبا و باشکوه اکنون نمونه شاهکار جاویدان هنر ایرانی است و جهانگردان را از گوشه و کنار دنیا به سوی خود میکشاند و درآمد ارزی برای اقتصاد ملی فراهم می‌آورد.

ب - شرکت‌های بیمه میتوانند اندوخته‌های خود را در بورس بر گهای بهادار به خرید سهام شرکت‌های تولیدی اختصاص دهند و از این طریق به افزایش میزان سرمایه‌گذاری کمک نمایند. بی‌گمان این گونه فعالیت‌ها در تسریع آهنگ رشد اقتصادی ایران مؤثر خواهد بود.

پ - مانع دیگر بر سر راه رشد و توسعه اقتصادی خطر سرمایه‌گذاری و در نتیجه بیم و نگرانی سرمایه‌داران از ورود بی‌پروا به دایره کارهای اقتصادی مملکت است. شرکت‌های بیمه میتوانند با قبول بیمه سرمایه‌گذاری‌ها و تضمین جریان سودآور این گونه فعالیت‌ها بارسنگین مخاطرات را کاهش دهند و رغبت به سرمایه‌گذاری را در روحیه سرمایه‌داران ایجاد نمایند.

ت - شرکت‌های بیمه با خرید اوراق قرضه دولتی و اسناد خزانه میتوانند هم به سود مطمئن برسند و هم در تأمین سرمایه جاری و نیز اجرای برنامه‌های درازمدت گشایش اعتباری و مالی پدید آورند.

بدینسان سود ویژه شرکت‌های بیمه در ایران که رقم درشتی است و در سال ۱۳۴۸ شمسی به ۱۹۱۰ میلیون ریال سرزده است. (۱) میتواند در بازار سرمایه سرچشمه سرمایه‌گذاری‌های عظیم و منشاء تراکم سرمایه در رشته‌های گوناگون اقتصادی شود.

(۱) ترازنامه سال ۱۳۴۸ شرکت سهامی بیمه ایران.

شرکت سهامی بیمه ایران در سال ۱۳۴۸ شمسی از محل اندوخته‌های خود ۵۳۴ میلیون ریال سرمایه‌گذاری کرده است و این رقم اهمیت مؤسسات بیمه را در اقتصاد ایران نشان می‌دهد. (۱) ارزش افزوده بیمه در سال ۱۳۴۵ به قیمت جاری حدود ۷۹۶ میلیون ریال بوده است.

۲۶۰

بازرسی و حسابرسی

و نحوه تهیه صورت‌های مالی

و نحوه عملیات حسابرسی

فصل هفتم

دولت و اقتصاد ایران

در کشورهای روبه توسعه رشد تولیدات جز در سایه مشارکت دولت در ساختمان زیر بناهای اقتصادی، ایجاد نهادهای اجتماعی و اقدام به سرمایه‌گذاری سرمایه‌گذاری سنگین امکان پذیر نیست. دولت از فراز موضع برتر و مسلط خود نیازمندیهای ملی را می‌بیند، با امکانات وسیعی که در مقیاس مملکت در اختیار دارد آرمانهای مردم را جاهه عمل می‌پوشاند، بر پایه ضابطه‌های منطقی اولویت طرح‌های تولیدی را معین میکند، یکپارچگی اقتصادی و ملی پدید می‌آورد و تمام نیروهای کشور را برای تسریع رشد و توسعه اقتصادی بخدمت می‌گیرد. این دولت است که به اتکاء تجربیاتی که طی سالهای متمادی گذشته اندوخته است به مثابه یک مبتکر و صاحبکار نقشه‌های جامع اقتصادی میریزد و با شرکت دادن ملت بار سنگین نسبی و سرانه پیشرفت را سبک‌تر می‌سازد. این دولت است که طرح برنامه‌های مالی و پولی می‌افکند و برای توزیع عادلانه درآمد، ارتقاء سطح بهزیستی و افزایش ثروت ملی به ابتکارات همه‌جانبه و گسترده دست می‌زند.

نقش دولت در ارقام بودجه کل و در صورت ریز کارهای عمرانی مملکت بهتر نمایان میشود. در این بحث، در این زمینه به بررسی می‌پردازیم.

قسمت اول

بودجه

نخستین بودجه کشور را مرحوم صنیع‌الدوله هدایت وزیر مالیه در سال ۱۳۲۸ قمری تهیه نمود و به مجلس شورای ملی ایران تقدیم داشت. این بودجه به دقت و با صداقت خاص فراهم آمده و در مقدمه آن اصول تهیه بودجه در جوامع دموکراسی و فواید چنین ترتیب برای نمایندگان دوره دوم قانونگذاری تشریح گردیده بود. رقم درآمدها در نخستین بودجه دولت ایران ۱۴۶۱۸ میلیون تومان پیش‌بینی شده و در برابر هزینه‌های مملکت حدود پانصد هزار تومان کسر داشته است.

از آن زمان تا کنون شکل، کیفیت و بنیان بودجه ایران دگرگونیهای فراوان یافته و همراه با افزایش وظایف دولت در زمینه امور اقتصادی و اجتماعی در مقیاس ملی و ضرورت جبران عقب ماندگیهای قرون و اعصار، نقش بودجه نیز گیراتر و پر جلوه‌تر گردیده است. از سال ۱۳۴۳ شمسی وظیفه تهیه بودجه از وزارت دارائی منتزع و در سازمان برنامه به دفتر مرکزی بودجه واگذار شد.

از آغاز سال ۱۳۴۶ دولت برای تنظیم بودجه به روش‌های نوین بودجه - بندی روی آورد. دفتر مرکزی بودجه در سازمان برنامه زیر نظر نخست‌وزیر، عملیات دولت را چنین آراسته است.

الف - طبقه بندی درآمدها

ب - طبقه بندی هزینه‌ها

پ - طبقه بندی واحدهای سازمانی

ت - طبقه بندی اقتصادی

اصول اساسی زیر در طبقه بندی عملیات بودجه ایران مورد توجه است.

(۱) - طبقه بندی عملیات در بودجه ایران تنها آن دسته از وظایف و عملیات

و اعتبارات دولت را در برمیگیرد که مستقیم یا غیر مستقیم بوسیله وزارتخانه‌ها و

مؤسسات دولتی انجام میپذیرد و عملیات مؤسسات اتفافی و بازرگانی دولتی ، بیرون و جدا از این طبقه بندی ، در بودجه قرار میگیرد .

(۲) - درآمدها و هزینه های مؤسسات عام المنفعه و کمک دولت بدانها نیز در طبقه بندی عملیات آورده میشود .

(۳) - بودجه برنامه ای دولت در طرف هزینه ها در دو بعد تهیه میگردد ؛ یکی اعتبارات بر حسب بخش ، وظیفه برنامه و دیگر اعتبارات بر حسب دستگاهها .

بدینسان بودجه برنامه ای (۱) بر اساس وظایف - طرحها و فعالیت های دولت تنظیم میگردد .

مراد از بخش ، مجموع چند وظیفه متجانس و مرتبط است مانند بخش امور اجتماعی .

منظور از وظیفه ، يك سلسله فعالیت و طرح هایی است که نتیجه معینی بدست میدهند مانند برنامه آموزش ابتدائی .

مقصود از فعالیت یا طرح ، کوچکترین مجموعه از کارهایی است که در بودجه منظور میشود و منحصرأ بوسیله يك دستگاه اجرائی برای اجرای برنامه خاصی انجام میگردد و نتیجه آن نیز معین و قابل پیش بینی است .

(۴) - طبقه بندی عملیات عمرانی اندکی با بودجه عادی تفاوت دارد . در بودجه عمرانی مجموع عملیات به هفده فصل و هر فصل به چند بند تقسیم شده است .

(۵) - در موارد ضروری ، در هر وظیفه . يك برنامه خاص و در هر برنامه يك فعالیت خاص زیر عنوان خدمات عمومی منظور میگردد .

محاسن بودجه برنامه ای به شرح زیر است :

(۱) - بهبود چگونگی طرح و تنظیم برنامه .

(۲) - امکان نظارت مؤثر در اجرای عملیات و هماهنگ ساختن فعالیت های سازمان دولتی .

(۳) - تسهیل تجدید نظر در بودجه در کلیه مراحل اجرائی و در مرحله قانونگذاری .

(۴) - عدم تمرکز در عمل برآورد هزینه .

(۵) - بهبود روابط دولت با مردم از راه انتشار اطلاعات صریح و روشن درباره برنامه‌های عمومی .

۲ - منابع درآمد ایران

درآمد ایران از مالیاتهای مستقیم و غیر مستقیم عوارض و حقوق گمرکات و عواید انحصارات شامل نفت و غیره تشکیل میشود .

ارقام درآمد طی زمان پیوسته روبه افزایش بوده است و جدول شماره ۳۲ این امر را بثبوت میرساند :

جدول شماره ۳۲

تحول زمانی درآمد دولت ارقام به میلیارد ریال

سال ۱۳۴۷	سال ۱۳۴۶	سال ۱۳۴۵	سال ۱۳۴۴	سال ۱۳۴۳	سال ۱۳۴۲	درآمدها
۵۰۰۵	۴۰۰۳	۳۴۰۶	۳۰۰۵	۲۳۰۵	۲۱۰۴	مالیاتها :
۱۳۰۷	۱۰۰۷	۹۰۲	۸۰۳	۵۰۴	۵۰۹	مستقیم
۳۶۰۸	۲۹۰۶	۲۵۰۴	۲۲۰۲	۱۸۰۱	۱۵۰۵	غیر مستقیم
۲۲۰۲	۱۸۰۲	۱۶۰۲	۱۳۰۰	۱۱۰۲	۱۰۰۱	گمرک
۱۴۰۶	۱۱۰۴	۹۰۲	۹۰۲	۶۰۹	۵۰۴	سایر مالیاتها
۷۱۰۶	۶۲۰۴	۵۶۰۱	۴۵۰۹	۴۲۰۳	۴۵/	انحصارات :
۶۱۰۸	۵۴۰۰	۴۷۰۴	۳۹۰۵	۳۶۰۴	۳۷۰۷	نفت
۹۰۸	۸۰۴	۸۰۷	۶۰۴	۵۰۹	۷۰۳	سایر
۶۰۴	۵۰۰	۶۰۲	۱۵۰۸	۳۰۳	۴۰۳	سایر عواید
۱۲۸۰۳	۱۰۷۰۷	۹۶۰۹	۹۲۰۲	۶۹۰۱	۶۰۰۷	جمع کل درآمدها

بطوریکه ملاحظه میشود رقم درآمد دولت بر اثر رشد اقتصادی چند ساله اخیر پیوسته افزایش نشان میدهد. مالیاتهای غیر مستقیم، عوارض و حقوق گمرکات روی هم در تأمین مخارج دولت در زمینه‌های مختلف نقش بارز دارد؛ گرچه سهم مالیات مستقیم در بودجه کشور نیز رو به افزایش است ولی از مقام شاخص خود در مجموع درآمدهای دولت، چنانکه در کشورهای پیشرفته داراست، بسیار به دور است. هنوز بخش مهمی از هزینه‌های عمومی را در ایران مالیات‌های غیر مستقیم و عوارض گمرکی و به دیگر سخن انبوه مردم مصرف کننده تأمین مینماید: بعلاوه اقتصاد ایران روز به روز به عواید نفت اتکاء بیشتر پیدا میکند.

هرگاه درآمد را بر اساس عناوین چهارگانه عمومی، اختصاصی برنامه‌ای و مؤسسات وابسته بدولت تقسیم نماییم. میتوانیم تحول آنرا در سالهای ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰ در جدول شماره ۳۳ نشان بدهیم (۱).

جدول شماره ۳۳

ارقام به میلیارد ریال

سال ۱۳۵۰	سال ۱۳۴۹	شرح درآمد
۱۲۶/۶	۱۱۳/۴	۱- درآمدهای عمومی
۱۶/۲	۱۴/۱	۲- درآمدهای اختصاصی
۱۱۵/۲	۱۴۴/۳	۳- درآمدهای برنامه‌ای
۱۱۲/۹	۱۳۴/۸	۴- درآمدهای مؤسسات وابسته بدولت
۳۷۰/۹	۴۰۶/۶	جمع

ارقام سال ۱۳۵۰ در مقایسه با سال ۱۳۴۹ اهمیت روزافزون فعالیت‌های دولت رادر ساختمان اقتصادی و اجتماعی مملکت جلوه گر میسازد.

۳- مخارج دولت ایران

تقسیم بندی مخارج دولت بر اساس هزینه جاری، سرمایه‌ای و پرداخت

(۱) ترازنامه سال ۱۳۵۰ بانک مرکزی ایران.

های انتقالی صورت گرفته است .

محل خرج عواید دولت و ارقام مربوطه در سال‌های ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰ شمسی
بشرح زیر می‌باشد (۱) .

هزینه به میلیارد ریال		
سال ۱۳۵۰	سال ۱۳۴۹	شرح مخارج
۱۴۲/۹	۱۱۳/۴	۱ - هزینه‌ها از محل درآمد عمومی
۱۶/۲	۱۴/۱	۲ - هزینه‌ها از محل درآمد اختصاصی
۱۹۷/۱	۱۴۴/۳	۳ - هزینه‌های از محل درآمد برنامه
۱۲۵/۲	۱۳۴/۸	۴ - هزینه‌های موسسات وابسته بدولت
۴۸۱/۴	۴۰۶/۶	جمع

بودجه سال ۱۳۵۰ کل کشور شامل بودجه وزارتخانه‌ها - مؤسسات دولتی -
مؤسسات انتفاعی و بازرگانی وابسته به دولت و سایر موسسات جمعاً از حیث درآمد
و سایر منابع تأمین اعتبار بالغ بر - ۳۷۰/۹ هزار میلیون ریال و از حیث هزینه و
سایر پرداختها نیز بهمین میزان می‌باشد . موازنه میان دریافتها و پرداختها بیاری
فروش اوراق قرضه و اسناد خزانه و وام‌های دیگر ایجاد گردیده است .
۴ - انتشار اسناد خزانه و اوراق قرضه :

در مهرماه ۱۳۴۸ قانون انتشار اسناد خزانه و اوراق قرضه بتصویب رسید
و بهرجه اجراء درآمد. هدف از انتشار اسناد خزانه بی‌نام تأمین احتیاجات مالی
خزانه داریکل در جریان سال مالی است. میزان اسناد خزانه در گردش هیچگاه نباید
از یکدهم هزینه‌های مصوب در بودجه کل کشور تجاوز بکند . اوراق قرضه بی‌نام
یا بانام برای تأمین قسمتی از اعتبارات مورد نیاز برنامه‌های عمرانی یادفاعی انتشار
می‌یابد .

بموجب قانون ، میزان اوراق قرضه در گردش هرگز نباید از جمع
درآمدهای عمومی و درآمدهای برنامه‌ای (بدون احتساب وام‌ها) که در سال
مالی قبل وصول شده است ، تجاوز نماید .

(۱) ترازنامه سال ۱۳۵۰ بانک ملی ایران .

فایده انتشار اوراق قرضه و اسناد خزانه تسلط دولت بر بازارهای پولی، دستیابی به ابزار دیگری برای مبارزه با فشارهای تورمی و هدایت پس اندازهای مردم به سوی هدفهای مشخص اقتصادی و اجتماعی است. بدین سان، مردم با خرید اسناد خزانه و اوراق قرضه روی اقدامات دولت صحنه می گذارند و در عمل نیز با مشارکت مستقیم و مؤثر خود اجرای برنامه ها را سهولت می بخشند.

۵ - مخارج دولت و تولید ناخالص ملی ایران.

چنانچه مسیر تغییرات درآمدها و هزینه های دولت را طی ده سال ۱۳۴۷ - ۱۳۳۸ بررسی کنیم و در برابر تغییرات تولید ناخالص ملی ایران بگذاریم، میتوانیم این نتیجه را بدست آوریم که نسبت عواید و مخارج دولت به محصول ناخالص ملی پیوسته رو به افزایش بوده است و بنظر میرسد که این جریان هم چنان ادامه یابد.

جدول شماره ۳۴

ارقام به میلیارد ریال

سال	پیش بینی درآمد	پیش بینی هزینه	تولید ناخالص ملی به قیمت جاری	نسبت مخارج به تولید ناخالص ملی ایران به قیمت جاری
۱۳۳۸	۲۹	۳۰	۲۷۹/۸۹	۱۰/۷ درصد
۱۳۳۹	۳۴/۴	۳۵/۳	۳۰۷/۳۴	۱۱/۴ درصد
۱۳۴۰	۳۹/۵	۴۴	۳۲۴/۸۶	۱۰/۳ درصد
۱۳۴۱	۳۹/۵	۴۴	۳۴۵/۷۶	۱۰/۲ درصد
۱۳۴۲	۳۹/۷۵	۴۴	۳۶۵/۹۵	۱۰/۱ درصد
۱۳۴۳	۴۶/۶	۵۰۰	۴۰۹/۵۵	۱۰/۲ درصد
۱۳۴۴	۵۷/۵	۵۹/۲	۴۶۰/۵۲	۱۲/۸ درصد
۱۳۴۵	۶۴	۶۶	۴۹۹/۷۷	۱۳/۲ درصد
۱۳۴۶	۸۰/۵	۸۰/۰	۵۵۵/۹۴	۱۴/۴ درصد
۱۳۴۷	۹۷/۲	۹۷/۲	۶۱۵/۶۲	۱۵/۵ درصد

روند تغییرات در سال های ۴۰ و ۴۱ و ۴۲ نزولی است . در این سالها اقتصاد ایران بر اثر سرمایه‌گذاری های سالهای ۳۷ و ۳۸ و بروز حالت تورمی مواجه با بحران و تنزل بوده است .

۶ - مسئله بودجه متعادل در ایران .

در کشور ما که ضرورت افزایش ظرفیت تولید و ساختمان زیر بناها و رو بناهای اقتصادی روز بروز محسوس تر میگردد . برای تأمین اینگونه مخارج حیاتی میتوان به پس انداز ملی ، استقراض از خارج و داخل و به ایجاد پول اتکا کرد . تحصیل قدرت مالی از این منابع خالی از دشواری نیست بویژه مسئله اخذ وام از کشورهای بیگانه شایان توجه و دقت بیشتر میباشد .

بدینسان ، بطور کلی ، تضمین تعادل بودجه در کشورهایی نظیر ایران ، که در گیر و دار سازندگی به فعالیت‌های شدید میپردازند ، امری خیالی و دشوار است . عدم سازش ماهوی میان تعادل سالانه بودجه ، بنیان کنونی هزینه‌ها و دریافت‌های عمومی وجود دارد . جستجوی تعادل سالانه مخالف منافع اقتصاد ملی و از آن بالاتر حفظ مالیه عمومی در وضع صحیح و سلامت است . تعادل بودجه باید در چارچوب مبارزه ضد دورهای اقتصادی یا در دایره توسعه اقتصادی جستجو گردد . نکته مهم که مراعات آن نهایت اهمیت را دارد کار برد عواید مملکت و وام های دریافتی به طرزى است که میان سرمایه‌گذاری های تولیدی و غیر تولیدی تناسب منطقی و اصولی وجود داشته باشد و محیطی در کشور پدید آید که امکانات جذب این گونه سرمایه‌ها را بیشتر سازد .

دولت ایران از سال ۱۳۴۳ تا سال ۱۳۴۷ شمسی جمعاً حدود ۳۲۰۹۰۵۲۹۸۹ میلیون دلار وام ، اعتبار خارجی بمدت یکسال و نیم تا حداکثر ۳۵ سال و با نرخ بهره ۲٫۵ تا ۶٫۷۵ درصد اخذ کرده است .

روشن است که تنها وجود سازمان های فنی واداری شایسته و مدیریت قوی ، تنظیم برنامه‌های منطقی و عقلانی اقتصادی و اجتماعی و مراقبت دقیق در اجرای آنها استفاده سودمند و ثمربخش از هرگونه وام خارجی و داخلی را

امکان پذیر میسازد و گرنه بار قرض مملکت سال به سال رو به افزایش مینهد و عواقب ناگواری به بار میآورد.

قسمت دوم

برنامه‌های عمرانی کشور

نقش دولت در چارچوب برنامه‌های آبادانی نخست به شکل يك اندیشه ساده به سال ۱۳۱۶ در شورای عالی اقتصاد نمایان گردید. اما آتش جنگ دوم زیانه کشید و این فکر در بوته اجمال ماند، تا در سال ۱۳۲۴ دولت ایران هیأت تهیه نقشه اصلاحی و عمرانی کشور را تشکیل داد و به بررسی نشاند. در خرداد ماه سال ۱۳۲۵ این هیأت گزارش خود را تسلیم کرد و در آن روی اصلاحات اداری تأکید نمود. در همان سال هیأت عالی برنامه برای رسیدگی به این گزارش و تهیه و تنظیم يك برنامه عمرانی ۶۲ میلیارد ریالی برای کشور بوجود آمد. اما برنامه پیشنهادی از حدود امکانات و توانائی کشور بیرون بود. لذا در نیه دوم آذر ماه ۱۳۲۵، اخذ وام از بانک بین‌المللی توسعه و ترمیم توصیه شد. بتقاضای این بانک، برنامه عمرانی ایران برای مطالعه بیشتر، شرکت مورینس نود سن سپرده گشت که در سه ماهه دوم سال ۱۳۲۶ گزارشی تحت عنوان «برنامه توسعه و عمران ایران» به دولت ایران تسلیم کرد اما این برنامه نیز از حدود امکانات مالی دولت ایران خارج بود. سرانجام يك برنامه نهائی بنام «برنامه هفت ساله اول» توسط کارشناسان ایرانی، براساس نظریات و بررسیهای شرکت مورینس نودسن، تنظیم گردید.

۱- برنامه هفت ساله اول (۱۳۳۴ - ۱۳۲۷).

طرح برنامه هفت ساله اول در آذر ماه ۱۳۲۶ آماده شد. حجم مالی این برنامه که نخست در حدود ۶۲ میلیارد ریال پیش‌بینی شده بود، به علت ضعف قدرت مالی کشور در آن زمان، به ۲۱ میلیارد ریال کاهش یافت و لایحه آن در

بهمن ماه سال ۱۳۲۷ به تصویب مجلس شورایی ملی ایران رسید .
 هدف های برنامه هفت ساله اول «ازدیاد تولید و صادرات»، تأمین احتیاجات
 مردم در خود کشور ، بهبود وضع اقتصادی افراد و پائین آوردن سطح قیمت ها بود .
 جدول شماره ۳۵ پیش بینی درآمد و اعتبار هزینه های برنامه هفت ساله
 اول را نشان میدهد .

جدول شماره ۳۵
 به میلیارد ریال

منابع	مبلغ	درصد نسبت بکل	مخارج	مبلغ	درصد نسبت به کل
درآمد نفت	۷/۸	۳۷/۱	کشاورزی	۵/۲۵	۲۵/-
فروش دارائی های دولتی	۱/-	۴/۸	راهسازی و ساختمان	۵/-	۲۳/۸
مشارکت مؤسسات خصوصی	۱/-	۴/۸	راه آهن	۳/-	۱۴/۳
وام از بانک ملی ایران	۴/۵	۲۱/۴	بنادر و فرودگاهها	۱/-	۴/۸
وام از بانک بین المللی	۷/	۳۱/۹	صنایع و معادن	۰/۷۵	۳/۶
			صنعت نفت		
			پست و تلگراف ، تلفن		
			وامور اجتماعی	۶/-	۲۸/۵
جمع	۲۱/-	۱۰۰	جمع	۲۱/-	۱۰۰

چون پیش بینی شده بود که حدود ۳۲ درصد از وجوه لازم برای تأمین مالی برنامه هفت ساله اول را از بانک بین المللی ترمیم و توسعه بوام بگیرند ، بانک مزبور خواستار اطلاعات تفصیلی درباره طرح های عمرانی شد . دولت ایران در بهمن ماه سال ۱۳۲۷ قراردادی با مؤسسه مشاورین ماوراء بحار منعقد نمود تا براساس قانون برنامه ، يك برنامه تفصیلی تهیه کند . در مهر ماه ۱۳۲۸ مؤسسه مزبور گزارش جامعی به مقامات ایران تسلیم کرد . دولت ایران براساس این گزارش برای اخذ وام با مقامات بانک جهانی به گفتگو نشست ولی دست خالی برخاست .

پ - عمران ناحیه‌ای در برنامه هفت ساله اول .
به طور کلی هدف عمران ناحیه‌ای ایجاد تغییرات بنیانی در يك فضای جغرافیائی است که یا دارای منابع عظیم و دست نخورده است و یا مردم آن سامان از سطح زندگی رقت بار رنج می‌برند .

در این گونه مخارج سرمایه‌گذاری دستاورد سود اقتصادی در درجه دوم اهمیت قرار می‌گیرد . غرض اصلی آبادانی و رسیدن به هدف های اجتماعی و اقتصادی دارای جوهر انسانی است .

روشن است که در حالت اول افزایش تولیدات ناحیه آهنگ رشد اقتصادی ایران را تندتر می‌سازد و در نتیجه مردم ناحیه و مملکت همگان از مزایای حاصله برخوردار میشوند . و در حالت دوم ناهماهنگی زنده و فاصله نازینده میان سطوح زندگی نواحی دور و نزدیک ایران از میان می‌رود .

در برنامه هفت ساله اول مسئله عمران ناحیه‌ای در دشت مغان مورد توجه قرار گرفت ، منظور از اجرای این برنامه تأمین آب دشت مغان از رودخانه ارس برای کشاورزی ، اسکان ایلات و تبدیل اقتصاد دامپروری و متحرک عشایری به اقتصاد مختلط کشاورزی و دامداری ساکن بود .

عمران « دشت مغان » دو جنبه داشت : یکی اقتصادی از نظر ایجاد شبکه آبرسانی و تأمین آب مورد نیاز کشاورزی و دیگر اجتماعی به صورت بهسازی محیط ، تقسیم اراضی و اسکان عشایر در دهکده‌های نمونه .
سازمان برنامه برای نیل به هدف های بالا شرکت سهامی عمران دشت مغان را تأسیس کرد .

ت - خصوصیات و نتایج برنامه هفت ساله اول ایران .
لازم است با توجه به متقضیات زمان و مشخصات برنامه اول نتایج حاصله مورد بررسی قرار گیرد .

۱/ت - خصوصیات برنامه هفت ساله اول :
به طور کلی مراحل نظری در تهیه و تنظیم برنامه به ویژه در کشوری رو به توسعه چون ایران از این قرار است :

(۱) تهیه صورت وضعیت حال . باید بنیان های اقتصادی و اجتماعی شناخته شود و گر نه اقتصاد از تحرك درونی بی بهره و راه توسعه بسته میگردد . لازم است نیروهای گوناگون اجتماعی مشخص و وسایل مالی ، اداری و انسانی معین و بالاخره نیازمندی های اساسی برآورد شود .

(۲) بهتر است چند طرح برنامه برای آینده دور (بیست سال) و سه تا پنج سال ریخته شود . بدین سان دست و بال مسئولان کشور برای انتخاب بازتر خواهد بود .

(۳) سپس باید برپایه انتخابی که صورت گرفته است برنامه به معنای اخص تهیه شود مدت برنامه از سه تا هفتسال و معمولا پنج سال برتر است زیرا دوره باروری سرمایه گذاری به طور متوسط از این فاصله زمانی تجاوز نخواهد کرد و کاسه صبر مردم نیز در انتظار ثمرات برنامه لبریز نخواهد شد .

در این برنامه است که طرح های ویژه فراهم میآید و تدابیر اقتصادی ، مالی ، اداری ، اجتماعی و سیاسی به منظور حسن اجرای طرح ها و ایجاد توافق میان آنها و استقرار تعادل های گوناگون نظیر تساوی مصرف با تولید یا برابری سرمایه گذاری با پس انداز اتخاذ میگردد .

محاسبه اقتصادی در سطح طرح بر حساب های کلی در مقیاس ملی برتری دارد زیرا ارقام کلی در اقتصاد ناپیوسته بی معنی و نامفهوم است .

هیچیک از این ملاحظات در تهیه و تنظیم برنامه هفت ساله اول نشده است در این برنامه مشتی هدف های کلی ، بدون توجه به درجه ارتباط و بدون رعایت توافق میان آنها عنوان گردیده و در حقیقت اجازه خرجی خارج از چارچوب زمانی بودجه سالانه کشور بوده است .

این برنامه از طرح های دقیق اقتصادی تشکیل نیافته و مسئله اولویت منطقی طرح ها یکسره به باد فراموشی سپرده شده و فقط بخش کشاورزی به سود عمده مالکان موقع خاص یافته است .

نکته در خور امعان نظر هفت سال طول مدت برنامه است که میبایستی تغییرات فراوانی را پس از اجرای هر طرح در بر بگیرد و به سبب تداخل نتایج ،

تأثیرات متقابل و آثار متضاد ارزشیابی نهائی به دشواری امکان پذیر میشد. چنانکه اشاره رفت نسل حاضر که مشتاق دستاوردهای ضروری و زودرس در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی است این شکیبائی طولانی را به سختی و نویدهای آینده دور را با دیر باوری تحمل خواهد کرد.

بعلاوه در محیطی ناشناخته و قویاً نامناسب، دارای بنیادهای کهنه و فرتوت اقتصادی و اجتماعی آن زمان دستیابی به این هدف‌های کلی چگونه میتوانست صورت پذیرد.

۲/ت - نتایج برنامه هفت ساله اول.

دوسال اول دوره برنامه هفت ساله اول در اجرای کارهای زیر سپری

گشت:

- ایجاد تشکیلات سازمان برنامه.

- اصلاح وضع و تجدید سازمان صنایعی که از بانک منحلہ صنعتی و معدنی ایران تحویل گرفته شده بود.

برنامه هفت ساله اول طی آن دوران غیر عادی، در زمینه بهبود وضع کارخانه‌ها از نظر مالی و ترقی سطح بهره‌وری موفقیت‌های نسبی به دست آورد؛ چنانکه تولید قند کارخانه‌های دولتی از ۲۷ هزار تن در سال ۱۳۲۸ به ۵۵ هزار تن در سال ۱۳۲۹ رسید و محصول سیمان از ۵۶ هزار تن در سال ۱۳۲۸ به ۶۲ هزار تن در سال ۱۳۲۹ شمسی افزایش یافت. کارخانه قند رضائیه تکمیل شد و بهره برداری را آغاز کرد. (۱)

اما طوفان نفت ناآهنگان طومار برنامه هفت ساله اول را در نوردید و در شهریور ماه ۱۳۳۴ شمسی ناگزیر مختومه اعلام گردید.

۲ - برنامه هفت ساله دوم (۱۳۴۱ - ۱۳۳۴).

در هشتم اسفند ماه ۱۳۳۴ برنامه هفتاد میلیارد ریالی هفت ساله دوم به تصویب مجلس شورای ملی ایران رسید.

(۱) برنامه ریزی در ایران و نشریه سازمان برنامه، تیر ماه ۱۳۴۹ شمسی.

الف - هدف‌های کلی برنامه هفت ساله دوم بشرح زیر توصیف گردیده است .

افزایش تولید ، بهبود و تکثیر صادرات و تهیه مایحتاج مردم در داخله کشور و ترقی کشاورزی و صنایع ، اکتشاف و بهره‌برداری از معادن و ثروت‌های زیرزمینی ، اصلاح و تکمیل وسایل ارتباط ، اصلاح امور بهداشت عمومی و انجام دادن هر نوع عملیاتی برای عمران کشور ، بالا بردن سطح فرهنگ و زندگی افراد و بهبود وضع معیشت عمومی .

کمیسیون مشترك مجلسین در دیماه سال ۱۳۳۶ ، بنا به پیشنهاد سازمان برنامه ، میزان اعتبارات طرح‌های عمرانی را کلا به هشتاد میلیارد ریال بالا برد . اما در اسفند ماه ۱۳۳۶ : دولت سهم سازمان برنامه را از درآمد نفت بابت چهار سال پایان دوره برنامه از ۸۰ درصد به ۶۰ درصد پایین آورد و این اقدام کل اعتبار نهائی برای اجرای برنامه هفت ساله دوم را به ۷۶۵ میلیارد ریال کاهش داد . در اسفند ماه ۱۳۳۷ ، بازم سهم سازمان برنامه از درآمد نفت کمتر شد و سازمان برنامه از سال ۱۳۳۸ تا آخر شهریور ماه ۱۳۴۱ نتوانست بیش از ۴۲ میلیارد ریال از درآمد نفت به دست آورد و در نتیجه ضرورت اخذ وام احساس گردید .

در این زمینه قراردادهای وام بسته شد و حدود ۲۵ میلیارد ریال تا پایان دوره برنامه هفت ساله دوم در اختیار سازمان برنامه قرار گرفت .

در جدول شماره ۳۶ اعتبارات برنامه عمرانی هفت ساله دوم پس از آخرین تجدیدنظر و بر حسب فصول معین شده است . (۱)

جدول شماره ۳۶

فصل	عنوان	اعتبار به (میلیون ریال)	وجوه پرداختی (۱)	درصد نسبت به کل
اول	کشاورزی و آبیاری	۲۵۱۰۰	۲۳۵۰	۳۱/۱
دوم	ارتباطات و مخابرات	۳۴۰۰۰	۲۹۹۰	۳۹/۸
سوم	صنایع و معادن	۹۴۰۰	۸۸۰	۱۱/۸
چهارم	امور اجتماعی	۱۵۵۰۰	۱۳۰۰	۱۷/۳
	جمع	۸۴۰۰۰	۷۵۲۰	۱۰۰

در برنامه هفت ساله دوم، بخش صنایع و معادن از کمترین اعتبار سهم برده و کشاورزی و آبیاری در زمینه تولید نقش برتر داشته است. در اینجا، نظام عمده مالکی موجود در آن روزگاران و نفوذ شدید این طبقه دردنیای روستائی و در سیاست مملکت، اعتبارات بخش کشاورزی و آبیاری را برقی چنین هنگفت رسانده است.

ب - دشواریها در دوره برنامه هفت ساله دوم:

علم اقتصاد سرمایه‌داری در زمینه تهیه و تنظیم نقشه‌های اقتصادی، هنگامی که تازه جنگ دوم جهانی پایان رسیده بود، حتی پا به دایره جوانی نهاده بود. در کشور ما نیز که در کشاکش تاریخ گذشته خود از کمبودهای اساسی در زمینه زیر بناهای اقتصادی و اجتماعی و نیز نهادهای نوین رنج میبرد، بطریق اولی نمیتوانست بیچون و چرا و بدون بیم و نگرانی امید موفقیت به اجرای برنامه‌های عمرانی خود داشته باشد. رشد اقتصادی در محیط مناسب صورت میگیرد، آنجا که ذهن مردم با اندیشه فعالیت اقتصادی در چارچوب برنامه و در مقیاس ملی آشنا بوده و تأسیسات مالی و بانکی، شبکه ارتباطات و مخابرات در سطح کارائی شایسته و مکفی تا بدان اندازه در اختیار ملت باشد که آغاز هرگونه کوشش را برای اجرای برنامه‌ها امکان پذیر سازد. کمبود سرمایه، محیط اجتماعی

(۱) ارقام گرد شده است.

تاریک روستاها دوگانگی اقتصادی ، اقتصاد ضعیف پولی ، فشار جمعیت ، نبودن افراد کاردان متخصص ، مدیر ، مهندس ، مقاطعه کار و ناهماهنگی میان سازمانهای مختلف ، دست و بال سازمان برنامه و دستگاه دولت را برای رسیدن به هدفهای مقرر در برنامه هفت ساله دوم بسته بود . ساختمان سدهای بزرگ که در آینده دور ثمرات خود را بیار میآورد ، بازهم بر اقتصاد مملکت فشار وارد میکرد .

بعلاوه چنانکه میدانیم طی همین دوره برنامه هفت ساله دوم بود که اولیاء امور پای از دایره نقشه های اقتصادی بیرون نهادند و به تضعیف ریال دست زدند و ۷،۱۰۰ میلیون ریال اعتبار اضافی در اختیار صنعت و کشاورزی قرار دادند ، تا با چنان دانش ناچیز مدیریت و در چنان محیط نامناسب ، وضع نامساعد سالهای ۱۳۳۸ بعد را پدید آورند و به خلاف آنچه که سرلوحه برنامه هفت ساله دوم بود ، سطح قیمت ها را بالا ببرند و در عرصه اقتصادی آشفتگی و نابسامانی ایجاد کنند . از اینها گذشته منابع مالی نیز به میزان مقرر در اختیار سازمان برنامه قرار نگرفت و در نتیجه اجرای بسیاری از طرح ها به آینده موکول گردید .

پ - ارزیابی نتایج اجرای برنامه هفت ساله دوم :

مردم اندك اندك با اندیشه و نام سازمان برنامه آشنائی یافتند و توسعه اقتصادی را به مثابه يك هدف ملی بازشناختند . بعلاوه ، برنامه هفت ساله دوم ، موفق به تشکیل کادر آزموده برای اجرای عملیات عمرانی در سالهای آینده گردید .

در اجرای طرحها نیز موفقیت های نسبی بدست آمد ، بی آنکه در محیط عمل دگرگونیهای عمیق پدید آید .

— در رشته کشاورزی و آبیاری ، ساختمان سه سد امیرکبیر ، شهبانو فرح و محمدرضا شاه پهلوی به پایان رسید .

— طرحهای اصلاح بذر مرغوب ، کاربرد ماشینهای کشاورزی ، دفع آفات نباتی ، ترویج کود شیمیائی و کشت نیشکر در هفت تپه خوزستان و ایجاد صنعت قند برپایه این زراعت واحداث صنایع پیش آهنگ کشاورزی مانند کمپوت

و کنسروسازی به مرحله اجرا درآمد .

— در رشته ارتباطات و مخابرات ۲،۷۰۰ کیلومتر راه آسفالتی درجه اول و ۲،۸۰۰ کیلومتر راه درجه ۲ در سطح استان ساخته شد . راه آهن شاهرود و مشهد و راه آهن میانه به تبریز متصل گردید . در عین حال ، باتعمیض و تقویت خطوط آهن موجود و تهیه وسایل و لوازم بهره برداری ، قدرت ککش راه آهن از ۴،۰۰۰ تن به ۵،۰۰۰ تن در روز افزایش یافت . ظرفیت بنادر خرمشهر و شاپور از ۸۷۰ هزار تن به حدود ۲ میلیون تن بالا رفت . فرودگاه بین المللی مهرآباد مورد بهره برداری قرار گرفت و فرودگاههای آبادان، اصفهان، شیراز و تعدادی دیگر ساخته شد . سازمانهای نقشه برداری و هواشناسی بوجود آمد . تجهیزات پست و تلگراف و رادیو به میزان مؤثر تقویت گردید .

— در رشته صنایع و معادن فقط نساجی و سیمان و قند و شکر مورد توجه واقع شد . کارخانه چیت سازی تهران و شاهی ، کارخانه سیمان درود و منجیل ، کارخانه های قند مروودشت ، بردسیر کرمان و چناران ساخته یا تکمیل و تجهیز گردید ، ظرفیت تولیدی کارخانه های نساجی از ۶۰ میلیون متر در سال ۱۳۳۴ به ۴۱۸ میلیون متر در سال ۱۳۴۱ رسید و ظرفیت تولیدی کارخانه های سیمان از ۸۲ هزار تن در سال ۱۳۳۴ به ۱/۲ میلیون تن در سال ۱۳۴۱ بالغ گردید و ظرفیت تولیدی کارخانه های قند کشور از ۸۵ هزار تن در سال ۱۳۳۴ به ۲۲۷ هزار تن در سال ۱۳۴۱ نائل آمد . (۱)

— در زمینه امور اجتماعی شامل بهداشت ، فرهنگ ، عمران شهری مبارزه با مالاریا و بیماریهای واگیردار مانند آبله ، دیفتیری ، سیاه سرفه و کزاز طرحهایی به مرحله اجرا درآمد ، تعداد زیادی درمانگاه ، بیمارستان ، مدرسه ، مراکز و کارگاههای حرفه ای و کشاورزی بنا گردید . به ۱۴۴ شهر برق داده شد ، اسفالت خیابانهای ۶۳ شهر به پایان رسید و در ۴۰ شهر لوله کشی آب انجام پذیرفت . (۲)

(۱) و (۲) برنامه ریزی در ایران ، نشریه سازمان برنامه ، تیر ماه ۱۳۴۹ .

درآمد ناخالص ملی ایران از ۲۲۹ میلیارد ریال در سال ۱۳۳۴، به ۳۰۱/۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۴۱، افزایش یافت و اقتصاد ایران از رشد متوسطی حدود ۴/۳ درصد بهره گرفت. (۱)

بدینسان برنامه هفت ساله دوم در ایجاد زیر بناهای اقتصادی و اجتماعی زمینه‌های مساعدتر و امکانات بیشتری فراهم آورد.

ت - عمران ناحیه‌ای در دوره برنامه هفت‌ساله دوم:

ثروت ملی در نقاط مختلف کشور یکسان توزیع نشده است. چنان‌که میدانیم منظور از تنظیم و اجرای برنامه عمرانی در سطح ناحیه مستعد دارای موقعیت ممتاز نسبت به دیگر نواحی، نیل به دو هدف است: یکی بهره‌برداری از ذخایر فراوان این ناحیه در صورت امکان و ایجاد فعالیتهای تولیدی در مکانی مناسب تا مردم ناحیه از نتایج این کوششهای ثمربخش بهره‌مند شوند و دیگر آن‌که تمام افراد کشور در نتیجه ازدیاد تولید ناخالص ملی از وضع بهتری برخوردار گردند. بنابراین منظور ارتقاء سطح درآمد ناحیه و انتشار آثار ترقی و توسعه به نواحی دیگر است. هدف اجتماعی از این اقدام ایجاد برابری نسبی میان سطح رفاه در نقاط مختلف مملکت و توزیع عادلانه ثروت میان مردم و جلوگیری از تشدید مهاجرت از روستاها و شهرهای کوچک به مراکز بزرگ و پرجمعیت مملکت است.

یکی از خصوصیات برنامه هفت‌ساله دوم توجه بیشتر به نواحی و تنظیم برنامه عمران ناحیه‌ای است. برنامه عمران خوزستان، کرمان و ناحیه جنوب شرقی ایران نشانه توجه مسئولین امر به اقتصاد نقاط عقب افتاده و مستعد میباشد.

۱/ت - عمران خوزستان. تنها کار تولیدی این استان دو میلیون و نیم نفری همان فعالیتهای نفتی و کارهای وابسته و کشاورزی در سطح بهره‌وری پائین بود. شرکت عمران و منابع نیویورک، بنابه دعوت سازمان برنامه، منابع طبیعی این حوزه زرخیز را بررسی کرد و طرحهایی همانند استفاده از گاز نفت

(۱) درآمد ملی ایران ۴۶ - ۱۳۴۱ نشریه شهریور ماه ۱۳۴۸. بانک مرکزی ایران؛ برنامه در ایران، نشریه سازمان برنامه، تیر ماه ۱۳۴۹.

در صنایع پتروشیمی ، احداث ۱۴ سد روی رودخانه های کارون ، کرخه ، دز ، جراحی و هندیجان و آبیاری يك میلیون هکتار اراضی قابل کشت و بازر خوزستان ارائه داد و افزود که با ساختمان سدها و بهره برداری از آنها حدود ۶/۴ میلیون کیلووات نیروی برق میتوان تولید کرد و با زراعت نیشکر نیز يك میلیون تن شکر خام میتوان به دست آورد . حد متوسط محصول نیشکر از هر هکتار ۷۵ تن پیش بینی شده بود .

براساس نقشه های پیشنهادی ، باتوجه به امکانات مالی اجرای طرح های زیر ، برطبق يك موافقت نامه به شرکت عمران و منابع واگذار گردید . بودجه این سازمان در دوره برنامه هفت ساله دوم ۱۴۲/۹ میلیون دلار یا ۱۳ درصد بودجه ۸۷ میلیارد ریالی برنامه دوم بوده است .

(۱) ساختمان سد محمدرضاشاه پهلوی روی رودخانه دز ، احداث خطوط انتقال نیروی برق .

(۲) ایجاد شبکه آبیاری دز برای آبیاری ۱۲۵،۰۰۰ هکتار اراضی زیر سد .

این طرح دارای دو مرحله است یکی آزمایشی محدود به ۳۲،۰۰۰ هکتار و دیگر آبیاری بقیه نواحی به ترتیب ۱۰،۰۰۰ هکتار در سال ؛ ضمناً شبکه آبیاری دز مستلزم ساختمان يك سد انحرافی کوتاه در ۱۵ کیلومتری پائین سد اصلی خواهد بود و از آن دو کانال اصلی منشعب خواهد گردید که آب را به مناطق شرقی و غربی سد انحرافی خواهند رسانید .

(۳) ایجاد خط انتقال برق آبادان و اهواز برای تأمین برق مورد نیاز ناحیه اهواز با فشار ۱۳۲،۰۰۰ ولت و طول ۱۱۲ کیلومتر که میتواند در حدود ۶۰۰۰۰ کیلووات برق را منتقل سازد .

(۴) کشت نیشکر و ایجاد کارخانه نیشکر . بدین منظور ده هزارهکتار زمین از اراضی حسین آباد شوش برای این کار و حفر انهار آبیاری و يك کارخانه تولید شکر به ظرفیت ۳۰،۰۰۰ تن ، با قابلیت توسعه به دو برابر میزان خریداری گردید . این کارها تا پایان برنامه عمرانی دوم انجام گرفت .

(۵) اتمام ساختمان سد کرخه و ایجاد شبکه آبیاری آن . علاوه بر این پنج هزار هکتار اراضی زیر سد برای تعیین قابلیت کشت مورد تحقیق و نتایج حاصله در اختیار وزارت کشاورزی قرار خواهد گرفت .

(۶) اقدام به مطالعه و ایجاد يك کارخانه پلاستیک سازی از گاز نفت به ظرفیت ۴،۰۰۰ تن پودر پلاستیک در سال . بدین منظور ۱۶۰ هکتار زمین در جنوب اهواز خریداری و مشخصات کارخانه معین شد و ماشین آلات مخلوط کننده وارد گشت و در سال ۱۳۴۹ تماماً تحویل بنگاه کود شیمیائی وابسته به وزارت اقتصاد گردید .

(۷) کاربرد کود شیمیائی در اراضی خوزستان به صورت آزمایش برای جستجوی بهترین و عملی ترین و ارزان ترین راه افزایش فرآورده های کشاورزی و آشنا ساختن کشاورزان استان به طرق استفاده از این کودها . بدین منظور مجموعاً ۵۱،۰۰۰ آزمایش در قطعه اراضی به مساحت حداقل يك هکتار انجام گرفت و طرز عمل به شکل نظری و عملی به کشاورزان محل آموخته شد .

این نکته را خاطر نشان می سازیم که بنظر میرسد تولید برق از سد ، در ناحیه نفت خیز و پر گاز طبیعی ، با توجه به سطح پائین زندگی اهالی ، عدم رعایت اولویت در انتخاب طرحها را میرساند . بعلاوه نتایج اقتصادی و اجتماعی از سدها که متضمن سرمایه گذاری سنگین است و آثار آن بتدریج و در مدت طولانی بدست می آید ، برای کشوری که دچار کمبود سرمایه و فراوانی نیازمندیهای اساسی تر و تولیدی تر است ، چنانکه باید و شاید ارزیابی نگردیده است .

۲ / ت - عمران ناحیه جنوب شرقی .

در مجموعه استان بلوچستان و سیستان شهرستان جیرفت ، ناحیه ای کلا به مساحت ۲۵۰ هزار کیلومتر مربع و تنها ۷۵۰ هزار نفر جمعیت اثری از فعالیت های مناسب و نوین اقتصادی بچشم نمی خورد . جیرفت هندکوچک ایران است و بلوچستان و سیستان از ثروتهای طبیعی برخوردارند .

سازمان برنامه در سال ۱۳۳۶ قراردادی با موسسه مهندسين مشاوري بنام ایتال کنسولت ، که مرکز آن در ایالات متحده بود ، منعقد ساخت .

مؤسسه مزبور مبالغ هنگفتی از درآمد سازمان برنامه را بچنگ آورد و گزارشهای مطالعاتی وی ارزش واقعی نداشت. در سرزمینی که به ادعای این هیأت مشاور، فاقد منابع طبیعی بود، اینک بانک صادرات ایران یک برنامه کشاورزی و دامپروری چهل هزار هکتاری با حفر چاههای عمیق در دست اجرا دارد.

در منطقه زرخیز جیرفت نیز اقدامات وسیعی در زمینه توسعه کشاورزی صورت گرفته و اکنون بشکل یک قطب رشد اقتصادی درآمده است.

۳/ت عمران ناحیه کرمان.

برای بررسیهای مقدماتی امکانات رشد اقتصادی این ناحیه، سازمان برنامه قراردادی با مؤسسه مهندسین مشاور الناباسکو منعقد ساخت که به سبب محدودیتهای عملیات اجرایی طرحهای پیشنهادی تا پایان برنامه دوم آغاز نگردید.

ث - سرمایه گذاری در دوره برنامه هفت ساله دوم.

طی هفت سال دوره پرجنب و جوش برنامه هفت ساله دوم، سرمایه گذاریهای عظیمی در مقیاس ملی صورت گرفته که در جدول شماره ۳۷ با درآمد ملی مقایسه شده است.

در دو سال آغاز و پایان برنامه رابطه سرمایه گذاری به درآمد ملی نسبت به دیگر سالها کاهش یافته است از سال دوم برنامه تا سال ۱۳۴۴ به مناسبت تشدید فعالیتهای اقتصادی و اجتماعی برای ساختمان زیربناها و تأسیسات تازه، میزان سرمایه گذاری به شدت بالا رفته و به همین سبب درصد آن نسبت به درآمد ملی نیز افزایش یافته است.

جدول شماره ۳۷

مقایسه سرمایه‌گذاری طی برنامه هفت ساله دوم با درآمد ملی (۱)

به میلیارد ریال

سال	سرمایه‌گذاری	درآمد ملی	درصد سرمایه‌گذاری نسبت به درآمد ملی
۱۳۳۴	۱۷/۸	۲۲۹	۷/۸
۱۳۳۵	۲۴/۱	۲۳۵	۱۰/۳
۱۳۳۶	۲۷/۸	۲۴۳	۱۴/۸
۱۳۳۷	۴۴/۷	۲۵۲	۱۷/۸
۱۳۳۸	۵۱/	۲۸۶	۱۷/۸
۱۳۳۹	۴۹/۱	۳۰۰	۱۶/۶
۱۳۴۰	۳۸/۶	۳۰۳	۱۲/۷
۱۳۴۱	۳۰/۸	۳۰۷	۱۰

سهم بخش خصوصی در کل سرمایه‌گذاری داخلی از ۷/۵۵ درصد به ۶۵ درصد ترقی کرده و تولید ناخالص سالانه ملی ایران طی سه سال ونیم اول برنامه ۶/۳ درصد رشد یافته است و چنانچه تولید کشاورزی در سالهای ۱۳۴۱ و ۱۳۴۳ به دلایل جوی کاهش نمی‌یافت رشد تولید ناخالص ملی ایران از این میزان هم بیشتر میشد.

در پایان برنامه هفت ساله اول سهم تولید بخش‌های عمده اقتصاد در تولید ناخالص ملی ایران چنین بوده است.

جدول شماره ۳۸

به میلیارد ریال

سال ۱۳۴۱ شمسی		عنوان
درصد از کل	ارزش	
۳۰/۹	۱۰۱/-	۱- کشاورزی و دامپروری
۱۲/-	۳۹/۱	۲- صنایع و معادن
۵/۳	۱۷/۵	۳- ساختمان
۰/۹	۳/۱	۴- آب و برق
۱۱/۶	۳۸/-	۵- نفت (سهم ایران)
۳۹/۳	۱۲۸/۳	۶- سایر بخش‌ها
		۷- تولید ناخالص ملی (به
۱۰۰	۳۲۷/-	قیمت عوامل)
-	۲۳/-	۸- مالیات‌های غیرمستقیم
		۹- تولید ناخالص ملی (به
-	۳۵۰/-	قیمت بازار)

چنانکه ملاحظه میشود سهم واقعی صنعت در تولید ناخالص ملی ایران از دوازده درصد نیز کمتر است و نقش یگانه و برتر را کشاورزی دارد. در چنین اقتصاد به اصلاح کشاورزی و در نبود بنیان‌های اقتصادی و اجتماعی مناسب ضربه سرمایه‌گذاری‌ها هر قدر شدید باشد آثار انعکاسی ناچیزی به بار خواهد آورد و امواج فعالیت‌های القائی به زودی محو خواهد شد.

ج- شاخص هزینه زندگی طی برنامه دوم به مناسبت سرمایه‌گذاری‌های سنگین برای ساختمان زیر بناهای اجتماعی که بلافاصله جنبه تولیدی ندارند در طول برنامه هفت ساله دوم به تدریج فشارهای تورمی پدیدار و احساس گردید و سطح قیمت‌ها سال به سال بالاتر رفت. جدول شماره ۳۹ این جریان را نشان میدهد

جدول شماره ۳۹

سال	۱۳۳۴	۱۳۳۵	۱۳۳۶	۱۳۳۷	۱۳۳۸	۱۳۳۹	۱۳۴۰	۱۳۴۱
شاخص هزینه زندگی	۱۰۰	۱۰۸/۸	۱۱۳/۶	۱۱۴/۸	۱۲۹/۷	۱۴۰/۱	۱۴۳/۴	۱۴۳/۸

چنانکه ملاحظه میشود، طی هفت سال دوره برنامه دوم، شاخص هزینه زندگی $۴۳/۸$ درصد نسبت به سال آغاز ترقی کرده است.

۳- برنامه عمرانی سوم (۱۳۴۱ - ۱۳۴۶).
این برنامه برای مدت ۵ سال و نیم از نیمه سال ۱۳۴۱ تا پایان سال ۱۳۴۶ بوجود آمد.

هدفهای اساسی تأمین رشد درآمد ملی حداقل به میزان ۶ درصد در سال، ایجاد اشتغال به میزان متناسب و بالاخره توزیع عادلانه تر درآمد به ویژه در بخش کشاورزی از طریق اصلاحات ارضی است.

پس از ۱۴ سال تجربه و مطالعه درباره راز شکستها و پیروزیهای ملل دیگر در اجرای برنامههای اقتصادی و اجتماعی، سرانجام مسئولان سیاست اقتصادی دریافتند که برنامه هر قدر شیوا، پر جلوه و فزون طلبانه باشد در محیطی متشکل از بنیادهای اقتصادی و اجتماعی نامناسب حتی با اقدام به سرمایه گذاریهای سنگین و کوششهای فراوان به مرحله اجرا در نخواهد آمد. تلاش در چنین زمینههای نامساعد به مشابه دست و پا زدن در دریای شن و صرف نیرو است که در نهایت امر انسان را با سرعت بیشتر در خود فرو خواهد کشید از این جهت در سرلوحه هدف های اساسی برنامه سوم، نظریه اصلاحات ارضی دوخته شد و این نتیجه بر اثر تجربیات تلخ گذشته بدست آمد که هرگونه موفقیت در ایجاد و توسعه صنعت و بهبود وضع زندگی مردم به پیدایش کشاورزی شکوفان با تمام خصوصیات مترقی آن وابسته است.

الف - خصوصیات برنامه سوم .

طراحان برنامه سوم نرسیدگانی از دنیای پیشرفته و اقتصاد دانهائی از دانشگاههای بنام دنیا بودند و از این جهت طرز تهیه و محتوی طرحها با آنچه در گذشته وجود داشته است تفاوت بارز دارد .

خصائص برنامه سوم از این قرار است :

- ۱- تعیین ۶ درصد نرخ رشد سالانه اقتصادی ،
- ۲- ترقی حجم اشتغال بر اثر توسعه فعالیتهای تولیدی در کارهای عام المنفعه ،
- ۳- توزیع عادلانه تر درآمد بویژه در بخش کشاورزی از طریق اصلاحات ارضی و سهم کردن کارگران در سود ویژه کارخانهها ،
- ۴- جامعیت برنامه ،
- ۵- رعایت هم آهنگی میان برنامه های عمرانی و نیز توازن بین اجزاء هر برنامه ،
- ۶- توجه خاص به سرمایه گذاریهای زیربنائی و خودداری از تنظیم طرحهای موقتی و پراکنده ،
- ۷- تشکیل « کیسه راهنیا » برای تعیین اولویت طرحها بر پایه روابط زیر :

- مزیت برنامه عمقی کشاورزی بر فعالیتهای عمرانی .

- تکیه بر صنعتی کردن اقتصاد مملکت برای از بین بردن کمبود افراد ماهر و کاردان و جلوگیری از بروز مشکلات سازمانی و نهادی .

- تأکید بر سرمایه گذاریهای زیربنائی و کارآموزی افراد ، برای ایجاد

تسهیلات لازم جهت سرمایه گذاری در رشته های صنعت .

بنابراین در برنامه عمرانی سوم بر اساس ضوابط مشخص ترتیب و تقدم طرحها معین شده و کوشش بعمل آمده است تا از راه بسط کشاورزی عمقی (به استثنای طرحهای بزرگ آبیاری و سد سازی) تشویق توسعه صنایع خصوصی ، تربیت نیروی انسانی برای ایجاد آمادگی جهت مشارکت در کارهای تولیدی ، تهیه

سوخت و تأمین برق لازم بجهت مصارف صنعتی هدفهای اساسی بدست آید .
طرح برنامه سوم به ترتیب با اعتبار ۱۴۰ و ۲۰۰ سرانجام ۲۳۰ میلیارد ریال ریخته شده است .

جدول شماره ۴۰ طرز توزیع منابع مالی را با توجه به ترتیب فصول نشان میدهد .

جدول شماره ۴۰

ارقام به میلیارد ریال

ترتیب	عنوان فصل	طرح ۲۳۰ میلیارد ریالی	درصد نسبت به کل
۱	کشاورزی و آبیاری	۴۹/	۲۱/۳
۲	صنایع و معادن	۲۹/۱	۲۲/۷
۳	نیرو و سوخت	۳۵/	۱۵/۲
۴	ارتباطات و مخابرات	۶۰/	۲۶/۱
۵	فرهنگ	۱۸/	۷/۸
۶	بهداشت و بهداری	۱۳/۵	۵/۸
۷	کار و نیروی انسانی	۳/۳	۱/۴
۸	عمران شهری	۷/۵	۳/۳
۹	آمار	۱/۶	۳/۷
۱۰	طراحی برنامه و خانه‌سازی	۱۳/	۵/۷
	جمع	۲۳۰/	۱۰۰

ب - منابع مالی برنامه سوم

برنامه عمرانی سوم ایران از منابع مالی زیر تأمین شده است (۱) .

- ۱- عواید نفت : ۱۴۴/۹ میلیارد ریال
۲- پذیره نفت : ۸/۴ » »

(۱) گزارش عملکرد برنامه عمرانی سوم ۴۱ - ۱۳۴۶ سازمان برنامه .

»	»	۱۳/۸	۳- اسناد خزانه
»	»	۳۰/-	۴- وام های داخلی
»	»	۲۰/۸	۵- وام های خارجی
»	»	۱۴/۱	۶- سایر منابع

که رویهمرفته دریافتها به ۲۳۲ میلیارد ریال بالغ میگردد .

پرداختها به ترتیب زیر صورت گرفته است :

۲۰۴/۶	میلیارد ریال	۱- هزینه های عمرانی
»	»	۲- بازپرداخت اصل وام های داخلی
»	»	۳- بازپرداخت اصل وام های خارجی
»	»	۴- بهره وام های داخلی و اسناد خزانه
»	»	۵- بهره وام های خارجی
»	»	۶- هزینه های جاری اداری
»	»	۷- سایر هزینه ها

جمع کل پرداختها به رقم ۲۳۲ میلیارد ریال رسیده است .

نکته برجسته میزان بهره پرداختی وام های داخلی (۳۰ میلیارد ریال) به مبلغ ۳/۸ میلیارد ریال در مقایسه با وام های خارجی (فقط ۲۰/۸ میلیارد ریال) با بهره مطلق و سنگین ۵/۵ میلیارد ریال است ؛ یعنی با آن که نسبت وام های خارجی به قرضه داخلی ۶۹/۳ درصد است نسبت بهره وام های خارجی به بهره وام های داخلی به ۱۴۴/۷ درصد سر میزند و چنین است که بارسنگین این گونه قرض به شدت براققتصاد ملی احساس میشود .

اما در عمل کل اعتبارات مصوب و پرداختی بابت فصول برنامه به شرح

جدول شماره ۴۱ بوده است (۱) .

جدول شماره ۴۱

به میلیارد ریال

مبلغ پرداختی		اعتبار مصوب		شرح
درصد به کل	مبلغ	درصد به کل	مبلغ	
۲۳/۱	۴۷/۳	۲۱/۵	۴۷/۹	فصل اول - کشاورزی و آبیاری
۸/۴	۱۷/۱	۱۲/۳	۲۷/۳	فصل دوم - صنایع و معادن
۱۵/۶	۳۲/-	۱۵/۸	۳۵/۱	فصل سوم - نیرو و سوخت
۲۶/۳	۵۳/۸	۲۵/۶	۵۷/-	فصل چهارم - ارتباطات و مخابرات
۸/۵	۱۷/۳	۷/۹	۱۷/۶	فصل پنجم - فرهنگ
۶/۵	۱۳/۲	۶/-	۱۳/۳	فصل ششم - بهداشت و بهداری
۱/۴	۲/۸	۱/۳	۲/۹	فصل هفتم - کار و نیروی انسانی
۳/۵	۷/۲	۳/۳	۷/۳	فصل هشتم - عمران شهری
۰/۷	۱/۵	۰/۷	۱/۶	فصل نهم - آمار و برنامه‌ریزی
۶/-	۱۲/۲	۵/۶	۱۲/۴	فصل دهم - خانه‌سازی و ساختمان
-	۰/۲	-	-	پرداختی علی‌الحساب به وزارت دارائی بابت طرح‌های مستمر عمرانی
۱۰۰/-	۲۰۴/۶	۱۰۰	۲۲۲/۴	جمع

مخارج برنامه‌های غیرتولیدی وزیربنائی ۴۶/۹ درصد از کل مبلغ پرداختی را تشکیل میدهد و هرگاه سرمایه‌گذاریهای دراز مدت سدسازی نیز به حساب آید ناهماهنگی میان تولیدات و قوه خرید در دست مردم هویدا میگردد و این نقض غرض و در جهت خلاف تعادل اقتصادی به عنوان هدف اصیل برنامه‌ریزی است .

در قانون برنامه سوم افزایش درآمد نفت به میزان سالانه ۶/۵ درصد ، درآمدهای مالیاتی و عمومی دولت ۶ درصد و نیز ازدیاد مخارج دستگاههای

غیر عمرانی دولت حداکثر تا $7/5$ درصد پیش‌بینی شده بود. برطبق همین قانون مقرر بود طی پنج سال ونیم دوره برنامه هر سال سهم بیشتری از عواید نفت به ترتیب $60-65-70-80$ درصد بین سال‌های 1342 و 1346 شمسی به تأمین عمرانی اختصاص یابد.

پ - سطح قیمتها و شاخص هزینه زندگی در دوره برنامه سوم .
با آنکه اثرات اجرای سیاست تثبیت اقبصادی مانع از تشدید فشارهای تورمی و موجب بروز يك دوره رکود گردید و در نتیجه ثبات نسبی در قیمتها پدید آمد و اعتبارات اندك اندك افزایش یافت اما آثار روانی حاکم بر اقتصاد همچنان در جهت خلاف بازگشت رونق سیر میکرد . وانگهی ، تنها سیاست پولی نمی‌تواند بر تورم ، این پدیده بنیانی در اقتصاد کشور ما فائق آید و آنرا مهار نماید . سرانجام مشارکت بخش خصوصی و بخش عمومی در فعالیتهای اقتصادی زمینه بدست داد تا سیاست مشترك و هم‌آهنگ در مجموعه اقتصاد مملکت اتخاذ گردد و تعادل آسان‌تر تأمین شود و پایدار بماند ، معهذا ، حجم پول از سال 1338 تا سال 1345 جمعاً حدود 65 درصد زیاد شد ، در صورتیکه میزان تولیدات ملی 55 درصد و سطح قیمتهای عمده فروشی ده درصد ترقی کرد . رابطه میان تولید ناخالص ملی ، حجم پول و شاخص قیمتها از سال 1338 تا سال 1345 به میلیارد ریال در جدول شماره 43 بخوبی نمایان می‌باشد (۱).

(۱) درآمد ملی ایران 41 - 1346 بانک مرکزی ایران .

جدول شماره ۴۳
به میلیارد ریال

سال	سال	سال	سال	سال	سال	سال	سال	سال	شرح
سال ۱۳۴۵	سال ۱۳۴۴	سال ۱۳۴۳	سال ۱۳۴۲	سال ۱۳۴۱	سال ۱۳۴۰	سال ۱۳۳۹	سال ۱۳۳۸		
۴۸۰۰۸	۴۳۷/۳	۳۸۶/۳	۳۵۲/۳	۳۳۰۰۸	۳۲۰۰۲	۳۱۳۳/۶	۲۸۱/۴		۱- تولید ناخالص ملی به قیمت جاری
۶۶۰۸	۶۰۲۳	۴۳۹	۴۹۰	۴۳/۹	۴۰/۹	۴۱/۷	۴۰/۴		۲- حجم پول
۱۰۰۰	۱۱۰/۶	۱۰۹/۶	۱۰۴/۳	۱۰۳/۶	۱۰۲/۲	۱۰۲/۳	۱۰۰		۳- شاخص قیمت‌های عمده فروشی با نفت خام
۴۳۷/۱	۳۹۵/۴	۳۵۲/۲	۳۳۸/۵	۳۱۹/۳	۳۰۴/۳	۳۰۷/۴	۲۸۱/۴		۴- تولید ناخالص
۷۱۹۸	۷۲۵۲	۷۶۱/۱	۷۱۸/۴	۷۵۳/۵	۷۸۲/۹	۷۵۲/۰	۶۹۶/۵		۵- سرعت گردش پول ۱/۲

بررسی ارقام جدول بالا مجاز میدارد تا سرعت گردش پول را طی این فاصله زمانی تقریباً ثابت انگاریم. در نتیجه سطح قیمتها به میزان ۷۲٫۲ درصد ترقی دارد و این امر بازهم مبین فشارهای تورمی بر اقتصاد ملی است.

ت - ارزیابی کلی برنامه عمرانی سوم.

میزان کل سرمایه‌گذاری داخلی از ۱۳۱٫۱ درصد تولید ناخالص ملی در سال ۱۳۴۱ به ۱۸۰٫۴ درصد در سال ۱۳۴۶ رسید. مجموع سرمایه‌گذاری داخلی (شامل بخش‌های عمومی و خصوصی) طی برنامه سوم بیش از ۴۳۳/۴ میلیارد ریال شد که از آن سهم دولت ۴۳/۲ درصد و سهم بخش خصوصی ۵۶/۸ درصد بوده (۱) و تحول زمانی آن در جدول شماره ۴۳ آمده است: (۲)

جدول شماره ۴۳

به میلیارد ریال

سال	سرمایه‌گذاری ثابت داخلی (۱)	تولید ناخالص داخلی (۲)	درصد (۱) به (۲) (۳)
۱۳۳۹	۶۹/۱	۳۴۸/۲	۱۹/۸
۱۳۴۱	۴۸/۷	۳۷۴/۶	۱۳/۱
۱۳۴۲	۵۸/۴	۴۰۰/۴	۱۴/۷
۱۳۴۳	۶۵/۳	۴۱۶/۱	۱۵/۸
۱۳۴۴	۸۳/۸	۴۷۶/۱	۱۷/۸
۱۳۴۵	۹۵/-	۵۲۳/۸	۱۸/۳
۱۳۴۶	۱۰۶/۵	۵۷۸/۴	۱۸/۴

اثرات بحران در نقطه حضيض سال ۱۳۴۱ به خوبی محسوس است سپس بر اثر سرمایه‌گذاری‌های دولت برای اجرای برنامه‌های عمرانی بخش خصوصی

(۱) و (۲) گزارش عملکرد برنامه عمرانی سوم ۴۱ - ۱۳۴۶ سازمان برنامه.

نیز تشویق میشود و رونق اقتصادی از سال ۱۳۴۲ شمسی از نو ظاهر میگردد . تولید ناخالص ملی ایران بر مبنای قیمت‌های سال ۱۳۴۴ شمسی از ۳۵۰/ میلیارد ریال در سال ۱۳۴۱ به ۵۳۴/۶ میلیارد ریال در ۱۳۴۶ رسید یعنی اقتصاد ایران سالانه به طور متوسط ۸/۸ درصد رشد داشت . تولید ناخالص سرانه از ۱۴۹۰۰ ریال در سال ۱۳۴۱ به ۲۰۰۴۰ ریال در سال ۱۳۴۶ ترقی کرد که این افزایش از دید اجتماعی بدون ارزش است . درآمد ملی ایران بر مبنای قیمت‌های سال ۱۳۴۴ شمسی از ۳۰۱/۶ میلیارد ریال از ۳۰۱/۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۴۱ به ۴۵۷/۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۴۶ و درآمد سرانه نیز از ۱۲۸۰۰ ریال به ۱۷۲۰۰ ریال بالا رفت (۱) .

علل این رشد سریع همانا استفاده از ظرفیتهای اضافی تولید و سرمایه‌های راکد و بروز حس خوشبینی و اعتماد در بخش خصوصی و نیز افزایش درآمد نفت و اختصاص قسمت اعظم آن به سرمایه‌گذاریهای دولتی بوده است . نیل به دو هدف دیگر برنامه عمرانی سوم یعنی « ایجاد تعداد متناسبی مشاغل جدید » بر اثر رکود اقتصادی سالهای نخست برنامه سوم و کاهش فعالیتهای دشوار شد . چنانچه در این دوره کارهای تازه‌ای ایجاد گردیده باشد ؛ بیشتر به توسعه فعالیت نفتی مربوط است . بعلاوه استفاده از شیوه نوین و کاراندوز تولید از ایجاد مشاغل اضافی جلوگیری کرده است . اما بدنبال رونق مجدد اقتصادی از سال ۱۳۴۳ میزان اشتغال به سرعت افزایش یافت .

درباب نیل به سومین هدف برنامه عمرانی سوم یعنی توزیع عادلانه‌تر درآمد باید اذعان کرد که تحقق این آرمان ملی زمان دراز می‌طلبد . رسیدن به این مقصود مستلزم تنظیم برنامه خاص توزیع عادلانه درآمد میان عوامل تولید و طبقات اجتماعی است .

ث - کارنامه عمرانی برنامه سوم در بخش‌های اقتصادی .
در این جا هدف‌های مقرر در برنامه مصوب برای کشاورزی ، آبیاری ، عمران ناحیه‌ای ، صنایع و معادن ، نیرو سوخت ، ارتباطات و مخابرات ،

(۱) گزارش عملکرد برنامه عمرانی سوم ۴۱ - ۱۳۴۶ سازمان برنامه .

فرهنگ ، بهداشت و بهداری ، کار و نیروی انسانی ، عمران شهری ، آمار و برنامه ریزی ، ساختمان و مسکن با نتایج حاصله بررسی و مقایسه و ارزشیابی میگردد .

۱/ث - ارزشیابی در رشته کشاورزی

هدف برنامه سوم کشاورزی چهار درصد رشد سالانه و ۲۲ درصد رشد طی پنج سال بود ولی فقط حدود ۲/۵ درصد رشد در سال به قیمت های ثابت سال ۱۳۴۴ عاید شد .

(۱) موفقیت ها :

دوران برنامه سوم را باید دوره دگرگونی و نوسازی بنیان های اجتماعی و اقتصادی در دنیای روستائی ایران دانست موفقیت های حاصله به این شرح است :

پیشرفت در اجرای قوانین اصلاحات ارضی

حفظ منابع طبیعی

تخصیص اعتبارات بیشتر برای کشاورزان

افزایش مصرف کود شیمیائی

مبارزه با آفات و بیماری های گیاهی و حیوانی .

خاک شناسی و تامین حاصلخیزی خاک . ترویج اصول نوین کشت و آموزش کشاورزان و تحقیقات کشاورزی ، تهیه بذر اصلاح شده و نهال مرغوب و فروش به بهای ارزان به کشاورزان و باغداران .

(۲) علل عدم موفقیت ها از این قرار است :

خشکسالی درسه سال اول دوره برنامه .

عدم همکاری افراد و مؤسسات خصوصی در سرمایه گذاری با دولت .

اجرای اصلاحات ارضی و دادن اولویت به این هدف اصیل در قلمرو روستائی . بسیج بخش مهمی از نیروی انسانی و سازمان ها برای اصلاحات ارضی و در نتیجه کمبود افراد مورد نیاز به جهت پیشبرد دیگر هدف های مقرر در برنامه های کشاورزی .

۲/ث - ارزشیابی کارهای آبیاری .

هدف برنامه سوم آبیاری تأمین آب لازم برای توسعه سطح زیرکشت به مساحت ۱۴۰ هزار هکتار و بهبود وضع آبیاری در ۲۶۰ هزار هکتار بود و تنها برای مطالعات حدود ۳۴۶ میلیون ریال اعتبار به تصویب رسید (۱) .

برای تحقق مقاصد بالا کارهای نیمه تمام برنامه هفت ساله دوم در دست اجرا قرار گرفت . سد محمدرضا شاه پهلوی تکمیل شد ؛ اراضی « هفت تپه » در خوزستان به زیر کشت نیشکر رفت ؛ ۲۲ هزار هکتار اراضی نزدیک دزفول به عنوان شبکه آزمایشی برگزیده و با مخارج هنگفت آماده شد که سرانجام رایگان به واحدهای کشت و صنعت تحویل گردید . شبکه اصلی آبیاری سد شهبانو فرح شامل سدهای انحرافی « سنگر » و « تاریک » و تونل آب بر فومن به طول ۲۶ کیلومتر و قسمت اول کانال فومن و نیز کانالهای دست راست و چپ « سنگر » تکمیل شد و از سوخت و اتلاف بیست درصد محصول سالانه واقع در دلتای سفید رود جلوگیری به عمل آمد و اراضی تازه ای نیز مورد بهره برداری قرار گرفت .

برای کندن چاههای عمیق و نیمه عمیق ۳۸۰۰ میلیون ریال خرج شد که سهم دولت از این مبلغ ۲۸۰۰ میلیون ریال بود . طرح مستقل آبیاری دشت قزوین با صرف حدود ۵۶۸ میلیون ریال هزینه جهت حفر چاههای عمیق به مرحله اجرا درآمد که نتایج متناسب با مخارج معموله به دست نداد . (۲)

برای توسعه آبهای سطح الارضی حدود - / ۴۴۴ میلیون ریال (۳) برای سدهای شاوور ، کورش کبیر ، داریوش کبیر ، شاهپور اول ، شاه عباس کبیر ، ارس ، وشمگیر ، گنجان چم و آبیاری سیسبان مصرف گردید که امید های مورد پیش بینی را به تناسب تحقق بخشید .

رویه مرفته میتوان گفت که در مورد تهیه و تأمین آب برای مصارف زراعی در دوره برنامه سوم سیاست منطقی وجود نداشته و سرمایه گذاری های دراز

(۱) ، (۲) و (۳) گزارش عملکرد برنامه عمرانی سوم ۴۱ - ۱۳۴۶ سازمان برنامه .

مدت و عظیم بدون توجه به زمان باروری و بازده اقتصادی صورت گرفته است .

۳/ث - ارزشیابی برنامه سوم صنایع و معادن

در برنامه صنعتی هدف نخست ایجاد و توسعه صنایعی بود که درآمد ملی را به بیشترین مقدار افزایش دهد . بدین منظور ۶۵/۱۵ میلیارد ریال سرمایه گذاری بخش عمومی و خصوصی (۵۳ درصد از آن سهم دولت و بقیه از بخش خصوصی) در صنایع و معادن مورد نظر قرار گرفت اما در مرحله عمل میزان سرمایه گذاری از این مبلغ تجاوز کرد و سهم بخش خصوصی به حدود ۴۶ میلیارد ریال و سهم بخش عمومی به ۲۴/۰ میلیارد ریال رسید . معلوم نیست با وجود برنامه ریزی اقتصادی و الزام به رعایت چارچوب برنامه ملی به منظور جلوگیری از بروز عدم تعادل های اقتصادی این فزونی مخارج سرمایه گذاری چگونه صورت گرفته است . نکته این جاست که از اعتبارات مصوب برای سرمایه گذاری دولتی در صنایع و معادن از نو مبلغ ۵/۸۸۳ میلیارد ریال به عنوان کمک فنی ، مشارکت و اعتبار دراز مدت به سرمایه گذاران بخش خصوصی در رشته های صنعت و معدن داده شده است . سیاست دور از منطق درباره حمایت از پاره ای صنایع موتاثر و کارخانه های فاقد مدیریت کارآمد و شایسته از این زمان به مرحله اجرا درآمد که در نتیجه وابستگی اقتصادی ایران به کشورهای صنعتی و پیشرفته تشدید گردید .

در بخش صنعت طرح های زیر به مرحله اجرا درآمد و ادامه یافت :

(۱) تأسیس کارخانه ذوب آهن در چمگردان اصفهان به ظرفیت سالانه ۶۰۰ هزار تن قابل افزایش به ۱/۲ میلیون تن . این اقدام در تاریخ زندگی اقتصادی و اجتماعی ایران دارای اهمیت فراوان است .

(۲) ایجاد صنایع پتروشیمی با مشارکت سرمایه داران خارجی به شرح زیر:

اول - شرکت سهامی شیمیائی شاهپور با مشارکت کمپانی آلاید کیمیکال

بر پایه ۵۰ - ۵۰ .

دوم - شرکت پتروشیمی آبادان با مشارکت کمپانی بی-اف گودریچ

بر اساس ۷۴ - ۲۶ .

سوم - شرکت سهامی شیمیائی خارك با مشاركت كميانی اموكو بر اساس ۵۰ - ۵۰ .

همچنين ده صنعت مهم نساجی نخي ، پشمی - روغن نباتی ، شكر ، خشكبار ، خرما ، قالی ، چرم ، شیشه وكنسرو وصنایع كوچك و متوسط ديگر توسعه یافت .

۴/ث - نیرو سوخت .

درباب برنامه‌های نیرو و سوخت مسائل مربوط به برق ، نفت و گاز به اقتصاد مورد بررسی قرار میگیرد .

(۱) برق .

در برنامه سوم برق دوهدف اساسی ، یکی تشویق و تسهیل بهره‌برداری صنایع و دیگر افزایش بهزیستی مصرف‌کنندگان در مد نظر بوده است . بدین منظور در مراکز عمده مملکت شامل تهران ، خوزستان ، اصفهان ، شیراز ، مشهد ، گیلان ، مازندران ، تبریز ، همدان ، کرمانشاهان ، حوزه سفیدرود و گرگان تأسیسات برق توسعه پیدا کرد و خطوط انتقال نیرو از سد شهبانو فرح به رشت - پهلوی ، تهران ، واز سد محمد رضاشاه پهلوی به اهواز ، اندیمشک ، شوشتر ، مسجد سلیمان و مدار کمربندی تهران و خطوط انتقال تهران - گرگان و حوزه فارس احداث گردید ؛ شبکه توزیع نیروی برق جمعاً به طول ۷۳۲۱ کیلومتر گسترش پذیرفت ؛ در شهرهای متوسط و کوچک نیز با نصب مولدهای جدید تولید برق افزایش پیدا کرد ؛ سازمان واحد برق ایران تأسیس گردید ، تأسیسات برق کلیه شهرهای بزرگ و متوسط کشور و حتی برق پاره‌ای از شهرهای کوچک ملی شد . اقدامات وسیعی در زمینه کارآموزی و بهبود کیفیت نیروی برق صورت گرفت .

با اینهمه در باب روش‌های تامین برق کشور تضادها و تناقضاتی به چشم می‌خورد که درخور انتقاد است . از جنوب به شمال ایران سه رشته خط نیروی گاز ، نفت و برق درکنار یکدیگر کشیده شده است که هر یک به ویژه شاه‌لوله

گاز قادر بوده است برق ارزان در دسترس مردم قرار دهد. سرمایه‌گذاری برای يك هدف به سه شکل سرمایه‌های لازم برای رشد اقتصادی در دیگر زمینه‌های تولیدی را کمیاب می‌سازد. بعلاوه استفاده از سدها برای تأمین برق در کشوری که ذخایر عظیم نفت و گاز در خوزستان دارد به مثابه کندن چاه‌های عمیق در بستر و به موازات رودکارون به جهت تأمین آب زراعی دشت‌های دو سوی رودخانه است. بدینسان معلوم می‌گردد که در مقیاس ملی بازمه يك سیاست منطقی تأمین برق با صرف حداقل سرمایه‌گذاری و تولید نیرو با کمترین بها مورد توجه نبوده است.

(۲) نفت .

هدف‌های کلی برنامه سوم صنعت نفت کشور به شرح زیر معین گردیده است :

افزایش میزان تولید از میدان‌های کنونی ؛ توسعه فعالیت‌های اکتشافی و تولیدی از راه بستن قراردادهای جدید ؛ دستیابی مستقیم به بازارهای جهانی و تأمین نیازمندی‌های مملکت نسبت به محصولات نفتی به ویژه در روستاها .

در جهت نیل به این اهداف اقدامات زیر صورت گرفت :

اول عقد شش قرارداد نفتی و تشکیل شش شرکت به نام‌های شرکت نفت فارس (اف - پی - سی) ؛ شرکت نفت خلیج فارس (پگو پگو) ؛ شرکت نفت فلات قاره دشتستان (دوپکو) ، شرکت نفت فلات قاره ایران (ایروپکو) ، شرکت نفت بین‌المللی دریائی ایران (ایمنوکو) و شرکت نفت لاوان (لاپکو) ، ضمناً قرارداد مقاطعه‌کاری نیز در قسمت پهناوری از خاک ایران با گروه فرانسوی اراپ بسته شد .

دوم اجرای طرح تأسیس پالایشگاه تهران با هزینه ۵۸۹۷ میلیون ریال .

سوم اجرای طرح خارك برای توسعه صادرات نفتی .

چهارم تأسیس شرکت ملی نفتکش ایران .

پنجم مشارکت در ایجاد پالایشگاه مدرس و توسعه پخش داخلی .
 ششم احداث خطوط لوله دوم نفت با صرف ۳۹۹۰ میلیون ریال و ساختمان
 بندر خورموسی با ۸ میلیون ریال هزینه . (۱)
 (۳) گاز (۲) .

در اواسط دوره برنامه سوم و در اواخر سال ۱۳۴۴ شرکت ملی گاز
 ایران با سرمایه اولیه ۱۰ میلیون ریال که پس از مدت کوتاهی به ۷۰۰ میلیون
 ریال افزایش یافت تأسیس گردید و کارخانه گاز گچساران و شبکه خط لوله
 گاز گچساران به شیراز و سایر تأسیسات وابسته به این شرکت واگذار گردید .
 این شرکت اقدام به احداث شاه لوله گاز اهواز کرد اعتبار مصوب برای
 اجرای طرح شاه لوله ۷۵۶۴ میلیون ریال بود که تا پایان اسفندماه ۱۳۴۶ مبلغ
 ۷۱۴۳ ریال آن به شرکت ملی نفت ایران پرداخته شد .
 شرکت ملی گاز ایران به منظور تأمین نیازمندی های طرح شاه لوله گاز
 دو کارخانه لوله سازی اهواز برای ساخت لوله های به قطر ۱۸ تا ۴۸ اینچ و ۶ تا ۱۶
 اینچ ایجاد کرد .

این اقدامات جمعاً سهم مهمی در ایجاد عواید نفت و گاز ایران کرده
 و ارز فراوان برای اجرای برنامه های عمرانی مملکت عاید ساخته ست .
 ۵/ث - ارزشیابی برنامه سوم ارتباطات و مخابرات (۳) .
 بحث درباره راه های اصلی ، فرعی ، راه آهن ، بنادر و فرودگاه و
 مخابرات است .

(۱) راه های اصلی

هدف های برنامه سوم راه های اصلی ایجاد هماهنگی با دیگر تأسیسات و
 تسهیلات ارتباطی ، رعایت اولیت راه اصلی بر راه های آهن و هوایی است .
 در دوره برنامه سوم طرح های ناتمام راه سازی برنامه دوم به پایان
 رسید و در محورهای تهران - بازرگان ، مشهد ، بوشهر ، بندرعباس راه های
 تازه ساخته شد .

(۱) ، (۲) و (۳) گزارش عملکرد برنامه عمرانی سوم ۴۱-۱۳۴۶ سازمان برنامه .

(۲) راه های فرعی .

هدف های برنامه سوم در این مورد ایجاد ارتباط و تسهیل حمل و نقل با توجه به مناطق و منابع مختلف کشور و پراکندگی جمعیت بوده است تا فرهنگ و بهداشت به درون روستاها نفوذ کند و گسترش یابد و ماشین های مناسب نیز در فعالیت های کشاورزی وارد گردد و به کمک دهقانان بشتابد . تا پایان سال ۱۳۴۶ معادل ۳۰۶۱ کیلومتر راه فرعی آماده بهره برداری گردید .

(۳) راه آهن

کارهای نیمه تمام برنامه دوم به پایان رسید . هدف مهم برنامه سوم در این باب اتصال خطوط آهن ایران به اروپا از راه ترکیه بوده است که عملیات ساختمانی پیشرفت داشته است . بعلاوه ساختمان راه آهن باد - اصفهان ، میبد ، یزد ، بافق زرنند با خطوط فرعی آن به طول ۱۵۵۰ کیلومتر نیز آغاز گردید .

(۴) بنادر

هدف برنامه سوم تامین ظرفیت کافی بارگیری و باراندازی بنادر ، تجهیز و تکمیل تأسیسات موجود ، استقرار اصول صحیح اداری و سازمانی بوده است تا جریان توسعه اقتصادی در سراسر کشور گسترش یابد و صادرات نیز تشویق شود . بدین منظور کارهای بزرگی در بندرعباس و بوشهر صورت گرفت .

(۵) فرودگاهها

در این زمینه نیز اقدامات وسیعی انجام پذیرفت و خطوط هوایی داخلی گسترش یافت .

(۶) مخابرات

در برنامه سوم شبکه تلفنی شهری و مایکروویو کل کشور پیش بینی و وارد مرحله عمل گردید . در این مورد چند باره کاری شده است . برای احداث شبکه مایکروویو شرکت ملی نفت ایران ۲۰ میلیون دلار ، شرکت ملی گاز ایران ۱۸ میلیون دلار و وزارت پست و تلگراف نیز ۴۰ میلیون دلار جهت ایجاد سیستم های موازی و معارض خرج کرده اند . در ایستگاه پسیان نزدیک

خرم آباد لرستان دکل‌های هزسه واحد دولتی به‌نشانه ناهماهنگی میان برنامه‌ها و سرمایه‌گذاری افراطی و پدیده تضاد دیده میشود. به‌هر صورت در زمینه ایجاد و گسترش شبکه مخابرات گرچه با هزینه زیاد پیشرفت‌های شایان توجهی حاصل گردیده است.

۶/ث - عمران ناحیه‌ای در برنامه سوم

عمران ناحیه‌ای در برنامه سوم عمرانی کشور جای وسیع‌تری را به‌دست آورده و با توجه به‌ایجاد قطب‌های رشد اقتصادی تنظیم گردیده و آبادانی مناطق مستعد جیرفت، میناب، کهکیلویه، گرگان و دشت، خوزستان، آذربایجان و دشت قزوین مطمح نظر بوده است.

سیاست عمرانی کشور باید در طریق آبادی نقاطی سیر کند که بخش خصوصی به‌سرمایه‌گذاری در آن نواحی رغبت نشان ندهد و سطح زندگی مردم نسبت به‌دیگر استان‌ها و شهرستان‌ها بسیار پایین باشد. ضابطه انتخاب قطب رشد اقتصادی همانا استعداد خاص نواحی برای سرمایه‌گذاری مهم است. تا به رشد اقتصادی مملکت کمک شود. چنان‌که قبلاً اشارت رفت سیاست عمران جنبه انسانی سرمایه‌گذاری‌ها را مجسم میکند و کوشش در جهت ارتقاء سطح زندگی افرادی را در یک منطقه نشان میدهد که یا خود امکان بهره‌برداری از منابع طبیعی محل را ندارند و یا دچار قهر طبیعت شده‌اند.

به‌نظر میرسد در نقاطی مانند گرگان و دشت که خود به‌خود به‌صورت قطب رشد و فعالیت‌های گسترده و شکوفان کشاورزی درآمده‌است و مردم از سطح زندگی بسیار بالایی نسبت به‌دیگر نقاط برخوردارند و بخش خصوصی امکانات مالی و فنی وسیع را در راه بهره‌برداری از استعداد‌های ممتاز و طبیعی این نقطه به‌کار انداخته است دولت را از گسترش فعالیت ضروری دولت در نقاط عقب افتاده و مستعد دیگر باز دارد.

نتایج حاصله از اقدامات عمرانی در نواحی مورد نظر به‌این شرح است:

(۱) عمران جیرفت و میناب.

در این نقاط حاصلخیز که عنوان قطب رشد کشاورزی را گرفته‌اند

طی سالهای ۱۳۴۵ و ۱۳۴۶ شمی فعالیت های زیر انجام یافته و به ثمر رسیده است .

- ایجاد مزرعه نمونه علی آباد .
- اجرای برنامه های آزمایشی روی نباتات عمده زراعی و علوفه ای و دانه های روغنی در مرکز کشاورزی میانه .
- اجرای برنامه های آزمایشی روی موز ، پاپایا ، انبه ، سبزیجات ، جالیز ، کنف ، مرکبات ، آوکادو در مراکز کشاورزی میناب و ایسین .
- افزایش نهال های مرکبات ، جنگلی و غیرجنگلی در نهالستان سبزواران و مرکز ایسین .
- توزیع بذرهای اصلاح شده و نهال میان زارعان و باغداران .
- مبارزه با آفات و بیماری های گیاهی .
- فعالیت دام پزشکی و مبارزه با امراض دام .
- تهیه طرح تکمیل کارخانه روغن کشی جیرفت و ایجاد کارخانه آب میوه گیری و طرح خرید و واگذاری کارخانه تصفیه پنبه .
- بررسی وضع عشایر و دامداران و امکانات پرورش دام و تولیدات دامی .
- بررسی نیازمندی های عمران و آبادی دهات حوزه جیرفت و میناب .
- اقدامات بالا نتایج مثبتی به بار آورده و بازارهای تهران و دیگر نقاط از محصولات مرغوب کشاورزی جیرفت و میناب پرروق شده است .
- (۲) عمران کهکیلویه و بویر احمدی .
- تأسیس و تجهیز ایستگاه کشاورزی امامزاده جعفر در دوگنبدان .
- احداث ۶۰ قطعه مزرعه علوفه نمونه .
- احداث مزارع نمایشی گندم در ۳۷ قریه .
- مبارزه با آفات نباتی و دامی .
- توزیع بذرهای اصلاح شده و کود شیمیائی و کندوی زنبور عسل .

— ساختمان راه‌های فرعی باشت — چرام و یاسوج — ایل آرو و دوگنبدان و سی سخت .

— ایجاد مرکز دامپروری درقریه بوستان .

(۳) عمران گرگان و دشت .

سازمان عمران این ناحیه درسال ۱۳۴۵ شمسی تأسیس یافت و تاپایان

برنامه سوم به فعالیت‌های زیر دست زده‌است :

— بررسی اجمالی دربارهٔ تأسیس کارخانه قند .

— اقدام برای ایجاد کارخانه‌ها و تأسیسات وابسته به صنایع شیر .

— مطالعه دربارهٔ تشکیل آموزشگاه حرفه‌ای درگرگان .

— مطالعه دربارهٔ آب و خاک .

— بررسی امکانات و استعدادهای کشاورزی و آبیاری منطقه .

چنان‌که ملاحظه میشود سازمان فقط درحدود بررسی فعالیت داشته و

اقدامات جدی را بخش خصوصی به‌عمل آورده به‌طوری که این منطقه به‌صورت

قطب جاذب و مهاجرپذیر از شهرستان‌های زابل و سبزوار درآمده است .

(۴) عمران خوزستان .

فعالیت‌های گذشته در تشکیلات تازه‌ای به‌نام « سازمان آب و برق

خوزستان » ادامه و توسعه یافت . بودجه این سازمان در دوره برنامه سوم

حدود ۱۶۶/۹ میلیون دلار به‌تصویب رسید که ۵۹ درصد آن برای ایجاد سد

و ۱۴ درصد برای اجرای طرح کشت نیشکر در هفت تپه مصرف گردید و برای

اجرای طرح‌های عمومی و مسائل مربوط به عمران ناحیه اعتبارکسی تخصیص یافت .

محتوی بودجه سازمان آب و برق خوزستان در جدول شماره ۴۴ نمایان است .

جدول شماره ۴۴

ارقام به میلیارد ریال

شماره ردیف	شرح	اعتبارات برنامه سوم سازمان	درصد
۱	— سد دز	۷۸۰۵	۶۷
۲	— سایر برنامه های در دست اجرا (۱) طرح های آبیاری کشاورزی ۱۰۵ (۲) طرح نیشکر — ۷ (۳) برنامه های عمومی عمران ناحیه و سایر دارائی ها ۸۰۴	۱۶۰۹	۱۴
۳	— طراحی برنامه مدیریت و حقوق مشاورین	۱۹۰۷	۱۷
۴	— طرح های عمرانی عمومی و تکمیل شده	—	—
۵	— مالیات و سرمایه در گردش	۱۰۸	۲

طی برنامه سوم اقدامات مهمی در زمینه اجرای طرح ها به شرح زیر صورت گرفته است :

— ساختمان شبکه آبیاری ۲۲ هزار هکتار و تسطیح ۱۳۱۱ هکتار اراضی طرح آبیاری دز . این زمین های آماده زراعت به رایگان به واحد های کشت و صنعت تحویل گردید .

— آزمایش ۱۲۰ گونه مختلف نیشکر به منظور بهگزینی برای رسیدن به هدف های زیر :

توسعه زمین زیرکشت از ۲۵۰۰ هکتار در سال ۱۳۴۱ به ۵۲۵۰ هکتار در سال ۱۳۴۶ .

افزایش محصول نیشکر از ۲۰۳ هزار تن در سال ۱۳۴۱ به ۴۵۱ هزار تن در سال ۱۳۴۶ .

ازدیاد محصول شکر از ۱۷۱ هزارتن درسال ۱۳۴۱ به ۴۲۵ هزار تن درسال ۱۳۴۶ .

افزایش محصول ملاس از ۹۶ هزارتن درسال ۱۳۴۱ به ۱۶۶ هزار تن درسال ۱۳۴۶ .

توسعه ظرفیت روزانه کارخانه از سه هزارتن نیشکر به ۴۲ هزار تن بر اثر اقدامات سازمان میزان تولید نیشکر و شکر در هر هکتار که درسال ۱۳۴۱ به ترتیب ۸۳۵ تن و ۷۰ تن سود درسال ۱۳۴۶ به ۱۰۳۵ تن و ۱۰۱۴ تن رسید .

— اتمام ۳۵ درصد از کل کار شبکه آبیاری وزهکشی جدید .

— احداث کانال توانا به طول ۹ کیلومتر و جاده حمیدیه — کرخه به طول ۲۵ کیلومتر و ساختمان تلمبه خانه مزرعه فرح آباد و نصب موتور پمپ ها در مورد طرح عمرانی کرخه .

— تهیه طرح عمرانی ۵ هزار هکتار اراضی شاوور .

— تهیه پیش طرح آبرسانی از کارون به رودخانه جراحی .

— بررسی خالکشناسی در ده هزار هکتار از اراضی حمیدیه و نقشه برداری

منطقه .

فعالیت های سازمان در این منطقه موجب تشویق سرمایه داران بخش خصوصی به سرمایه گذاری در کشاورزی نوین در نواحی دزفول گردید و هم اکنون با استفاده از موتور پمپ اراضی وسیعی زیر کشت رفته و محصول آن حتی به بازار تهران رسیده است .

(۵) عمران آذربایجان .

طرح های عمران دشت مغان ، ارس ، شبکه جدید آبیاری مغان ، طرح مهاباد و زرینه رود تحت عنوان عمران آذربایجان تنظیم شده و نتایج فعالیت ها طی دوره برنامه سوم بدین شرح است :

— احداث شبکه های وسیع آبیاری و به طوری که ۱۸ هزار هکتار از اراضی

دشت مغان زیرکشت و آبیاری قرارگرفت و پیش از ۴ هزار خانوار از عشایر محلی شاهسون در این مکان اسکان و اراضی زراعی میان آنان تقسیم گردید .

— يك سلسله مطالعات ساختمان سد شاهپور اول و مهاباد)

— يك سلسله مطالعات برای حفاری ، زمین شناسی ، نقشه برداری .

— عقد قرارداد ساختمان سد شاهپور اول و مهاباد) و آغاز کار .

(۶) عمران دشت قزوین .

مهندسان مشاور «تهال» (۱) در ماه اوت ۱۹۶۳ میلادی درباره طرح عمران و آبادی منطقه قزوین را بررسی کرد و گزارش شناسائی در دو جلد به سازمان برنامه ایران داد :

جلداول شامل کلیات طرح عمرانی پیشنهادی منطقه درشش سال آینده و نیز پیشنهادات مشروح طرح عملیات طی دو سال اول .

جلددوم شامل گزارش مشروح بررسی هائی است که درباره خاک ، آب ، جامعه ، کشاورزی ، صنایع و تجدید بنای منطقه زلزله زده و همچنین برنامه های عمومی توسعه منابع آب ، کشاورزی و عمران منطقه آسیب دیده است .

هدف طرح عمرانی بالا بردن تدریجی سطح درآمد کشاورزان منطقه قزوین است به طوری که در پایان مرحله عمرانی و پس از به ثمر رسیدن نتایج آن درآمد سرانه در این ناحیه به بیش از سه برابر میزان کنونی برسد .

مطابق طرح پیشنهادی ، این افزایش درآمد به وسیله تشدید سرمایه گذاری در کشاورزی به طریق زیر امکان پذیر خواهد بود :

تبدیل قسمت اعظم زمین های دیمی به آبی با حفر چاه های جدید .

بر اثر این اقدام و افزایش مقدار آب در فصول کم آبی تغییر کشت ها و تبدیل کشت های کم درآمد به زراعت های پردرآمد ممکن خواهد شد کشت های عمده دیگر عبارتند از درختان میوه به ویژه انگور ، بادام ، پسته ، سیب و گلابی) ، نباتات صنعتی (چغندر قند و پنبه) و سبزیجات .

— ترویج روش های آبیاری بهتر و نیز تغییر روش های کهنه کشاورزی

و استفاده تدریجی از ماشین آلات زراعی، کودشیمیائی و مبارزه با آفات نباتی و غیره.

برای نیل به این هدف‌ها حدود سه میلیارد ریال (تقریباً ۴۰ میلیون دلار) ظرف شش سال سرمایه تقویم شد که نیمی از آن به کشاورزی و یک چهارم آن به صنایع کشاورزی و بقیه به توسعه منابع اضافی آب تخصیص خواهد یافت.

در منطقه قزوین تقریباً ۲۵۰۰۰ خانوار کشاورز ساکن است و بنابراین میزان سرمایه گذاری سرانه (برای هر خانوار) از ۱۲۰۰۰۰۰ ریال (حدود ۱۷۵۰ دلار) افزون نخواهد شد.

— عملیات طرح و راهنمایی به مبلغ ۱۱۰۰۰۰۰۰ دلار که به ترتیب زیر تقسیم میشود:

- ۵۰۰،۰۰۰ دلار برای تهیه گزارش عملی و مسکن برای سراسر منطقه.
- ۴۰۰۰۰۰ دلار برای طرح مشروح دوناچه از منطقه قزوین.
- ۲۰۰۰۰۰ دلار برای عملیات راهنمایی در آغاز فعالیت های عمرانی.
- عملیات مطالعاتی برای تهیه طرح به مبلغ کلی ۲۰۰۰۰۰۰ دلار.
- عملیات اجرائی به مبلغ کل ۴۱۰۰۰۰۰۰ دلار که قسمت عمده این مبلغ به توسعه کشاورزی آبی در منطقه زلزله زده اختصاص خواهد یافت.
- سرمایه در گردش به مبلغ ۵۰۰۰۰۰۰ دلار.

سازمان عمران دشت قزوین با وسایل کامل و اختیار تمام پس از حادثه زلزله شهریور ماه ۱۳۴۱ به فعالیت پرداخت و مهمترین عملیاتی که تا پایان برنامه سوم (یعنی پایان سال ۱۳۴۶) انجام داده به شرح زیر است:

— اجرای برنامه های عمرانی کشاورزی در ۹۲ دهکده برای ۷۱۴۶ خانوار کشاورز.

— استفاده از ۷۳ میلیون متر مکعب آب ذخیره زیرزمینی با کندن ۱۲۲ حلقه چاه عمیق.

— کشت انواع محصولات آبی در ۹۰۵۹ هکتار زمین.

— ایجاد ۱۴۱۴ هکتار (خالص) باغ میوه.

- ایجاد مزرع دیم به مساحت تقریبی ۶۸۳ هکتار .
- ایجاد ۲۷۰ هکتار مزرعه آزمایشی و خزانه برای تهیه و پرورش نهال میوه .
- اصلاح نژاد ۷۳۰ سرگوسفند از طریق تلقیح مصنوعی و پرواربندی ۱۲ هزار سرگوسفند و مبارزه با انگل های پوستی در مورد ۴۰۰ هزار سردام .
- اجرای برنامه های ترویج و آموزش کشاورزی .
- خرید ماشین های کشاورزی مورد نیاز و تسطیح اراضی و ایجاد ساختمان های لازم برای اجرای طرح و اصلاح و توسعه راه های فرعی .
- نگاهی به طرح پیشنهادی برای دوسال و آنچه که پس از پنج سال صورت گرفته است لااقل این حقیقت را عریان میسازد که طرح ها به کندی به مرحله اجرا درمیآیند و هزینه سرمایه گذاری با بازده آن تناسب ندارد و آن هدف والائی که از ایجاد سازمان عمران دشت قزوین انتظار میرفته به دست نیامده است .
- ۷رث— فرهنگ در برنامه سوم .
- هدف های برنامه سوم فرهنگ بدین قرار بوده است :
- (۱) تهیه وسائل تحصیلات ابتدائی برای ۶۰ درصد کودکان واجب‌العلیم (گروه سنی ۷ تا ۱۲ سال) .
- به این ترتیب با آنکه تحصیل دوره دبستان اجباری است فقط ۶۰ درصد از افراد این گروه سنی وسایل آموزش در اختیار دارند .
- (۲) افزایش وسایل تحصیلات متوسطه تا در پایان برنامه سوم شماره دانش آموزان به ۴۰۰ هزار تن برسد .
- (۳) کاهش نسبت بیسوادی در گروه سنی ده سال به بالا از ۸۵ درصد (بر پایه سرشماری سال ۱۳۳۵) به ۶۰ درصد در پایان برنامه سوم .
- در این مورد به افزایش سالانه جمعیت ایران توجه نشده است .
- (۴) تقدم بهبود کیفیت بر توسعه کمیت در مورد تعلیمات عالی .
- جمع کل اعتبارات فرهنگی مصوب حدود ۱۷٫۶ میلیارد ریال و پرداختی تا پایان برنامه سوم بیش از ۱۷٫۳ میلیارد ریال بود .

جدول زیر صورت ریز تخصیص اعتبارات فرهنگی را روشن میسازد. (۱)

جدول شماره ۴۵ به میلیون ریال

شماره	عنوان	اعتبار مصوب	مبلغ پرداختی
۱	تعلیمات ابتدائی	۱۱۰۹۱	۱۱۰۵۳
۲	مبارزه بایسوادی	۳۴۸	۳۴۷
۳	تعلیمات متوسطه	۱۳۵۲	۱۳۳۷
۴	تربیت آموزگار	۳۵۸	۳۵۸
۵	تحقیقات دانشگاهی	۳۵۸۴	۳۴۲۴

سپاه دانش عنصر نوظهور در جامعه ایران برای نفوذ فرهنگ تا اعماق روستاهاست.

۸رث - بهداشت و بهداری در برنامه سوم.

هدف اساسی ایجاد هماهنگی در خدمات بهداشت و بهداری کشور و توزیع عادلانه خدمات درمانی بوده است.

کل اعتبار مصوب ۱۳۲۹۸ میلیون ریال و مبلغ پرداختی تا پایان برنامه سوم ۱۳۲۰۴ میلیون ریال به شرح جدول تفصیلی زیر است. (۱)

جدول شماره ۴۶ به میلیون ریال

عنوان	اعتبار مصوب	پرداختی
بنداول - تحقیقات بهداشتی	۴۰۷	۴۰۵
بنددوم - تألیفات و تجهیزات و وسایل	۳۶۶۹	۳۶۲۵
بندسوم - مبارزه بایماریها	۸۴۴۰	۸۴۱۰
بندچهارم - خدمات ویژه بهداری	۲۵۸	۲۵۸
بندپنجم - آموزش کادرفنی	۵۲۴	۵۰۶
جمع	۱۳۲۹۸	۱۳۲۰۴

(۱) گزارش عملکرد برنامه سوم ۴۱ - ۱۳۴۶ سازمان برنامه.

برای گسترش بهداشت به روستاها سپاه بهداشت تشکیل شد تا با امکانات محدود به درمان بیماران روستائی پردازند و روستائینان را با مسائل بهداشتی آشنا سازند .

۹- کار و نیروی انسانی در برنامه سوم .

هدف اشتغال برنامه سوم ایجاد يك ميليون شغل جديد بود که تنها حدود هفت هزارتن به کار گمارده شد .

روش است که ایجاد اشتغال بستگی به میزان سرمایه‌گذاری و ایجاد ظرفیت های تازه تولیدی و خدمات نوین دارد . بعلاوه لازم است افراد فعال آمادگی احراز شغل داشته باشند و بدین منظور با توجه به نیازمندیهای سازمان تولیدی در رشته های معین تخصص یابند .

جدول زیر اعتبارات مصوب و مبالغ پرداختی طی برنامه سوم را برای کار و نیروی انسانی نشان میدهد (۱):

جدول شماره ۴۷

به میلیون ریال

بند	عنوان	اعتبار مصوب	پرداختی
۱	تعلیمات کشاورزی	۵۷۰۰۵	۷۱۶۰۸
۲	تعلیمات حرفه‌ای	۷۲۳۰۸	۷۰۴۰۷
۳	تعلیمات حرفه‌ای ضمن کار	۳۷۹۰۵	۳۷۲۰۳
۴	تعلیمات حرفه‌ای سربازان	۸۲۰۵	۸۲۰۵
۵	تعلیمات عالی‌فنی	۴۷۰۰۴	۴۰۰۰۳
۶	تعلیمات مدیریت و بهبود تشکیلات	۲۷۲۰۳	۲۷۲۰۲
۷	امور مربوط به کارگری	۲۴۲۰۲	۲۴۲۰۲
	جمع	۲۹۲۱۰۲	۲۷۹۱۰

بعلاوه سازمان برنامه در زمینه عمران شهری ۷۰۰۰ میلیون ریال و برای

(۱) گزارش عملکرد برنامه سوم ۴۱-۱۳۴۶ سازمان برنامه .

آمار و برنامه ریزی نیز جمعاً ۷۵۷۰۰۵۸ میلیون (۷۵۹۸۹۷ اعتبار مصوب) و برای طرح های خانه سازی و سایر ساختمان ها نیز ۱۲۲۰۰ ریال (اعتبار مصوب ۱۲۴۰۰۰ میلیون ریال) خرج کرده که از این رقم ۸۷۲۸ میلیون ریال فقط برای ساختمان های دولتی و انتظامی و نیروهای سه گانه ارتش مصرف گردیده و باین وصف مشکل مسکن با توجه به افزایش سالانه جمعیت و خواسته های مردم برای زندگی بهتر همچنان باقی مانده است .

۴ - برنامه چهارم عمرانی کشور (۱۳۵۱ - ۱۳۴۷) .

برنامه چهارم عمرانی کشور بمدت ۵ سال از سال ۱۳۴۷ آغاز گردیده است .
الف - هدف های کلی .

بر اثر اجرای برنامه های دوم و سوم عمرانی محیطی مناسبتر برای طراحی نقشه های اقتصادی و اجتماعی و نیل به هدف های کمی و کیفی پدید آمد . در برنامه عمرانی چهارم هدف های مهم زیر مورد توجه قرار گرفته است :

۱/الف - تسریع رشد اقتصادی ، افزایش درآمد ملی با تقویت تدریجی اهمیت نسبی صنایع ، ازدیاد بازده سرمایه با استفاده از روش های مترقی در کلیه فعالیتهای تولیدی و گسترش پژوهش های علمی و عملی بویژه در جهت حل مسائل اقتصادی (۱) .

۲/الف - توزیع عادلانه تر درآمد از راه تأمین کار و گسترش خدمات اجتماعی و رفاه برای کلیه افراد ، افزایش فعالیتهای آبادانی و بهسازی بویژه در روستا .

در اینجا مناسب است دارد این نکته خاطر نشان شود که توزیع عادلانه تر درآمد یا به معنای تغییر نسبت های موجود میان سهم عوامل تولید است و یا انتقالات عمودی درآمدها و به هر جهت لازم است برنامه جداگانه ای منضم به برنامه عمرانی ملی تهیه گردد و به مرحله اجرا درآید .

۳/الف - کاهش وابستگی بخارج در زمینه رفع احتیاجات اساسی .
در اینجا به تأمین مواد غذایی جمعیت روزافزون ، تهیه مواد اولیه صنایع در کشور

و ساخت کالاهای صنعتی مصرفی عامه اشاره شده است که ایجاد صنایع تبدیلی و افزایش واردات و باز هم وابستگی به اقتصادهای صنعتی پیشرفته را به همراه می‌آورد.

۴الف- ایجاد تنوع در کالاهای صادراتی کشور و گسترش بازارهای موجود و دستیابی به بازارهای جدید خارجی. این اقدامات، در جهت نیل به استقلال ملی و اقتصادی و تحصیل ارز و ارتقاء سطح بهزیستی افراد مملکت بسیار مؤثر و سودمند است.

۵الف- بهبود خدمات اداری.

ب- هدف‌های کمی.

۱ب- رشد تولید ناخالص ملی طی برنامه عمرانی چهارم به میزان ۵۷ درصد یعنی بطور متوسط ۹ درصد سالانه در نظر گرفته شده است.

۲ب- تشکیل سرمایه ثابت لازم برای تأمین رشد ۵۷ درصد طی دوره برنامه چهارم جمعاً به میزان ۸۱۰ میلیارد ریال برآورد گردیده است تا بتواند تولید ناخالص ملی را از حدود ۵۲۰ میلیارد ریال به ۸۱۵ میلیارد ریال برساند.

اعتبار مالی برنامه چهارم به مبلغ ۷۴۳ میلیارد ریال از منابع داخلی و بقیه یعنی ۶۷ میلیارد ریال (حدود ۸٫۴ درصد آن) از منابع خارجی تأمین خواهد شد.

۳ب- برای آنکه سرمایه‌گذاری به میزان بالا بجهت تحقق نرخ رشد ۵۷ درصد مورد بحث انجام پذیرد، چنین پیشنهاد شده است که رشد مصارف بخش عمومی و خصوصی به ترتیب از ۱۰ درصد سالانه و ۶٫۷ درصد در سال تجاوز نکنند و گرنه پس‌انداز لازم برای تأمین مالی سرمایه‌گذاریها بدست نخواهد آمد و این امر موجب عدم تعادل اقتصادی و بروز فشارهای تورمی و توقف یا کندی جریان رشد میگردد و ناگزیر اتکاء به منابع خارجی بیشتر میشود.

پ- ضابطه‌های تعیین اولویت.

۱پ- در برنامه عمرانی چهارم حق تقدم به سرمایه‌گذاری صنعتی داده شده است؛ چراکه بازده بخش صنعت نسبت به دیگر رشته‌های تولیدی بیشتر است و توسعه صنعت مایه گسترش شیوه‌های نوین فنی در تولید و مدیریت بهتر در سایر فعالیتهای اقتصادی است. به علاوه انسان در بخش صنعت بر جریان تولید تسلط بیشتر

دارد تادربخش کشاورزی ، که دستخوش تغییرات جوی وسیل و خشکسالی میباشد. وانگهی ، بخش صنعت باتوجه به انواع نیازمندیهای اقتصادی بهتر میتواند نوع محصولات خودرا تطبیق دهد .

۲- در مرتبه دوم برنامه پنجاه چهارم روی سرمایه گذاری کشاورزی تأکید نموده است . در این مورد در فصول پیشین نکات برجسته خاطر نشان گردیده است .

۳- ساختمان زیر بناهای اقتصادی در مرتبه سوم قرارداد دارد . در واقع برنامه های عمرانی دوم و سوم در مقیاس وسیعی در این زمینه فعالیت کرده اند و مقدار هنگفتی از امکانات مالی را به این کار تخصیص داده اند و محیط مناسب برای سرمایه گذاریهای تولیدی و تحصیل بازده بهتر و زودتر پدید آورده اند .

۴- ترقی سطح بهره وری نیز موردی است که سرمایه گذاری در آن مورد توجه برنامه نویسان قرار گرفته است .

بدین منظور ضرورت اقدام به سرمایه گذاری تکمیلی ، بهبود مدیریت ، رفع موانع قانونی و اداری و تجدیدنظر در نهاد های کنونی دولت و راهنمایی بخش خصوصی و کمک به آن توصیه شده است .

ت- هدفهای بخش های عمده اقتصادی .

بر اساس ضابطه های بالا منابع مالی برنامه عمرانی چهارم به ترتیب زیر میان بخشهای مهم اقتصادی تقسیم گردیده است : (۱)

جدول شماره ۴۸

ارقام به میلیارد ریال

شرح فصول	بودجه عمرانی سازمان برنامه (۱)	سرمایه‌گذاری ثابت بخش عمومی (۲)	هزینه‌های جاری (۳)	سرمایه‌گذاری ثابت توسط بخش خصوصی از محل اعتبارات عمرانی (۴)
۱- کشاورزی و دامپروری	۶۵	۲۴	۲۰	۲۱
۲- صنایع و معادن	۹۹	۸۴۷	۶۰	۸۳
۳- گاز و نفت	۲۶۳	۲۶۳	-	-
۴- آب	۴۸۵	۴۷۴	۱۱	-
۵- برق	۳۸	۳۶۳	۱۷	-
۶- ارتباطات و حمل و نقل	۸۰	۷۸	۲	-
۷- مخابرات، تلویزیون و رادیو	۲۰۳	۱۹۱	۱۲	-
۸- عمران دهات	۹۱	۶	-	۱
۹- عمران شهرها	۷	۷۶	-	-
۱۰- ساختمان و مسکن	۲۳	۲۱۱	-	۲۹
۱۱- آموزش و پرورش	۳۵	۱۴۷	۲۰۳	-
۱۲- فرهنگ و هنر	۱۸	۱۸	-	-
۱۳- توریسم	۳۸	۳۶	۰۲	-
۱۴- بهداشت و درمان	۱۳۸	۴۹	۷۳	۱۶
۱۵- رفاه اجتماعی	۴۶	۳۲	۱۵	۰۱
۱۶- آمار و بررسی عمران ناحیه‌ای	۵۱	۱۱	۴۱	-
جمع	۴۸۰	۳۷۹۷	۶۵۴	۴۴۹

هدفهای عمده اقتصادی برنامه عمرانی چهارم بشرح جدول شماره ۴۹ تحقق میپذیرد. (۱)

جدول شماره ۴۹

ارقام به میلیارد ریال

شرح فصول	ارزش افزوده در سال ۱۳۴۶	ارزش افزوده در سال ۱۳۵۱	رشد در دوره برنامه عمرانی چهارم درصد	رشد متوسط سالانه در برنامه چهارم درصد
۱- کشاورزی و دامپروری	۱۱۲	۱۳۹	۲۴	۴/۴
۲- صنایع	۶۶/۶	۱۲۲/۷	۸۴	۱۳
۳- معادن	۳/۴	۶/۸	۱۰۰	۱۴/۹
۴- ساختمان	۳۰	۴۷/۹	۶۰	۹/۹
۵- آب و برق و گاز	۵/۸	۱۲/۶	۱۱۷	۱۶/۸
۶- نفت	۱۲۷	۲۵۸/۹	۱۰۳/۸	۱۵/۳
۷- سایر بخشها	۱۹۶/۲	۲۸۱/۷	۴۳/۵	۷/۵
۸- تولید ناخالص داخلی بقیمت عوامل	۵۴۱	۸۶۹/۲	۶۱	۱۰
۹- تولید ناخالص داخلی بقیمت بازار	۵۷۸	۹۲۶/۴	۶۰	۹/۹
۱۰- تولید ناخالص ملی بقیمت بازار	۵۲۰	۸۱۵/۵	۵۷	۹/۴

ث- درآمد و هزینه سازمان برنامه در دوره برنامه عمرانی چهارم .
بطور کلی منبع مالی سازمان برنامه ۸۰ درصد از درآمد کل نفت ، وامهای خارجی ، عواید پتروشیمی و گاز ، وجوه حاصله از فروش اوراق قرضه و اسناد خزانه و متفرقه میباشد ، مخارج سازمان برنامه ، علاوه بر طرحهای عمرانی و هزینههای مستمر جدید و هزینه مستمر منتقله از برنامه سوم ، هزینه انتقال گاز ، بازپرداخت

(۱) نشریه برنامه چهارم عمرانی کشور از سازمان برنامه .

وام و بهره و اسناد خزانه و دیگر تمهیدات است. جدول شماره ۵۰ مقایسه میان ارقام درآمد و هزینه را طی دوره برنامه عمرانی چهارم امکان‌پذیر می‌سازد.

جدول شماره ۵۰

ارقام به میلیارد ریال

درآمد	هزینه
۱- نفت (براساس ۸۰٪ سهم سازمان برنامه ۳۸۵)	۱- طرح‌های عمرانی و هزینه‌های مستمر جدید برنامه چهارم ۴۸۰
۲- وام‌های خارجی ۱۵۰	هزینه مستمر منتقله از برنامه سوم ۴۵
۳- اوراق قرضه و اسناد خزانه ۵۰	هزینه انتقال گاز ۵
۴- درآمد پتروشیمی و گاز ۲۱	۲- بازپرداخت وام و بهره وام ۴۷
۵- متفرقه ۴	۳- بازپرداخت اسناد خزانه ۱۵
	۴- بازپرداخت بدهی بانک مرکزی ۱۳
	۵- متفرقه و اداری ۵
جمع ۶۱۰	جمع ۶۱۰

چنانکه ملاحظه میشود، عواید نفت منبع عمده و اصلی تأمین مالی برنامه‌های عمرانی است و پس از آن به ترتیب اهمیت وام‌های خارجی و اوراق قرضه و اسناد خزانه قرار دارد.

ج- برنامه عمران ناحیه‌ای در برنامه چهارم.

در برنامه چهارم، هدف کلی عمران ناحیه‌ای شناخت منابع و امکانات توسعه مناطق مستعد و تعیین قطب یا قطب‌های توسعه در هر منطقه، تمرکز سرمایه‌گذاری در آنها بمنظور تحصیل حداکثر بازده و تسریع آهنگ رشد اقتصادی کشور معین شده است.

بجاست این نکته را خاطر نشان سازیم ، که غرض اصلی از تنظیم و اجرای برنامه ناحیه‌ای در ایران بهره‌برداری از منابع و موقعیت های يك یا چند نقطه در کشور است ، تا در مقیاس محدود ناحیه از امکانات فراوان و منابع طبیعی پر ارزش استفاده صحیح و منطقی بعمل آید ، بر اثر افزایش تولیدات ناحیه درآمد بیشتر میان افراد محلی که در جریان این فعالیت‌ها مشارکت دارند ، توزیع گردد و آهنگ رشد اقتصاد مملکت نیز سرعت یابد و از ثروت های ملی به بهترین شکل ممکن استفاده بعمل آید . بنابراین ایجاد قطب رشد به معنای افزایش محصول ناخالص داخلی امکان پذیر میباشد ولی توسعه بمفهوم خصلت مترقی يك جامعه و تغییر اساسی در روابط میان عوامل تولید اثری است که به مثابه يك محصول فرعی عاید میگردد .

برنامه های مشخص عمران ناحیه‌ای در نشریه برنامه چهارم عمرانی کشور به شرح زیر آمده است :

۱-ج- شناسائی ، انتخاب و تعیین قطب‌های کشاورزی و دامپروری در نقاط مستعد مجاور سدها . بنابراین در این جا نیز روی توسعه فعالیت‌های کشاورزی تکیه و تأکید شده و در مرحله بعدی به ایجاد کارخانه‌هایی که مواد اولیه آنها فرآورده‌های کشاورزی است اشاره رفته است .

خلیج فارس و دریای عمان از منابع بکر و ثروتمند ماهی است و بهره‌برداری از ذخایر عظیم غذایی دریا‌های جنوب ایران ، نه تنها کمبود گوشت را در کشور از میان میبرد و مایه رونق فعالیت کار و کسب در بندرعباس و دیگر نقاط مستعد ساحلی میگردد ، بلکه میتواند در بازار های جهانی نفوذ کند و ارزش سرشاری برای اقتصاد مملکت فراهم آورد .

۲-ج- در مرحله دوم توسعه و تقویت پایگاههای صنعتی در نواحی برگزیده‌ای مانند اصفهان - اهواز - تبریز و اراک که بترتیب بر اثر تأسیس کارخانه های ذوب آهن ، صنایع پتروشیمی ، ماشین سازی نام قطب صنعتی را گرفته اند و نیز ایجاد پایگاههای جدید صنعتی در شیراز ، بندر شاهپور و قزوین و تأکید بر سرمایه - گذاریهای زیربنائی و مکمل ، تا این نقاط به قطب‌های توسعه تبدیل شوند و انبوه

سرمایه‌گذاری‌ها را پیرامون خود گرد آورند و آثار ترقی را بدورادور خود منتشر سازند .

۳ج - بالاخره سرمایه‌گذاری در رشته جهانگردی در نقاط مناسب کشور مورد پیش‌بینی قرار گرفته است .

چ - هدف‌های برنامه چهارم در سطح رشته‌های تولیدی .

برای آن‌که سیمای اقتصادی ایران روشن‌تر دیده شود هدف‌های رشته‌های

مهم تولیدی را طی دوره برنامه چهارم بررسی میکنیم .

۱ج - هدف‌های برنامه چهارم در کشاورزی .

کوشش‌های پنج ساله طی برنامه سوم هدف‌های موردنظر را در دسترس

قرار نداد و دنیای روستائی همچنان با دشواری‌های زیر روبرو بود :

(۱) کمبود سرمایه و سرمایه‌گذاری .

(۱) پراکندگی واحدهای بهره‌برداری و بعد ناچیز و نامتناسب آن .

(۲) کمبود سرمایه و سرمایه‌گذاری .

(۳) نبود اطلاعات دقیق درباره مشکلات .

(۴) فقدان دستگاه کارآمد برای بازاررسی .

(۵) شیوه نادرست و نا به سامان دامداری و دامپروری .

در برنامه چهارم برای رفع دشواریها راه‌های زیر ارائه گردیده است :

(۱) دادن حق تقدم به تولید محصولات موردنیاز داخلی که از خارج وارد

میکردد .

(۲) تشویق سرمایه‌گذاری خصوصی و تاکید دولت بر سرمایه‌گذاری عمومی

در نقاط دارای استعداد بیشتر .

(۳) تضمین نرخ محصولات مهم کشاورزی و حمایت از تولید کنندگان

اصلی .

(۴) تشکیل و تکثیر شرکت‌های سهامی زراعی برپایه اصول تعاون تولید .

(۵) بسیج و تجمع سرمایه‌های پراکنده در روستاها و شهرها برای ایجاد

واحدهای بزرگ بهره‌برداری کشاورزی و دامداری .

(۶) تأمین اعتبارات جاری موردنیاز کشاورزان و دامداران .

(۷) توسعه و تقویت شرکت‌های تعاونی .

- (۸) کاربرد کود شیمیائی و مبارزه با آفات نباتی و حیوانی .
 (۹) بهره‌برداری از منابع دریائی و رودخانه‌ها .
 (۱۰) بهره‌برداری از اراضی زیر سدها .
 (۱۱) توجه بیشتر به تحقیقات و نوآوری در زمینه کارهای کشاورزی و دامپروری .

با توجه به نکات بالا هدف های اساسی زیر برای تسریع آهنگ رشد محصولات کشاورزی در برنامه چهارم عمرانی کشور گنجانیده شده است :
 افزایش تولیدات کشاورزی و دامداری به رقم ۱۵۸٫۵ میلیارد ریال (به‌قیمت ثابت سال ۱۳۴۴) در سال ۱۳۵۱ به‌طوری که در پایان برنامه چهارم ۲۸ درصد و سالانه پنج درصد رشد به‌دست آید .

این رشد به ترتیب زیر سرشکن شده است :

- (۱) ارزش تولیدات ناخالص محصولات زراعی و جنگل ۱۰۲،۶۷۸ میلیون ریال .

(۲) ارزش تولیدات فرآورده‌های دامی و ماهی ۵۵،۷۹۰ میلیون ریال و سطح زیرکشت از ۷٫۱۰ میلیون هکتار در پایان برنامه سوم به ۷٫۵۵ میلیون هکتار در پایان برنامه چهارم گسترش خواهد یافت .

بعلاوه با اشاعه روش‌های نوین تولید و بهره‌برداری میزان بهره‌وری نسبی زمین مزروعی بالا خواهد رفت و با ایجاد تنوع در اشتغال توسعه صنایع روستائی و مشاغل جدید سطح کار و فعالیت روستائیان ارتقاء پیدا خواهد کرد .

همچنین منابع طبیعی مانند آب و خاک، مرتع و جنگلداری، ماهی و شکار با بهره‌برداری خردمندانه و مؤثر حفظ و پر ثمر خواهد شد .

بالاخره جامعه روستائی با توجه به‌دگرگونی‌های جاری سازمان های نو برپایه فعالیت‌های تعاون و خودیاری پدید خواهد آورد .

مقدار تولید محصولات نباتی و دامی در پایان برنامه چهارم به ارقام زیر خواهد رسید :

- (۱) میزان برداشت گندم به حدود ۱٫۱ میلیون تن و افزایش محصول نسبت به پایان دوره برنامه سوم عمرانی کشور از توسعه سطح زیر کشت به حداکثر ۶۰ هزار هکتار به‌دست خواهد آمد به‌طوری که با استفاده از بذر مرغوب و کود شیمیائی

رو به صرفه پانصد هزار هکتار از اراضی آبیاری و زراعت بشود و بازده متوسط در هر هکتار زمین مزروعی به ۱۱۵۰ کیلوگرم برسد .

میزان تولید جو به ۱۱۳۵ میلیون تن و شلتوک به ۱۲۴ میلیون تن خواهد رسید .

سطح زیر کشت حبوبات در روش های متناوب زراعی به ۱۸۷ هزار هکتار و میزان تولید به ۱۷۰ هزار تن بالغ خواهد گردید .

در سال ۱۳۵۱ کشت سبزی در اراضی به وسعت ۲۲۵ هزار هکتار به عمل خواهد آمد و میزان تولید به ۱۹۸۰ میلیون تن خواهد رسید .

سطح کشت چغندر به ۱۵۰ هزار هکتار و میزان تولید آن ۴ میلیون تن و بازده متوسط هر هکتار ۳۰ تن خواهد شد .

میزان تولید میوه و خشکبار در پایان برنامه چهارم به ۱۲۵ میلیون تن افزایش خواهد یافت .

سطح کشت نیشکر به ۹ هزار هکتار و میزان تولید نیشکر به ۸۰۰ هزار تن خواهد رسید .

۹۰ هزار تن انواع دانه‌های روغنی مانند کنجد ، آفتابگردان ، بادام زمینی ، سویا و گلرنگ از ۹۵ هزار هکتار اراضی زیر کشت به دست خواهد آمد .

سطح زیر کشت پنبه خام (وش) به ۳۹۵ هزار هکتار و میزان تولید به ۶۰۰ هزار تن بالغ خواهد گشت و انتظار میرود میزان صادرات پنبه محلوج به ۱۴۰ هزار تن در سال ۱۳۵۱ برسد .

سی هزار تن چای از ۳۱ هزار هکتار باغ چای تولید خواهد گردید .
میزان تولید فرآورده‌های چوب صنعتی نسبت به سال پایان دوره برنامه سوم ۳۵ درصد افزایش خواهد یافت .

ارزش غذایی چراگاهها و علوفه کاری ایران به رقم ۶۷۵ میلیون تن واحد غذایی و سطح علوفه کاری به ۳۰۳ هزار هکتار خواهد رسید . توضیح آن که هر واحد غذایی برابر با یک کیلوگرم جو است .

مقدار متوسط تولید شیر و لبنیات ۲ میلیون تن و از تخم مرغ ۹۰ هزار تن خواهد شد و ارزش پشم و پوست و روده و دیگر محصولات فرعی دام در پایان برنامه چهارم نسبت به پایان دوره برنامه سوم ۲۲ درصد ترقی خواهد کرد .

- ۲ رچ - هدف‌های صنایع و معادن در برنامه چهارم .
 برای بهگزینی رشته‌های صنعتی اصول زیر رعایت گردیده است :
- (۱) استفاده از مواد اولیه داخلی .
 - (۲) تأمین مواد واسطه‌ای و کالاهای سرمایه‌ای مانند مواد و کود شیمیایی و سموم دفع آفات نباتی و ابزار و ماشین آلات .
 - (۳) تأمین حداکثر اشتغال ممکن در رشته‌های صنایع دستی ، غذایی فرعی و کارگاه‌های مکمل صنایع سنگین و چوب و فلزکاری .
 - (۴) ایجاد صنایع سازنده کالاهای مصرف داخلی .
 - (۵) ساخت صنایع فزاینده میزان صادرات .
- روش‌های برگزیده برای رسیدن به هدف‌های صنعت و معدن طی برنامه چهارم چنین بوده است .
- (۱) تقدم سرمایه‌گذاری در صنایع کالاهای سرمایه‌ای بر صنایع کالاهای مصرفی که در این مورد اولویت به کالاهای اساسی مصرف عمومی و مصارف واسطه‌ای داده شده است .
 - (۲) نشانیدن کارشناسان ایرانی به جای متخصصین بیگانه .
 - (۳) ترقی دادن قدرت تولید صنایع موجود از راه استفاده کامل از گنجایش تولیدی و یا نوسازی و توسعه ظرفیت حاضر .
 - (۴) کمک دادن به صنایع کوچک و افزایش میزان بهره‌وری آنها .
 - (۵) تأکید بر توسعه و تقویت صنایع وابسته به کشاورزی .
 - (۶) توجه به تحقیقات علمی و نمونه بندی مجموعه کالاهای صنعتی .
 - (۷) تأسیس صنایع در نقاط مستعد و عقب مانده کشور .
 - (۸) ادامه سیاست کنونی درباره ایجاد صنایع مواتاژ تا کلیه اجزاء و قطعات محصول اندک اندک در مملکت ساخته شود .
 - (۹) ایجاد زیر بنا های ضروری برای صنایع کوچک در شهرها و نواحی صنعتی .
 - (۱۰) تقویت و توسعه شرکت های سهامی برای گسترش صنعت و معدن .
 - (۱۱) جلب سرمایه‌های خارجی در رشته های خاص .
- سیاست مکانی برای استقرار صنایع به این شرح است :

(۱) جلوگیری از تأسیس صنایع جدید یا توسعه کارخانه های در حال بهره‌برداری در ناحیه تهران .

(۲) ایجاد قطب های بزرگ صنعتی در نواحی مستعد .

(۳) ایجاد نواحی صنعتی و تمرکز صنایع کوچک در آن نقاط .

(۴) ایجاد صنایع مناسب با شرایط محل استقرار .

با توجه به نکات بالا مبلغ ۱۲۹ میلیارد ریال تا پایان برنامه چهارم سرمایه - گذاری خواهد شد و میزان تولید به ارزش ۳۷۶ میلیارد ریال در خاتمه سال ۱۳۵۱ شمسی خواهد رسید .

مجموع سرمایه گذاری ثابت در صنایع و معادن (بجز نفت) در برنامه چهارم به حدود ۲۰۷ میلیارد ریال بالغ خواهد شد که ۸۶٫۷ میلیارد ریال از آن را بخش عمومی مستقیماً انجام خواهد داد و ۱۲۰٫۳ میلیارد ریال بقیه را بخش خصوصی داخلی و خارجی تأمین خواهد کرد .

بخش عمومی در صنعت اجرای طرح های تفصیلی زیر را در نظر گرفته

است :

(۱) کارخانه ذوب آهن .

(۲) کارخانه فلز کاری سنگین .

(۳) کارخانه ماشین سازی .

(۴) صنایع پتروشیمی .

(۵) کارخانه ذوب آلومینیوم .

(۶) کارخانه تراکتورسازی .

(۷) شیلات و صنایع وابسته .

بخش خصوصی نیز در صنعت طی برنامه چهارم به فعالیت های صنعتی

زیر دست خواهد زد :

کاغذ سازی ، نورد ، سیمان ، الیاف مصنوعی (ویسکوز) ، صنایع شیمیائی ، لاستیک ، مخلوط کننده کود شیمیائی ، سردخانه ، شیشه ، بلور و چینی ، صنایع الکترونیکی ، صافی و فیلتر ، دوچرخه و موتورسیکلت ، وسائط نقلیه ، کمپرسور ، کابل ، الکتروموتور ، وسایل توزین ، صنایع مکانیکی ، دیزل ، وسایل برقی ، صنایع

غذائی، دستی و چوب، داروسازی و صنایع نساجی و چرم که غالباً به صورت موتاژ خواهند بود.

بخش عمومی طرح های معدنی زیر را به مرحله اجرا در خواهد آورد.

(۱) نصب دستگاه تغلیظ و احداث کارخانه ذوب مس و سرب.

(۲) افزایش تولید طلا تا به میزان ۱۵ تا ۲ تن در پایان برنامه چهارم.

۳رچ - هدف های برنامه چهارم در نفت و گاز.

- قصد آن است که صنعت نفت کشور در سه جهت توسعه یابد:

(۱) یکی افزایش عواید.

(۲) دیگر تأمین مواد نفتی مصرف کشور.

(۳) و بالاخره گسترش عملیات شرکت ملی نفت ایران در بازار های نفتی

جهانی.

بدین منظور مبلغ ۸۱ میلیارد ریال برای اجرای طرح ها طی دوره برنامه

چهارم مورد نیاز است که ۲۸۵ میلیارد ریال آن را شرکت ملی نفت ایران و بقیه را

کنرسیوم و شرکت های سیرپ، ایپاک و سایرین تعهد نموده اند.

سهم شرکت ملی نفت ایران میان طرح های زیر بدین گونه سرشکن شده

است: مالی برنامه های عمرانی اختصاص یابد.

۳۷۵۰ میلیون ریال

(۱) اکتشاف و استخراج

۴۲۴۵ میلیون ریال

(۲) پالایش

۳۶۸۵ میلیون ریال

(۳) پخش و فروش

— ۴۵۴۷ میلیون ریال

(۴) خطوط لوله

— ۵۳۱ میلیون ریال

(۵) امور اجتماعی و رفاه

— ۱۰۰۰۰ میلیون ریال

(۶) پرداخت وام سال های قبل

— ۱۵۰۰ میلیون ریال

(۷) مشارکت در خارج کشور

— ۱۰۰۰ میلیون ریال

(۸) پرداخت وام پالایشگاه مدرس

— ۲۹۲۵۸ میلیون ریال

جمع

۷۳۸ میلیون ریال آن مربوط به سال ۱۳۴۶ شمسی است.

— هدف صنعت گاز در برنامه چهارم بیشترین استفاده از گاز و کاربرد

روزافزون آن در مصارف عمومی و صنعتی است.

- طرح های مشخص تولید گاز طی دوره برنامه چهارم از این قرار است :
- (۱) ادامه کار شاه لوله گاز .
 - (۲) افزایش ظرفیت دستگاه‌های گاز گچساران و تعمیرات اساسی آن .
 - (۳) ایجاد يك ده آزمایشی در مسیر شاه لوله برای استفاده از گاز طبیعی در به کار انداختن توربین برق و تأمین آب .
 - (۴) لوله‌کشی گاز شیراز .
 - (۵) احداث خط لوله ۱۶ اینچی گاز گچساران - شیراز .
 - (۶) لوله‌کشی گاز اهواز .
 - (۷) توسعه فروش گاز مایع .
 - (۸) گسترش شبکه گاز رسانی به اصفهان ، تهران ، قم و کاشان .
 - (۹) طرح استفاده از گاز طبیعی « چاه بورو » در بندرعباس .
 - (۱۰) تهیه گاز طبیعی مایع L.N.G. برای صدور به خارج .
 - (۱۱) بررسی امکان استفاده از منابع گاز سراج .
 - (۱۲) استفاده از میدان های نفتی غرب کشور برای مصارف داخلی .
 - (۱۳) استفاده از منابع نفتی تحت اکتشاف و استخراج در نواحی گرگان ، سرخس ، مغان و فلات قاره بحر خزر .

برای نیل به هدف های بالا ۲۴۸۸ میلیارد ریال اعتبار به تصویب رسیده که ۲۱۷۷ میلیارد ریال آن از محل درآمدهای عمرانی و بقیه از عواید شرکت ملی گاز تأمین شده است .

۴رچ - برنامه چهارم تأمین آب .

طی دوره برنامه عمرانی چهارم قرار است چهارصد هزار هکتار به مساحت اراضی مزروعی کشور افزوده شود و آبیاری ۵۰۰ هزار هکتار زمین کشاورزی نیز بهبود یابد .

میزان سرمایه‌گذاری در این کارها ۴۸۵۰ میلیارد ریال است . بعلاوه پیش‌بینی میشود که سازمان های انتفاعی و بازرگانی بخش عمومی نیز ۴۶۵ میلیارد ریال در این زمینه سرمایه‌گذاری نمایند .

۵رچ - برنامه چهارم برق کشور .

به‌منظور بهبود و توسعه صنعت برق و تکمیل سازمان آن طی دوره برنامه

چهارم عمرانی کشور مبلغ ۴۸۰ میلیارد ریال اعتبار در نظر گرفته شده است که ۳۸۰ میلیارد ریال آن از محل اعتبارات برنامه چهارم و ده میلیارد ریال مانده از محل درآمد شرکت‌ها و مؤسسات برق کشور یا وام مشترکین تأمین میگردد تا پایان برنامه چهارم ۱۲ میلیارد کیلووات ساعت برق تولید شود. از این مقدار سهم صنایع ۸۰۵ میلیارد و حصه مصارف غیر صنعتی ۳۰۵ میلیارد کیلووات ساعت است. در سال ۱۳۵۱ شمسی مصرف سرانه برق به ۴۰۰ کیلووات ساعت خواهد رسید.

۶رچ - طرح‌های زیر بنائی برنامه چهارم.

- در زمینه ارتباطات فعالیت‌های مورد نظر برنامه چهارم چنین آمده

است:

(۱) ساختمان ۴۷۰۰ کیلومتر راه آسفالتی جدید، تجدید قشر رویه حدود ۴۵۰۰ کیلومتر از راه‌های موجود و ساختمان ۱۲۵۰۰ کیلومتر راه استانی. منطقه‌ای و روستائی.

بدین منظور ۵۱۰ میلیارد ریال اعتبار تخصیص یافته است.

(۲) احداث ۱۵۵۰ کیلومتر خطوط آهن اصلی و فرعی جدید با ۱۶۰

میلیارد ریال اعتبار.

(۳) ایجاد و توسعه بندر، افزایش ظرفیت بارگیری و باراندازی به میزان

۷ میلیون تن با اعتبار ۶۸۰ میلیارد ریال اعتبار تا پایان برنامه چهارم.

(۴) ساختمان فرودگاه‌های یزد، کرمان، تبریز، رضائیه، رشت،

بندرعباس، زاهدان، همدان، کرمانشاه، سنندج و رامسر و توسعه شبکه پرواز

های داخلی با صرف مبلغ ۴۰۰ میلیارد ریال اعتبار مصوب در برنامه چهارم.

(۵) برای هواشناسی ۶۰۰ میلیون ریال، نقشه برداری ۱۰۰ میلیون ریال

و آزمایشگاه فنی و مکانیکی که ۱۰۰ میلیون اعتبار تخصیص یافته است.

- در زمینه مخابرات طرح‌های اجرائی به شرح زیر است.

(۱) نصب سیصد هزار شماره تلفن در شهرها.

(۲) ایجاد شبکه اصلی مخابراتی از طریق سیستم مایکروویو.

(۳) احداث شبکه فرعی مخابراتی از طریق سیستم مایکروویو.

(۴) توسعه خدمات پست، رادیو و تلویزیون.

رویه‌رفته مبلغ ۲۸۰۹۷ میلیارد ریال اعتبار برای این کارها به تصویب

رسیده که ۳۰٫۳۰ میلیارد ریال آن از محل اعتبارات عمرانی تأمین شده است .

۷رچ - طرح‌های عمران در برنامه چهارم .

در برنامه چهارم طرح‌های زیر تنظیم گردیده است :

(۱) طرح‌های عمران روستائی .

مقصود گسترش همه‌جانبه عدالت اجتماعی و توزیع ثمرات رشد اقتصادی میان روستائیان از طریق آبادانی روستاها و ایجاد تأسیسات عام‌المنفعه و تهیه وسایل بهزیستی دهقانان با اعتباری به مبلغ ۱۰۰٫۹ میلیارد ریال تا پایان دوره برنامه چهارم است .

روشن است که این هدف بزرگ در مقیاس ملی آنهم در دنیای روستائی که اکثریت جمعیت مملکت را در بر گرفته است از راه مزبور و با امکانات ناچیز مالی به دست نخواهد آمد .

(۲) طرح‌های عمران شهری .

منظور تأمین آن نیازمندی های روزافزون شهرهای کشور مانند تجهیز شهرداری‌ها و عمران شهرهاست که مهمترین احتیاجات را تشکیل میدهند . اعتبار مصوب طی دوره برنامه چهارم ۲۸٫۱۸ میلیارد ریال به تصویب رسیده است .

(۳) ساختمان و مسکن .

در نظر است تا پایان دوره برنامه عمرانی چهارم ۱۱۰ واحد مسکونی جدید برای هر هزار تن فزونی جمعیت یا ۲۷۵ هزار واحد مسکونی جدید ساخته شود سهم مهم‌تر به تعداد ۲۵۰ هزار واحد به بخش خصوصی و حصه کمتر به شماره ۲۵ هزار واحد مسکونی جدید به بخش عمومی واگذار شده است .

برای اجرای این طرح مبلغ ۲۴٫۰ میلیارد ریال اعتبار در برنامه چهارم معین گردیده است .

۸رچ - خدمات و رفاه اجتماعی در برنامه چهارم .

منظور اقدامات ضروری در زمینه آموزش و پرورش ، فرهنگ و هنر ، جهانگردی و جلب سیاحان ، بهداشت و بهداری ، رفاه اجتماعی و آمار و بررسی است .

(۱) هدف برنامه چهارم دریاب آموزش و پرورش توسعه سریع تعلیم و

تربیت ، ایجاد تناسب بیشتر میان سطوح و اجزاء انواع آموزش و پرورش و بهبود

کیفیت آن‌ها و کوشش برای پاسخ‌گویی به نیازهای بخش‌های گوناگون تولیدی به شرح زیر است :

- تربیت ۶۰۳۰ کاردان فنی کشاورزی .
 - تربیت ۳۵۷۰۰ آموزگار .
 - تربیت ۱۰۸۲۶ معلم برای دوره راهنمایی .
 - تربیت ۷۵۴۰ معلم متوسطه .
 - تربیت ۲۶۷۰ معلم دوره مختلط نظری و حرفه‌ای .
 - تربیت ۲۴۸۰ معلم حرفه‌ای و فنی .
 - و تهیه یک هزار نفر کادر جدید دانشگاهی .
- بعلاوه در نظر است ۴۴۰۰۰۰۰ نفر بیسواد خواندن و نوشتن بیاموزند .
- برای آموزش و پرورش - ۳۵ میلیارد ریال اعتبار به تصویب رسیده که ۲۰۳۷۸ میلیارد ریال آن غیر سرمایه‌ای و ۱۴۶۲۲ میلیارد ریال سرمایه‌ای است .
- از - ۶ میلیارد ریال اعتبارات عمرانی برای ساختمان و تجهیزات ۵۵ درصد در رشته‌های علمی و فنی و ۴۵ درصد در سایر رشته‌ها تخصیص یافته است .
- (۲) فرهنگ و هنر در برنامه چهارم ۱۸ میلیارد ریال اعتبار را به خود اختصاص داده است .
- (۳) جهانگردی و جلب جهانگردان خارجی .
- افزایش این فعالیت در اقتصاد کشور از دیداد درآمد ارزی ، توسعه کارهای ساختمانی و ترقی سطح اشتغال را به بار می‌آورد .
- برای اجرای طرح‌های جهانگردی در زمینه تأسیسات ، تبلیغات ، تسهیلات ، آموزش و تشکیلات ۳۸ میلیارد ریال اعتبار در اختیار است .
- این نکته در خور یادآوری است که پیش‌بینی‌های خوش‌بینانه در این مورد غالباً به حقیقت نپیوسته و در نتیجه سرمایه‌گذاری‌های افراطی در ساختمان هتل و مثل صورت گرفته که عواید موردنظر را به بار نیاورده است .
- بجاست که از محل عایدات حاصله از ورود جهانگردان خارجی و به تدریج طرح‌های توسعه این فعالیت به مرحله اجرا درآید تا میان مخارج و نتایج تناسب و هماهنگی برقرار باشد .
- (۴) بهداشت و بهداری برنامه چهارم .

هدف بهبود خدمات درمانی از لحاظ کمیت و کیفیت، مبارزه با بیماریها، توسعه بهداشت محیط و گسترش فعالیت های نو توانی است .
 اعتبار مصوب برای خدمات بهداشتی، درمانی، مختلط درمانی و بهداشتی آموزش کادر فنی و تحقیقات پزشکی و بهداشت مبلغ ۲۵۹۵ میلیارد ریال است .
 این امکانات غالباً برای تشکیل بیمارستان‌های خصوصی مورد استفاده قرار گرفته که جز بیماران ثروتمند طبقات دیگر مردم قدرت مالی برای برخورداری از خدمات آنها را ندارند .

(۵) رفاه اجتماعی برنامه چهارم .

از این اصطلاح تأمین حداقل نیازمندی های مردم استنباط شده است حال آن‌که هدف بسی بالاتر از این سطح مادی است .
 بدین منظور طرح های توسعه بیمه‌های اجتماعی در شهرها و روستاها، تأمین رفاه خانواده و کودکان بی سرپرست و جوانان و کارگران و روستائیان به مرحله اجرا در خواهد آمد .

ولی قصد واقعی باید این باشد که این گونه فعالیت‌ها از صورت نیکوکاری و از چارچوب محدود کنونی و چاره‌جویی‌های زودگذر دشواری‌ها و درمان سطحی و موضعی دردهای اجتماعی بیرون آید و مسائل به عنوان وظیفه ملی منطبق بر معیارهای اقتصادی و منطقی حل گردد .

اعتباری که برای تأمین رفاه اجتماعی در برنامه چهارم تأمین گردیده ۸۳۴ میلیارد ریال است .

(۶) برای آمارگیری و بررسی های آماری نیز يك میلیارد ریال اعتبار تا پایان دوره چهارم عمرانی کشور در نظر گرفته است تا اطلاعات ضروری مورد نیاز برای تحلیل صحیح اقتصادی و اجتماعی و نیز پایه‌های استوار جهت تنظیم نقشه‌های دقیق عمرانی گردآوری گردد و به نظم درآید .

ح - ارزشیابی برنامه چهارم عمرانی کشور

هم‌اکنون بخوبی این حقیقت احساس می‌شود که در برنامه چهارم ایران میان هزینه‌های تولید و مخارج اجتماعی و اداری تناسب و توازنی که از ترقی سطح قیمت‌ها جلوگیری نماید رعایت نشده است .

اصلاحات ارضی با تمام وسعت دامنه آن بیش از آن‌که به افزایش تولیدات

کشاورزی منتهی گردد به مثابه اقدامی در جهت توزیع ثروت به نسبت‌های جدید جلوه‌گر شده است و این امری طبیعی بنظر می‌رسد.

اعطای اولویت به صنایع مادر و سرمایه‌گذاری‌های سنگین در این گونه تولیدات اساسی یعنی در فعالیت‌هایی که ثمرات اقتصادی آن در درازمدت عاید کشور می‌شود بازهم به ترقی سطح قیمت‌ها منتهی گردیده است.

بروز این دشواری‌ها برای اقتصاد ایران که سنگ پایه اقتصاد ملی را باید بگذارد و دوره خیز اقتصادی را به جهش و توسعه تبدیل کند خلاف انتظار نمی‌تواند باشد. شاید دقت بیشتر در انتخاب طرح‌ها و در محاسبات اقتصادی از شدت وحدت مشکلات بکاهد اما به هر صورت راهی که به استقلال اقتصادی بینجامد این ناهمواری‌ها را در بر دارد.

اینک عملکرد برنامه چهارم اقتصادی و اجتماعی کشور را در هریک از شاخه فعالیت‌ها از مد نظر می‌گذرانیم و ارزیابی می‌کنیم.

۱/ح - کشاورزی و دامپروری

ارزش افزوده تولیدات کشاورزی در سال پایان برنامه چهارم عمرانی به ۱۶٫۶ درصد از تولید ناخالص داخلی (با احتساب عواید بخش نفت) و ۲۳ درصد تولید ناخالص داخلی (بدون احتساب عواید نفت) رسیده و ارزش صادرات فرآورده‌های کشاورزی به مبلغ ۱۰٫۱ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۰ مقام پس از نفت را بدست آورده است. در عین حال واردات محصولات کشاورزی در سال ۱۳۵۰ به رقم ۱۵٫۵ میلیارد ریال بالغ گردیده است و این تفاوت فاحش وجود یک حالت بحرانی را در اقتصاد کشاورزی محسوس می‌دارد.

با توجه به این حقیقت که ۳۷ میلیون نفر از مردم ایران در دنیای روستائی و از بخش کشاورزی زندگی می‌کنند اهمیت افزایش یا کاهش میزان تولیدات کشاورزی در حیات اقتصادی و اجتماعی دهقانان بخوبی مشهود می‌باشد. کشاورزی ایران در گیرودار اصلاحات ارضی و فوسازی دست‌اندر کار تجربه اندوزی است تا بتواند آینده روشنی را بنا نهد.

کارهایی که طی برنامه چهارم در بخش کشاورزی انجام گرفته است به شرح زیر می‌باشد:

- حفظ منابع طبیعی به صورت بهره‌برداری علمی و اقتصادی از هشتاد

هزار هکتار جنگل و غرس ۳۰ میلیون اصله درخت و تثبیت خاک در سطح ۳۳۶ هزار هکتار و تکثیر و پرورش ماهی .

— ایجاد واحدهای بزرگ کشاورزی به صورت توسعه کشت نیشکر هفت‌په، تأسیس واحد دامپروری و مرغداری سفید رود .

— مبارزه با آفات نباتی و بیماری دامی .

— بهبود کشت و تولیدات کشاورزی در زمینه زراعت گندم ، دانه‌های روغنی پنبه و چغندر قند .

— تسهیل موجبات اجرای قوانین اصلاحات ارضی بطوری که ۳۳۳ میلیون زارع در مراحل سه‌گانه اصلاحات ارضی در ۱۰۶۶۱۷ قریه و مزرعه شش‌دانگ و غیر شش‌دانگ صاحب زمین شدند و یا وضعیت قانونی آن را روشن گردید .

— طی برنامه چهارم ۴۳ شرکت سهامی زراعی ایجاد گردید که در آن ۱۵ هزار زارع صاحب سهم شدند .

۲/ح — توسعه منابع آب

در حال حاضر ۸۵ میلیارد متر مکعب آب برای زراعت آبی، دیم، مراتع و جنگل‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد که حدود ۳۴ میلیارد متر مکعب آن برای آبیاری ۳۵۷۵۰۰۰ هکتار اراضی مزروعی مصرف می‌شود. مصرف آب برای شهرنشینان و کارهای صنعتی نیز سالانه در حدود ۶۹۰ میلیون متر مکعب می‌باشد. هدف برنامه چهارم برای توسعه منابع آب و بهره‌برداری از آن به شرح زیر بوده است :

— استفاده بهتر و بیشتر از ۲۴ میلیارد متر مکعب آب (از کل ۲۹ میلیارد متر مکعب آب موجود در کشور) که هنوز در اختیار قرار ندارد .

— افزایش ۱۵٪ بر میزان آب زراعت‌های آبی بطوری که ۲۹ میلیارد متر مکعب در سال اول برنامه چهارم به مقدار ۳۳ میلیارد متر مکعب در پایان برنامه چهارم برسد و ۴۰۰ هزار هکتار بر مساحت اراضی آماده کشت افزوده شود و شبکه آبیاری در ۵۰۰ هزار هکتار زمین زراعی نیز توسعه و بهبود یابد . و جریان ۲۴ میلیارد متر مکعب آب موجود و بیرون از اختیار نیز به نظم در آید .

— تأمین نیاز صنایع با توجه به الویت کشاورزی در استفاده از آب .

— تأمین آب مورد نیاز برای اجرای برنامه‌های عمران شهر وده .

— اقدام به مطالعات از جهات گوناگون در زمینه ذخایر آب در کشور .
 طی برنامه چهارم برای بررسی در زمینه منابع آب از ۳۷۴ میلیارد ریال اعتبار استفاده شده است و برای ایجاد و تکمیل تأسیسات بهره‌برداری از آب های سطحی ۴۱۱۶ میلیارد ریال خرج گردید .

در زمینه تنظیم و تأمین آب سدهای مخزنی زیر برپاگردید .

— سدهای ارس ، کورش کبیر و شاهپور اول در آذربایجان .

— سد وشمگیر در گرگان .

— سد شاه عباس کبیر در اصفهان .

— سد داریوش کبیر در فارس .

این تأسیسات حدود ۶۰۴ میلیارد متر مکعب آب ذخیره ساخته که ۳۴۰ میلیارد متر مکعب آن را برای کشاورزی و ۲۶۰ میلیارد متر مکعب برای مصارف شهری و صنعتی در اختیار قرار می‌دهد . همچنین نیروگاه‌هایی به ظرفیت ۵۴۷ هزار کیلووات برای تولید برق آبی نصب گردید .

در زمینه ایجاد و توسعه شبکه آبیاری ساختمان حدود ۱۸۷ هزار هکتار از شبکه های اصلی (درجه اول و دوم) و ۶۲ هزار هکتار از شبکه های درجه سوم و چهارم پایان پذیرفت .

طی برنامه چهارم برای تحقیق و بررسی منابع آب ، ایجاد و تکمیل تأسیسات بهره‌برداری از آب های زیر زمینی و سطحی و نیز نظارت بر منابع آب و خدمات عمومی سازمان های آب جمعاً ۴۹۹۵ میلیارد ریال اعتبار تخصیص یافت و به مصرف رسید و در پایان برنامه چهارم برای شهرها و صنایع ۷۶۸ میلیون متر مکعب آب و ۱۱۰۷۹۰ میلیون متر مکعب آب (سطحی زیرزمینی) برای مصارف کشاورزی توسط بخش عمومی تأمین گردید و سالانه ۱۶۳۶۰ میلیون متر مکعب آب توسط سدهای مخزنی مهار شد .

شبکه‌های اصلی آبیاری ۲۶۳ هزار هکتار (ناخالص) و شبکه های فرعی آبیاری درجه ۳ و ۴ حدود ۹۰ هزار هکتار و ناخالص) را در برمی‌گیرد .

قدرت نیروگاه‌های برق آبی در پایان برنامه چهارم به ۷۹۲ هزار کیلووات رسیده و برای رسیدن به هدف‌های بالا برویهم ۴۶۸ میلیارد ریال خرج شده‌است .

ح/۳ — صنایع

طی برنامه چهارم در بخش صنعت ۲۷۱ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری گردید. رشد سالانه ارزش تولید صنایع بطور متوسط ۱۳ درصد بود و ۴۱۲۰۰ نفر به کار جدید مشغول شدند. بدین سان سهم ارزش افزوده صنایع در تولید ناخالص ملی در پایان برنامه چهارم به ۱۴ درصد رسید. این ارقام بیش از آن بود که برنامه چهارم در نظر داشت بدان برسد. ارزش افزوده صنایع «شیمیایی»، «سلولزی و چاپ» و «معدنی غیر فلزی» به ترتیب نسبت به هدف مورد پیش‌بینی به نسبت ازدیاد بیش از انتظار تقاضا رشد سالانه بیشتری داشت.

در برنامه چهارم از نظر مقدار سرمایه‌گذاری الویت به ترتیب با صنایع مکانیکی، الکتریکی، و وسایط نقلیه، صنایع پتروشیمی، صنایع فلزات اساسی و محصولات فلزی بود ولی در عمل بیشترین مقدار سرمایه‌گذاری به ترتیب برای صنایع زیر صورت گرفت.

— صنایع فلزات اساسی و محصولات فلزی.

— صنایع مکانیکی، الکتریکی و وسایط نقلیه.

— صنایع غذایی.

سرمایه‌گذاری در رشته‌های صنایع سرمایه‌بر نظیر ذوب آهن، ذوب آلومینیوم و صنایع ماشین‌سازی و نیز ترقی سطح درآمد سرانه و در نتیجه افزایش تقاضا برای کالاهای مصرفی بادوام و ازدیاد و مصرف مواد غذایی ترتیب برنامه را بهم زده است.

بخش خصوصی برای رسیدن به هدف‌های صنعتی برنامه چهارم رأساً ۱۶۴ میلیارد ریال در صنایع غذایی، آشامیدنی و دخانیات صنایع فلزی و ذوب‌فلزات و در صنایع معدنی غیر فلزی سرمایه‌گذاری می‌کند که سهم بانک‌های تخصصی صنعتی در ۱۳۴ میلیارد ریال به صورت وام و مشارکت می‌باشد. سهم بانک توسعه صنعتی ۵۷ درصد، سهم بانک اعتبارات صنعتی ۱۹ درصد و ۲۳ درصد بقیه از منابع خود بخش خصوصی یا غیر بانکی تأمین شده است.

سیاست ایجاد قطب‌های صنعتی در مراکز اصلی تبریز، رشت، تهران، اراک، اصفهان، بندر شاپور، اهواز در برنامه چهارم دنبال گردیده و نود درصد سرمایه‌گذاری‌های دولت در طرح‌های صنعتی خارج از تهران انجام گرفته و استان اصفهان و منطقه یزد در ردیف اول (۴۴٪) و خوزستان و بختیاری و چهارمحال

در ردیف دوم (۱۸ درصد) قرار داشته‌اند.

بازده سرمایه‌گذاری‌ها و اشتغال به دلایل زیر متناسب با میزان سرمایه‌گذاری نبوده است:

- ضعف مدیریت فنی و اداری.
- تأخیر در بهره‌برداری از طرح‌های صنعتی.
- بی‌توجهی به عوامل مؤثر در سودآوری طرح‌ها در آینده.
- عدم توجه دولت به رعایت نسبت عقلایی میان سرمایه و وام در توجیه جنبه اقتصادی طرح‌های عمومی.
- عدم خریدسازمان‌های دولتی و وابسته از محصولات کارخانه‌های دولتی و در نتیجه ایجاد کساد و نیز تشدید ورود کالاهاى خارجی.
- کمبود سرمایه‌گذاری دولتی در زمینه تحقیقات و آموزش فنی.
- عدم توجه به مدت ساختمان طرح‌های صنعتی و در نتیجه افزایش هزینه‌های ریالی و ارزی و گرانی محصولات صنعتی کشور و فشار برتر از پرداخت‌ها.
- بی‌دقتی کامل در گزینش شریک خارجی.
- اخذ وام‌های مشروط و مقید به خرید کالا به قیمت گران‌تر و دارای مرغوبیت کمتر از بازارهای معین خارجی.
- عدم توجه مکفی به نیازهای بازارهای داخلی و خارجی.
- کوتاهی در ارشاد و حتی الزام بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در پاره‌ای از رشته‌های صنعتی که برای تغذیه و بهزیستی اجتماعی ضروری می‌باشد.
- کمبود کمک‌های مالی وقتی دولت به صنایع کوچک جنبی و مکمل صنایع بزرگ علل بالا سبب شده است که اکثر واحدهای صنعتی بخش عمومی سود ندهند و اقتصادی نباشند.
- در زمینه اشتغال طی برنامه چهارم ۴۰۰،۰۰۰ شغل جدید ایجاد گردیده و در پایان ۱۳۵۱ میزان اشتغال در بخش صنعت به ۱۷۳۰۰۰۰ نفر رسیده است. پنجاه درصد شاغلان بخش صنعت را کارکنان صنایع دستی نظیر فرش و غیره تشکیل می‌دهند.

در برنامه چهارم نسبت متوسط سرمایه به عامل کار ۶۴۰۰۰۰ ریال برآورد گردیده و روشن است که این رقم در صنایع سنگین بیشتر و حدود ۳۳ میلیون

ریال یعنی شش برابر متوسط کل صنایع می‌باشد .

میزان بهره‌وری عامل کار در صنعت در پایان برنامه عمرانی چهارم به حدود ۹۳ هزار ریال در سال رسیده که چون با رقم مشابه در پایان برنامه سوم به مبلغ ۶۰۰۰۰ ریال مقایسه شود ۹۱ درصد رشد سالانه بدست می‌آید .

واردات کالاهای صنعتی روزافزون و سهم واردات کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای در کل واردات رو به افزایش است و تا زمانی که بنیان صنعتی کشور بر مواتاژ کالاهای مصرفی قرار دارد از ورود این گونه کالاهای خارجی گریزی نیست .

۴/ح - بخش معدن

در ایران ، در آغاز برنامه سوم ۱۰۲۴ معدن متشکل و غیر متشکل آماده بهره‌برداری وجود داشته که ۳۴ واحد آن دولتی و بقیه خصوصی بوده است و از این تعداد تنها ۴۵۰ معدن فعالیت داشته‌اند و این رقم در پایان برنامه چهارم به ۸۰۰ معدن رسیده است .

بیشتر فعالیت معدنی در کرمان ، آذربایجان ، اصفهان ، خراسان ، یزد و استان مرکزی صورت می‌گیرد .

طبق برآوردهای رسمی طی برنامه عمرانی چهارم ارزش تولیدات معدنی بارشد متوسط سالانه ۱۹ درصد به قیمت جاری در سال ۱۳۵۱ به ۸ میلیارد ریال می‌رسد و ارزش افزوده آن با رشد متوسط سالانه‌ای برابر با ۱۹ درصد به قیمت جاری به ۷۲ میلیارد ریال بالغ می‌گردد . که ۱۶ میلیارد ریال آن صادر می‌شود . طی برنامه چهارم هزینه‌های اکتشاف و بررسی‌های زمین شناسی و تجهیزات معادن کشور به ۲۰۷ میلیارد ریال رسید . از این رقم ۸۴ درصد را دولت خرج کرده و بیشتر فعالیت‌های مزبور در معادن آهن و ذغال سنگ و سایر مواد فرعی مورد نیاز مجتمع ذوب آهن آریامهر اصفهان انجام گرفته است . میزان اشتغال جدید در بخش معدن ۱۲۲۵۶ نفر بوده است .

در پایان برنامه چهارم بازهم دشواری‌های زیر در بخش معدن احساس گردیده است .

- آگاهی نامکفی در کارهای اکتشاف و تجهیز و بهره‌برداری معادن .

- ناتوانی مالی برای اکتشاف ، تجهیز و بهره‌برداری معادن و قدرت

مقابله با مخاطرات سرمایه‌گذاری .

- اختیار و نظارت نا مکفی دولت در معادن بخش خصوصی .
- فقدان تسهیلات وامکانات زیر بنائی نظیر راه ، آب مورد نیاز و برق .
- سیاست نامساعد اعتباری برای تأمین سرمایه در گردش در معادن .
- گرانی کرایه حمل و نقل دریائی .
- ناهماهنگی میان سازمان های مسئول امور معادن .
- محدودیت شماره کارشناسان و افراد فنی .
- ناآشنائی با هویت واقعی معادن به سبب نارسائی اکتشافات و ناآگاهی به میزان ذخایر .

توضیح آنکه ۱۷۳ میلیارد ریال اعتبار برای رفع مشکلات بالا طی برنامه چهارم عمرانی کشور مکفی نبوده است .

ح/۵ - نفت

امروز ، میزان انرژی مصرفی یکی از جلوه های توسعه اقتصادی واجتماعی بشمار می آید . مصرف انرژی در پایان برنامه چهارم از رشد نسبی به میزان ۱۱٫۴ درصد در سال برخوردار بود ، و از حدود ۱۰٫۶ میلیون متر مکعب نفت سفید در سال ۱۳۴۶ به ۱۸٫۱ میلیون متر مکعب نفت سفید در سال ۱۳۵۱ شمس رسیده است .

سهم انرژی تجاری معدنی از ۷۸٫۸ درصد در سال ۱۳۴۱ به ۹۶٫۷ درصد در سال ۱۳۵۱ افزایش یافته حال آنکه سهم انرژی غیر تجاری مصرفی از ۲۱٫۲ درصد در سال ۱۳۴۱ به ۳٫۳ درصد در سال ۱۳۵۱ کاهش پذیرفته است . این دگرگونی نقش برجسته انرژی را در رشد صنعت کشور نشان می دهد .

مصرف سرانه انرژی از ۴۰۰ لیتر نفت سفید در سال ۱۳۴۶ به حدود ۸۵۱ لیتر در سال ۱۳۵۱ بالا رفته است .

مصرف انواع انرژی طی دوره برنامه چهارم به میزان زیر بوده است .

۱۳۵۱

۱۳۴۶

نفت (به هزار متر مکعب)

۱۲۵۸۴

۷۳۹۵

۳۰۰۰

۱۳۶۶

گاز طبیعی (به میلیون متر مکعب)

۲۷۰

۲۷۰

ذغال سنگ (به هزار تن)

برق آبی (به میلیون کیلووات ساعت) ۶۴۲ ۳۴۰۰
 انرژی‌های غیرتجاری (معادل هزارتن چوب) ۲۴۳۰ ۱۵۰۰
 انتظار می‌رود در سال‌های آینده به موازات رشد اقتصادی و ارتقاء سطح زندگی مردم ایران گاز طبیعی بیش از پیش جانشین سوخت‌های دیگر گردد و از این جهت در مصرف مواد نفتی صرفه‌جویی بعمل آید و راه برای افزایش صادرات نفت به بازارهای جهانی همچنان گشوده بماند .

و اما رشد و توسعه اقتصادی همراه با افزایش جمعیت مصرف مواد نفتی را در سال ۱۳۵۱ به ۱۳۲۲ میلیون متر مکعب رسانیده است . در نتیجه هدف‌های زیر در درجه اول اهمیت قرار می‌گیرد :

- تأمین مواد نفتی مورد نیاز در داخل کشور .
- توسعه صنعت نفت و افزایش درآمد آن .
- گسترش فعالیت شرکت ملی نفت ایران به خارج از کشور .
- در جهت اهداف بالا طی برنامه چهارم اقدامات زیر صورت گرفته است :
- عملیات لرزه نگاری و اکتشافی و ۸۶۴۰۰۰ متر حفاری .
- تولید و صادرات نفت ایران به شرح زیر می‌باشد .

کل تولید نفت خام	۱۱۴۴ میلیون متر مکعب
تولید شرکت‌های عامل	» ۱۰۴۹
کل صادرات	» ۱۰۴۷
صادرات کنسرسیوم	» ۹۴۶

ارقام بالا نشان می‌دهد که ۹۱٫۵ درصد از کل تولید به بازارهای جهانی صادر و مانده در کشور مصرف شده است .

عواید دولت از صادرات نفت طی برنامه چهارم چنین بوده است :

بابت صادرات شرکت ملی نفت ایران	۱۰ میلیارد ریال
وصولی از شرکت‌های عامل نفت ایران	۵۱۸ میلیارد ریال
وصولی از سایر شرکت‌های نفتی	۳۰ میلیارد ریال
بابت پذیره نفتی	۳ میلیارد ریال

افزایش عواید ایران از نفت ناشی از تغییرات زیر می‌باشد :

— ازدیاد مالیات بر درآمد از ۵۰ در صد به ۵۵ در صد در نتیجه مذاکره آبان ماه ۱۳۴۹ با کنسرسیوم .

— ترقی بهای اعلان شده نفت خام سنگین به قرار ۹ سنت در هر بشکه یا ۴۳/۳ ریال در هر متر مکعب (در آبان ماه ۱۳۴۹) .

— افزایش بهای اعلان شده نفت خام سنگین از ۱۷۲ سنت به ۲۱۲/۵ سنت در هر بشکه (۸۲۷/۶ ریال به ۱۰۲۲/۵ ریال هر متر مکعب) و نفت خام سبک از ۱۷۹ سنت به ۲۱۷ سنت در هر بشکه (۸۶۱/۳ ریال به ۱۰۴۴/— ریال هر متر مکعب) و اختساب نتایج تورم در اقتصاد جهانی برای ازدیاد بهای اعلان شده و حذف تخفیفات قبلی (در اواخر سال ۱۳۵۰) .

در زمینه پالایش طی برنامه چهارم کارهای زیر انجام گرفته است :

— افتتاح پالایشگاه تهران در اواخر سال ۱۳۴۶ با ظرفیت تصفیه ۴۳۰۰۰۰ بشکه (برابر با ۲۵ میلیون متر مکعب) نفت خام در سال .

— نوسازی پالایشگاه کرمانشاه و افزایش ظرفیت تصفیه از ۹ هزار بشکه به ۱۵۰۰۰ بشکه نفت خام در سال .

— آغاز ساختمان پالایشگاه شیراز با ظرفیت ۴۰ هزار بشکه در روز (برابر با ۲/۳ میلیون متر مکعب) .

— ساختمان دستگاه تقطیر به ظرفیت ۲۰ هزار بشکه در روز در جزیره لاوان .

— آغاز به ساختمان کارخانه روغن موتور با ظرفیت ۱۲۰ هزار متر مکعب روغن های موتور و سنگین ، عملیات ساختمانی در نیمه دوم سال ۱۳۵۲ پایان می پذیرد .

در زمینه احداث خطوط لوله طی برنامه چهارم اقدامات زیر بعمل آمده است :

— خط لوله دوم نفت خام اهواز — ری با ظرفیت نهائی ۲۳/ میلیون متر مکعب در سال (۴۱۰۰۰۰ بشکه در روز) .

— خط لوله نفت تهران — تبریز به ظرفیت ۴/۶ متر مکعب در سال (۸۰۰۰۰۰ بشکه در روز) .

— خط لوله نفت شاه — کرمانشاه .

شرکت‌های عامل نفت ایران نیز طی این دوره برای افزایش صادرات خود به ساختمان خطوط لوله گناوه - خارك ، آغاچاری - گناوه ، مارون - امیدیه و کرج - امیدیه مبادرت ورزیدند .

طی دوره برنامه چهارم برای ذخیره مواد نفتی مخازنی با ظرفیت جمعا ۱/۵ میلیون مترمکعب برای ۴۱ روز مصرف متوسط کشور ساخته شد .

طی برنامه چهارم پنج قرارداد نفتی برای تشکیل شرکت‌های اگوکو ، کونوکو ، اینپکو ، بوشکو و هوپکو مبادله گردید

در خارج از کشور اقدامات شرکت ملی نفت ایران به شرح زیر بوده است :
- مشارکت در تأسیس پالایشگاه مدرس به ظرفیت ۲/۹ میلیون مترمکعب درسال (۵۰ هزار بشکه در روز) بامالکیت ۱۳ درصد از سهام آن . نفت خام مصرفی این پالایشگاه را شرکت ملی نفت ایران و شرکت آمریکن اینترنشنال تأمین می‌کند .

- مشارکت در تأسیس پالایشگاه آفریقای جنوبی بامالکیت ۱۷/۵ درصد از سهام دارای ۲/۹ میلیون متر مکعب ظرفیت سالانه که ۷۰ درصد نفت خام مورد نیاز آن را شرکت ملی نفت ایران از منطقه ساسان تأمین می‌نماید .

شرکت ملی نفت ایران مالك چهار فروند نفتکش به ظرفیت کل ۱۸۳۵۰۰ تن می‌باشد که به‌اجاره داده‌شده و تعداد کل کارکنان صنعت نفت ایران درسال ۱۳۵۰ به ۳۷۴۵۶ نفر رسیده است .

- سرمایه‌گذاری در صنعت نفت ایران .

در دوره برنامه چهارم ۱۱۲/۲ میلیارد ریال به شرح زیر سرمایه‌گذاری شده است :

۴۲/۷ میلیارد ریال	شرکت ملی نفت ایران
۳۹/ - میلیارد ریال	شرکت‌های عامل نفت ایران
۳۰/۵ میلیارد ریال	شرکت‌های مختلط نفتی

احداث پالایشگاه‌ها و خطوط لوله جدید - خط لوله دوم نفت اهواز - تهران بار هزینه سرمایه‌گذاری شرکت ملی نفت ایران را سنگین‌تر ساخت . به‌علاوه شرکت‌های مختلط نفتی نیز بر اثر پیدایش میدان‌های جدید نفتی و ازدیاد هزینه توسعه آن‌ها بر میزان سرمایه‌گذاری خود افزودند .

افزایش مصرف مواد نفتی در کشور میان عرضه و تقاضای فرآورده‌های نفتی با توجه به جنبه حیاتی صادرات و تحصیل عواید ارزی برای اجرای برنامه‌های اقتصادی و اجتماعی کشور عدم توازن پدید آورده است. در سال ۱۳۵۱ کمبود مصرف نفت سفید، نفت کوره و سایر مواد نفتی ۱۴۱۰۰ بشکه در روز بوده است و پیش‌بینی می‌شود که این رقم در سال‌های ۱۳۵۲ و ۱۳۵۳ به ترتیب به ۲۴۴۰۰ و ۳۴۵۰۰ بشکه در روز برسد و در نتیجه امکان دارد رشد اقتصادی کاهش یابد و بازار سیاه برای خرید و فروش مواد نفتی پدید آید. لازم است این مشکلات تنها از طریق اخذات خطوط لوله جدید طی دوره‌های بعدی برنامه عمرانی کشور برطرف گردد.

براهمیت گاز به‌عنوان یک عامل مهم انرژی و جانشین مواد سوختی دیگر روز به روز افزوده می‌شود. طی برنامه چهارم برای استفاده از این منبع حیاتی اقدامات زیر صورت گرفته است:

ساختمان مرحله اول شاه لوله گاز قادر به حمل ۲۳۵ میلیون مترمکعب گاز در روز.

توسعه شبکه توزیع گاز در شیراز و اهواز.

آغاز به احداث خط لوله گاز ۱۶ اینچی از سرخس به مشهد.

انعقاد قرارداد مشارکت براساس ۵۰-۵۰ میان شرکت ملی گاز ایران و یک شرکت ژاپنی برای صدور گاز طبیعی مایع مناطق گچساران-بی‌بی‌حکیمه-پازنان-رگه سفید و بینک از بندر خارك با سرمایه‌گذاری ۵۷۸ میلیون دلار برای مدت بیست سال بهای گاز صادراتی ۹۵ سنت هر میلیون بی‌تی‌یو (مشروط به تجدیدنظر در سال‌های بعد) و حداکثر مقدار صادرات گاز مایع ۴ میلیون تن در سال منظور گردیده است. درآمد ایران بر اثر اجرای این طرح بطور متوسط سالانه ۴۲ میلیون دلار پیش‌بینی می‌شود.

به‌منظور صدور گاز طبیعی مایع از حوزه استرداد دویکو واقع در خلیج فارس از بندر کنگان قراردادی با یک شرکت آمریکائی بر مبنای ۵۰-۵۰ و برای صدور ۷/۲ میلیون تن گاز مایع در سال به آمریکا و ژاپن با هزینه سرمایه‌گذاری ۶۵۲ میلیون دلار به مدت بیست سال و با بهای گاز صادراتی ۹۵ سنت (تحویل بندر ژاپن) و ۱۲۵ سنت (تحویل بندر ایالات متحده) هر میلیون

بی‌تی‌یو بسته شد و عواید ایران پس از بهره‌برداری بطور متوسط سالانه ۱۳۰ میلیون دلار برآورد می‌گردد .

تولید گاز طبیعی در برنامه چهارم به حدود ۱۶۰ میلیارد مترمکعب رسیده که ۱۲ درصد از آن صادر و ۲۰ درصد در کشور مصرف و بقیه سوزانده شده‌است . مصرف گاز مایع L.P.G. در سال ۱۳۵۱ به حدود ۱۷۰ هزار تن و در طول برنامه چهارم جمعاً ۶۰۰ هزار تن بوده است .

سرمایه‌گذاری در صنعت گاز برای اجرای طرح شاه لوله گاز و دیگر طرح‌های شرکت ملی گاز ایران به حدود ۴۵۲٫۲ میلیارد ریال بالغ می‌گردد . عواید شرکت ملی گاز ایران طی برنامه چهارم جمعاً ۱۰ میلیارد ریال به شرح زیر می‌باشد :

صادرات گاز طبیعی به شوروی	۷۱۰۰ میلیون ریال
فروش گاز طبیعی در ایران	۱۳۰۰ میلیون ریال
فروش گاز مایع L.P.G. در ایران	۱۶۰۰ میلیون ریال

و طی همین مدت ۱۷۰۰ میلیون ریال سرمایه‌گذاری گردیده است .

۷/ح - ساختمان‌های دولتی و مسکن در برنامه چهارم متناسب با رشد اقتصادی و توسعه اجتماعی لازم است ابنیه اداری و مسکن نیز به عنوان هدف بهزیستی مورد توجه قرار گیرد .

طی برنامه عمرانی چهارم برای حل نسبی مسائل ساختمانی دستگاه‌های اداری دولت جمعاً ۳۳/۵ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری شد .

در برنامه چهارم رویهمرفته ۱۹۰ میلیارد ریال برای ساختمان واحدهای مسکونی جدید سرمایه‌گذاری گردید . بخش خصوصی ۱۰۳ میلیارد ریال برای احداث ۲۵۶ هزار واحد مسکونی جدید شهری و ۱۰ میلیارد ریال در روستاها سرمایه‌گذاری کرد . برای تعمیر و تکمیل جمعاً ۵۴ میلیارد ریال در شهر و روستا خرج شد . به این ترتیب فعالیت‌های ساختمانی یکی از جلوه‌های رشد اقتصادی در کشور گردیده است .

۸/ح - جهانگردی

در برنامه چهارم ۳/۳۲۶ میلیارد ریال برای توسعه تأسیسات جهانگردی و تأسیسات خرج شد . بخش خصوصی نیز ۷/۷۷۲ میلیارد ریال در این گونه

فعالیت اقتصادی سرمایه‌گذاری نمود. این اعتبارات به احداث هتل، مهمانسرا، مراکز جهانگردی، اقامتگاه جوانان، اردوگاه، زائرسرا، تجهیز پارک‌های جنگلی و هزینه‌های مطالعاتی (۲۱۹ میلیون ریال) اختصاص یافت.

حداقل سرمایه ثابت اجتماعی شرط اساسی برای آغاز رشد و توسعه اقتصادی است. برنامه چهارم ۱۲۵۰۰ کیلومتر راه اصلی آسفالت و ۱۲۰۰۰ کیلومتر راه فرعی ساخته و بدین‌سان طول راه‌های کشور را به ۴۲۰۰۰ کیلومتر رسانیده است که با توجه به وسعت کشور هنوز نیاز به اقدامات گسترده‌تر در این زمینه احساس می‌شود. برنامه چهارم خطوط اصلی راه‌آهن ایران را تا پایان سال ۱۳۵۱ به ۴۴۱۲ کیلومتر رسانیده است.

برنامه چهارم عمرانی ظرفیت بندر کشور را از چهار میلیون تن در پایان برنامه سوم به شش میلیون تن در پایان سال ۱۳۵۱ رسانیده است.

طی برنامه چهارم ساختمان فرودگاه‌های یزد، کرمان، تبریز، رضائیه، رشت، بندرعباس، زاهدان، همدان، کرمانشاه، سنندج و رامسر را تمام کرده و نسبت به ایجاد ایستگاه‌های هواشناسی در مشهد، اصفهان، شیراز، جهرم، بندرپهلوی، سبزوار، کرمانشاه و آبادان نیز اقدامات سودمندی بعمل آورده است.

طی برنامه چهارم برای ایجاد یک سیستم اساسی و اطمینان بخش مخابراتی در سطح کشور و توسعه شبکه رادیویی و افزایش فعالیت‌های تلویزیونی حدود ۵۶۵ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری گردیده و از این جهت تسهیلات مناسب فراهم آمده است.

برنامه عمرانی چهارم برای تعمیم دموکراسی اقتصادی و اجتماعی به سراسر کشور و ادای حقوق روستائیان در زمینه زندگی بهتر و برخورداری از ثمرات مطلوب تمدن امروزی و افزایش بهره‌وری نیروی کار کشاورزی و در نتیجه ازدیاد میزان تولید و ایجاد فعالیت‌های مولد در روستاها یعنی اقداماتی که ۵۸ درصد از نفوس ایران را در برمی‌گیرد ۱۱ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری زیربنائی کرده و به هدف‌های زیر رسیده است:

— آشنا نمودن ۹۶۰۰۰۰ نفر با فنون و روش‌های جدید.

— سوادآموزی ۳/۸ میلیون نفر

— آشنا نمودن ۹۶۰۰۰۰ نفر بافون و روش های جدید .
 — اجرای طرح تأمین آب آشامیدنی ، ۱۳۰۰ طرح راه‌سازی روستائی ،
 ۲۴۰ طرح تأمین برق روستاها ، ۲۵۰ طرح درمانگاه روستائی .
 — گسترش بیمه اجتماعی .

برای اصلاح اداری شهرداری ها ، ایجاد تأسیسات عمرانی شهرها و اجرای طرح های عمرانی طی برنامه چهارم ۹/۷۰۰ میلیارد ریال ، مصرف رسیده و منجمله ۶۶۹ طرح برای ساختمان تأسیسات اصلی آب مشروب ، شبکه فاضل آب ، احداث طرح های حفاظتی ، خیابان سازی و آسفالت باصرف اعتباری حدود ۸/۵ میلیارد ریال به مرحله اجرا درآمده است .

— آموزش و پرورش

رشد پیوسته و موزون اقتصادی به نیروی انسانی کاردان ، متخصص و ماهر نیاز دارد . برنامه چهارم را هدف این بوده است که نابرابری های موجود میان شهر و در ابعاد استان های کشور و در زمینه آموزش و پرورش را کاهش دهد و نظام آموزشی را با توسعه اجتماعی هماهنگ سازد و کمبود معلم و مربی را برطرف کند و تجهیزات مکفی فراهم آورد .

بدین منظور سرمایه‌گذاری دولت در آموزش و پرورش از ۱۶۳ میلیارد ریال در پایان برنامه سوم به ۳۸/۷ میلیارد ریال در پایان برنامه چهارم افزایش یافت .

در پایان برنامه آموزش ابتدائی ۳۴۲۴ هزار نفر را در شهر و روستا دربر گرفت و آموزش راهنمائی تحصیلی ۵۷۸ هزار نفر و آموزش متوسطه عمومی ۶۱۹ هزار نفر و آموزش فنی بالاتر از دیپلم ظرفیت جذب ۲۴۷۶۰ نفر دانشجو و ۶۴۵۵۰ هنرجو را پیدا کرد .

در پایان برنامه چهارم در سطوح گوناگون مهارت و تخصص برای تربیت حرفه‌ای کارگردان به ظرفیت ۳۱۰۵۰ نفر رسید . تعداد کل دانشجویان در رشته‌های مختلف علوم در پایان برنامه چهارم به ۱۰۸۰۰۰ نفر بالغ گردید .

میزان سواد گروه سنی (۱۰-۴۴) ساله در مناطق شهری و روستائی در پایان برنامه چهارم به ۸۲۵۰۰۰۰ نفر افزایش یافت . در این دوره درصد افراد باسواد در روستاها ۲۷ درصد و در مناطق شهری ۸۰ درصد می‌باشد .

— فرهنگ و هنر

در این زمینه طی برنامه چهارم مهمترین اقدامات به شرح زیر است :

— پژوهش فرهنگی و نگهداری و احیاء میراث ارزنده فرهنگی .

— آموزش های هنری .

— گسترش فرهنگ .

— تأمین رفاه هنرمندان و نویسندگان و پژوهندگان .

بهداشت و تنظیم خانواده

طی برنامه چهارم ۱۴۰ مرکز بهداشت تأسیس گردید . برای جلوگیری از موالید ۱۴۵۰ میلیون ریال به مصرف رسید . تعداد تخت بیمارستان ها در پایان برنامه چهارم رویهمرفته به ۲۱۵۰ افزایش پیدا کرد .

بیمه و رفاه اجتماعی

کارنامه برنامه چهارم در زمینه بیمه و رفاه اجتماعی به شرح زیر می باشد :

— ۱۱۸۰ هزار نفر در برابر بیماری و ۱۲۵۰ هزار نفر در برابر فوت ، از کار افتادگی و بازنشستگی بیمه شدند .

— درباره خدمات رفاهی کارهای زیر انجام گرفته است .

— برنامه بیمه های اجتماعی .

— برنامه خدمات رفاهی شامل رفاه خانواده و کودک ، رفاه جوانان ، رفاه

کارگران ، رفاه روستائیان و توان بخشی معلولین .

— برنامه ورزش ، تربیت بدنی و تفریحات سالم .

— برنامه آموزش کادر فنی و تحقیقات .

کل اعتبارات مصرفی طی برنامه چهارم برای امور بیمه و رفاه اجتماعی ۲۱/۲ میلیارد ریال بوده است .

آمار و بررسی

طی برنامه چهارم جمعاً ۲/۳ میلیارد ریال برای آمارگیری و بررسی آماری در زمینه های جمعیت شناسی ، اقتصادی ، اجتماعی خرج شد . توسعه و تکامل این فعالیت های پژوهشی و آماری برای تنظیم برنامه های اقتصادی و اجتماعی و پیش بینی ضرورت تام تمام دارد .

۵ - برنامه عمرانی پنجم ایران

(۱۳۵۶ - ۱۳۵۲)

برنامه عمرانی پنجم ایران هنگامی آغاز می‌گردد که پایه‌های اساسی اقتصاد ملی بایجاد مجتمع ذوب‌آهن نهاده شده و اقتصاد ایران تحت تأثیر سرمایه‌گذاری در صنایع سنگین و هزینه‌های اصلاحات ارضی و پدیدۀ تورم جهانی و رابطه‌مبادله نامساعد بازرگانی در عرصه جهانی همراه با ترقی سطح قیمت‌ها و فشار شدید بر تراز پرداخت، راه رشد، پیوسته و موزون را می‌پوید.

الف - هدف‌های کلی برنامه پنجم.

غرض آن است که تولید ناخالص ملی با آهنگ متوسط سالانه ۱۴٫۹ درصد از حدود ۱۱۴۹ میلیارد ریال (۱۵ میلیارد دلار) در سال ۱۳۵۱ پایان برنامه چهارم به حدود ۲۳۰۶ میلیارد ریال (۳۰ میلیارد دلار) در سال ۱۳۵۶ همراه با ثبات نسبی قیمت‌ها و حفظ موازنه پرداخت‌های خارجی رشد یابد.

برای آن که هدف کلی بالا بدست‌آید لازم است میان عرضه و تقاضای کلی کالاها و خدمات تعادل برقرار باشد و تولید در بخش‌های عمده اقتصادی متناسباً صورت گیرد. آهنگ و میزان رشد بخش‌های چهارگانه و مهم اقتصاد ملی در برنامه چهارم عمرانی به شرح زیر معین شده است:

ارزش افزوده چهار بخش مهم اقتصادی ایران
به قیمت های ثابت سال ۱۳۵۱
و به میلیارد ریال

درصد رشد	۱۳۵۶	۱۳۵۱		
۵/۵	۲۶۵	۲۰۳	کشاورزی	۱
۱۲/۳	۵۵۷	۳۱۲	نفت	۲
۱۴/۵	۴۷۳	۲۴۱	صنایع و معادن :	۳
(۱۵/۳)	(۳۳۶)	(۱۶۵)	(صنعت و معدن)	
(۱۱/-)	(۹۴)	(۵۶)	(ساختمان)	
(۱۷/-)	(۴۳)	(۲۰)		
۱۱/-	۷۸۸	۴۷۰	خدمات	۴
۱۱/۲	۲۰۸۳	۱۲۲۶	تولید ناخالص داخلی به قیمت عوامل	

چنان که ملاحظه میشود رشد تولید ناخالص داخلی اساساً از نفت، ساختمان و خدمات سرچشمه می گیرد. سهم هر یک از بخش های چهارگانه در تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت به صورت زیر درمی آید.

سال ۱۳۵۶	سال ۱۳۵۱	
۱۲/۷	۱۶/۶	۱ - کشاورزی
۲۶/۷	۲۵/۴	۲ - نفت
۲۲/۶	۲۰/-	۳ - صنایع و معدن
۳۸/-	۳۸/-	۴ - خدمات
۱۰۰	۱۰۰	

۳۸ درصد سهم خدمات در تولید ناخالص داخلی با توجه به اهمیت در بخش صنعت و کشاورزی متورم بنظر می‌رسد و دلالت بر رشد متناسب و موزون بخش‌های عمده اقتصاد ایران ندارد.

۱/ الف - هدف کلی برنامه عمرانی پنجم در بخش کشاورزی .
هدف های تولیدی بخش کشاورزی برای برآوردن نیاز های جمعیت روزافزون کشور ، تدارك مواد خام صنایع تبدیلی وابسته به کشاورزی و جلوگیری از افزایش سریع ورود فرآورده های کشاورزی به ترتیب زیر تعیین شده است :

شاخص سال ۱۳۵۶	رشد متوسط سالانه	
نسبت به سال ۱۳۵۱	ارزش افزوده	
۱۲۶/۲	۴/۸	تولیدات زراعی
۱۳۷/۸	۶/۶	تولیدات دامی
۱۹۲/۱	۱۳/۹	تولیدات جنگلی
۱۵۷/۸	۹/۵	شیلات
۱۳۰/۶	۵/۵	جمع

۲/ الف - هدف کلی برنامه عمرانی پنجم در بخش نفت .

در نظر است تولید روزانه نفت توسط شرکت ملی نفت ایران که مالکیت تام و تمام خود را بر تأسیسات نفتی کنسرسیونم احراز کرده و از این پس رأساً منابع نفتی را بهره برداری می‌کند از ۴/۶ میلیون بشکه در سال ۱۳۵۱ به حدود ۸ میلیون بشکه در پایان برنامه پنجم برسد . بدین ترتیب با احتساب ۲/۵ درصد ازدیاد قیمت هر بشکه نفت خام به سبب تورم در کشور های صنعتی و سنت افزایش قیمت بر اثر ترقی قیمت مواد نفتی در بازار های جهانی افزایش سالانه ارزش تولید نفت طی برنامه پنجم به ۱۷ درصد خواهد رسید .

در همین دوره مصرف داخلی از رشدی برابر با ۱۱ درصد برخوردار خواهد شد و از ۱۳/۲ میلیون متر مکعب در سال ۱۳۵۱ به حدود ۲۲ میلیون متر مکعب در سال ۱۳۵۶ افزایش خواهد یافت و مصرف سرانه مواد نفتی از ۴۲۳ لیتر به ۶۱۰ لیتر بالا خواهد رفت .

۳/ الف - هدف کلی برنامه عمرانی پنجم در صنعت و معدن .

متوسط رشد سالانه بخش صنعت طی برنامه پنجم ۱۵/۰ درصد و در بخش معدن ۲۳/۵ درصد در نظر گرفته شده است بطوری که ارزش افزوده بخش صنعت و معدن از ۱۶۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۱ به ۳۳۶ میلیارد ریال در سال پایان برنامه پنجم برسد و به این ترتیب به قیمت های ثابت این بخش صد درصد افزایش داشته باشد.

منشاء این رشد سریع در صنعت همانا سرمایه گذاری های سنگین است که طی برنامه های سوم و چهارم بعمل آمده و در این دوره به ثمر رسیده است. بعلاوه بهره برداری از معادن مس، آهن و ذغال سنگ آهنک رشد را تندتر می سازد. توزیع ارزش افزوده صنایع به نسبت های زیر بر آورد می گردد:

درصد به قیمت بازاری	درصد و به قیمت عوامل
مزد و حقوق	۲۱
بازده ناخالص سرمایه	۶۶
مالیات غیر مستقیم	۱۳
	۲۴
	۷۶
	—

بازده ناخالص سرمایه شامل سود، اجاره، بهره و استهلاک می باشد. هدف برنامه پنجم این است که میزان بهره وری عامل کار را در بخش صنعت به ۱۲۷ هزار ریال برساند و برای ۷۶۰ هزار نفر نیروی فعال کشور کار جدید ایجاد کند. بدین سان نسبت سرمایه به کار در برنامه پنجم به ۶۲۵ هزار ریال خواهد رسید.

۴/الف - برنامه پنجم و خدمات بطور کلی.

در نظر است که این بخش در برنامه پنجم با رشد سالانه ۱۱ درصد از ۶۹ میلیارد ریال در پایان برنامه چهارم به ۷۹۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۶ برسد. بدینسان این بخش بزرگترین جزء تولید ناخالص داخلی را تشکیل می دهد که این پدیده مبین یک رشد موزون، متناسب و طبیعی نمی باشد.

۵/الف - میزان سرمایه گذاری در برنامه پنجم

میزان سرمایه گذاری کل طی برنامه عمرانی پنجم ۲۴۶۰ میلیارد ریال می باشد که بر حسب بخش های تولیدی، زیربنایی و اجتماعی به ترتیب زیر توزیع گردیده است:

بخش عمومی	درصد	بخش خصوصی	درصد
بخش های تولیدی (۱)	۸۲۹/۶	۵۸۴/۹	۶۴/۱
بخش های زیربنائی (۲)	۳۶۱/۶	۴/-	۰/۴
بخش های اجتماعی (۳)	۳۵۶/۸	۳۲۳/۵	۳۵/۵
جمع	۱۵۴۸/-	۹۱۲/۴	۱۰۰

الف/۶ - منابع مالی برنامه پنجم عمرانی .

درآمد دولت مجموعه ای است از عواید نفت ، مالیات های مستقیم و غیر مستقیم و درآمد حاصله از خدمات و سود دریافتی از عملیات انتفاعی و وام .
وضع مالی دولت در برنامه پنجم به صورت زیر خلاصه می شود :

(۱) عواید نفت	۱۵۰۲ میلیارد ریال
(۲) مالیات های مستقیم	۳۴۲ میلیارد ریال
(۳) مالیات های غیر مستقیم	۴۲۳ میلیارد ریال
(۴) درآمدهای حاصله از انحصارات و اعمال تصدی دولت (بجز نفت)	۱۸۰ میلیارد ریال
جمع	۲۴۴۷ میلیارد ریال

که با توجه به ۱۶۵۴ میلیارد ریال هزینه های عادی و ۱۴۰۰ میلیارد ریال هزینه های عمرانی ۶۰۷ میلیارد ریال کسری بودجه کل کشور طی برنامه پنجم می باشد .
قرار است این کسری به ترتیب زیر برطرف گردد :

(۱) خالص استفاده از وام های خارجی	۲۵۳ میلیارد ریال
(۲) خالص استفاده از اعتبارات بانکی	۳۱۰ میلیارد ریال
(۳) خالص فروش اوراق قرضه به بخش غیر بانکی	۴۴ میلیارد ریال

که البته رقم مندرج در (۱) شامل وام های خارجی ارتش نیست .
بهره وام های خارجی ۷ درصد و مدت بازپرداخت ده سال شامل دو سال مهلت می باشد . بدین سان طی برنامه پنجم در حساب سرمایه مبلغ ۷۴۷۸ میلیون دلار وارد می گردد که از آن مبلغ ۷۰۲۵ میلیون دلار وام دولتی است و بقیه را سایر وام ها

و سرمایه خصوصی تشکیل می‌دهد که این اقلام جمعاً به مبلغ ۴۵۳ میلیون دلار نیز بدهی اقتصاد کشور به خارجه بشمار می‌آید و چون ۶۴۵ میلیون دلار موازنه مثبت ارزی اساسی را در نظر بگیریم کل بدهی اقتصاد ایران به خارجه به ۶۸۳۳ میلیون دلار بالغ می‌گردد.

وجوه بازپرداخت اصل و بهره وام نزدیک به ۲۰ درصد از امکانات ارزی کشور است که با توجه به نسبت مورد توصیه سازمان ملل در رقم ۱۲ درصد ممکن است پدیده تورم بیار آورد.

ب - هدف‌های برنامه پنجم در بخش‌های تولیدی .

دید برنامه پنجم از این زاویه اهمیت خاص فعالیت‌های اقتصادی محض را فاش می‌سازد . ما به ترتیب بررسی را در هر یک از زمینه‌های تولیدی آغاز و دنبال می‌کنیم .

۱/ب - کشاورزی و دامپروری در برنامه پنجم .

مسائل شایان طرح برای گشایش راه توسعه کشاورزی به شرح زیر عنوان

می‌شود :

- (۱) کمبود آب قابل بهره‌برداری و تنظیم شده نسبت به وسعت اراضی مزروعی در بیشتر نواحی کشور و در نتیجه عدم امکان توسعه سریع سطح زیر کشت .
- (۲) پراکندگی روستاها و مناطق کشاورزی و دامپروری .
- (۳) نارسائی زیر بناهای ضروری برای فعالیت‌های تولیدی در روستاها .
- (۴) کمبود تحقیقات اساسی و مؤثر در کلیه زمینه‌های فنی و اقتصادی و اجتماعی در جامعه روستائی .
- (۵) کمبود منابع مالی کشاورزان و دهقانان برای تأمین سرمایه لازم جهت گسترش کارهای کشاورزی .
- (۶) نبود دستگاه کار آمد که بتواند سرمایه‌گذاری‌های زیر بنائی دولتی و اطلاعات فنی و اعتبارات کشاورزی را بطرزی مؤثر در مقیاس گسترده در اختیار روستائیان بگذارد .
- (۷) تفاوت چشمگیر وسایل رفاه و خدمت میان مشهور روستا .
- (۸) پایین بودن سطح سواد و آگاهی اجتماعی و دانش فنی کشاورزان .
- (۹) نبود تعادل میان هزینه تولید و بهره زمین که بتواند انگیزه بخش

خصوصی در سرمایه‌گذاری گردد .

(۱۰) نبود آمار و اطلاعات مکفی برای راهنمایی کشاورزان برای ارزیابی و تجدید نظر در وسعت اراضی زیر کشت در هر سال .
با توجه به دشواری های بالا برنامه پنجم هدف های اساسی زیر را در نظر گرفته است :

- (۱) بهره‌برداری از منابع طبیعی بطریقی منطقی و اقتصادی .
- (۲) کاربرد روش‌های پیشرفته در کشاورزی به ویژه در واحدهای تعاونی ، شرکت‌های سهامی زراعی ، شرکت‌های کشت و صنعت و مجتمع های شیر و گوشت به ترتیبی که ارزش افزوده بخش کشاورزی رشدی برابر با هره در سال پیدا کند .
- (۳) تأکید بیشتر در کشاورزی عمقی با استفاده از شیوه‌های نو و مترقی و گسترش صنایع تبدیلی در سطح روستاها ، توسعه و ترویج صنایع دستی و کارهای غیر کشاورزی ، تلفیق زراعت و دامداری ، عمران اراضی بایر و مراتع و ایجاد مجتمع های دامداری و فرآورده‌های دامی و نوسازی روستاها و در نتیجه کاهش میزان کم‌کاری در مناطق روستائی .
- (۴) تأمین رفاه ، بهداشت و سایر خدمات و حمایت‌های موردنیاز افراد و روستائی برای آن‌که هدف‌های بالا در دسترس قرار گیرد سیاست‌ها و روش‌های زیر اعمال می‌شود .

- (۱) اجرای تام و تمام قوانین ملی شدن مراتع و جنگل‌ها .
- (۲) اعطای کمک اعتباری و فنی به کشاورزان .
- (۳) تشویق سرمایه‌گذاری به صورت واحدهای مکانیزه خصوصی .
- (۴) ایجاد واحدهای تجاری کشت و صنعت و واحدهای مجتمع شیر و گوشت خصوصی یا دولتی بطوری که ۳۰۰۰۰۰ هکتار را در بر بگیرند .
- (۵) ایجاد شبکه آبیاری و زهکشی ، تسطیح اراضی ، تحقیق و آموزش ، مبارزه با آفات عمومی ، خدمات ترویجی ، گردآوری آمارهای عمومی و خصوصی
- (۶) اعطای اولویت به سرمایه‌گذاری و خدمات در تولید نباتات علوفه‌ای ، فرآورده‌های دامی و غلات وسیعی حق تقدم برای کشت دانه‌های روغنی ، پنبه ، چغندر قند ، حبوبات و میوه .
- (۷) بازاریابی ، تضمین حداقل قیمت و بیمه محصولات کشاورزی و تسهیلات

دیگر نظیر درجه بندی ، بسته بندی ، تهیه وسایل نگهداری و حمل و نقل . در نتیجه در نظر است طی برنامه پنجم سطح زیر کشت آبی و دیم جمعاً به ۸۵۹۰۱۶۵ هکتار و برای علوفه مراتع به ۹۰۰۰۰۰ ۱۰۰ هکتار برسد و مصرف کودشیمیائی در پایان برنامه پنجم به ۸۰۰ هزار تن و تعداد کل تراکتورهای دو چرخ و چهارچرخ در سال ۱۳۵۶ به ۵۸ هزار دستگاه و ظرفیت سیلوها به ۷۹۶ هزار تن خواهد رسید .

تعداد شرکت های سهامی به ۱۴۳ و وسعت اراضی تحت اختیار به ۴۲۰ هزار هکتار با ۵۰ هزار نفر سهامدار و ۶۷۰ روستا بالغ خواهد گردید .

پیش بینی می شود که برنامه پنجم واحدهای کشت و صنعت خصوصی ۱۰۰ هزار هکتار و دولتی ۲۰۰ هزار هکتار با هزینه متوسط صد هزار ریال برای هکتار ایجاد گردد .

سیاست اقتصادی در تولیدات دامی از طریق پرواربندی ، افزایش بازده گله ها ، ایجاد مجتمع های شیر و گوشت ، اصطلاح نژاد دام ، توسعه صنعت مرغداری ، ازدیاد صید ماهی ، تأمین بهداشت دام صورت می گیرد .

کل اعتبارات کشاورزی در برنامه پنجم به ۲۶۶۸۵ میلیارد ریال بالغ می گردد که بنابر میزان اعتبار به ترتیب میان کشاورزی ، تعاونیها و شرکت سهامی زراعی ، تولیدات دامی ، خدمات کشاورزی ، کشت و صنعت ، حفظ و بهره برداری از منابع طبیعی ، تنظیم بازار محصولات ، کشاورزی ، افزایش تولیدات زراعی و تحقیق و بررسی توزیع گردیده است .

۲/ب - هدف های کمی برنامه پنجم در صنایع و معادن .

در بخش صنعت هدف آن است که ارزش افزوده از ۱۵۷ میلیارد ریال برآورد سال پایان برنامه چهارم به ۳۱۵ میلیارد ریال در پایان برنامه پنجم برسد و در نتیجه سهم این بخش در تولید ناخالص داخلی به ۱۶ درصد در سال پایان برنامه پنجم افزایش یابد .

تولیدات این بخش در سال پایان برنامه پنجم برابر با ۹۴۰ میلیارد ریال (به قیمت های سال ۱۳۵۱) برآورد می گردد و سهم صادرات به ۸۰ میلیارد ریال در پایان سال ۱۳۵۶ پیش بینی می شود .

شماره افراد شاغل به ۲۰۵ میلیون نفر خواهد رسید .

I — برنامه رشته‌های صنعتی به شرح زیر معین شده است :

(۱) صنایع غذایی

با توجه به ۸۵٪ افزایش متوسط مصرف در سال در نظر است میزان تولید در این رشته با رشد متوسط و سالانه ۶ درصد به ۲۲۵ میلیارد در پایان پنجم رسانده شود.

(۲) صنعت قند

هدف آن است که ایران از واردات این کالای مصرفی بی‌نیاز گردد. بدین منظور از تمام ظرفیت کارخانه های قند استفاده بعمل آید و کارخانه قند نیشکر نیز توسعه یابد و مصرف سرانه در سال ۱۳۵۶ به ۲۴۵ کیلوگرم در سال برسد. هدف برنامه پنجم تولید ۸۸۵ هزار تن قند به ارزش ۱۴۱۶۰ میلیون ریال و اشتغال ۶۰۰۰ نفر می‌باشد.

(۳) لبنیات پاستوریزه

هدف برنامه پنجم تولید ۵۰۰ هزار تن مواد لبنی پاستوریزه به ارزش ۸۰۰۰ میلیون ریال و اشتغال ۲۵۰۰ نفر در پایان سال ۱۳۵۶ می‌باشد. میزان سرمایه‌گذاری مورد نیاز تا پایان برنامه پنجم ۱۴۰۰ میلیون ریال برآورد می‌گردد.

(۴) خوراک دام و طیور

با توجه به ۹۰۰ هزار تن خوراک مورد نیاز دام و طیور تا سال پایان برنامه پنجم هدف آن است که با دو میلیارد ریال سرمایه‌گذاری در فارس، نواحی غرب کشور، آذربایجان و خراسان رشد تولید این مواد به ۲۰ درصد در سال برسد. و ۱۵۰۰ نفر بر سر این گونه کارها اشتغال یابند.

(۴) صید ماهی

هدف مورد پیش‌بینی در سال پایان برنامه پنجم ۶۰ هزار تن برآورد گردیده است که ۱۵ هزار تن آن از دریای خزر و بقیه از خلیج فارس و دریای عمان خواهد بود. بدین منظور ۲۷۰۰ میلیون سرمایه‌گذاری خواهد شد و برای ۱۵۰۰ نفر کار ایجاد خواهد گردید.

(۵) صنایع نساجی، پوشاک، فرش دستباف و کفش

اهمیت این رشته‌های صنعتی در این است که بیش از نیمی از کل نیروی

انسانی شاغل را در بردارد و ارزش افزوده آن‌ها بطور متوسط ۳۰ درصد کل ارزش افزوده در صنعت را تشکیل می‌دهد.

در نظر است طی برنامه پنجم با رشد متوسط ۱۱٫۸ درصد در سال ارزش تولید این رشته‌ها به ۲۲۲ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۶ افزایش یابد و ۳۳۸ هزار شغل جدید ایجاد گردد. میزان سرمایه‌گذاری مورد نیاز برای رسیدن به این هدف‌ها ۵۰ میلیارد ریال برآورد می‌شود.

دو رشته نساجی نخی، در حال حاضر ۶۲ واحد بزرگ وجود دارد. هدف برنامه پنجم آن است که در پایان سال ۱۳۵۶ تولید به ۷۳۰ میلیون متر به ارزش ۱۹۷۱۰ میلیون ریال برسد و امکان ۳۰۰۰۰ شغل فراهم آید و مصرف سرانه در پایان برنامه پنجم به ۱۹ متر بالغ شود، میزان سرمایه‌گذاری مورد نیاز ۲۰۵۰۰ میلیون ریال تقدیم می‌گردد.

دو رشته نساجی پشمی در حال حاضر ۱۶ کارخانه با ظرفیت تولید ۱۳ میلیون متر وجود دارد. هدف برنامه پنجم آن است که مقدار تولید را به ۱۹٫۵ میلیون متر به ارزش ۷۰۲۰ میلیون ریال برساند و ۲۹۹۰ شغل جدید فراهم کند. بدین سان می‌توان ۱٫۶ میلیون متر نیز به خارج صادر کرد. میزان سرمایه‌گذاری لازم ۳۰۳۹ میلیون ریال معین شده است.

دو رشته کشفافی هدف برنامه پنجم آن است که کیفیت کالاهای تولیدی را برای امکان رقابت در بازارهای جهانی بهتر سازد. در نظر است با ۳ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری تولید در پایان سال ۱۳۵۶ به میزان ۵۸٫۸ هزار تن و به ارزش ۳۰٫۸ میلیارد ریال رسانده شود.

دو رشته جوراب بافی هدف برنامه پنجم آن است که با یک میلیارد ریال سرمایه‌گذاری ۲۶۲٫۶ میلیون جفت جوراب بافته شود و ۱۲۵۰ مورد شغل ایجاد گردد. انتظار می‌رود مصرف سرانه جوراب در پایان برنامه پنجم به ۷٫۱۳ جفت برسد.

دو رشته نخ ابریشم هدف آن است که در پایان سال ۱۳۵۶ مقدار تولید به ۳۸۰ تن به ارزش ۵۴۰ میلیون ریال برسد و ۴۰۰ مورد شغل جدید ایجاد گردد. در رشته خوش با توجه به اهمیتی که این کالا در صادرات کشور وارد و ۲۰ تا ۲۵ درصد ارزش صادرات غیر نفتی را شامل می‌شود هدف برنامه پنجم آن

است که تولید به ۱۱ میلیون متر مربع به ارزش ۱۲۵۰۰ میلیون ریال برسد و ارزش صادرات نیز به ۹۸۰۰ میلیون ریال بالغ گردد.

در صنعت کفش هم اکنون در ایران ۲۵ کارخانه و کارگاه کفش ماشینی و ۸۰۰۰ کارگاه کفش دست‌دوز تهیه می‌نماید. هدف آن است که در برنامه عمرانی وضع موجود حفظ گردد. پیش‌بینی می‌شود میزان تولید انواع کفش در پایان سال ۱۳۵۶ به ۱۰۹ میلیون جفت به ارزش ۱۵۵۳۰ میلیون ریال بالغ گردد که از آن ۱۴۴ میلیون جفت کفش به ارزش ۲۰۰۰ میلیون ریال به خارج صادر شود.

در رشته و صنایع سلولزی و چاپ شامل صنعت چوب، کاغذ، مقوا و چاپ در برنامه عمرانی پنجم تولید کاغذ و مقوا به ۲۹۰ هزار تن افزایش خواهد یافت که این میزان با توجه به ۷۰۰ هزار تن مصرف کشور باز هم جا برای توسعه فعالیت دارد. **در صنعت پوست و چرم هم اکنون ۳۰ کارخانه و کارگاه چرم‌سازی در کشور وجود دارد که فقط با ۵۷ درصد و ظرفیت تولیدی خود کار می‌کنند.**

هدف برنامه پنجم آن است که ارزش تولید این صنعت با رشد متوسط ۹٫۸ درصد در پایان سال ۱۳۵۶ به ۸ میلیارد ریال برسد و بدین منظور ۲ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری گردد.

در رشته شیمیائی و پتروشیمی اهمیت این صنایع پر تحرک در تولید کالا های مصرفی نظیر پلاستیک و الیاف مصنوعی، در تولید کالاهای واسطه‌ای مورد نیاز تولیدات دیگر و در تسریع رشد بخش کشاورزی بر اثر تهیه کود شیمیائی و سموم دفع آفات نباتی می‌باشد.

هدف برنامه پنجم آن است که تولید این رشته‌ها با رشد سالانه ۲۲ درصد به ۱۰۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۶ برسد. میزان سرمایه‌گذاری مورد نیاز ۱۰۸ میلیارد ریال برآورد می‌گردد که قابل است ۳۸ هزار شغل جدید فراهم کند.

در رشته پودر رختشوئی هدف برنامه پنجم تولید ۱۶۰ هزار تن به ارزش ۵۸۰۰ میلیون ریال است. بدین منظور ۳۵۰ میلیون ریال سرمایه‌گذاری می‌شود و ۵۰۰ شغل جدید ایجاد می‌گردد.

در رشته مصنوعات پلاستیکی که برای بسته‌بندی، ساخت ظروف، لوله کابل و مصالح ساختمانی مورد نیاز می‌باشد هدف برنامه پنجم آن است که تا پایان سال ۱۳۵۶ مقدار تولید به ۲۰۲ هزار تن به ارزش ۳۰۰۰ میلیون ریال برسد و ۴۵۰۰

شغل جدید نیز فراهم شود .

در رشته کود شیمیائی با توجه به اهمیت این مواد در ترقی میزان بهره‌وری در تولیدات کشاورزی و هدف برنامه پنجم آن است که مقدار تولید به ۹۵۰ هزار تن به ارزش ۵۴۰۰ میلیون ریال برسد . میزان سرمایه‌گذاری مورد نیاز ۸ میلیارد ریال برآورد گردیده است .

در رشته لاستیک و سائط نقلیه چون مصرف کشور از ۳۸۵ هزار تن در سال ۱۳۵۱ با رشد متوسط ۱۴ درصد در سال به ۷۶ هزار تن در سال ۱۳۵۶ برآورده شده ، هدف برنامه پنجم این است که میزان تولید در این رشته صنعتی که مقدار مهمی از مواد اولیه آن از خارج وارد می‌گردد به ۷۴۵ هزار تن به ارزش ۷۱۵۴ ریال برسد و ۱۹۱۰ مورد اشتغال ایجاد شود . سرمایه‌گذاری مورد نیاز : ۲۶۲۵ میلیون ریال برآورد شده است .

در رشته رنگ سازی هدف پنجم تولید ۵۲ هزار تن رنگ به ارزش ۳۳۶۰ میلیون ریال می‌باشد . میزان سرمایه‌گذاری لازم ۲۰۰ میلیون ریال و شماره مورد اشتغال ۴۰۰ است .

در رشته صنایع معدنی غیر فلزی شامل سیمان ، شیشه ، کاشی در نظر است در پایان برنامه پنجم ارزش تولیدات آن‌ها با رشد متوسط و سالانه ۲۶ درصد به ۶۵ میلیارد ریال برسد . میزان سرمایه‌گذاری در این صنایع ۵۷۵ میلیارد ریال می‌باشد و حدود ۹۰ هزار شغل نیز بوجود خواهد آمد .

طی برنامه پنجم در صنعت سیمان تولید ۱۴ میلیون تن و سرمایه‌گذاری ۲۷۰۰۰ میلیون ریال و میزان اشتغال ۱۰۵۰۰ و در شیشه سازی تولید ۱۴۵ هزار تن و سرمایه‌گذاری ۵۰۰۰ میلیون ریال و میزان اشتغال ۱۰۰۰ و در صنعت کاشی تولید ۶۱۰ میلیون عدد و سرمایه‌گذاری ۲۰۰۰ میلیون ریال و اشتغال جدید ۲۶۰۰ مورد خواهد بود .

صنایع فولاد و نورد . شامل انواع مصالح فلزی ساختمانی ، ریل راه‌آهن ، ورق ، شمش و لوله‌آهنی روبرو با مصرف روزافزون است و پیش‌بینی می‌شود که در سال ۱۳۵۶ مصرف آن به ۴۲۰۰ هزار تن خواهد رسید .

هدف برنامه پنجم تولید ۳۵۰۰ هزار تن فولاد با ۸۲ میلیارد ریال سرمایه — گذاری و ایجاد ۱۳۴۵۰ مورد شغل می‌باشد .

بدین منظور ظرفیت کارخانه ذوب آهن تا حدود ۱۹۹ میلیون تن توسعه می‌یابد و دو کارخانه ذوب آهن از طریق احیاء مستقیم و با استفاده از گاز با ظرفیتی ۲ میلیون تن آهن اسفنجی ایجاد می‌شود.

ذوب آلومینیوم در اراک در پایان پنجم با سرمایه‌گذاری جدید به مبلغ ۱۵۰۰ میلیون ریال مقدار تولید را به ۱۰۰ هزار تن و تعداد اشتغال را به ۳۰۰ نفر می‌رساند.

ظرفیت کارخانه ذوب آلومینیوم اراک هم‌اکنون ۴۵ هزار تن در سال است. تولید و ذوب مس - برنامه پنجم عمرانی کشور با توجه به منابع عظیم مس سرچشمه کرمان در نظر دارد ۳۰ میلیارد ریال در معادن و کارخانه ذوب مس سرمایه‌گذاری کند و ۷۱۰۰ اشتغال جدید فراهم آورد و در نتیجه نه تنها ۴۰ هزار تن مصرف داخلی مس در سال پایان برنامه پنجم را تأمین نماید بلکه ۱۲۰ هزار تن مانده را نیز به خارج صادر کند.

صنایع ماشین آلات غیر برقی (مکانیکی) شامل فرز، دستگاه مته برقی و ماشین مته، انواع تلمبه، دستگاه پرس، ماشین سمباده و صیقلی، انواع کمپرسور و الکتروموتور و ماشین تراش و نیز مخازن، ساختمان‌های فلزی، انواع دیگ برای حرارت مرکزی، کنتور آب در پایان برنامه پنجم با رشد سالانه ۳۸ درصد به ارزش ۳۱۶ میلیارد ریال خواهد رسید. در برنامه چهارم از ۱۵ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری ۱۲۴ میلیارد ریال آن توسط دولت در کارخانه‌های ماشین‌سازی تبریز و اراک انجام گرفته و در نظر است در برنامه پنجم از ۴۱۷ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری مورد پیش‌بینی ۲۸۷ میلیارد ریال را دولت انجام دهد.

مونتاز شامل یخچال، کولر، تلویزیون، رادیو، تلفن، وسائط نقلیه مانند دوچرخه، موتورسیکلت، انواع اتومبیل و تراکتور در برنامه پنجم متضمن افزایش تولید برابر با ۳۹ میلیارد ریال به شرح زیر می‌باشد:

یخچال	۲۵۱۳۳ هزار دستگاه
تلویزیون	۷۲۴ هزار دستگاه
تلفن	۲۴۱ هزار دستگاه
اتومبیل سواری	۶۹۶ هزار دستگاه

موتور سیکلت و موید	۱۴۹ هزار دستگاه
دوچرخه	۲۱۰ هزار دستگاه
تراکتور	۱۰ هزار دستگاه

II - برنامه پنجم و معادن ایران

در نظر است معادن مس سرچشمه ، میدوک ، چهارگنبد، عباس آباد و مزرعه معادن سنگ آهن ، چغاوت و بافق ، تنگه زاغ و گل گوهر ؛ معادن ذغال سنگ کرمان و کوره های البرز و شاهرود ؛ معادن خاك نسوز و مواد فرعی ذوب آهن ؛ معادن سرب نخلک و قنات مروان ؛ معادن کرومیت و معدن طلای موته تجهیز و بطریزی مؤثر بهره برداری گردد ، بطوری که ارزش تولیدات معدنی از ۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۱ بارشد متوسط و سالانه ۲۳ درصد (به قیمت ثابت سال ۱۳۵۰) به ۲۳ میلیارد در سال ۱۳۵۶ افزایش یابد .

کل اعتبارات معادن طی برنامه پنجم برترتیب زیر تقسیم گردیده است :

تجهیزات معادن	۳۵۰۰ میلیارد ریال
اکتشافات و زمین شناسی	۸۰ میلیارد ریال
کمک های مالی به بهره برداری خصوصی	۲۰ میلیارد ریال
کمک های فنی به بهره برداران معادن	۱۰ میلیارد ریال
خدمات عمومی و نظارت	۰۸۵ میلیارد ریال

میزان سرمایه گذاری ثابت در معادن طی برنامه پنجم به ترتیب زیر معین

شده است :

تجهیز معادن	۳۹۰ میلیارد ریال
اکتشافات و زمین شناسی	۸۰ میلیارد ریال
کمک های مالی به بهره برداران خصوصی	۲۰ میلیارد ریال
کمک های فنی به بهره برداران معادن	۱۰ میلیارد ریال

سرمایه گذاری دولت در معادن طی برنامه پنجم به مبلغ ۴۶۸۰۰ میلیون

ریال پیش بینی شده است .

۳/ب - نفت در برنامه پنجم

نقش نفت طی سال ۱۳۵۱ - ۱۳۵۶ بر اثر مالکیت تمام و تمام تأسیسات

نفتی و تصدی کامل و مستقل امور اکتشاف، استخراج و تولید و فروش به شرکت های نفتی خارجی جلوه بیشتر پیدا خواهد کرد.

(۱) پیش بینی می شود که استفاده از ظرفیت پالایشگاه های کشور برای تأمین مصارف داخلی به ۲۸ر۴ میلیون متر مکعب در سال ۱۳۵۶ (۴۹۰۰۰۰ بشکه در روز) افزایش یابد. بدین منظور هدف های زیر تا پایان برنامه پنجم باید در دسترس قرار گیرد:

— ازدیاد ظرفیت پالایشگاه تهران به ۱۲ر۷ میلیون متر مکعب (۲۲۰۰۰۰ بشکه در روز).

— بهره برداری از پالایشگاه شیراز به ظرفیت ۲ر۴ میلیون متر مکعب (۴۰۰۰۰۰ بشکه در روز).

— استفاده از دستگاه تقطیر لاوان به ظرفیت ۱ر۲ میلیون متر مکعب (۲۰۰۰۰۰ بشکه در روز) که ۰ر۳ میلیون متر مکعب (۵۰۰۰۰ بشکه) آن برای مصارف داخلی اختصاص می یابد.

— ایجاد دو پالایشگاه جدید جمعاً به ظرفیت ۱۰ر۴ میلیون متر مکعب (۱۸۰۰۰۰۰ بشکه در روز).

(۲) در برنامه پنجم احداث ۱۱۰۰۰ اینچ کیلومتر خط لوله در نظر گرفته شده است.

(۳) برای توزیع فرآورده های نفتی حدود ۸۶۰ هزار متر مکعب مخزن جدید احداث خواهد گردید.

(۴) تولید صادرات نفت در برنامه پنجم.

در دوره برنامه پنجم تولید نفت با رشد متوسط و سالانه ۸ر۸ در صد از ۳۰۲ میلیون متر مکعب (۵ر۲ میلیون بشکه در روز) در سال ۱۳۵۱ به حدود ۴۸۲ میلیون متر مکعب (۸ر۳ میلیون بشکه در روز) در سال ۱۳۵۶ افزایش خواهد یافت. طی همین دوره صادرات نفت ایران با رشد متوسط سالانه ۸ر۸ درصد از ۲۸۸ میلیون متر مکعب (۴ر۹ میلیون بشکه در روز) در سال ۱۳۵۱ به ۴۴۰ متر مکعب (۷ر۶ میلیون بشکه در روز) در سال ۱۳۵۶ زیاد خواهد شد.

(۵) مشارکت در خارج از کشور.

شرکت ملی نفت ایران در جهت حضور در بازارهای نفتی جهانی طی دوره

- پنجم عمرانی ایران اقدامات زیر را بعمل خواهد آورد :
- مشارکت در اجرای طرح پالایشگاه اروپای غربی به ظرفیت ۸ره میلیون متر مکعب در سال (۱۰۰۰۰۰۰ بشکه در روز) .
 - اقدام به مشارکت در پالایش و توزیع نفت در بازار های جدید جهانی برای حداقل ۱۷ر۴ میلیون متر مکعب در سال (۳۰۰۰۰۰۰ بشکه در روز) .
 - تأمین بخشی از نفت خام موردنیاز پالایشگاه‌های مدرس و افریقای جنوبی .

- (۶) حمل و نقل بین‌المللی نفت خام و فرآورده‌های نفتی در برنامه پنجم :
- افزایش ظرفیت ناوگان نفتکش از ۱۸۳۵۰۰ تن به حدود یک میلیون تن .
 - استفاده از طرح‌های خطوط لوله بین‌المللی نفت در کشور های مصرف کننده برای توسعه صادرات نفت .
- (۷) اعتبارات نفت برای تحقق هدف‌های مشخص در برنامه پنجم به ترتیب زیر معین شده است :

۵۷ر۶	میلیارد ریال	- استخراج و پالایش
۳۷ر۹	میلیارد ریال	- فعالیت‌های خارج از کشور
۲۷ر۱	میلیارد ریال	- انتقال و پخش
۷ر۷	میلیارد ریال	- سرمایه‌گذاری در شرکت های وابسته
۰ر۴	میلیارد ریال	- تحقیقات و بررسی

میزان سرمایه‌گذاری ثابت در صنعت نفت طی برنامه پنجم به شرح زیر برآورد گردیده است :

۱۳۹ر۷	میلیارد ریال	- سرمایه‌گذاری سایر شرکت‌های نفتی
۷ر۱	میلیارد ریال	- فعالیت های خارج از کشور
۵۷ر۶	میلیارد ریال	- استخراج و پالایش
۲۷ر۱	میلیارد ریال	- انتقال و پخش
۲۶ر۳	میلیارد ریال	- سرمایه‌گذاری در شرکت های وابسته
۸ر۰	میلیارد ریال	- امور غیر صنعتی
۰ر۵	میلیارد ریال	- اکتشاف

سهم بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری ثابت ۱۳۹۷ می‌باشد که با توجه تغییرات بنیانی اخیر در روابط با کنسرسیوم بنظر می‌رسد بخشی از این سرمایه‌گذاری در عهده شرکت ملی نفت ایران قرار گیرد .

۴/ب - گاز در برنامه پنجم .

(۱) در برنامه پنجم هدف این صنعت آن است که از منابع گاز ایران به عنوان جانشینی انواع دیگر انرژی استفاده بعمل آید و صادرات گاز افزایش یابد و کارهائی سرمایه‌گذاری در این رشته تولیدی بهتر شود . بدین منظور در نظر است سهم گاز طبیعی در میزان تقاضای انرژی های اولیه از ۱۸ درصد در سال ۱۳۵۱ به ۲۷٫۵ درصد در سال ۱۳۵۶ بالا برود .

(۲) با احداث شبکه‌های گازرسانی شهری پیش‌بینی می‌شود که مصارف خانگی و تجاری گاز طبیعی در سال ۱۳۵۶ به ۶۰۰ میلیون متر مکعب برسد .

(۳) صادرات گاز ایران در سال پایان برنامه پنجم به شرح زیر پیش‌بینی می‌شود .

- صادرات گاز طبیعی به شوروی (توسط شرکت ملی گاز ایران) ۱۰ میلیارد متر مکعب .

- صادرات گاز مایع گچساران از خارك (توسط شرکت ایران و ژاپن) ۴ میلیون تن .

- صادرات گاز مایع از کنگان (توسط شرکت ایران و آمریکا) ۷٫۲ میلیون تن .

- صادرات گاز مایع از ماه‌شهر (توسط شرکت ملی گاز ایران) ۱٫۴ میلیون تن .

- صادرات گاز مایع از خارك (توسط شرکت سهامی پتروشیمی خارك) ۰٫۳ میلیون تن .

- صدور احتمالی گاز مایع قشم به ژاپن ۶-۴ میلیون تن .

(۴) سرمایه‌گذاری و اعتبارات در صنعت گاز طی برنامه پنجم .
برای تحقق هدف های برنامه‌ای گاز ۲۹ میلیارد ریال اعتبار منظور گردیده است . اعتبارات خاص صنعت گاز در برنامه به شرح زیر است :

۲۴۰۵ میلیارد ریال	— انتقال و جمع آوری
۲۲۲ میلیارد ریال	— توزیع
۱۸۸ میلیارد ریال	— پالایش
۰۰۵ میلیارد ریال	— گاز رسانی روستائی

و میزان سرمایه‌گذاری ثابت مورد نیاز در صنعت گاز به ترتیب زیر تعیین شده است :

۹۴۰۰ میلیارد ریال	— تهیه و صدور گاز طبیعی مایع
۲۶۰۰ میلیارد ریال	— انتقال و جمع آوری
۸۰۰ میلیارد ریال	— توزیع
۲۰۰ میلیارد ریال	— پالایش
۱۰۰ میلیارد ریال	— فعالیت‌های غیر صنعتی
۰۰۵ میلیارد ریال	— گاز رسانی روستائی

(۵) درآمدها و هزینه‌های جاری شرکت ملی گاز ایران طی برنامه پنجم — مجموع درآمدهای شرکت ملی گاز ایران در دوره برنامه پنجم در حدود ۴۰۰ میلیارد ریال به ترتیب زیر برآورد شده است :

۲۴۰۰ میلیارد ریال	صادرات گاز طبیعی به شوروی
۱۴۰۰ میلیارد ریال	فروش داخلی گاز طبیعی
۲۰۰ میلیارد ریال	فروش داخلی گاز مایع (پس از کسر هزینه خریدگاز)

— کل هزینه‌های شرکت ملی گاز ایران (بدون احتساب هزینه و استهلاك) در روده پنجم در حدود ۲۰۰ میلیارد ریال برآورد گردیده است .

۵/ب — هدف برنامه پنجم در تولید برق .

هدف‌های کلی برنامه پنجم در این رشته تأمین نیروی برق برای مصارف خانگی ، کشاورزی ، صنعتی ، بازرگانی ، بهبود کیفیت طرز تأمین و توزیع نیروی برق از طریق ایجاد تأسیسات بزرگ تولید و توسعه شبکه بهم پیوسته در مقیاس ملی و در سراسر کشور و ارتباط مرکز تولید و مصرف و بهبود و مدیریت و سازمان صنعت برق و افزایش کارائی می‌باشد .

از آنجا که مصرف برق در سال ۱۳۵۶ به ۲۳۷۹۰ کیلووات ساعت بالغ خواهد گردید هدف برنامه پنجم این است که از این میزان ۲۱۵۷۰ کیلووات ساعت را شرکت‌ها و مؤسسات عمومی و بقیه را نیروگاه‌های اختصاصی تولید نمایند تا تعادل میان عرضه و تقاضای نیروی برق برقرار گردد.

بدین‌سان مصرف نیروی برقی برنامه پنجم از رشد ۱۶۰ درصد برخوردار خواهد شد و مصرف سرانه به دو برابر افزایش خواهد یافت.

در سال پایان برنامه پنجم مقدار تقاضای برق برای مصارف صنعتی ۵۹ درصد، خانگی ۱۵ درصد، تجاری ۱۳ درصد، روستائی ۸ درصد و متفرقه ۵ درصد خواهد بود.

شبکه خطوط انتقال نیرو در دوره برنامه پنجم جمعاً به ۱۰۰۰۰ کیلومتر خواهد رسید. ۵۰ میلیارد ریال کل اعتبارات برقی برنامه پنجم به ترتیب زیر تقسیم شده است.

تولید	۲۱ میلیارد ریال
توزیع	۱۳۱ میلیارد ریال
انتقال	۱۱۹ میلیارد ریال
برق روستائی	۶۵ میلیارد ریال
مدیریت بررسی	۱ میلیارد ریال
نظارت و سرپرستی	۱ میلیارد ریال

وکل سرمایه‌گذاری ثابت در برقی برنامه پنجم به مبلغ ۱۱۸٫۸ میلیارد ریال به ترتیب زیر به موارد مختلف اختصاص یافته است:

توزیع	۴۷ میلیارد ریال
تولید	۴۲٫۷ میلیارد ریال
انتقال	۲۲٫۳ میلیارد ریال
برق روستائی	۶۵ میلیارد ریال
مدیریت و بررسی	۰٫۳ میلیارد ریال

و این میزان سرمایه‌گذاری را تماماً بخش عمومی انجام خواهد داد.

۶/ب - آب در برنامه عمرانی پنجم

برای تأمین آب شهری و صنعتی رشد متوسط ۶٫۰ درصد در سال در نظر گرفته شده است بدین سان آب مورد استفاده شهری و صنعتی از ۷۶۸ میلیون متر مکعب در سال پایان برنامه چهارم به حدود ۱۲۵۵ میلیون متر مکعب در سال ۱۳۵۶ خواهد رسید و در نتیجه آب مورد نیاز ۸٫۱ میلیون نیز استفاده کننده جدید تأمین خواهد گردید .

مقدار آبی که توسط طرح‌های آبیاری بخش عمومی برای کشاورزی فراهم می‌آید از ۱۰۷۹۰ میلیون متر مکعب در پایان سال ۱۳۵۱ به ۱۴۷۶۰ میلیون متر مکعب در پایان برنامه پنجم می‌رسد و در نتیجه مساحت اراضی آبی از ۳۰۵ میلیون هکتار در پایان برنامه چهارم به ۳۸۸ میلیون هکتار در پایان برنامه پنجم خواهد رسید .

مقدار آبی که پشت‌سدها ذخیره خواهد شد از ۱۶۳۶۰ میلیون متر مکعب در سال پایان برنامه چهارم به ۲۶۲۸۰ میلیون متر مکعب در پایان برنامه پنجم افزایش خواهد یافت و رشدی برابر با ۷٫۴ درصد را نشان خواهد داد .

شبکه های اصلی آبیاری طی برنامه پنجم ۱۱۰۵ هزار هکتار و شبکه های فرعی آبیاری طی همین دوره ۶۸۵ هزار هکتار را در بر خواهد گرفت .

اعتبارات مالی که برای توسعه منابع آب در برنامه پنجم در نظر گرفته شده است به ۱۱۰٫۷ میلیارد ریال بالغ می‌گردد که به نسبت‌های زیر برای هدف‌های مشخص تقسیم گردیده است :

۵۱۹ میلیارد ریال	(۱) ایجاد شبکه های آبیاری
۲۷۳ میلیارد ریال	(۲) تأمین آب
۱۴۶ میلیارد ریال	(۳) آبرسانی به شهرها
۱۲٫۰ میلیارد ریال	(۴) تحقیق و بررسی
۲٫۹ میلیارد ریال	(۵) خدمات و نظارت
۲۰ میلیارد ریال	(۶) تولید برق آبی

میزان سرمایه‌گذاری ثابت و لازم برای تحقق هدف‌های بالا طی برنامه پنجم از این قرار است :

۵۷ر۴ میلیارد ریال	(۱) ایجاد شبکه های آبیاری
۲۷ر۹ میلیارد ریال	(۲) تأمین آب
۱۴ر۶ میلیارد ریال	(۳) آبرسانی به شهرها
۱۱ر۱ میلیارد ریال	(۴) تحقیق و بررسی
۲ر۰ میلیارد ریال	(۵) تولید برق آبی

۷/ب - ساختمان و مسکن در برنامه پنجم

هدف در برنامه عمرانی پنجم آن است که ارزش افزوده بخش ساختمان از ۵۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۱ به ۹۴ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۶ افزایش یابد ؛ یعنی سالانه و بطور متوسط ۱۱ درصد رشد داشته باشد .

هدف اساسی در زمینه مسکن کاهش تراکم کنونی نفوس به ویژه گروه‌های کم‌درآمد در واحدهای مسکونی شهری است. پیش‌بینی می‌شود که جمعیت شهری به تعداد ۳۷ میلیون نفر مرکب از ۷۴۰ هزار خانوار افزایش یابد و در نتیجه لازم است ۷۴۰ هزار واحد مسکونی جدید در مناطق شهری احداث گردد تا تراکم فعلی از ۸۵ نفر در یک واحد مسکونی به ۷۷ نفر کاهش پذیرد . در مناطق روستائی نیز در نظر است ۲۵۰ هزار واحد مسکونی جدید ایجاد شود .

سهم بخش عمومی ساختمان ۱۶۵ هزار واحد مسکونی شهری و ۲۴ هزار واحد مسکونی روستائی است و بخش خصوصی ۵۷۵ هزار واحد مسکونی جدید شهری و ۲۲۶ هزار واحد مسکونی روستائی خواهد ساخت .

برای رسیدن به هدف های بالا سرمایه بانک رهنی ایران ۲۵۰۰ میلیون ریال افزایش خواهد یافت .

۸/ب - جهانگردی در برنامه عمرانی پنجم .

هدف برنامه عمرانی پنجم افزایش شماره جهانگرد خارجی از ۴۱۵ هزار نفر در پایان برنامه چهارم به ۹۲۵ هزار نفر در پایان برنامه پنجم و ازدیاد تعداد ایرانیان در گردش های داخله از ۴ میلیون نفر در پایان برنامه چهارم به ۶ میلیون نفر در پایان

برنامه پنجم می‌باشد. در جهت تحقق این هدف‌ها تعداد اطاق‌های هتل از ۱۱۸۰۰ به ۲۱۰۰۰ افزایش پیدا خواهد کرد و شماره تخت مهمانخانه‌ها از ۲۵۳۵۰ به ۴۵۷۵۰ ترقی خواهد نمود.

پ - هدف‌های برنامه پنجم در زمینه اجتماعی و زیربنائی به شرح زیر است:

۱/ پ - ارتباطات در برنامه عمرانی پنجم

هدف برنامه چهارم گسترش شبکه ارتباطی کشور و ساختمان حدود ۶۰۰۰ کیلومتر راه اصلی اسفالت‌ه و ۱۲۵۰۰ کیلومتر راه فرعی استانی و منطقه‌ای است. در زمینه ذوب‌آهن افزون‌تر تکمیل و تجهیز خطوط راه‌آهن به مجتمع ذوب‌آهن آریامهر اقدام به ساختمان راه‌آهن زرنند، کرمان و بندرعباس به طول تقریباً ۷۳۰ کیلومتر خط‌آهن اصلی و فرعی رویهمرفته می‌باشد. در مورد بنادر هدف اتمام کارهای ناتمام برنامه چهارم و افزایش ظرفیت از ۵ میلیون تن در سال به حدود ۸/۵ میلیون تن در سال است. هدف برنامه پنجم درباره فرودگاه‌ها تکمیل و تجهیز فرودگاه‌های موجود و ساختمان فرودگاه بزرگ و بین‌المللی تهران خواهد بود.

۲/ پ - هدف برنامه پنجم در مورد مخابرات به شرح زیر است:

(۱) توسعه شبکه تلفن خودکار شهری از ۴۳۰۰۰۰ شماره به ۱۶۱۳۰۰۰۰ شماره.

(۲) تجهیز ۵۰ شهر به مرکز خودکار تلفن.

(۳) اتصال ۶۸ شهر به شبکه تلفن خودکار بین شهری کشور.

(۴) تقویت کانال‌های شبکه ماکروویو به نسبت ۵۰ درصد ظرفیت معین

در برنامه چهارم.

(۵) ایجاد سیستم تلفن و تلگراف خودکار بین‌المللی.

(۶) ایجاد آنتن دوم برای ایجاد ارتباط با کشور های آسیائی.

(۷) توسعه پوشش و تعداد شبکه های رادیو و تلویزیون.

(۸) ایجاد سیستم مکانیزه پست کشور، تجهیز و توسعه شبکه های پستی

و گسترش دفاتر پستی و گسترش شبکه حمل و نقل پست کشور.

۳/پ - برنامه پنجم و فرهنگ و هنر .

در این مورد برنامه پنجم به هدف های زیر توجه دارد :

ترتیب هنرجو ، تأسیس تعمیرگاه و مراکز سمعی و بصری ، ایجاد موزه ، تأسیس کتابخانه و گروه های رقص ، تهیه کتاب ، ایجاد مراکز تئاتر و موسیقی ، ایجاد خانه فرهنگ در کشورهای خارجی ، تأسیس باشگاه های پیوسته و وابسته و مراکز عکاسی و تولید فیلم .

۴/پ - برنامه پنجم و آموزش و پرورش :

هدف های عمده آموزش و پرورش در برنامه پنجم به شرح زیر معین شده

است :

- (۱) تعمیم سریع تعلیمات اساسی و ابتدائی و ریشه کن ساختن بی سوادى .
- (۲) توسعه سریع آموزش فنى و تربیت حرفه ای و افزایش مهارت های

مورد نیاز .

۵/پ - برنامه پنجم و بهداشت ، تغذیه و حفظ اعتدال درموالید :

هدف های برنامه پنجم در این موارد به شرح زیر است :

(۱) درباره بهداشت و درمان :

- کنترل کلیه بیماری های واگیر دار و پیشگیری از آنها .
- کاهش شدت شیوع بیماری های مسری دیگر به میزان ۳۰ درصد .
- افزایش پوشش بهداشتی مادران و کودکان به حد ۱۵ درصد .
- توسعه دیگر خدمات بهداشتی مانند بهداشت مدارس و حرفه ای .
- ساختمان ۲۰۰ مرکز بهداشت اصلی و ۳۶۰ مرکز بهداشت فرعی و بهره برداری از آنها .

- افزایش تسهیلات بیمارستانی به میزان ۳۵ درصد بیشتر از وضع موجود .

- افزایش ۶۰۰ مرکز بر مراکز درمانی و بهداشتی روستائی .

(۲) درباره تغذیه :

- تأمین غذای کمکی حدود ۲/۶ میلیون کودک کمتر از یازده سال و

جبران کمبود ویتامین های لازم برای حدود ۳۰ تا ۴۰ درصد از افراد جامعه .

— افزایش ظرفیت تربیت پزشك از ۴۰۰۰ سالانه به ۶۰۰۰ پزشك .

— افزایش ظرفیت تحقیقات پزشکی .

(۳) درباره رعایت اعتدال درموالید .

— کاهش میزان نسبی موالید از ۴۷ درهزار به ۴۰ درهزار .

۶/پ — برنامه پنجم ومسأله بیمه ورفاه اجتماعی .

هدف های کمی برنامه پنجم درمورد تأمین ورفاه اجتماعی بهشرح زیر

است :

(۱) افزایش شماره بیمه درمانی مزد وحقوق بگیران از ۳/۴ میلیون به

۵/۱ میلیون وتعداد بیمه شدگان دراین گروهها دربرابر فوت ، بازنشستگی واز

کارافتادگی از ۳/۶ میلیون به ۵/۷ میلیون نفر .

(۲) اجرای برنامه آزمایشی بیمه بیکاری برای ۱۰۰ هزارنفر .

(۳) گسترش پوشش بیمه کارمندان دربرابر فوت وبازنشستگی از ۹۶۰هزار

به ۱/۷ میلیون نفر .

(۴) توسعه پوشش بیمه درمانی روستائیان از ۱۰۰ هزار به چهار میلیون نفر .

(۵) ایجاد ۱۰۰ مرکز رفاه خانواده و ۱۵۰ مهدكودك .

(۶) تجهیز ۱۰۰۰ خانه فرهنگ روستائی موجود .

(۷) ایجاد ۱۲۰ كانون شعبه خانواده برای كودكان بی سرپرست وآموزش

فنی وحرفه ای اینان ونیز تجهیز شیرخوارگاهها وپرورشگاه های موجود .

۷/پ — عمران ناحیه ای دربرنامه پنجم ایران .

دراین مورد منظور ایجاد تعادل اقتصادی واجتماعی میان نواحی مختلف

كشور باتوجه به نقاطی كه نسبت به دیگر مناطق عقب افتاده ترند از راه گسترش قطب

های توسعه تادرتیجه درپایان برنامه پنجم اختلاف سطح درآمد فردی درنواحی

تأحدود کاهش وتعدیل یابد .

هدف دیگر ایجاد هماهنگی در سرمایه گذاری ها ودرفعالیت های عمرانی

در نواحی دور ونزدیک کشور وتأمین موجبات مشاركت مستقیم مقامات محلی ومردم

در تنظیم واجرای برنامه های عمرانی واقتصادی محلی تا به این ترتیب حرکات جمعیت

درجهت مراکز استانها وپایتخت تخفیف پیداكند .

برای تحقق مقاصد بالا -/۱۷۰ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری در «برنامه‌های خاص ناحیه‌ای» دارای جنبه‌های قوی اجتماعی و براساس ضوابطی نظیر جمعیت، اهمیت و استعداد تولید منطقه، درآمد سرانه و امکانات محلی برای تجهیز منابع مالی و سرمایه‌ای انجام خواهد گرفت، بقیه اعتبارات به مبلغ ۱۳۹۰ میلیارد ریال به نام «اعتبارات ملی» برپایه معیارهای دیگری همانند اهمیت تولیدی هر منطقه، تأمین هدف‌های ملی به مصرف خواهد رسید.

در توزیع اعتبارات میان نواحی مختلف به جمعیت و کارآئی ناحیه و برتری‌های نسبی هر ناحیه در هر یک از بخش‌های فعالیت ضریب مثبت و به میزان موجودی سرمایه و درآمد سرانه ناحیه در سال ۱۳۵۱ آغاز برنامه پنجم ضریب منفی داده می‌شود. بدین‌سان اعتبارات عمران نواحی طی برنامه پنجم به ترتیب زیر تقسیم شده است:

۲۷ میلیارد ریال	ناحیه آذربایجان (شرقی و غربی)
۲۱/۱ میلیارد ریال	ناحیه مرکزی (تهران، سمنان و زنجان)
۲۰/۲ میلیارد ریال	ناحیه شمال (گیلان و مازندران)
۱۷/۶ میلیارد ریال	ناحیه خراسان
۱۷/۰ میلیارد ریال	ناحیه غرب (کرمانشاهان، کردستان و ایلام)
۱۵/۳ میلیارد ریال	ناحیه همدان و لرستان
۱۳/۲ میلیارد ریال	ناحیه اصفهان (اصفهان، یزد و چهارمحال بختیاری)
۱۲/۶ میلیارد ریال	ناحیه کرمان و زاهدان (کرمان، سیستان و بلوچستان)
۱۰/۶ میلیارد ریال	ناحیه فارس
۹/۳ میلیارد ریال	ناحیه خوزستان (خوزستان، کهگیلویه و بویراحمد)
۶/۱ میلیارد ریال	ناحیه ساحلی (بندرعباس و بوشهر)

هر استان برنامه سالانه جامعی متشکل از فعالیت‌های متخلف تولیدی و اجتماعی، هماهنگ و متناسب با شرایط خاص هر ناحیه تحت عنوان «برنامه توسعه استان» می‌چیند.

خصوصیات «برنامه خاص ناحیه‌ای» به نام برنامه توسعه استان بدین

قرار است:

— از نظر اعتباری و فنی کوچک و ساده و توسط مقامات محلی قابل اجراست .

— دارای جنبه‌های قوی اجتماعی می‌باشد .
 — مکمل سرمایه‌گذاری‌های بزرگ ملی است .
 — برای کشاندن مردم برای اجرای برنامه دارای امکانات مساعدی می‌باشد .

— در اقتصاد ناخیه تأثیر فوری و مستقیم دارد .
 — در سطح ملی سازمان یا دستگاه خاصی برای اجرای آن وجود ندارد .

۸/پ — عمران روستائی در برنامه پنجم .

هدف های اساسی عمران روستائی طی برنامه عمرانی پنجم توزیع متعادل سرمایه گذاری‌های زیربنائی ، خدمات و تسهیلات رفاهی در جهت تعدیل و محو اختلاف سطح زندگی میان شهر و ده و پی‌ریزی شهرهای آینده کشور و تقلیل تعداد بسیار و پراکنده دهات و نیز گسترش همه‌جانبه برنامه‌های آموزش میان قشرهای مختلف جامعه روستائی است تا در پایان برنامه پنجم حدود ۸ میلیون نفر تحت تعلیم قرار بگیرند .

کل اعتبارات روستائی برای عمران روستائی ۳۷۸ میلیارد ریال و میزان سرمایه‌گذاری ثابت در این مورد طی برنامه پنجم ۳۸۵ میلیارد ریال تخصیص یافته است .

۹/پ — عمران شهری در برنامه پنجم .

خطوط کلی برنامه پنجم عمران شهری به شرح زیر است :

اول — بهبود نظام برنامه‌ریزی و توسعه شهری

دوم — استقرار تعادل مطلوب میان شهرها از طریق ایجاد و توزیع متناسب تأسیسات عمران شهری .

سوم — بهبود و تقویت مدیریت شهرداری‌ها و سازمان های محلی .
 کل اعتبارات عمران شهری در برنامه پنجم به ۳۳۸ میلیارد ریال بالغ می‌گردد که به ترتیب زیر توزیع و تخصیص یافته است :

بهبود عبور و مرور شهری	۱۰۷۵۰	میلیارد ریال
ایجاد و توسعه تأسیسات آب آشامیدنی شهرها	۷۵۰	» »
ایجاد و توسعه تأسیسات فاضلاب شهرها	۷۳۰	» »
ایجاد سایر تأسیسات و تسهیلات شهری	۳۴۵	» »
ایجاد تأسیسات حفاظتی شهری	۲۵۰	» »
خدمات عمومی و اداری	۱۳۰	» »
برنامه ریزی توسعه شهری	۱	» »

و توزیع سرمایه گذاری ثابت برای عمران شهری طی برنامه پنجم به مبلغ کل ۶۱ میلیارد ریال به شرح زیر می باشد :

بهبود عبور و مرور و حمل و نقل شهری	۱۶۵۰	میلیارد ریال
ایجاد تأسیسات شهری	۱۵۱۵	» »
ایجاد تأسیسات آب مشروب شهرها	۱۴	» »
ایجاد تأسیسات فاضلاب شهرها	۹۳۰	» »
اجرای طرح های حفاظتی	۴۰۵	» »
برنامه ریزی توسعه شهری	۲	» »

۱۰/پ - حفاظت و بهبود محیط زیست در برنامه عمرانی پنجم .

این مسأله بر اثر افزایش جمعیت ، بهره برداری شدید و بی رویه از منابع طبیعی و پیدایش تمدن صنعتی با تمام جلوه های نامبارک آن مطرح می شود . گرچه در ایران هنوز آلودگی محیط زیست به چنان شدت و حدت نرسیده که مایه نگرانی باشد اما از جهت پیشگیری و چاره اندیشی بموقع و حتی پیش از بروز حادثه این موضوع مقام خاصی در برنامه عمرانی پنجم پیدا کرده و جمعاً ۳۳۲ میلیارد ریال اعتبار برای بهبود و حفاظت محیط زیست اختصاص داده است .

۱۱/پ - آمار و بررسی ها در برنامه عمرانی پنجم .

در اهمیت آمار همین بس که پایه هرگونه نقشه اقتصادی و اجتماعی ملت بشمار می آید .

هدف اساسی برنامه پنجم آن است که درباره تولید ، مصرف ، سرمایه -

گذاری و تراز پرداخت‌های کشور و همچنین ترازنامه درآمد و هزینه ملی را محاسبه کند و بدین‌منظور بر آن است که پنج فعالیت ویژه به ترتیب زیر را طی برنامه پنجم انجام دهد:

- سرشماری کشاورزی در سال ۱۳۵۲
- سرشماری صنعتی و معدنی در سال ۱۳۵۲
- آمارگیری نمونه‌ای در مقیاس وسیع برای برآوردن نیازهای آماری برنامه ششم در سال ۱۳۵۴
- سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۵۵

— اصلاح آمار جاری ثبت وقایع چهارگانه بالا .

برای دستیابی به هدف‌های بالا ۱۶ میلیارد ریال در برنامه پنجم اختصاص یافته است . بدین‌سان چون اعتبارات اختصاصی به بخش‌های تولیدی از یک سو و بخش‌های غیرتولیدی یعنی زیربنائی و اجتماعی از سوی دیگر با یکدیگر مقایسه شوند و نیز به وام‌های خارجی و نسبت این اقلام بدهی به امکانات ارزی کشور در مجموع دقت گردد به دشواری می‌توان تصور کرد که این برنامه در مرحله اجرا به مشکلی برنخورد و عدم تعادلی میان عرضه و تقاضا و در نتیجه ترقی سطح قیمت‌ها پدید نیاید و فشار بر تراز پرداخت‌ها شدیدتر نشود .

فصل هشتم

سیر قیمت‌ها در ایران

سطح عمومی قیمت‌ها و به‌همراه آن شاخص هزینه زندگی از سال ۱۳۱۵ شمسی تاکنون همواره روند صعودی داشته است ، منتهی گرایش قیمت در این جهت گاهی به آرامی صورت می‌گرفته و زمانی دچار مکث می‌گردیده و موقعی نیز به شدت بالا میرفته است .

هرگاه به روند قیمت‌ها طی سال‌های ۱۳۱۵-۱۳۴۵ نظر افکنیم شش دوره متمایز را می‌توانیم تشخیص بدهیم :

- دوره نخست از سال ۱۳۱۵ تا سال ۱۳۲۲ شمسی .
- دوره دوم از سال ۱۳۲۳ تا سال ۱۳۲۵ شمسی .
- دوره سوم از سال ۱۳۲۶ تا سال ۱۳۳۰ شمسی .
- دوره چهارم از سال ۱۳۳۱ تا سال ۱۳۳۸ شمسی .
- دوره پنجم از سال ۱۳۳۹ تا سال ۱۳۴۱ شمسی .
- دوره ششم از سال ۱۳۴۲ تا سال ۱۳۴۵ شمسی .

علت ترقی قیمت‌ها در دوره اول روشن است . سرایت آتش جنگ جهانی دوم به ایران و ورود نیروهای متخاصم به کشور و در نتیجه افزایش میزان تقاضا ، کمبود عرضه و محدودیت واردات دست به‌دست‌هم دادند و باعث ترقی سرسام‌آور قیمت‌ها شدند .

شاخص بهای عمده فروشی کالاها طی این مدت به‌طور متوسط هر سال ۷۴ درصد و شاخص هزینه زندگی به‌طور متوسط سالانه ۱۱۴ درصد افزایش نشان‌داد . دوره دوم مقارن است با خاموشی آتش جنگ و پیدایش افق صلح ، افزایش عرضه محصولات مصرفی در سطح جهانی و فرآورده های کشاورزی در کشور ، ازدیاد مبادلات بین‌المللی ، اختتام دوران سفته‌بازی و احتکار ، کاهش هزینه‌های

متفقین در ایران و در نتیجه تقلیل قیمت‌ها و ادامه سیر نزولی آن. در این دوره شاخص بهای عمده فروشی به‌طور متوسط سالانه ۳ درصد و شاخص هزینه زندگی ۱۲٫۵ درصد در سال تنزل کرد.

سال‌های ۱۳۳۰-۱۳۲۶ دوره ثبات نسبی قیمت‌ها در ایران است زیرا اجرای سیاست دروازه‌های باز در مبادلات بازرگانی با دنیا و افزایش کالاهای وارداتی، کاهش محصولات صادراتی، تقلیل عواید نفت و در نتیجه کاستی قوه خرید مردم از صعود قیمت‌ها جلوگیری نمود به‌قسمی که ترقی شاخص بهای عمده فروشی کالاها در این دوره به‌طور متوسط فقط ۱٫۱ درصد در سال و افزایش سالانه شاخص هزینه زندگی به‌طور متوسط ۱٫۸ درصد بود.

در دوره ۱۳۳۱-۱۳۳۸ به دنبال کمک‌های مالی ایالات متحده در ربع اول این دوره و جریان مجدد عواید ارزی نفت و وام‌های خارجی و سرمایه‌گذاری‌های دولتی و خصوصی و نیز بر اثر تضعیف ریال یا تجدید ارزیابی پشتوانه اسکناس در سال ۱۳۳۶ شمسی و انتشار اسکناس و اعطای اعتباری به میزان ۷۱۰۰ میلیون ریال از محل تفاوت ارزیابی جواهرات سلطنتی با وجود ضعف مدیریت در صنعت و فاصله زمانی میان سرمایه‌گذاری و موعد باروری از نو سطح قیمت‌ها سهم‌آسا بالا رفت. رقابت بانک‌های نو بنیاد بازرگانی نیز به افزایش افراطی حجم اعتبارات و به ترقی قیمت‌ها کمک کرد.

و در نتیجه شاخص بهای عمده فروشی طی این مدت به‌طور متوسط هر سال ۱۹٫۳ درصد و شاخص هزینه زندگی سالانه ۲۲٫۴ درصد ترقی کرد.

در دوره پنجم ۱۳۳۹-۱۳۴۱ با وجود سیاست تثبیت اقتصادی رکود و بیکاری و کاهش تقاضا پدیدار گشت.

از سال ۱۳۴۲ رونق اقتصادی اندک‌اندک برقرار می‌گردد ولی خشکسالی به تولید کشاورزی به‌سختی لطمه می‌زند و در نتیجه در سال ۱۳۴۳ موقتاً قیمت‌ها سیر صعودی پیدا می‌کند و از سال ۱۳۴۴ زمان بهبود و رشد اقتصادی فرا می‌رسد و ادامه می‌یابد. شاخص بهای عمده فروشی طی سال‌های دوره اخیر سالانه ۱٫۴ درصد و شاخص هزینه زندگی سالانه ۲٫۶ درصد ترقی داشت.

علل ترقی سطح عمومی قیمت‌ها در ایران را باید در عوامل داخلی و خارجی جستجو کرد.

قسمت اول

علل داخلی ترقی سطح قیمت‌ها

عوامل درونی به شرح زیر در ترقی سطح قیمت‌ها مؤثر می‌باشند :

- عناصر بنیانی مانند آهنک سریع جمعیت ،
- افزایش روزافزون تقاضا ،
- وجود واسطه‌ها و نبودن يك سیستم صحیح و اقتصادی توزیع ،
- برنامه های عمرانی و سرمایه‌گذاری های زیربنائی و فاصله زمانی طولانی موجود میان سرمایه‌گذاری و تولید و ناهماهنگی میان سرمایه‌گذاریهای تولیدی و غیر تولیدی ،
- بخش کشاورزی نمیتواند به موازات افزایش جمعیت به سرعت روزافزون مواد غذایی لازم فراهم آورد ، مقدار تقاضا نسبت به بعضی از کالا های ضروری با وجود ترقی قیمت‌ها کاهش نمیپذیرد . همین امر بر سرعت افزایش قیمت‌ها می‌افزاید .
- بعلاوه ، قیمت‌گذاری سودجویانه و افراطی بعضی کالاهای بادوام وارداتی و تسهیلات اعتباری بانکها برای خرید و فروش نسیه و در نتیجه انبساط افراطی حجم اعتبارات سیستم بانکی و بالاخره هدایت پس‌انداز های مردم به سوی خرید آسان اینگونه کالاها و از آنجا کمبود منابع سرمایه‌گذاری برای کارهای تولیدی و کمبود تولید سطح قیمت‌ها را بازهم بالاتر میبرد .
- افراط بانک‌ها در اعطای اعتبار برای کالا های مصرفی و معاملات اقساطی .
- تأکید بر سرمایه‌گذاری در صنایع سنگین طی برنامه های عمرانی سوم و چهارم .
- انعکاس منابع ارزی حاصله از عواید نفتی و وام‌ها به صورت قوه خرید در کشور و ایجاد سرچشمه تازه اعتبار بی‌آن‌که ظرفیت ملی تولید بتواند باین جریان مقابله کند .
- جذب پس‌انداز مردم و تخصیص آن به مخارج غیر تولیدی .
- تفوق افراطی بخش خدمات بردو بخش اساسی و تولیدی دیگر .

- سنگینی نرخ بهره برای تأمین سرمایه در گردش و در نتیجه ترقی بهای عوامل تولید .
- عدم تناسب میان سرمایه‌گذاری و بازده آن .
- بی‌توجهی نسبت به کارآئی سازمانی و مدیریت .
- عدم تناسب میان بهره‌وری نیروی کار و هزینه های انتقالی . این هاست مواردی که می‌تواند منشاء داخلی ترقی سطح قیمت ها باشد .

قسمت دوم

علل خارجی ترقی سطح قیمت‌ها

- عوامل خارجی مؤثر در ترقی سطح قیمت‌ها از این قرارند :
- سیر مداوم ترقی قیمت‌ها در خارج از کشور و تأثیر آن روی کالاهای وارداتی و ترقی سطح هزینه زندگی ، تغییر رابطه مبادله بازرگانی بزیان اقتصاد ایران و تغییرات نرخ ارزها طی سال‌های اخیر .
 - برای مبارزه با فشارهای تورمی یا تورم تنها سلاح‌های پولی مؤثر نیست ، سیاست مالی نیز باید به همراه ایجاد تناسب میان انواع سرمایه‌گذاریها در چارچوب یک برنامه ملی ، اقدامات مؤثر برای تشویق پس‌انداز و راهنمایی این وجوه به سوی کارهای مناسب به طرز جدی و مؤثر همگامی نماید .

فصل نهم

تولید ناخالص ملی ایران ، درآمد ملی ایران و درآمد سرانه

۱ - سابقه تاریخی :

الف - در سال ۱۳۲۵ دکتر مشرف نفیسی درآمد ملی ایران را حدود ۴۰ میلیارد ریال اعلام کرد به قصد آن که پایه تقویمی برای هزینه های عمرانی و امکانات مالی برنامه هفت ساله اول کشور بگذارد .

ب - در سال های ۲۸-۱۳۲۹ دبیرخانه سازمان ملل متحد برای تعیین سهمیه دولت ایران در مخارج سازمان درآمد ملی ایران را حدود پنجاه میلیارد ریال تخمین زد .

پ - در سال های ۳۷-۱۳۳۸ شمسی دو کارشناس آمریکائی در اصل ۴ به نام های رابرت پیچ (۱) و ارنت لوتر (۲) به ترتیب از راه های تولید و هزینه برای محصول ناخالص ملی ایران به قیمت ثابت اولی مبلغ ۲۴۹۰ میلیون دلار برابر با ۱۸۸٫۶ میلیارد ریال و دومی مبلغ ۲۳۰۰ میلیون دلار برابر با ۱۷۴٫۲ میلیارد ریال به دست آوردند .

ت - در سال ۱۳۴۱ سازمان برنامه درآمد ملی ایران (ناویژه) را برای سال های ۳۷-۱۳۴۰ محاسبه کرد که برای سال ۱۳۳۷ به مبلغ ۲۵۷٫۸ میلیارد ریال رسید که این رقم در سال ۱۳۴۰ به مبلغ ۲۸۱٫۴ میلیارد ریال بالا رفت .

ث - در سال ۱۳۴۰ بانک مرکزی ایران از طریق «تولید خالص» درآمد ملی ایران را به قیمت جاری برای سال های ۱۳۳۸ ، ۱۴۳۹ ، ۱۳۴۰ مبلغ ۲۴۹٫۱۰ ، ۲۶۶٫۶ و ۲۷۲ میلیارد ریال را به دست آورد و این محاسبه در سال های بعد نیز ادامه یافت .

(1) Robert Paige.

(2) Ernest Luther.

۲- تولید ناخالص داخلی ایران .

حجم تولیدات در اقتصاد ایران را تولید داخلی نشان می‌دهد . طی سال‌های اخیر تولید ناخالص داخلی ایران پیوسته سیر صعودی کرده و به قیمت بازار از ۳۴۶۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۴۱ شمسی به ۱۲۲۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۱ رسیده است .

تولید ناخالص داخلی ایران از میان بخش‌های اساسی کشاورزی ، صنایع و معادن ، نفت و خدمات به ترتیب زیر نتیجه می‌شود :

	سال ۱۳۵۱	سال ۱۳۴۱	
به قیمت جاری			
و به میلیارد ریال			
	۲۰۳-	۹۶۶	(۱) کشاورزی
	۳۱۲-	۶۴۴	(۲) نفت ملی
	۲۴۱-	۵۸۱	(۳) صنایع و معادن
	۴۷۰-	۱۲۷۸	(۴) خدمات

رشد تولید مواد نفتی و خدمات در فاصله سال‌های ۴۱ - ۱۳۵۱ چشمگیر است . اجزاء بخش صنایع و معادن طی این مدت به صورت زیر تحول یافته است :

	سال ۱۳۵۱	سال ۱۳۴۱	
	۱۶۵-	۴۱۸	صنعت و معدن
	۵۶-	۱۳۸	ساختمان
	۲۰	۲۵	آب و برق

رشد سریع در ساختمان و آب و برق آهنگ رشد بخش صنایع و معادن را قند ساخته است .

تولید ناخالص داخلی به قیمت عوامل و به مأخذ سال ۱۳۳۸ شمسی از ۳۳۱ میلیارد ریال در سال ۱۳۴۱ به ۹۷۳۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۱ بالغ می‌گردد . سهم هریک از بخش‌های چهارگانه و اساسی بالا در تولید ناخالص داخلی به قیمت‌های ثابت در فاصله سال‌های ۱۳۴۶ - ۱۳۵۱ بر حسب درصد به ترتیب زیر تحول پیدا کرده است .

سال ۱۳۵۱	سال ۱۳۴۶	
۱۶٫۶	۲۱-	(۱) کشاورزی
۲۵٫۴	۲۴-	(۲) نفت ملی
۲۰-	۲۰-	(۳) صنایع و معادن
۳۸	۳۵-	(۴) خدمات
۱۰۰	۱۰۰	تولید ناخالص داخلی

چنانکه ملاحظه می‌شود سهم کشاورزی در تولید ناخالص داخلی از ۲۱ درصد در سال ۱۳۴۶ به ۱۶/۶ درصد در سال ۱۳۵۱ کاهش یافته است . چون سهم صنایع و معادن در تولید ناخالص داخلی تغییر ننموده است بنظر می‌رسد که این سیر نزولی نه تنها به سبب تأثیر عوامل نامساعد جوی بلکه ناشی از تنزل میزان تولیدات کشاورزی به دنبال دگرگونی های ده ساله اخیر باشد . پدیده‌ای که طبعاً در گیر و دار هر تغییر بنیادی حادث می‌گردد .

۳- تولید ناخالص ملی ایران .

بطور کلی اقتصاد ملی ایران در ارتباط با بقیه دنیا طی ده سال اخیر از رشد پیوسته برخوردار بوده است . تولید ناخالص ملی ایران را از دودید تولید و هزینه بررسی می‌کنیم :

الف - تحلیل زمانی تولید ناخالص ملی ایران از دید تولید .

درفاصله زمانی ۱۳۴۶ سال آغاز برنامه چهارم و ۱۳۵۱ سال پایان برنامه چهارم ارزش تولید ناخالص ملی ایران به قیمت جاری از ۵۵۶٫۲ میلیارد ریال به ۱۱۴۹ میلیارد ریال افزایش یافته است . مطابق آماری که در دست است اهمیت هریک از چهار بخش مهم کشاورزی نفت ، صنایع و معادن و خدمات به ترتیب زیر تعیین شده است :

به قیمت ثابت سال ۱۳۳۸
به میلیارد ریال

سال ۱۳۵۰	سال ۱۳۴۷	
۱۲۲۳	۱۱۹۶	(۱) کشاورزی
۱۴۷۹	۹۲۴	(۲) نفت ملی
۱۵۸۴	۱۱۹۸	(۳) صنایع و معادن
۳۱۷۹	۳۱۲۵	(۴) خدمات

چون خالص مالیات های غیر مستقیم را به اقلام بالا در سال های مربوطه بیفزائیم نتیجه می گیریم که تولید ناخالص ملی به قیمت بازار از ۵۷۰۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۴۷ به مبلغ ۷۹۰۷ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۰ بالا رفته است و به هر حال ارزش تولید ناخالص ملی در یک دوره زمانی از ارزش تولید ناخالص داخلی در همان دوره کمتر است و این تفاوت اهمیت بازپرداخت اصل و بهره وام های خارجی و پاداش عوامل خارج را از اقتصاد ایران می رساند ، بدین سان به عنوان درآمد عوامل تولید از خارج ، اقتصاد ایران در سال ۱۳۵۰ مبلغ ۱۶۱ میلیارد ریال پرداخته است. بـ تحلیل زمانی تولید ناخالص ملی ایران از دید هزینه .

ارزش تولید ناخالص ملی ایران از این زاویه بنابر مخارجی که در مقیاس ملی برای مصرف و سرمایه گذاری در سه سال ۱۳۴۶ و ۱۳۵۰ و ۱۳۵۱ به قیمت جاری و به میلیارد ریال شده چنین است :

سال ۱۳۵۱	سال ۱۳۵۰	سال ۱۳۴۶	
۹۰۲-	۷۶۷۴	۴۵۷۲	(۱) مصرف
۲۵۴-	۲۰۳۳	۱۱۹۳	(۲) سرمایه گذاری
۷-	۴۹-	۲۰۳-	(۳) موازنه پرداخت ها

تولید ناخالص ملی
به قیمت بازار
۵۵۶۲. ۹۶۵۸ ۱۱۴۹- میلیارد ریال

تولید ناخالص ملی ایران از دید هزینه به قیمت ثابت سال ۱۳۳۸ به شرح زیر می باشد :
به میلیارد ریال

سال ۱۳۵۱	سال ۱۳۵۰	سال ۱۳۴۶	
»	۶۱۹ر۸	۳۷۴ر۷	(۱) مصرف
»	۱۶۵ر۹	۱۱۲ر۹	(۲) سرمایه گذاری
»	+۵ر-	-۳ر۴	(۳) موازنه پرداخت ها
			تولید ناخالص ملی
۹۰۱ر۳	۷۹۰ر۷	۴۸۴ر۲	به قیمت بازار

در سال ۱۳۵۱ میل متوسط به مصرف ۷۸ر۵ درصد و میل متوسط به پس انداز ۲۱ر۵ درصد بوده است و قدرت سرمایه گذاری در اقتصاد ملی از این ارقام استنتاج می گردد .

پ - تحلیل مکانی رشد اقتصادی ایران

رشد اقتصادی ایران بنا به موقعیت ها و استعداد های طبیعی و میزان سرمایه گذاری در مناطق برنامه ریزی متفاوت بوده است ، به عنوان مثال سهم ناحیه مرکزی متشکل از تهران ، سمنان و زنجان در سال ۱۳۵۱ شمس از تولید ناخالص ملی (بدون نفت) ۴۳ درصد می باشد . جدول زیر توزیع تولید ناخالص ملی را در مناطق یازده گانه برنامه ریزی نشان می دهد :

نسبت به کل تولید ناخالص ملی بدون نفت	نسبت به کل تولید ناخالص ملی با نفت	
۹ر۷	۷ر۴	(۱) گیلان ، مازندران و گرگان
۷ر۹	۵ر۹	(۲) آذربایجان
۴۲ر۹	۳۴ر۲	(۳) تهران ، سمنان و زنجان
۹ر۸	۲۹ر۴	(۴) خوزستان و کهگیلویه
۴ر۱	۳ر۱	(۵) همدان
۷ر۹	۶ر۱	(۶) اصفهان و چهارمحال
۴ر۷	۳ر۶	(۷) فارس

۲۸	۲۱	(۸) سیستان ، بلوچستان و کرمان
۶۲	۴۶	(۹) خراسان
۳۱	۲۴	(۱۰) کرمانشاه ، کردستان و ایلام
۰۹	۲۶	(۱۱) استان ساحلی

روشن است که برای دستیابی به ارقام بالا در هر منطقه چنان کوششی بعمل آمده است که اولاً سرمایه‌گذاری‌ها و هزینه‌های عمرانی دولت متناسب با جمعیت ، امکانات و نیازهای نواحی نمی‌باشد و ثانیاً در بیشتر موارد نتایجی که از مخارج معموله برای توسعه نواحی بدست می‌آید از نقاط مورد نظر خارج می‌گردد و در بهبود اقتصاد محلی مؤثر نمی‌افتد .

چنانچه عامل جمعیت را در هر یک از مناطق یازده‌گانه در نظر بگیریم جدول زیر طرز توزیع تولید ناخالص را در هر یک از نواحی در سال ۱۳۵۱ بهتر نشان می‌دهد :

منطقه	جمعیت هزار نفر	تولید ناخالص به میلیارد ریال
(۱) مرکز (تهران ، سمنان و زنجان)	۵۹۸۸	۳۸۸
(۲) شمال (گیلان ، مازندران و گرگان)	۳۷۲۱	۹۵
(۳) خوزستان و کهگیلویه	۲۲۵۸	۸۳
(۴) اصفهان و یزد	۲۸۰۴	۷۷
(۵) آذربایجان (شرقی و غربی)	۴۴۲۶	۷۳
(۶) خراسان	۳۰۵۹	۵۶
(۷) فارس	۱۹۴۴	۴۲
(۸) همدان و لرستان	۲۶۰۴	۳۸
(۹) غرب (کرمانشاه و کردستان)	۲۰۴۷	۲۷
(۱۰) سیستان ، بلوچستان و کرمان	۱۵۸۹	۲۵
(۱۱) استان ساحلی - بوشهر	۷۳۹	۸
جمع (بدون نفت)	۳۱۱۶۹	۹۱۴
نفت		۳۱۲
جمع (با نفت)		۱۲۲۶

در این جدول قدرت جاذبه استان مرکزی بخوبی احساس می‌شود .
 ۴ - ملاحظات درباره رشد اقتصادی ایران .
 با این همه درباره رشد نسبی اقتصاد ایران لازم است به نکات زیر توجه شود :

الف - مسأله خود مصرفی در احتساب محصول ناخالص ملی هنوز حل نگردیده است و این پدیده در اقتصاد ایران قابل اغماض نمی‌باشد .

ب - پرداخت‌های انتقالی ممکن است با عمل تولیدی مطابقت نداشته باشد و در نتیجه این ارقام در تولید ناخالص ملی واقعاً مبین تولید کالا یا خدمتی نباشد .

پ - رقم درصد با لذاته در خور امعان نظر و موشکافی بیشتر است . در واقع قدر مطلق رشد و اجزاء متشکله آن باید مورد دقت قرار گیرد . کشور های رو به توسعه در آغاز کار چون در رشته های تولیدی هنوز فعالیت نمایانی نکرده اند گام های اولیه بلند و چشمگیر برمی دارند ؛ حتی ارقام می‌تواند نمایشگر چند برابر شدن میزان تولید در برخی از رشته‌ها گردد و با این همه قدر مطلق رشد نسبت به اقتصادهای پیشرفته و در برابر هدف مطلوب و دلخواه اندک باشد .

ت - رقم درصد خود باید تجزیه و تحلیل گردد . آهنگ رشد کشاورزی طی چند سال اخیر به سبب خشکسالی و اجرای برنامه اصلاحات ارضی و پیدایش دگرگونی‌های بنیادی در قلمرو روستائی به میزان مورد پیش‌بینی نرسیده و پاره‌ای اوقات سیر نزولی داشته است .

اقلام صنعت و معدن نمی‌بایستی يك كاسه گردد ؛ زیرا ارزش افزوده معادن بیشتر نصیب کشورهای خریدار می‌شود و ارز حاصله از فروش مواد معدنی صادره تا دقیقاً به تشکیل سرمایه تخصیص نیابد نمی‌تواند به عنوان درآمد به حساب رود بلکه سرمایه ملی است که خرد خرد به صورت فروش از مملکت خارج می‌گردد و عواید حاصله نیز مصرف می‌شود . هرگاه در صد رشد معدن منجمه نفت با توجه به نسبتی که به سرمایه‌گذاری مجدد اختصاص می‌یابد و درآمدی که بدست می‌دهد تصحیح و از میزان رشد صنعت نیز تفکیک گردد رقم رشد صنعت به واقع نزدیک‌تر می‌شود .

ث - بعلاوه ، برخی از فعالیت‌ها همانند موتاز را نمی‌توان صنعت ملی دانست و قیمت‌گذاری غیر اقتصادی محصولات آن‌ها به چند برابر سطح بهای جهانی

تولیدات صنعتی را زیاده درشت جلوه می‌دهد حال آن‌که ارزش افزوده این گونه کالاهای مصرفی بادوام به اقتصاد ایران ناشی از طرز خاص تعیین قیمت است و نمی‌توان آن را رشد اقتصادی تلقی کرد.

ج - رشد خدمات نیز در خور امعان نظر است، بسیاری از کشورها که رقم خدمات در اقتصاد آن‌ها متورم است در شمار کشورهای پیشرفته درنیامده‌اند. درشتی این گونه مقادیر بدون تناسب با دیگر بخش‌های تولیدی نمایشگر اقتصاد ناسالم است. لازم است میان تولیدات بخش‌های سه‌گانه کشاورزی، صنعت و خدمات هماهنگی و تناسب برقرار باشد و توافق و همسازي در درون این بخش‌های اساسی و مهم نیز رعایت گردد.

وانگهی رشد خدمات یا سرمایه‌گذاری افراطی در این بخش نمی‌تواند چنان که درصنعت تحقق می‌پذیرد آثار جاذب و ناشر سرمایه‌گذاری در رشته‌های بالادست و پایین دست داشته باشد و از این جهت سرمایه‌گذاری عظیم در خدمات ارزش افزوده اصلی و القائی ناچیزی عاید اقتصاد کشور می‌کند که نمی‌تواند پایه استوار برای رشد اقتصاد ملی بشمار آید. افزایش درآمد ارزی که بر اثر ورود جهانگردان به ایران عاید می‌گردد آخرین واحدهای درآمد آن‌ها پس از وضع مخارج جاری و پس‌انداز و تأمین دیگر اندوخته‌هاست. امید به نتایج سرمایه‌گذاری که بازده آن از مخارج تفریحی بدست آید در جهت ایجاد و تحکیم استقلال اقتصادی و رشد استوار نیست. توسعه فعالیت در این رشته موکول به ادامه رشد در کشورهای پیشرفته است. هرگاه بحران اقتصادی در این گونه ممالک یا آشفستگی در روابط بین‌المللی پدید آید سرمایه‌گذاری‌ها عث خواهد شد.

بعلاوه ایجاد رونق ساختگی و ظاهری در این شاخه فعالیت اقتصادی از طریق تشکیل سمینار، سمپوزیوم، کنفرانس، کنگره، نمایشگاه و دعوت از کارشناسان داخلی و خارجی که غالباً بار مخارج این گونه ابتکارات نیز سرانجام بر بودجه کشور سنگینی خواهد کرد قابل دوام و امیدبخش نخواهد بود.

بنابراین لازم است در سرمایه‌گذاری به جهت ایجاد و توسعه خدماتی نظیر توریسم رعایت نهایت دقت و اصول اقتصادی و اجتماعی را بنمائیم و به نام صنعت که اقتصاددان‌های کشورهای پیشرفته بدان داده‌اند دل‌خوش نکنیم و زیاده ارج نگذاریم.

ج - بجاست این نکته را خاطر نشان سازیم که مخارجی که از محل عواید نفت و وام‌های خارجی در کشور صورت می‌گیرد ضریب فزاینده را بکار می‌اندازد و در زمینه‌ها و سطوح مختلف کمک به ازدیاد درآمد ملی می‌کند. روشن است که اگر این جریان قطع یا ضعیف شود آثار معکوس و منفی در اقتصاد بجای می‌گذارد و موجب بروز آشفتگی اقتصادی و ناهماهنگی‌های شدید در کار و کسب می‌گردد. آهنگ رشد اقتصادی ایران به میزان بسیار به عواید نفتی و به وام‌های خارجی بستگی دارد. اقتصاد ایران، برویهم اقتصاد نفت و متکی به عواید حاصله از نفت است. باز پرداخت اصل و بهره وام‌های خارجی نزدیک به بیست درصد از امکانات ارزی در سال در بر می‌گیرد. هرگاه در جهت بهبود سلامت‌تر از پرداخت‌ها و موازنه بازرگانی کوشش بعمل نیاید معلوم نیست آهنگ رشد اقتصادی به چه صورت در خواهد آمد.

ح - بخشی از رشد اقتصادی به‌ویژه در صنعت انعکاس مکرر دستاوردهای نفت و خرید قطعات منفصله مورد نیاز به اصطلاح صنایع موتتاژ است که از خارج به نام کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای وارد می‌گردد و دوباره به حساب رشد صنعتی گذاشته می‌شود. این طرز دید و برخورد با مسأله رشد منطقی بنظر نمی‌رسد. سطح فن ملی و شیوه‌های اصیل و ایرانی تولید در رشد اقتصادی مملکت مستقیماً مؤثر می‌باشد.

در مورد فعالیت‌های داروسازی، رادیو، تلویزیون، تلفن، اتومبیل که اقتصاد کشور را به صورت زائده و بازار ملی را به شکل واسطه و دلال صنایع بیگانه درآورده نکات بالا در خور توجه است.

خ - اصطلاحات درآمد ملی، تولید ملی، تولید داخلی در کشور های مترقی پس از تبلور بخش‌های عمده اقتصادی به شکلی متناسب و به‌طرزی هماهنگ و پس از پیدایش اقتصاد پیشرفته مفهوم و دارای معنی است و ارقام کلی مبین اجزاء متشکله است. کاربرد این مفاهیم در اقتصاد های رو به توسعه گمراه‌کننده و دور از واقع است؛ زیرا در کشورهای در حال رشد اجزاء تشکیل دهنده رقم کلی درآمد ملی نه با یکدیگر توافق دارند و نه مفهوم کلی را می‌رسانند.

در ایران برای توصیف واقعیت رشد اقتصادی لازم است روی قدر مطلق تولید یکایک بخش‌ها و در ماهیت اقلام دقت و تأکید شود تا ارقام جزء حقیقت

محتوی در کل را بنمایانند .

۵ - تولید ناخالص سرانه و درآمد سرانه .

با توجه به رشد سالانه جمعیت تولید ناخالص ملی سرانه در سال ۱۳۵۱ با احتساب عواید نفت نفت به ۳۹۳ هزار ریال و بدون عواید نفت ۲۹۳ هزار ریال می‌باشد .

ما به تفاوت این دو رقم اهمیت نفت را در اقتصاد ایران باز هم بیشتر فاش می‌سازد .

۶ - ملاحظات درباره تولید ناخالص سرانه و درآمد سرانه .

امکان دارد رشد تولید سرانه حقیقتاً ترقی سطح متوسط زندگی را به همراه نیاورد . زیرا ممکن است بخش مهمی از تولید ملی به سرمایه‌گذاری اختصاص یابد ، چنان‌که می‌دانیم این امر هنگامی وقوع می‌یابد که میزان مصرف به همان اندازه کاهش پذیرد .

بهرتر است تولید یا درآمد سرانه در قشرهای مختلف اجتماع یا لااقل بر حسب تولیدات بخش‌های اساسی کشاورزی ، صنعت و خدمات معین شود . بدین‌سان به عنوان مثال هرگاه نفوس روستائی ایران را هجده میلیون نفر بدانیم و ارزش تولیدات کشاورزی را در سال ۱۳۵۰ و به قیمت ثابت سال ۱۳۳۸ مبلغ ۱۲۲۳ میلیارد ریال بگیریم و چنین پنداریم که تقسیم ثروت میان روستائیان بر اصل مساوات و عدالت صورت گرفته باشد درآمد سرانه هر روستائی سخاوتمندانه به حدود ۷۰۰۰ ریال سر خواهد زد که از رقم درآمد متوسط سرانه بسیار بدور است .

بعلاوه تولید یا درآمد سرانه در نقاط مختلف مملکت یکسان نیست زیرا تولید محلی در نواحی کشور متفاوت می‌باشد .

وانگهی هرگاه بودجه خانوار شهری و خانوار روستائی بررسی و تحلیل شود این نتیجه بدست می‌آید که میان درآمد های سرانه شهرنشین و روستانشین تفاوت فاحش وجود دارد .

لازم است این نکته را نیز خاطر نشان سازیم که ترقی درآمد سرانه نمی‌تواند ضابطه دقیق بهزیستی افراد یک مملکت بشمار آید ؛ زیرا خشنودی های کیفی مردم را نمی‌توان اندازه گرفت و چنانکه تأکید شد درآمد ملی میان طبقات

و گروه های اجتماعی با رعایت برابری و عدالت تقسیم نگردیده است . درآمد سرانه نشانه کوشش فرد در حیات اقتصادی و پاداش شایسته کار سرانه نمی باشد . بدین جهت سیاست توزیع عادلانه درآمد و تعدیل ثروت در کشور با توجه به این نکات باید تنظیم گردد و به مرحله اجرا درآید .

فصل دهم

ایران در سازمان همکاری عمران منطقه‌ای

سازمان عمران منطقه‌ای R.C.D. (۱) با انتشار اعلامیه مورخ سی‌ویکم تیرماه ۱۳۴۳ شمسی سران سه‌کشور ایران، پاکستان و ترکیه در استانبول پا به عرصه وجود نهاد.

۱- هدفهای برنامه‌های سازمان همکاری عمران منطقه‌ای، ایجاد و تقویت همکاری در زمینه‌های اقتصادی، فنی و فرهنگی میان سه‌کشور با استفاده از امکانات موجود به منظور تسریع رشد اقتصادی و اجتماعی منطقه و ارتقاء سطح زندگی مردم سه‌کشور میباشد.

۲- در اعلامیه پایان کنفرانس استانبول موارد زیر برای همکاری میان سه‌کشور معین گردیده است:

- الف- ایجاد مبادله آزاد یا آزادتر بوسیله انعقاد قراردادهای بازرگانی.
- ب- برقراری همکاری بیشتر میان اطاقهای بازرگانی و احتمالاً ایجاد اطاق بازرگانی مشترك.
- پ- تنظیم و اجرای برنامه‌هایی که بمنظور تأمین منافع مشترك طرح میگردد.

ت- تخفیف نرخهای پستی بین سه‌کشور به میزان نرخهای داخلی.

ث- بهبود خطوط حمل و نقل هوایی و احتمالاً ایجاد يك خط هواپیمائی بین‌المللی مجهز و مشترك بین سه‌کشور که توانائی رقابت با سایر خطوط هواپیمائی را داشته باشد.

- ج- مطالعه درباره امکانات تأمین همکاری نزدیک در امر کشتیرانی، منجمله تأسیس يك خط مشترك دریائی و یا تشکیل يك کنفرانس کشتیرانی منطقه‌ای.
- چ- انجام دادن مطالعات و بررسیهای لازم برای ساختمان و بهبود وضع

ارتباطی راه و راه آهن .

ح - انعقاد قراردادی در زمینه توسعه جهانگردی .

خ - لغو تشریفات مربوط به روادید بین سه کشور بمنظور تسهیل مسافرت در منطقه .

د - کمک و معاضدت فنی به یکدیگر از راه اعزام کارشناس و ایجاد تسهیلات مربوط به تعلیم و پرورش کادرهای فنی .

۲ - سهم ایران در فعالیتهای سازمان همکاری عمران منطقه‌ای :

الف - در طرحهای مشترک صنعتی ، طرحهای آلومینیوم و گلیسرین در ایران بمرحله اجرا در میآید ؛ اجرای طرح آلومینیوم در نزدیکی اراک با ظرفیت تولیدی سالانه ۴۵،۰۰۰ تن آغاز گردیده است و امید میرود بزودی تکمیل گردد . اجرای طرح ماشین آلات الکتریکی گردان و میله‌های ذغال برای قوه خشک‌درایران .

ب - نفت .

استخراج و بهره‌برداری از معادن نفت دشت مغان و مکران در ایران مورد توجه قرار گرفته است .

پ - بانکداری و بیمه .

ایجاد سه اتحادیه بیمه اتکائی بشرح زیر :

(۱) - اتحادیه بیمه اتکائی حوادث اتومبیل .

(۲) - اتحادیه بیمه اتکائی باربری دریائی .

(۳) - اتحادیه بیمه اتکائی حوادث آتش‌سوزی .

مراکز بیمه اتکائی در ایران زیر نظر شرکت بیمه ایران فعالیت خود را

آغاز نموده‌اند .

ت - کشتیرانی .

مهمترین اقدام سازمان همکاری منطقه‌ای تشکیل يك کنفرانس کشتیرانی

منطقه‌ای و ایجاد سرویس کشتیرانی است .

ث - راه و راه آهن .

در این زمینه فعالیتهای ایران برای اتصال خط آهن تهران - تبریز - قطور

شایان اهمیت است بعلاوه ، شاهراهی بطول ۲۷۰۰ کیلومتر نیز ترکیه را از ایران

به کراچی متصل مینماید .

در زمینه بهداشت و سیاست تنظیم خانواده ، جهانگردی ، توسعه کشاورزی و منابع آب ، همکاریهای فرهنگی ، مبادله اطلاعات نیز فعالیتهائی در سه کشور آغاز گردیده است .

انتظار میرود همکاری سه کشور به ویژه در زمینه اقتصادی در جهت تخفیف رقابت در بازار های بین المللی و حصول نوعی توافق برای تحکیم مواضع سه کشور در عرصه اقتصاد جهانی به زودی ثمرات نیکوئی به بار آورد .

پایان

فهرست نمودارها

صفحه		نمودار شماره
۱۲	هرم سنی جمعیت کل کشور ایران	۱
۱۵	وضع فعالیت اقتصادی جمعیت ده ساله و بالاتر در ایران	۲
۱۶	وضع فعالیت اقتصادی افراد ذکور ده ساله و بالاتر در ایران	۳
۱۲۱	مدار توزیع کالاهای صنعتی	۴
۱۲۲	مدار توزیع فرآورده‌های کشاورزی	۵

فهرست جداول

صفحه		جدول شماره
۱۳	توزیع جمعیت ایران بر حسب سن	۱
۱۸	نرخ اشتغال جمعیت فعال ایران در سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ (الفوب)	۲
	تحول کل جمعیت شاغل ایران در سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵	۳
	مقایسه درصد جمعیت شاغل ده‌ساله و بالاتر ایران بر حسب سه بخش عمده اقتصادی در سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵	۴
۲۰		
۲۴	تحول جمعیت شهرنشین و روستانشین ایران در سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵	۵
۲۵	تغییرات جمعیت چندشهر بزرگ در فاصله سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۱۳	۶
۸۱	برداشت محصول پیش و پس از ساختمان سد محمدرضاشاه پهلوی	۷
۱۰۸	تحول ارزش افزوده دامپروری طی سال‌های ۴۱-۱۳۴۸	۸
۱۰۹	ارزش افزوده جنگلداری (به قیمت ثابت سال ۱۳۳۸)	۹
۱۱۱	ارزش افزوده ماهیگیری و شکار (به قیمت ثابت سال ۱۳۳۸)	۱۰
	مقایسه بازده محصول زراعی در واحد مساحت کشت میان ایران و چند کشور	۱۱
۱۱۳		
۱۱۴	تحول سرمایه‌گذاری و ارزش افزوده کشاورزی (به قیمت ثابت)	۱۲
۱۱۵	میزان وام‌های پرداختی به کشاورزان	۱۳
۱۱۵	اعتبارات اعطائی سیستم بانکی ایران به بخش کشاورزی	۱۴
۱۳۲	میزان سرمایه‌گذاری در صنعت و معدن	۱۵
۱۳۴	میزان سرمایه‌گذاری خارجی خصوصی در ایران	۱۶
۱۳۷	افراد شاغل در مناطق روستائی و شهری	۱۷
۱۳۸	صنایع دستی و جمعیت متحرک ایران	۱۸
۱۵۲	صنعت نساجی پیش از جنگ جهانی دوم	۱۹
۱۵۲	صنعت نساجی پس از جنگ جهانی دوم	۲۰
۱۸۵	درآمد نفتی کشورهای نفت‌خیز از هر بشکه نفت خام	۲۱
۱۸۹	وضع قیمت‌ها و دیگر مزایای مالی نفت طی پنج سال آینده	۲۲
۲۰۹	تقسیم تولیدات صنعتی بر پایه کالاهای سرمایه‌ای، واسطه‌ای و مصرفی	۲۳
۲۱۰	تغییر بنیان فعالیت معدنی ایران طی سال‌های ۴۱-۱۳۴۶	۲۴
۲۱۰	ارزش افزوده معدن ایران	۲۵
۲۱۱	میزان سرمایه‌گذاری خارجی در رشته معدن ایران	۲۶
۲۱۷	حجم فروش نهائی بازرگانی ایران	۲۷
۲۱۷	ارزش افزوده بازرگانی داخلی ایران	۲۸
۲۱۹	ترکیب کالاهای وارداتی ایران	۲۹
۲۲۱	ترکیب صادرات ایران (بدون نفت)	۳۰

۲۴۴	فعالیت بورس ایران برحسب صاحبان سهام در سال ۱۳۴۸	جدول شماره ۳۱
۲۶۴	تحول زمانی درآمد دولت	جدول شماره ۳۲
	تحول درآمد دولت ایران بر اساس عناوین طی سالهای ۱۳۴۸ و سال ۱۳۴۹ (پیش‌بینی)	جدول شماره ۳۳
۲۶۵	مخارج دولت و تولید ناخالص ملی ایران	جدول شماره ۳۴
۲۶۷	پیش‌بینی درآمد و هزینه برنامه هفت ساله اول ایران	جدول شماره ۳۵
۲۷۰	اعتبارات برنامه هفت ساله دوم برحسب فصول	جدول شماره ۳۶
۲۷۵	مقایسه سرمایه‌گذاری طی برنامه هفت‌ساله دوم با درآمد ملی ایران	جدول شماره ۳۷
۲۸۲	سهم تولید بخش‌های عمده اقتصاد در تولید ناخالص ملی ایران در پایان برنامه هفت ساله اول	جدول شماره ۳۸
۲۸۳	شاخص هزینه زندگی طی سالهای ۳۴-۱۳۴۱	جدول شماره ۳۹
۲۸۵	طرز توزیع منابع مالی در برنامه عمرانی سوم	جدول شماره ۴۰
۲۸۶	اعتبارات برنامه عمرانی سوم برحسب فصول	جدول شماره ۴۱
۲۸۸	تولید ناخالص ملی ایران، حجم پول و شاخص قیمت‌ها در سالهای ۳۸-۱۳۴۵	جدول شماره ۴۲
۲۹۰	سرمایه‌گذاری ثابت داخلی و تولید ناخالص ملی ایران	جدول شماره ۴۳
۲۹۱	بودجه سازمان آب و برق خوزستان در برنامه عمرانی سوم ایران	جدول شماره ۴۴
۳۰۳	تخصیص اعتبارات فرهنگی برنامه سوم	جدول شماره ۴۵
۳۰۸	اعتبارات خدمات بهداشت و بهداری برنامه سوم	جدول شماره ۴۶
۳۰۸	اعتبارات برنامه عمرانی سوم ایران برای کار و نیروی انسانی	جدول شماره ۴۷
۳۰۹	منابع مالی برنامه چهارم مطابق فصول	جدول شماره ۴۸
۳۱۳	هدف‌های عمده برنامه عمرانی چهارم ایران	جدول شماره ۴۹
۳۱۴	مقایسه میان درآمد و هزینه در برنامه عمرانی چهارم ایران	جدول شماره ۵۰
۳۱۵		

فهرست منابع و مآخذ

- ۱- مسائل توسعه اقتصادی . از : آقای دکتر هوشنگ نهاوندی .
- ۲- اصول و مبانی تعاون . از : آقای دکتر هوشنگ نهاوندی .
- ۳- تفکر علمی و توسعه اقتصادی و اجتماعی . از : آقای دکتر حسین پیرنیا .
- ۴- اقتصاد نفت ایران . از : آقای دکتر محمود قاسم‌زاده .
- ۵- نشریه‌های سازمان برنامه درباره برنامه‌های عمرانی اول ، دوم ، سوم و چهارم و پنجم ایران .
- ۶- نشریه مرکز آمار ایران درباره سرشماری سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ شمسی .
- ۷- نشریه آمار اقتصادی بانک مرکزی ایران ، اردیبهشت ماه سال ۱۳۴۹ شمسی .
- ۸- نشریه مرکز صنایع دستی ایران ، سال ۱۳۴۹ شمسی .
- ۹- نشریه آماری بانک مرکزی ایران ، خرداد ماه ۱۳۴۹ شمسی .
- ۱۰- آمار صنعتی سال‌های ۱۳۴۵ و ۱۳۴۶ و ۱۳۴۷ شمسی .
- ۱۱- آمار بازرگانی خارجی ایران ، سال ۱۳۴۸ شمسی .
- ۱۲- روندنامه آمار صنعتی و بازرگانی (شماره ۷) ، نشریه وزارت اقتصاد .
- ۱۳- ترازنامه سال ۱۳۴۸ صندوق توسعه کشاورزی ایران .
- ۱۴- ترازنامه سال‌های ۱۳۴۷ و ۱۳۴۸ و ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰ بانک مرکزی ایران .
- ۱۵- ترازنامه سال ۱۳۴۸ و ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰ بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران .
- ۱۶- ترازنامه سال ۱۳۴۸ و ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰ شرکت سهامی بیمه ایران .
- ۱۷- مجله تحقیقات اقتصادی ، شماره‌های ۵ و ۶ ، خرداد ماه ۱۳۴۲ شمسی .
- ۱۸- درآمد ملی ایران ۴۶-۱۳۴۱ ، نشریه بانک مرکزی ایران ، شهریور ماه ۱۳۴۸ .
- ۱۹- قوانین اصلاحات ارضی ایران .
- ۲۰- قانون تأسیس شرکت‌های بهره‌برداری از اراضی زیر سدها .
- ۲۱- آشنائی با صنعت نفت ایران ، نشریه شرکت ملی نفت ایران .
- ۲۲- نفت ایران ، نشریه شرکت ملی نفت ایران ، خرداد ماه ۱۳۴۸ شمسی .
- ۲۳- تاریخچه و متن قراردادهای مربوط به نفت ایران ، نشریه شرکت ملی نفت ایران .